

PT 3821

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul XX, 2009

Nr. 1 – 2

ianuarie – aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), NAGY PIENARU (*redactor responsabil*),
VIOREL ACHIM, ȘTEFAN ANDREESCU, VIOLETA BARBU, DANIELA
BUȘĂ, ILEANA CĂZAN, OVIDIU CRISTEA, IOAN CHIPER, GHEORGHE
LAZĂR, RALUCA TOMI, CRISTIAN VASILE

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*),
FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*), YUSUF HALAÇOĞLU (*Turcia*),
REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER (*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*),
PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), DUMITRU NASTASE (*Grecia*), K.V. NIKIFOROV (*Federația
Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*)

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (*tehnoredactor*)

EDITURA ACADEMIEI: *redactor*: ALIS ALEXĂ
tehnoredactor: DIANA RUSU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an.
„REVISTA ISTORICĂ” is published in six issues per year.

Revista se poate procura de la:

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București, România, 050711,
Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România,
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 031 104 46 68; E-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, Tel. 4021-313 71 57, E-mail: derex.com@gmail.com

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in “Historical Abstracts” and “America: History and Life”.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, Tel. (4)021 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

© 2010, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46,
Fax. 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
www.ear.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XX, NR. 1–2
ianuarie–aprilie 2009

S U M A R

PROPAGANDĂ ȘI DIPLOMAȚIE

CEZAR MĂȚĂ, NAGY PIENARU, Propaganda Ungariei <i>versus</i> România. Documente ale Serviciului Special de Informații (1941–1943) (II)	5
DANIEL HRENCIUC, Relațiile dintre România și Polonia (1919–1931). Privire de ansamblu	39

ROBIA ȚIGANILOR – NOI ABORDĂRI

RALUCA TOMI, Aboliționismul românesc la 1848. Influențe, trăsături	47
VENERA ACHIM, Emanciparea Țiganilor și programul legislativ al guvernului provizoriu din 1848	63
FLORINA MANUELA CONSTANTIN, Robia în pravilele românești ale secolului al XVII-lea. <i>Îndreptarea Legii</i> (1652)	73
PETRE MATEI, Apariția poreclei „gașper” pentru Țigani în spațiul românesc	101

EDUCAȚIE ȘI CERCETARE

CRISTIAN VASILE, Sistemul de învățământ românesc în epoca stalinistă (1947–1953). Considerații	115
ROBERT PĂIUȘAN, Institutul Economic Românesc. Organizare, preocupări	139

ORIENTUL ONIRIC

LIVIU BORDAȘ, Originile monahismului oriental. Dora d'Istria, India și ortodoxia la 1850 (I)	151
--	-----

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 1–206

SURSE ȘI METODE

IRINA GAVRILĂ, Considerații metodologice asupra bazelor de date istorice.....	169
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

<p>[*] [*] <i>Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de creație din România</i>, ed. MIHAELA CRISTEA, pref. MARIUS OPREA, Edit. Polirom, Iași, 2005, 228 p. (Cristian Vasile); DAN BERINDEI, <i>Les Roumains en Europe au XIXe siècle. Études et essais historiques</i>, Edit. Academiei Române, București, 2008, 696 p. (Daniela Bușă); DAVID W. BLIGHT, <i>A Slave No More: Two Men Who Escaped to Freedom, Including Their Own Narratives of Emancipation</i>, Harcourt, Orlando, Austin, New York, San Diego, London, 2007, XI + 308 p. + 16 pl. foto (Viorel Achim); VICTOR COROIANU, <i>Indienii nord-americani. Triburi, șefi de trib, tradiție și cultură</i>, Edit. Gutinul, Baia Mare, 2003, 320 p. + il. (Adrian-Silvan Ionescu); ȘTEFAN DELUREANU, <i>Garibaldi între mit și istorie</i>, Edit. Paideia, București, 2007, 216 p. (Raluca Tomi); LUC FERRY, MARCEL GAUCHET, <i>Le religieux après la religion</i>, Grasset, Paris, 2004, 146 p. (Iuliana Conovici); VASILE PÂRVAN, <i>Scrisori inedite – Lettere inedite</i>, ed. ION BULEI, Institutul Cultural Român, București, 2007, 116 p. (Andrei Pippidi); VLADIMIR TISMĂNEANU, CRISTIAN VASILE, <i>Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului</i>, Edit. Humanitas, București, 2000, 464 p. (Apostol Stan); RADU ȘTEFAN VERGATTI, <i>Din problematica umanismului românesc</i>, cuvânt înainte de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Edit. Top Form, București, 2007, 80 p. (Bogdan Popa)</p>	189
---	-----

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XX, Nos. 1–2

January–April 2009

C O N T E N T S

PROPAGANDA AND DIPLOMACY

CEZAR MĂȚĂ, NAGY PIENARU, Hungary's Propaganda <i>versus</i> Romania. Documents of the Special Intelligence Service (1941–1943) (II)	5
DANIEL HRENCIUC, The Relations Between Romania and Poland (1919–1931). A Survey	39

GYPSY SLAVERY – NEW APPROACHES

RALUCA TOMI, Romanian Abolitionism in 1848. Influences and Characteristics	47
VENERA ACHIM, The Emancipation of the Gypsies and the Legislative Program of the Provisory Government of 1848	63
FLORINA MANUELA CONSTANTIN, Slavery in Seventeenth Century Romanian Law. <i>Îndreptarea Legii</i> (1652)	73
PETRE MATEI, The Emergence of the Sobriquet “Gașper” Given to Roma in the Romanian Principalities	101

EDUCATION AND RESEARCH

CRISTIAN VASILE, The Romanian Educational System During the Stalinist Epoch (1947–1953). Considerations	115
ROBERT PĂIUȘAN, The Romanian Economic Institute. Organization and Activities	139

THE ONEIRIC EAST

LIVIU BORDAȘ, The Origins of Oriental Monasticism. Dora d'Istria, India and the Orthodox Christianity in the 1850s (I)	151
--	-----

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 1–206

SOURCES AND METHODS

IRINA GAVRILĂ, Methodological Considerations on Historical Databases	169
--	-----

NOTES AND REVIEWS

<p>[*] <i>Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de creație din România</i> (Required Reconstructions. The Meeting of 27 June 1952 of the Unions of Creation of Romania), ed. by MIHAELA CRISTEA, pref. by MARIUS OPREA, Edit. Polirom, Iași, 2005, 228 pp. (<i>Cristian Vasile</i>); DAN BERINDEI, <i>Les Roumains en Europe au XIXe siècle. Études et essais historiques</i>, Edit. Academiei Române, București, 2008, 696 pp. (<i>Daniela Bușă</i>); DAVID W. BLIGHT, <i>A Slave No More: Two Men Who Escaped to Freedom, Including Their Own Narratives of Emancipation</i>, Harcourt, Orlando, Austin, New York, San Diego, London, 2007, XI + 308 pp. + 16 photographs (<i>Viorel Achim</i>); VICTOR COROIANU, <i>Indienii nord-americani. Triburi, șefi de trib, tradiție și cultură</i> (The North-American Indians. Tribes, Tribal Chiefs, Tradition and Culture), Edit. Gutinul, Baia Mare, 2003, 320 pp. + ill. (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); ȘTEFAN DELUREANU, <i>Garibaldi între mit și istorie</i> (Garibaldi, Between Myth and History), Edit. Paideia, București, 2007, 216 pp. (<i>Raluca Tomi</i>); LUC FERRY, MARCEL GAUCHET, <i>Le religieux après la religion</i>, Grasset, Paris, 2004, 146 pp. (<i>Iuliana Conovici</i>); VASILE PÂRVAN, <i>Scrisori inedite – Lettere inedite</i>, ed. by ION BULEI, Institutul Cultural Român, București, 2007, 116 pp. (<i>Andrei Pippidi</i>); VLADIMIR TISMĂNEANU, CRISTIAN VASILE, <i>Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului</i> (The Accomplished Acrobat. Leonte Răutu and the Masks of Evil), Edit. Humanitas, București, 2000, 464 pp. (<i>Apostol Stan</i>); RADU ȘTEFAN VERGATTI, <i>Din problematica umanismului românesc</i> (Issues Pertaining to Romanian Humanism), Foreword by ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Edit. Top Form, București, 2007, 80 pp. (<i>Bogdan Popa</i>)</p>	189
---	-----

PROPAGANDĂ ȘI DIPLOMAȚIE

PROPAGANDA UNGARIEI *VERSUS* ROMÂNIA. DOCUMENTE ALE SERVICIULUI SPECIAL DE INFORMAȚII (1941–1943) (II)

CEZAR MĂȚĂ, NAGY PIENARU

În cursul anilor 1942 și 1943 spionajul și propaganda ungară și-au multiplicat activitățile ce vizau România. Doar în intervalul februarie–iulie 1942 au fost depistate și anihilate 4 rețele de spionaj infiltrate în zona frontalieră vestică¹. Printr-o notă alcătuită de Serviciul Special de Informații la 27 iulie 1942 se aducea la cunoștința Președinției Consiliului de Miniștri despre înmulțirea provocărilor ungarilor la adresa României pe trei direcții: intensificarea propagandei negative asupra României și a conducătorilor ei; accentuarea prigoanei românilor din teritoriile ocupate de unguri și escaladarea incidentelor de la hotarul comun. Aceste provocări erau consecința unei vaste operațiuni dirijate coordonat spre un țel clar, constituirea Ungariei Mari prin anexarea în totalitate a Transilvaniei. Elaboratorii notei, pe baza informațiilor receptate, avertizau atât despre accentuarea propagandei revizioniste ungare, dublată de o operațiune diplomatică ocultă menită să izoleze România și să-i capteze pe decidenții politici internaționali spre varianta integrării Transilvaniei la Ungaria în harta Europei postbelice, cât și despre consistența pregătirilor militare din Ungaria, ajungând la două concluzii îngemănate: în primul rând că liderii de la Budapesta considerau că momentul decisiv pentru destinul Transilvaniei este proxim, iar în al doilea rând că ungurii erau decisi să recurgă la măsuri extreme pentru dobândirea unei sentințe favorabile Ungariei. Având acest țel, propaganda ungară defăima încontinuu și perseverent România în mass-media din Europa și America pentru a juxtapune și impune în conștiința publică internațională „rolul istoric” sau de „factor civilizator” jucat de Ungaria în Europa. În mod abil, pentru a da campaniei de propagandă un caracter de obiectivitate, revizionistii unguri utilizau organe de presă, publicații și personalități din

¹ Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu – asul serviciilor secrete românești. Memorii, mărturii, documente*, București, 1994, p. 57–58. Evident, și românii spionau clandestin în Ungaria. În iunie 1943 biroul Agenturii Frontului de Vest, prin rezidentul său din Oradea, a capturat copia fotografică a tabelelor efectivelor de pace ale unităților ungare. Evenimentul este mărturisit în memoriile lui Ion Lissievici (adjunctul lui Eugen Cristescu), *Glorie și tragedii. Momente din istoria Serviciilor de informații și contrainformații române pe Frontul de Est (1941–1944)*, București, 2003, p. 173.

exterior, ale căror afirmații erau reluate de presa ungară ca știri din arena externă, ce confirmau justetea pretențiilor anexioniste ale Ungariei. Totodată, se remarcă, vis-à-vis de revizionismul ungar, că propaganda românească era deficitară deoarece nu avea o abordare sistematică, fermă și activă. Punctele ei nevralgice, în țară și străinătate, erau datorate unor sechele de organizare precum: lipsa unui plan unitar și consecvent cu un țel național precis, divergențele de opinii dintre politicienii de calibrul, reacția română tardivă și timidă. În încheierea notei se recomandau trei măsuri: 1. lansarea unei campanii coordonate de demascare a revizionismului maghiar, inclusiv elaborarea unei sinteze a revizionismului ungar din intervalul 1919–1942; 2. organizarea unei propagande ofensive și sistematice în străinătate; 3. reactivarea acțiunilor diplomatice pentru câștigarea sprijinului factorilor determinanți și pentru obținerea unor „aliați respectiv neutri binevoitori pentru cazul când conflictul româno-ungar va trebui rezolvat prin război”.

Peste o lună, la 29 august 1942, departamentul Frontul de Vest al Serviciului Special de Informații a adresat Președinției Consiliului de Miniștri nota intitulată „Problema româno-ungară. Propuneri” (Anexa I). În document autorii, convinși că diferendul româno-ungar în chestiunea Transilvaniei va evolua curând spre o rezolvare finală și că „ungurii sunt hotărâți să recurgă la mijloace extreme pentru a forța o soluție în favoarea lor”, recomandau organului tutelar înființarea unui departament central special pentru problema româno-ungară pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri. Se preconiza ca noul organism (alături de sarcina sa principală, de a dirija coordonat acțiunile diplomatice și propaganda externă, spre a asigura României sprijinul diplomatic și alianțele militare necesare pentru soluționarea favorabilă a hotarelor sale) să întocmească un inventar complet al acțiunilor revizioniste maghiare. Acest tablou urma să cuprindă detalii despre: propaganda revizionistă; activitatea diplomatică ocultă; pregătirile militare; campania de discreditare a României și a conducătorilor; acțiunea de eliminare a românilor din Transilvania ocupată.

Deși România era cel mai important aliat al Germaniei pe frontul de răsărit, atât Hitler, cât și Mussolini nu au intervenit ferm la Budapesta pentru stoparea propagandei ungare antiromânești. Prin afinități politice, dar și religioase, Ungaria câștigase o influență mai puternică în Italia și Germania, iar grație suportului propagandistic subtil și perseverent chiar în spațiul foștilor parteneri tradiționali ai României și în Statele Unite ale Americii. Această conjunctură prielnică, efect și al pasivității autorităților din București (sub falsul considerent că ungurii nu reprezintă un adversar redutabil), a impulsionat Ungaria să escaladeze propaganda iredentistă pe plan internațional în sânul minorității maghiare din România. În septembrie 1942, Serviciul Special de Informații relata despre instrucțiunile primite de la Budapesta, prin care se solicita ca membrii comunității ungare să-și dezvolte la maxim acțiunile din România, pentru ca sub această umbrelă să amplifice

activitățile naționaliste și politica ungară². Propaganda ungară se derula prin organizații iredentiste deghizate sub forma de asociații culturale, economice, muzicale, filantropice, sportive și religioase.

În vara anului 1942 s-a constituit Biroul Păcii cu misiunea de a pregăti baza documentară de susținere a intereselor românești la viitoarea Conferință de Pace³. Deoarece problema principală o constituia Transilvania, noul organism includea sectoare speciale în care au fost angrenați specialiști din domeniile istoriei, geografiei, lingvisticii, statisticii, demografiei precum Ioan Lupaș, G.I. Brătianu, Silviu Dragomir, Zenovie Pâclișanu, Sabin Manuilă, Simion Mehedinți etc.⁴ Producția științifică în limbi de circulație internațională a fost remarcabilă, însă în străinătate războiul propagandistic a fost câștigat de Ungaria. Acest rezultat s-a datorat intensității acțiunilor de propagandă organizate de guvernul Horthy în Anglia, Franța, Italia, Japonia, Finlanda, Germania, Elveția, Turcia, Suedia, Portugalia și S.U.A. și debilității replicii românești. Încă din luna mai 1942, Consiliul de Miniștri recomandase Ministerului Afacerilor Străine și Ministerului Propagandei să riposteze prin teme accesibile publicului internațional față de „tendința tot mai accentuată a guvernului ungar de a răspândi prin lucrări care aparent sunt extrem de bine documentate – monografii, statistici – persistența istorică a maghiarilor în diverse teritorii”⁵.

Panorama propagandei Ungariei din intervalul vara 1942 – toamna 1943 este scrupulos detaliată de Serviciul Special de Informații într-un studiu intitulat „Propaganda revizionistă și iredentistă maghiară”. Documentul, având 175 file (cu fotocopii de documente personale, acte oficiale, hărți, afișe, fotografii, manifeste, fluturași), cuprindea 4 capitole, din care primele trei sunt tipărite în Anexa II. Din cauza lipsei de spațiu am eliminat ultimul capitol dedicat temei acțiunilor de exterminare a elementului românesc din Transilvania de Nord (filele 122–210).

Din vara anului 1942 temele principale ale revizionismului maghiar (Transilvania este un teritoriu ungar legat pe plan istoric, etnografic, geografic și economic de câmpia Tisei, iar România, spre deosebire de Ungaria, prin istorie, cultură și moravuri aparține Orientului incult și imoral) au cunoscut un nou avânt propagandistic. Ca instrumente de persuasiune erau utilizate presa internă și internațională, periodice științifice și culturale, publicații culturale, manifestări comemorative și culturale, piese de teatru, discursuri publice, filme, hărți, manifeste subversive. Toate aceste acțiuni de mistificare a realității și de inducere a zvonurilor false în adevăruri sunt meticolos inventariate prin evidențierea substratului

² Mioara Anton, *Propagandă și război. Campania din est. 1941–1944*, București, 2007, p. 174.

³ Comisia pentru Studiul Problemelor Păcii a funcționat până în vara anului 1945, Iacob Mârza, *Zenovie Pâclișanu și pledoaria pentru „Problema Transilvaniei” (1946)*, în „Annales Universitatis Apulensis”, t. 11/I, 2007, p. 388–389.

⁴ Valeriu Florin Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920–1947*, București, 1996, p. 192–194.

⁵ Mioara Anton, *Propagandă și război*, p. 103.

urmărit. Campania de impunere pe plan internațional a pretențiilor teritoriale ale Ungariei era acompaniată de o ofensivă de discreditare a României, a liderilor ei și a personalităților culturale române. Nu a scăpat defăimării apostolul românismului, Nicolae Iorga, descris de un cotidian din Cluj ca un bețiv notoriu. În întreaga propagandă ungară axată pe destinul Transilvaniei domina un ton de aroganță și de superioritate de rasă, de desconsiderare și de persiflare a valorilor românești.

Din lectura cazurilor de derapaj de la normele bunei vecinătăți, prezente frecvent în presa ungară, rezultă cu claritate că în cursul celui de-al Doilea Război Mondial între București și Budapesta nu a funcționat o punte diplomatică validă, iar dialogul cultural, științific a fost pervertit iremediabil de ținte politice. Transilvania era o nucă prea tare.

ANEXA I

S.S.I.

29 August 1942

Fr. Vest.

PROBLEMA ROMÂNNO-UNGARĂ

PROPUNERI

Constatările făcute în nota informativă intitulată „Substratul provocărilor la adresa României”, difuzată prin buletinul nostru din 29 Iulie a.c. și anexată aci în copie, precum și relatările din lucrarea „Revizionismul maghiar – Ungaria Mare cu orice pret”, Iulie 1942 și în cele două lucrări anterioare asupra acestei chestiuni, duc la concluzia finală, că problema româno-ungară se va pune în curând cu toată greutatea, urmând ca diferendul milenar dintre cele două popoare să fie rezolvat în mod quasi-definitiv, – și că de data aceasta Ungurii sunt hotărâți să recurgă la mijloace extreme pentru a forța o soluție în favoarea lor.

În ce privește reacțiunea noastră la revizionismul și provocările Ungurilor, s-a constatat deasemenea că ea este incompletă, tardivă și discutată, lipsindu-ne un plan de acțiune unitar, întocmit și condus în raport cu interesele superioare permanente ale românismului.

Față de aceasta, apreciem ca nimerit și PROPUNEM a se crea un organ central al problemei româno-ungare, de pildă un Birou Special pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, la care să colaboreze personalități competente și care s-au dovedit a avea o atitudine națională ireproșabilă.

Acestui Birou Special, propunem să i se prescrie aproximativ cele de mai jos, ca atribuțiuni permanente.

ATRIBUȚIUNI

pentru Biroul Special al problemei româno-ungare

I. EVIDENȚA

Tinerea în evidență a factorilor esențiali în soluționarea problemei româno-ungare și anume:

1. Cunoașterea în tot momentul a conjuncturei politice și militare generale precum și a modului cum acesta ar favoriza sau ar deservi cauza românismului;
2. Evidența acțiunii revizioniste maghiare și rezultatele obținute:
 - Propaganda revizionistă;
 - Acțiunea diplomatică ocultă;
 - Pregătirile militare;
 - Campania de discreditare a României și a conducătorilor săi;
 - Acțiunea de exterminarea elementului românesc din Ardealul ocupat.
3. Evidența acțiunii și reacțiunii românești în problema Transilvaniei. Rezultate și insuficiențe.
4. Evidența datelor de tot felul (etnografice, istorice, etc.) care îndreptătesc aspirațiunile românești asupra Transilvaniei.

II. STUDII

Studii documentare, pentru a se cunoaște:

1. Care este minimul de pretențiuni și maximul de concesiuni, în a căror limite mandatarii României să poată trata problema în fața forurilor internaționale, fără a prejudicia interesele vitale ale neamului și fără a da impresia de intransigență;
2. Cum ar putea fi utilizate forțele politice românești din țară și de peste hotare, în interesul superior al românismului;
3. Cum ar putea fi exploatată conjunctura politică generală și insuficiențele Ungurilor, în profitul cauzei românești.

III. PROPUNERI

Sinteze și propuneri concrete, pe baza evidenței și a studiilor dela punctele I și II, pentru:

1. Stabilirea și formularea punctului de vedere românesc în problema româno-ungară, în acord cu interesele permanente ale neamului și conjunctura politică internațională;
2. Întocmirea unui plan unitar de acțiune, pentru atingerea țelurilor politice naționale și în funcție de acest plan:
 - Fixarea obiectivelor de atins și dirijarea acțiunii diplomatice și a propagandei externe, spre a asigura României sprijinul diplomatic și alianțele militare necesare pentru soluționarea problemei conform intereselor românești;
 - Fixarea obiectivelor de atins și dirijarea propagandei și a acțiunii politice interne (inclusiv politica militară), pentru a stimula forțele politice și spirituale ale neamului, în sensul aspirațiilor naționale;
 - Utilizarea în condițiuni optime a energiilor românești din țară și de peste hotare, precum și a diferitelor personalități, pentru realizarea planului întocmit;
3. Lucrări de propagandă care să pledeze pentru cauza românească și să demaște mistificările propagandei maghiare, în scopul de a crea o atmosferă favorabilă revendicărilor României.

Creerea unui asemenea organ central de evidență și de coordonare a eforturilor către un obiectiv politic bine determinat, ar prezenta o serie de avantaje incontestabile.

Astfel, am sesiza pericolul revizionismului maghiar în toată amplexarea sa și ca atare, am putea acționa în cunoștință de cauză. În plus, având un obiectiv precis și un plan de acțiune unitar, diferitele eforturi parțiale se pot coordona și conduce metodic, iar ca urmare am putea domina situația ce ni se creiază prin provocările ungurești, fără a ne lăsa atrași sau impresionați de ele.

Lipsa acestui organ, duce din contră, la pulverizarea forțelor românești în acțiuni și reacțiuni discutate, iar energiile românești rămân în mare parte neutilizate.

NOTAS.S.I.
27.VII.942UNGARIASUBSTRATUL PROVOCĂRILOR UNGUREȘTI LA ADRESA ROMÂNIEII. Constatări

Din investigațiunile făcute de organele noastre în Ungaria, precum și din studiul datelor și al documentelor obținute de Serviciul Special de Informații asupra acestei chestiuni, rees următoarele:

1. În ultimul timp, într-adevăr provocările de tot felul ale Ungurilor la adresa României, s-au înmulțit:

- S-a intensificat propaganda de defăimare a României și a conducătorilor săi;
- S-a înțepit prigoana împotriva Românilor din Ardealul ocupat;
- Incidentele de frontieră au devenit frecvente.

2. Aceste provocări nu reprezintă decât o singură față a unei acțiuni de ansamblu, condusă unitar și dirijată către un scop precis și bine definit: Acțiunea revizionistă urmărind „Ungaria Mare” și având ca obiectiv prim și principal, anexarea Ardealului întreg.

A privi deci aceste provocări ca de sine stătătoare și a le căuta apoi o cauză determinantă, ar fi incomplet și chiar eronat, căci ar însemna să le vedem printr-o prismă falsă și ca atare, am ajunge la concluzii neconforme cu realitatea.

Într-adevăr, paralel cu aceste provocări și în strânsă legătură cu ele, se mai constată:

- O accentuare a propagandei revizioniste, menită să câștige susținători din afară și să convingă factorii politici internaționali, că în „Europa Nouă” Transilvania trebuie să revină în întregime Ungariei;
- O acțiune diplomatică ocultă, menită să izoleze România, în vederea declarării pe față a conflictului româno-ungar;
- O pregătire militară asiduă, menită să asigure Ungariei maximum de șanse, în ipoteza că acest conflict va trebui rezolvat prin forță.

3. Din toate acestea, se desprinde apoi o dublă constatare:

- Conducătorii Ungariei au ferma credință că momentul decisiv în ce privește soarta Ardealului este foarte apropiat;
- De data aceasta, Ungurii sunt hotărâți să recurgă la mijloace extreme, pentru obținerea unei deciziuni în favoarea Ungariei.

Astfel, apare ca certitudine că unei soluții care nu le-ar atribui Ardealul întreg, oricare ar fi ea – Ungurii vor prefera:

- Sau o Ungarie Mare (cuprinzând Ardealul întreg) sub protectorat german, cu toate desavantajele sale*,
- Sau un război româno-ungar, cu toate riscurile și consecințele ce ar decurge din acesta.

Mai trebuie reținut, că Ungurii au în vedere și o eventuală epuizare a Germaniei, sau chiar o prăbușire a ei.

* „Mai bine să ne înecăm într-un ocean decât într-o mocirlă”, este fraza contelui Bethlen, ilustrând mentalitatea conducătorilor unguri. „Mocirla” suntem noi Românii, iar „oceanul”, Germania Mare.

II. Aspectul exterior al provocărilor ungurești.

Încadrate în acest ansamblu și văzute prin prisma acțiunii revizioniste ungare, provocările ungurești apar ca foarte explicabile, iar substratul lor se profilează pe un fond real. Astfel:

- Propaganda de defăimare a tot ce este românesc, tinde să discrediteze România în fața străinătății, pentru ca prin comparație, cu atât mai mult să se reliefeze pretensele merite ale Ungariei și ale poporului maghiar;

- Prigoana împotriva Românilor, reprezintă o campanie sistematică tinzând la exterminarea Românilor din Transilvania ocupată, sau cel puțin la reducerea la minimum a numărului lor, pentru a răsturna raportul de forțe etnice în favoarea Ungurilor, spre a-și consolida astfel dominația în Ardealul și a putea face față cu maximum de șanse, fie unui plebiscit, fie unei acțiuni militare în Transilvania;

- Incidentele de frontieră la rândul lor sunt menite să creeze o atmosferă tulbură, să întrețină o psihoză de provizorat și să excite spiritele ungarimeii contra României.

Interesant de remarcat este însă faptul, că toate aceste manifestațiuni ale acțiunii revizioniste ungare ne apar numai ca simple „provocări”, pentru motivul că le proiectăm pe o mentalitate specifică românească, adevărat le privim în lumina intereselor românești „imprescriptibile” cum le simțim și le considerăm noi.

Nu tot astfel apar ele pentru Ungurii fanatizați în pretensele lor drepturi „milenare” și nu tot astfel apar ele pentru străini, oricât de obiectivi și oricât de bine intenționați ar vrea să fie, deoarece și aceștia sunt victimele propagandei revizioniste maghiare, dusă timp de 20 de ani cu o perseverență vrednică de imitat și cu o abilitate neegalată.

Aceasta explică apoi, de ce actele de provocare ale Ungurilor la adresa României, nu bat la ochi și nu sunt remarcate de străini, iar atunci când totuși se pun în discuție asemenea cazuri de provocări, rolurile se inversează și în fața opiniei publice și a factorilor politici internaționali, Ungurii se prezintă ca victime, în timp ce Românii apar ca provocatori.

La aceasta mai contribuie desigur și sistemul adoptat de Unguri de a nega orice acuzațiuni ce li s-ar aduce. Astfel:

- Ori de câte ori se anchetează un caz reclamat de noi, din principiu nu recunosc că ei ar fi provocatori, mistificând chiar realități evidente;

- Toate acțiunile lor de provocare sunt înscenate și regisate în așa fel, ca ulterior să se poată ei prezenta ca victime în fața comisiilor mixte instituite de puterile Axei;

- Fiecare incident de frontieră provocat de grănicerii unguri, este reclamat și de către autoritățile ungare, pentru a se pune dela început în postura de reclamant;

- Prigoana sălbatecă împotriva Românilor din teritoriile ocupate, este negată de Unguri, sau se justifică în prealabil prin invinuiți imaginare aduse anticipat Românilor;

- Propaganda revizionistă este deasemeni făcută în mod abil, recurgându-se obișnuit la organe de publicitate și personalități din afară, pentru a putea fi reluată candid de presa ungară, cu pretenția de a reda păreri și comentarii obiective.

Provocările Ungurilor mai găsesc noi resurse și sunt stimulate de următoarele:

- Contribuția efectivă la războiul a Ungurilor, în actuala campanie;

- Sprijinul tacit al Italiei;

- Fanatismul cu care cred în dreptatea cauzei lor, unit cu faptul că în România Ungurii văd cel mai mare inamic al Ungariei și al tendinței acesteia de a domina bazinul carpatic;

- Credința fermă că soarta Ardealului se va decide în curând și că dacă nu-l vor lua acum, el va fi pierdut definitiv pentru Unguri.

III. Insuficiența reacțiunii noastre, la acțiunea revizionistă ungară

Din cele de mai sus decurg unele insuficiențe ale reacțiunii noastre la acțiunea revizionistă maghiară. Astfel:

1. Fiind prea convinși de drepturile noastre „imprescriptibile” (și care au fost prescrise prin arbitrajul dela Viena și ar mai putea fi prescrise și prin alte aranjamente diplomatice sau chiar prin acțiuni militare), nu suntem destul de activi și de perseverenți în apărarea drepturilor noastre;

2. Publicul românesc desconsideră acest inamic redutabil, care a fost și este însă pentru noi propaganda maghiară și în general acțiunea antiromânească a Ungurilor, necunoscând pericolul ce-l reprezintă;

3. Nu avem studiată îndeajuns problema româno-ungară, astfel că nu cunoaștem care este limita concesiunilor ce se pot face, fără a leza interesele vitale ale românismului în Transilvania și fără a da impresia de intransigență, cum a fost cazul în discuțiunile româno-ungare dela Turnu-Severin.

De aici decurge și inconvenientul, că nu avem o linie de conduită fermă, înregistrându-se tatonări și chiar divergențe de opinii la personalitățile noastre politice.

4. Propaganda noastră în țară și în străinătate este incompletă și lucrează descusut, adică fără un plan unitar și un obiectiv precis. Astfel, diversele manifestări ale revizionismului ungar nu sunt cunoscute deloc sau sunt sesizate târziu și ca atare nu se poate reacționa în timp util.

În plus, acțiunea desfășurată de organele noastre de propagandă în străinătate, este prea timidă, limitându-se în general la o acțiune strict defensivă, în timp ce propaganda ungară în trecut ca și în prezent, nu s-a mulțumit numai să arate pretensele merite ale Ungariei, ci a atacat pe toate căile statele succesorale și în primul rând România, căutând să o discrediteze în fața opiniei publice mondiale.

5. În fine, neavând un plan de acțiune unitar și o linie de conduită precisă, nu putem domina situația ce ni se creiază de provocări ungurești și ca urmare, în mod fatal reacțiunile noastre îmbracă un caracter sporadic și violent, astfel că dintr-odată apărem noi ca provocatori.

IV. Concluzii și propuneri

Din cele de mai sus rezultă, pe deoparte că provocările ungurești la adresa României se încadrează în acțiunea revizionistă maghiară vizând anexarea Ardealului întreg, iar pe dealtă parte, că reacțiunea noastră este incompletă, tardivă și descusută.

Pentru înlăturarea acestor inconveniente, s-ar impune întocmirea unui plan unitar de acțiune revizionistă românească, cuprinzând:

– O campanie de lămurire a opiniei publice din România și din afară, menită să arate pericolul revizionismului maghiar. În acest scop, ar fi necesară o lucrare sintetică asupra acțiunii revizioniste* dusă de Unguri din 1919 și până astăzi, demascând mistificările făcute de propaganda maghiară timp de 20 de ani, în scopul de a induce lumea în eroare și a câștiga susținători pentru a cauză nedreaptă;

– O propagandă sistematică în străinătate, pentru a edifica opinia publică internațională asupra drepturilor românești în Transilvania, precum și o acțiune de propagandă ofensivă, menită să arate lipsa de temei a aspirațiunilor ungare;

– O acțiune diplomatică stăruitoare, menită să ne asigure sprijinul factorilor politici determinanți în Europa nouă, precum și aliați respectiv neutri binevoitori pentru cazul când conflictul româno-ungar va trebui rezolvat prin războiu.

Această întreprindere acțiune, să fie bazată pe rezultatul unor studii documentare temeinice asupra problemei româno-ungare, spre a cunoaște în prealabil limita intereselor vitale ale românismului în Transilvania.

(Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații [în continuare: D.A.N.I.C., P.C.M. – S.S.I.], dosar 77/1941, f. 102–114)

* Acțiunea revizionistă ungară este îmbrățișată în întregime în lucrarea „Revizionismul maghiar – Ungaria Mare cu orice preț” – Iulie 1942, precum și în cele două lucrări anterioare asupra aceleași chestiuni.

ANEXA II

PROPAGANDA REVIZIONISTĂ ȘI IREDENTISTĂ MAGHIARĂ

[toamna 1943]

I. Ungaria continuă uneltirile și propaganda revizionistă

Pentru a arăta în continuare că propaganda revizionistă maghiară, ținând refacerea himericului regat al „Coroanei Sfântului Ștefan”, adică realipirea la Ungaria a Transilvaniei de Sud, a Slovaciei, a Croației și a regiunilor Burgenland și Fiume (așa cum s-a arătat și în celelalte lucrări ale frontului)** , se menține pe aceeași linie, ea bucurându-se chiar de o mai sistematică organizare, de început vom aminti doar următoarele:

– Ziarul „8 Órai Újság” din 2 Iunie 1943, sub titlul „4 Iunie – Trianon”, scria următoarele: „Marea Ungarie împrejmuată de Carpați este înfăptuirea naturii. Cât timp vor exista Carpații ei vor forma frontierele Ungariei. La aceasta trebuie să se gândească fiecare Ungur cinstit cu ocazia celei de a 35-a aniversări a semnării Tratatului dela Trianon”.

– Mai categoric, deputatul ardelean Árvay Árpád a publicat un articol în ziarul „Estilap” din 31 Mai 1943, în care scrie textual: „Toți membrii partidului ardelean sunt dispuși să servească ideea unității maghiare și a Ungariei Mari, și aceasta la nevoie cu prețul vieții și al sângelui”.

Au fost citate cele de mai sus, întrucât complectându-se reciproc, fără să mai adăugăm că una exprimă convingerea Ungurilor de dincolo de Tisa și cealaltă a Ungurilor din Transilvania, ele prezintă aproape toate caracteristicile crezului revizionist maghiar, așa cum el a putut fi exprimat mai civilizat.

În realitatea însă, afirmarea acestui crez primește un conținut mai integral și mai sălbatec. Astfel, începând dela enunțarea lui în forme verbale din cele mai violente, trecând apoi la practica metodică de nimicire a elementului minoritar căzut în hotarele Ungariei întregite dela 1938 încoace, până la uneltirile criminale și deșențate ale provocării la adresa statelor succesorale, acțiunea revizionistă maghiară, înglobează aspectele cele mai deosebite și rafinate.

Fără a se lăsa preocupată de realitatea istorică, sau de concluzii de realitate imediată, pe calea începută în 1920, propaganda revizionistă maghiară la adresa României, continuă să fie tot atât de provocatoare ca și până în Iulie 1942. În esență ea prezintă ca scop și mijloace aceleași mistificări și brutalități bine cunoscute. Fofilându-se printre împrejurări; totdeauna conform momentului cu documentări improvizate și cu alibiuri studiate, acțiunea revizionistă maghiară față de România, cu variile ei aspecte, urmărește ca și în trecut să creeze în străinătate climatul politic favorabil cauzei maghiare, arătându-se:

– Că Transilvania este un pământ unguresc legat prin trecut, etnografie, geografie și economie de șesul Tisei;

– Că România – respectiv Românii – prin istoria, moravurile și cultura lor, au toate caracteristicile Orientului imoral și incult – spre deosebire de Ungaria „Occidentală”, și ca atare pătrunderea lor în Europa Centrală – Transilvania – ar fi o greșală.

Pe de altă parte, se acționează și pozitiv în sensul că tinde:

– Să elimine din cuprinsul statului ungar elementul românesc și aceasta prin asimilare, punere în afară de graniță sau nimicire fizică;

** I. „Propaganda maghiară – obiectivele și manifestările ei înainte și după arbitrajul dela Viena”, Octomvrie 1940; II. „Acțiunea revizionistă maghiară. – Ungurii continuă agitațiile pentru reconstruirea Ungariei Mari”, Septemvrie 1942; III. „Revizionismul maghiar – Ungaria Mare cu orice preț” – Iulie 1942.

– Să stimuleze pregătirea morală și militară a elementului maghiar în așa măsură, ca atunci când conducerea va aprecia oportun, să se poată trece la o acțiune armată împotriva României.

În cele ce urmează vom arăta după mijloacele prin care se manifestă această acțiune, faptele mai importante petrecute dela 27 Iulie 1942 încoace.

II. Acțiunea propagandistică

Pe toate căile și prin toate mijloacele, acțiunea revizionistă maghiară și-a dezvoltat pe teren propagandistic și dela Iulie 1942, variatele ei teme brodate pe mistificări, în scopul de a acredita convingerea că revendicările teritoriale maghiare ar constitui atâtea drepturi câte provincii rămase încă în afara spațiului „Ungariei Mari”. Modelând după moment și împrejurări teoria zisă a „Regatului Sfântului Ștefan”, adoptând apoi principii vagi geografice, necesități economice și superioritate de rasă, Ungurii au continuat să dea vieții lor un curs progresiv de autotransportare, propice răstălmăcirilor și adaptabil peste graniță, intențiilor de cucerire.

Presa, radioul, publicațiunile literare, hărțile, teatrul, discursurile în general totalitatea mijloacelor de propagandă furnizează dovezi concrete a acestei tendințe. Astfel:

1. Presa

Ca oglindă a opiniei publice, dar mai ales ca instrument dirijat în mâna propagandei, presa maghiară prin articolele pe care le publică, furnizează cea mai elocventă dovadă a intențiilor de cucerire, de care sunt animați conducătorii poporului maghiar. După șablon, sau în orice caz pe baze comune, numeroase articole care apar zi la zi în ziarele maghiare, găsesc în cel mai neînsemnat eveniment binevenit prilej de confirmare a tendințelor revizioniste.

Ca în toți anii, sărbătorirea aniversării Sfântului Ștefan a constituit pentru presa maghiară și în anul 1942 motiv de gălăgioasă trâmbițare a imperialismului maghiar.

– Cu această ocazie ziarul „Estilap” din 19 August 1942 scrie printre altele: „Timp de secole, hotarul nostru a fost hotarul Europei și este și astăzi, în înțelesul în care dincolo de hotarele noastre viața publică, ordinea, disciplina, siguranța, cultura încetează sau simulează – cu lipsuri vizibile – europenismul. Astăzi, în ziua Sfântului Ștefan, toți Honvezii sunt o singură conștiință și acționează disciplinat pentru imperiului maghiar al Sfântului Ștefan”.

– Cu aceeași dată, ziarul „Keleti Újság” pretinde că Honvedul ar fi urmașul de azi al soldatului din oștirea Sfântului Ștefan și că „el este conștient de însemnătatea luptei sale”. „Sabia maghiară – scrie ziarul – luptă astăzi pentru deplina strălucire a Sfintei Coroane și pentru integritatea drepturilor moștenirii străbune”.

– Atentă la orice ocazie potrivă speculațiilor sale, propaganda revizionistă nu a neglijat nici chiar vizita la Budapesta a ministrului Economiei germane, Dr. Funk. În acest sens, presa maghiară din 10 Septembrie 1942, a găsit oportun să pună din nou în lumină aspirațiunile revizioniste a Ungariei. Folosindu-se abil contribuția Ungariei la războiul împotriva Sovietelor a căutat să scoată din nou în evidență „rolul istoric al Ungariei”, precum și necesitatea reînapoierii teritoriilor socotite pierdute. Cu acest prilej, alături de alte ziare, „Magyar Szó” scrie între altele: „Ungaria știe pentru ce luptă, știe care-i sunt țelurile și ce apară. Nu avem aspirații de cuceriri în afară, rămânem însă fermi pe lângă ceea ce numim moștenirea noastră ancestrală, moștenire lăsată nouă de Sfântul Ștefan. Sub semnul istoriei noastre milenare perseverăm în crâncena luptă”.

Dar paralel cu tema cunoscută sub numele de „istorică”, propaganda maghiară utilizează o alta de o factură mai modernă și anume teoria zisă a „necesității refacerii Ungariei Mari pentru rațiuni economice, ca centru de trafic european”.

– Organul revizionist „Pesti Hírlap”, într-un număr din octombrie 1942, ocupându-se de acest rol al Ungariei, pretinde că: „Noua orientare economică a Europei se îndreaptă spre Răsărit. În această

desvoltare, Ungaria va juca un rol din ce în ce mai important în baza situației sale economice. Magnifica sa rețea feroviară și traficul său dunărean îi înlesnesc împlinirea acestei sarcini. Produsele teritoriilor dela Marea Neagră pot atinge mai ușor Europa Apuseană prin mijlocirea Dunării. Ori este recunoscut că dintre statele dunărene singură Ungaria are un trafic dezvoltat și pe care continuă a-l dezvolta și în cursul actualului războiu. Și apoi, e posibil ca traficul dunărean și maritim să se afirme și în Marea Mediterană. Grație situației sale geografice, de poartă între Orient și Occident, Ungaria poate ușor asigura traficul de tranzit, ocupând în această materie același rol pe care-l ocupă în domeniul spiritual”. După această înșiruire de argumente, toate pledează vizibil pentru o Ungarie mare și puternică, articolul continuă: „Rolul Dunării ca factor economic, crește natural în funcție de soluționarea problemei Porților de Fier. Regularea Porților de Fier, precum se știe, este un plan unguresc și rezultatul muncii ungurești. Dezvoltarea traficului și a comerțului danubian este punctul inițiativei maghiare și trebuie considerat ca simbol al progresului națiunii maghiare. Traficul danubian a crescut și a scăzut în funcție de destinul națiunii maghiare. În noua dezvoltare a traficului, Ungaria va juca rolul fără de care întreaga viață economică europeană va fi imperfectă”.

– Ziua de 6 octombrie 1942, aniversarea morții celor 13 generali dela Arad, a dat din nou presei ungare să scrie articole în a căror structură intimă găsim crezul revizionist. „Magyar Szó” vorbind despre jertfa celor 13 generali, scrie următoarele: „Pentru mărirea puterii și independenței națiunii lor au adus jertfa lor sfântă pentru toate timpurile și această jertfă obligă și îndreptățește națiunea maghiară la un rol important în bazinul dunărean”.

– În același sens, ziarul „Ellenzék” ocupându-se cu revoluția din 1848 și de minoritățile din Ungaria face constatări de genul acestora: „n-au înțeles și mulți nici astăzi nu vor să înțeleagă, că în acest teritoriu din Europa nimeni nu poate face nimic împotriva noastră și fără noi, și că cine e stăpân în bazinul dunărean, e realmente stăpân până în marginea Carpaților”.

– Mai violent, ziarul „Reggeli Újság” scrie: „Dacă noi Ungurii n-am fi fiii milenari ai libertății, n-am simți martirajul celor din Arad și a celorlalți, ca un avertisment că pământul nostru sfânt încă nu a fost pe deplin eliberat. Ne rugăm și noi cu ultimele cuvinte mișcătoare ale martirului Damianes: Binecuvintează Dumnezeu Aradul și Patria maghiară ajunsă în primejdie și lasă-ne pe noi, ca din nou după 22 de ani de robie, se peregrinăm liberi la mormintele martirilor noștri!”

– Buletinul oficial „Budapester Nachrichten” din 9 Octomvrie 1942, tratează teza revizionismului maghiar, utilizând fără vreun control situațiile din evoluția politică germană dela 1936 încoace. Astfel, pornim dela principiul etnic enunțat de național-socialismul german, devenit apoi după încorporarea Boemiei și Moraviei legitimism istoric și trecând în cele din urmă la principiul spațiului vital, ziarul caută să aplice aceste trei principii Ungariei „micșorate prin tratatele de pace dela Trianon”. În această ordine, buletinul scrie următoarele: „Ungaria salută în mod sincer această evoluție, fiindcă vede în ea îndreptățirea concepției și țelurilor maghiare. Până la Trianon, Ungaria reprezenta și ea o unitate geopolitică și mai mult decât atât, un spațiu unitar în care condițiile de viață se complectau minunat. Acest spațiu oferea tuturor popoarelor conlocuitoare posibilități de viață, reușită și bună stare. Prin distrugerea unității istorice, geografice și economice a Ungariei, a fost fărâmițată în același timp și unitatea acestui spațiu, fapt de pe urma căruia au suferit în aceeași măsură toate popoarele acestui spațiu. Dinamismului lăuntric și legitimitatea instinctului de viață reclamă însă și aici o îndreptare temeinică și definitivă. Împlinirea parțială a acestei dorinți și-a găsit expresia în cele două arbitraje dela Viena. Bucată cu bucată au revenit Ungariei ținuturile răpite dela Nord, Răsărit și Sud. Această evoluție pare însă a nu fi încă terminată, în sensul european al cuvântului, ci ea urmează a se continua pas cu pas datorită legitimității sale intrinseci, până la înfăptuirea marilor spații economice. Iar aceasta, cu totul de acord cu judecata popoarelor de altă limbă, revenite la Ungaria și care găsesc aci nu numai o existență sigură, dar și libera desfășurare a vieții lor etnice. Ungaria nu are pretenții imperialiste. Ea însă năzuește la ceace i se cuvine și la care poate ridica pretenții atât în fața lui Dumnezeu, cât și a dreptății nu numai pe baza principiilor sus amintite și din interesul unei noi ordine drepte în Europa, dar și spre binele tuturor popoarelor ce trăesc pe teritoriile sale, respectiv în spațiul său vital”.

– Revista „Magyar Katonaújság” din 3 Octomvrie 1942 a publicat o poezie scrisă de Réthy Zoltán intitulată „E sfânt drapelul”. Poezia începe prin afirmația că „Ungurii s-au născut stăpâni peste Tisa și Dunăre și că onoarea și stăpânirea lor au fost întotdeauna păstrate prin sabie”. După ce vorbește despre trădare și silnicie, cere tuturor Ungurilor să jure pe drapel să nu mai fie un nou Trianon. Strofa a treia, care este tema poeziei, are următorul text:

„Csonka határ meg nem marad
 Miénk lesz még Brassó, Arad,
 Legyen új honfoglalás
 Magyar legyen mind a Kárpát,
 Magyar legyen Erdély, Bánát,
 Nem lesz földünk soha másé.”

În românește:

„Hotar ciuntit nu poate să mai rămână,
 Ale noastre vor fi din nou Brașovul și Aradul,
 Să fie o nouă descălecăre,
 Ungurești să fie toți Carpații,
 Ungurești să fie Ardealul și Banatul,
 Și din pământul nostru nimeni
 Să nu mai stăpânească.”

Poezia continuă afirmând că „toate teritoriile pierdute vor fi din nou ale Ungurilor, dacă vor avea inimă de ungur, vor fi uniți și dacă vor ști să ridice armele”.

De remarcat că revista „Magyar Katonaújság” este un organ oficial ce apare din subvențiile și sub controlul Ministerului Honvezilor. Ea stă sub conducerea lt. colonelului Rozsás József. Gama argumentelor revizioniste este evidențiată și sub formă polemică de răspunsuri la diferite articole apărute în presa română.

– Astfel, ziarul „Magyar Nemzet” din 21 Octomvrie 1942, sub formă de răspuns la un articol apărut în ziarul „Tribuna” din Brașov, în care se arăta că situația geografică a separat întotdeauna Transilvania de Ungaria, orientând-o economic spre Muntenia și Moldova, iar negoțul transilvan nu s-a putut îndrepta spre Ungaria decât prin Seghedin și Szolnok, în timp ce înspre România îi stăteau la dispoziție un mare număr de drumuri, scrie: „Autorul vrea să ignoreze faptul că Transilvania și Voivodatele Munteniei și Moldovei au fost despărțite prin crestele Carpaților timp de o mie de ani, creste, care au constituit o frontieră cum nu mai este alta în Europa, de cât poate linia Pirineilor. Și apoi, aproape toate râurile Ardealului – cu excepția Oltului și Jiului – curg spre pusta maghiară, fiindcă platoul Transilvaniei este deschis numai spre câmpia ungurească, în timp ce înspre teritoriul românesc nu există decât vreo 10 trecători, dintre care deabea cinci potrivite pentru legături feroviare. Chiar dacă este adevărat că negoțul ardelean s-a orientat în oarecare măsură, în deosebi în evul mediu, spre Voivodatele române, aceasta nu s-a întâmplat fiindcă principatul ardelean ar fi fost legat politic de teritoriile dela Răsărit și Sud de Carpați, ci din cauză că Transilvania avea o industrie și un comerț evoluat, care în mod natural au fost atrase din teritoriul înapoiat al Voivodatelor și de golul comercial provocat aci tocmai de nivelul scăzut al civilizației”.

– Sub titlul pompos „Ce datorează Ungariei culturile popoarelor streine”, ziarul „Pester Lloyd” din 23 Octomvrie 1942, publică un articol, în care alături de insinuări defăimătoare la adresa culturii române, se găsesc obișnuitele argumente revizioniste: „Asupra reglementării pe cât de absurdă pe atât de plină de ură, la care a fost supus Regatul Sfântului Ștefan, patria milenară a Ungurilor și a neungurilor, istoria și-a pronunțat verdictul. Astăzi ne-am îndepărtat fundamental de teoria mecanică ce ținuse să împartă lumea în circumscripții de state constituite după modele identice, neștiind că pământul și sufletul oamenilor care-l locuiesc, constituie o unitate profundă și de nepătruns, care

configurează destinul diferitelor regiuni potrivit acestor legi speciale. Privit din acest punct de vedere, raportul ungarimei față de naționalitățile care convețuesc cu ea își găsește adevărata sa ilustrare. În decursul întregii sale istorii, poporul maghiar a fost pătruns de conștiința necesității de a promova viața proprie, specific culturală, religioasă și lingvistică a grupurilor etnice nemaghiare, pentru a da în acest fel o bază organică comunității de stat cu aceste grupuri etnice”.

Un ton mult mai categoric uzând însă de aceleași formule tipice, exteriorizează articolele cu caracter revizionist apărute în presa maghiară din provinciile recent ocupate. Astfel:

– Ziarul din Kassa „Felvidéki Újság” din 2 Noemvrie 1942, ocupându-se de realipirea la Ungaria a Ținuturilor de Sus, scrie printre altele: „Am plâns și ne-am îmbrățișat frățește noi Ungurii, iar fericirea ne-a umbrat numai faptul că milioane de Unguri suferind și nădăjduind, au rămas încă sub jugul străin”.

– „Nemzeti Újság” din 15 Noemvrie 1942 scrie următoarele: „Națiunea maghiară are o întreită misiune istorică. Prima este apărarea ideii de libertate. A doua, ca factor de ordine și echilibru în spațiul dunărean, ea are chemarea de a îngloba într-un singur imperiu toate aceste teritorii atât de variate din punct de vedere etnografic, asigurând astfel liniștea și pacea pe acest teritoriu și implicit liniștea și pacea Europei. A treia misiune este apărarea gândirii și culturii creștine”.

– Ziarul „Reggeli Magyarország” într-un articol cu aceeași dată, asupra hotarelor politice ale țărilor europene, arată că: „Statornicia hotarelor politice ale unei țări depinde de o mulțime de împrejurări. După cum arată harta politică a lui Teleki Pál, cele mai statornice hotare sunt cele ale Spaniei și ale Ungariei, unele statornice de Pirinei și altele de linia Carpaților”.

– Comentând mesajul Regelui Horthy din 13 Noemvrie 1942, adresat Parlamentului, ziarul „Faggellen Magyarország”: „Sub conducerea lui Horthy națiunea s-a întărit și s-a înmulțit, iar țara mutilată se întinde din nou spre vechile ei hotare”.

– Sub forma unui reportaj, în legătură cu recrutările clasei anului 1942, ziarul „Pest” din 23 Noemvrie 1942, face următoarele insinuări: „Acum tunurile bubuie în Rusia, acolo este locul nostru ... Acolo? ... Ne vom duce și la acel popor fără Dumnezeu ... Dar după aceea ne vom înapoia ... Și ochiul trăgea spre Ciceu (deal pe teritoriu Transilvaniei de Nord) ... la spatele căruia este comuna Albești (pe teritoriul românesc) și Sighișoara ... Căci și acestea sunt ale noastre: ... Ciceu ... și celelalte ... Nu e așa?”.

– Ziarul „Dunántúl” din Pécs, referindu-se la expozeul făcut de Primul-Ministru Kállay asupra politicii externe în ziua de 29 Decemvrie 1942, scrie: „Cuvântarea masivă și sinceră a Primului-Ministru Kállay a putut convinge toată lumea că sensul politicii noastre externe nu s-a schimbat. Continuăm deci aceeași politică adecvată prin mijlocirea căreia am reușit să dărâmăm barierele Trianonului și să recucerim astfel o parte din teritoriile ce ni s-au furat tâlhărește în 1918”.

– Ziarul „Újság” din 19 Decemvrie 1942, într-un articol prilejuit de alegerea noului Custode al Coroanei Ungare, scrie printre altele: „Sfânta Coroană însemnează Statul maghiar unitar și indivizibil. Dacă totuși tratatele efemere, vre-o putere armată, sau vre-un noroc de ordin politic al dușmanului, pot sfârteca pentru un timp oarecare trupul țării eterne, hotarele intangibile ale Sfintei Coroane nu pot fi schimbate de nici o putere omenească”.

– În numărul de Crăciun al ziarului „Székesfehérvári Lapok”, fostul ministru al Instrucțiunii Publice, Hóman Bálint, a publicat un articol pe care ziarul „Hétfő Reggel” comentându-l în numărul său din 28 Decemvrie 1942, scrie următoarele: „Evenimentele ce s-au succedat în mod rapid în anii din urmă, au promovat din nou Ungaria, drept factor important al vieții europene. Dar marea noastră luptă pentru Ungaria istorică, nu este încă terminată. Acum trebuie să arătăm că suntem demni să stăpânim, să conducem un stat și să îndeplinim marea noastră misiune istorică”.

– La fel, ziarul „Reggeli Magyar Szó”, în numărul său de Crăciun (1942), publică un articol intitulat „Crăciunul războiului”, în care se scrie între altele: „Noi Ungurii avem bazele morale și dreptul ca aici în bazinul dunărean să făurim o putere nouă maghiară, care în forma timpului de azi, să fie urmașă și copie autentică a Ungariei Vechi, care în secolele XIII, XV, XVI și-a dăruit forța cu multă putere de convingere pentru reconstruirea Europei”.

– Sub formă de ciclu, intitulat „Misiunea istorică a Ungariei în bazinul Dunării”, buletinul oficios, în limba germană, „Budapester Nachrichten” a publicat în cursul anului 1942 o serie de articole de culoare revizionistă.

Din acest ciclu în numărul său din 2 Martie 1943 buletinul a inserat un articol intitulat „Jalnicul Fiasco al Micei Antante”, în care se scriu următoarele: „Unitatea geografică, economică și sufletească milenară a Ungariei, a fost distrusă cu forța, iar țara jefuită de 2 treimi din teritoriul ei și din spațiul său milenar. Milioane de Unguri și alte frânturi de naționalități, fără să fi fost în prealabil întrebați, au fost așezați cu sila în statele create sau mărite la Trianon. Cei 20 de ani sunt o netăgăduită confirmare a justetei tezei maghiare, anume că în bazinul Dunării nu poate fi creat nici un echilibru durabil fără Ungaria sau contra Ungariei, respectiv cu lezarea drepturilor de viață ungurești”.

– Ziarul „Székely Nép” din 1 Mai 1943, ocupându-se de o lucrare a dr.-lui Bakos Károly referitoare la sistemul de cotizație în asigurările sociale maghiare, scrie următoarele: „O bună asigurare socială își va avea roadele ei, fiindcă fiii țării noastre, sănătoși și plini de viață vor ajunge deasupra dușmanilor noștri, realizând Ungaria Mare cu 20 de milioane de Unguri, pentru ca această țară să-și îndeplinească misiunea conducătoare pe o nouă perioadă de o mie de ani, în bazinul Carpaților”.

– Ziarul „8 Órai Újság” din 2 Iunie 1943, sub titlul „4 Iunie – Trianon”, scrie printre altele: „Marea Ungarie împrejmuată de Carpați este înfăptuirea naturii. Cât timp vor exista Carpații, ei vor forma frontierele Ungariei. La aceasta trebuie să se gândească fiecare Ungur cinstit cu ocazia zilei de a 25-a aniversare a semnării tratatului dela Trianon”.

– Deputatul Árvay Árpád a publicat în ziarul „Estilap” din 31 Mai 1943 un articol, în care între altele scrie următoarele: „Toții membrii partidului ardelean sunt dispuși să servească ideea unității maghiare și a Ungariei Mari și aceasta la nevoie cu prețul sângelui și a vieții”.

– Cu aceiași dată ziarul „Székely Nép”, ocupându-se de ziua eroilor, scrie: „Țelul luptei noastre, precum și singurul înțeles al sacrificiului adus de noi, este neapărat un țel și un interes maghiar. Avem nevoie de forțe, nu numai pentru a păstra și a apăra țara, ci și pentru a-i câștiga strălucirea și gloria milenară. În cumpăna dreptății eterne, eroismul maghiar va trebui să decidă asupra drepturilor strămoșești contestate de alții și să recâștige ceea ce ne-au furat și își însușesc pe nedrept străinii”.

– „Új Magyarország” din 3 Iunie 1943 a publicat sub semnătura deputatului Milotay un lung editorial, în care se ocupă de anume „somații”, pe care le-ar fi primit spre a înceta propaganda germano-filă și italo-filă – pe care acest ziar o duce în calitate de oficios al aripei drepte a partidului guvernamental. Deputatul Milotay scrie: „În fața acestor somații se găsește nestruncinatul adevăr unguresc. Ungaria și națiunea maghiară a luptat și luptă numai pentru propria sa existență. Nu a vrut să răpiască și nici să cucerească nici o palmă de pământ dela alte popoare, după cum nu vrea nici astăzi. Ca și în trecut, astăzi ea luptă numai pentru existența ei, pentru propria sa proprietate milenară și nu pentru altceva”.

– Un discurs rostit de ministrul Agriculturii, Daniel Bánffy, la Tg. Mureș în ziua de 4 Iulie 1943, a provocat o avalanșă de articole revizioniste în presa maghiară.

– Astfel, ziarul „Estilap” din 5 Iulie 1943 a publicat discursul pe pagina 1-a sub titlul: „Nu putem uita maghiarimea din Ardealul de Sud, de care ne leagă firele milenare ale sângelui și istoriei, precum și amintirea dureroasă a luptei din trecutul apropiat”.

– Ziarul catolic „Nemzeti Újság” rezumă discursul sub titlul „Astăzi Ardealul nu mai este lipsit de apărare. De acest lucru s-a îngrijit întreaga națiune maghiară”.

– „Magyarország” intitulează discursul „Cu Ardealul pentru Ungaria milenară”.

– „Magyar Újság” din Cluj îl intitulează „În Ardealul înapoiat se refac devastările stăpânirii streine. Nu uităm pe Ungurii ruși dela noi”.

– Sub forma unui răspuns adresat unui cititor, deputatul Milotay István, a publicat în ziarul său „Új Magyarország” din 4 Iulie 1943, un articol în care printre altele a scris: „Dar vrând ne vrând nu se poate astfel, precum vechea Ungarie am pierdut-o în războiu, la fel și cea nouă tot numai prin războiu o putem câștiga”.

2. Presa străină

Pentru actualizarea pretinselor drepturi asupra teritoriilor revendicate, propaganda maghiară a căutat să-și găsească sprijin și în presa străină. În acest scop, Ungurii au recurs la toate mijloacele posibile, începând cu subvenții discrete sau deschise acordate organelor de presă străine, cumpărarea de ziariști sau politicieni, plasarea de ziariști unguri în redacțiile marilor cotidiane streine, plasarea de articole tendențioase în ziarele streine, terminând cu acordarea de „onorarii” destul de însemnate – după caz – pentru servicii.

Ca urmare, presa streină și îndeosebi cea elvețiană, acordă concurs propagandei maghiare, prin inserarea de articole favorabile tezei revizioniste maghiare. Astfel:

– În ziarul „Journal de Genève” din 20 August 1942, a apărut cu prilejul aniversării Sfântului Ștefan un articol semnat de ungurul Imre Lippai, intitulat „Ungaria și Europa”. În acest articol se reliefa pretinsul rol așa zis hotărâtor al Ungariei în civilizației europene, rol ce ar rezulta din alianță sa cu Roma antică, scriind în acest scop: „Ungaria are norocul să cunoască foarte bine viața Sfântului Ștefan, marele său rege, care a introdus creștinismul în Ungaria acceptând Sfânta Coroană dela Papa Silvestru II. În acest fel, Sfântul Ștefan, primul Rege al Ungariei, a optat între cele două creștinătăți, pentru cea din Occident. Meritul lui esențial este de a fi recunoscut foarte repede locul Ungariei în Europa Occidentală, unde de mai bine de o mie de ani ea a fost apoi unul din pilonii principali. Se poate spune fără exagerare că spiritul și cultura maghiară se regăsesc în evoluția Europei din ultimul mileniu. Grație regimului Sfântului Ștefan și faptului că acesta a adoptat cultura română, frontierele vieții europene fixate pe Alpi, s-au deplasat spre Răsărit. Semnificația istorică constă în aceea că în această situație importantă, unde atâtea forțe au eșuat, forța și solidaritatea maghiară au devenit factori ai securității din Răsărit. Dacă Regele Ungariei ar fi ales Orientul, cultura europeană n-ar fi atins importanța sa actuală, sau dacă ar fi atins-o n-ar fi îmbrățișat un teritoriu atât de întins.”

În același sens, s-a reușit plasarea de articole favorabile Ungariei și în presa germană, deși faptele expuse contrazic în mod flagrant realitatea. Ziarul „Berliner Börsenzeitung” din 8 Ianuarie 1943, scrie printre altele: „Ungaria nu este un stat feudal, cum afirmă dușmanii săi, pentru că ea a aplicat reforme agrare speciale și printr-o politică sistematică de colonizare dusă în ultimele două decenii, structura agrară a țării a fost schimbată.”

În această ordine, trebuie să amintim că presa ca și publicațiunile italiene au secondat propaganda maghiară cu aceeași promptitudine din trecut. După cum problema Transilvaniei a fost sau nu în centru discuțiilor, propaganda italiană a publicat și difuzat toate datele false și mistificările susținute de unguri.

Astfel, în cursul lunii August 1942, ziarele și revistele italiene au publicat fotografia în care se scoteau în evidență „performanțele” obținute de armata maghiară pe frontul de Est, prezentând concomitent fotografii din Transilvania de Nord, în care se arăta „prosperitatea acestei provincii reintrate în stăpânirea Ungurilor”.

Iată ce scria la 21 Septembrie 1942, ziarul „Ambrosiana” din Milano, laudând atitudinea Ungariei din perioada sancțiunilor: „Din cauza politicii sale statornice, Ungaria are dreptul să fie printre primele națiuni pe care se clădește azi nouă Europă. Ungariei îi revin îndatoriri foarte importante pe care le și pregătește conștiincios. Italia știe că Ungaria este o forță, pe care se poate conta în totdeauna”. Pe același ton, în numărul din 24 Noiembrie 1942, revista italiană „Relazioni Internazionali” din Roma, vorbind despre „Nouile misiuni ale administrației maghiare”, pretinde că „Teritoriile din Sud și Est nu pot fi considerate cuceriri, ci realizări ale unor părți, care au făcut parte integrantă din domeniul Coroanei Sf. Ștefan.”

Pe de altă parte, făcând jocul propagandei maghiare care acuză România de înapoiere în domeniul social, revista italiană „Politica Nuova” a publicat în numărul din Ianuarie 1943, un articol în care arăta că în domeniul politicii sociale ca și în acel al sănătății publice, Ungaria a făcut în ultimii ani progrese importante. „O nouă dezvoltare – scrie ziarul – a luat în Ungaria problema salarizării muncitorilor cu ora,

prin faptul că în anul 1940 au fost sporite în mai multe rânduri salariile acestora. Încă în 1935 s-a fixat săptămâna de lucru de 48 de ore, iar în 1938 s-au acordat ajutoare însemnate familiilor muncitorilor cu copii. Tot în cadrul politicii sale sociale, intră și reforma agrară, pe cale a fi înfăptuită”. Articolul se încheie cu elogieri pe tema dezvoltării pe care ar fi luat-o în ultimul timp Asigurările Sociale.

– Ziarul „Reste del Carlino” din 5 Aprilie 1943, a publicat un articol al ziaristului Gino Cucchetti, în care acesta reproduce o convorbire avută cu primul-ministru Kállay, spunând între altele: „Acolo unde pe vremuri legiunea II-a romană a apărut lumea latină de atacurile venite dinspre Răsărit, Ungaria apără astăzi tot ceea ce înseamnă Roma eternă. Soldații noștri luptă eroic pe frontul de Est pentru aceeași mărtașă „Pax romana”, ca și legiunile romane de odinioară ... Noi Ungurii trăim pe un pământ roman și de o mie de ani suntem aderenții tradițiilor umaniste, care și astăzi înseamnă totul în viața noastră ... Ungaria rămâne și pe mai departe avangarda concepției latine în marginea de Est a Europei, unde de un mileniu a fost santinela Romei antice”.

– Deasemeni săptămânalul francez „Actu” din Marsilia, a publicat în numărul său din 1.X.1942 un articol intitulat „La Hongrie avantgarde de l’Europe”, în care se expune cunoscuta teorie maghiară asupra „Regatului Sf. Ștefan”.

În același sens, făcându-se trambulina propagandei maghiare, săptămânalul „Esfera” din Lisabona a publicat un articol, în care se scria printre altele: „Sfântul Ștefan a fost Regele care a pus bazele principiului „Pax Hungarica” și prin întemeierea Regatului său a asigurat popoarelor din Ungaria cea mai deplină dezvoltare, dându-le posibilitatea de a-și păstra libertatea și cultura lor”.

Insistența pe care a depus-o propaganda maghiară în Franța și armele de care s-a servit, se poate cu ușurință vedea din faptul că revista franceză „Réagir” sub semnătura lui Fabre Luce, a publicat în numărul său din Decembrie 1942 un articol în care se scria printre altele următoarele: „Atitudinea noastră față de Ungaria a fost plină de prejudecăți și neștiință. Ce știe poporul francez și ce știe clasa noastră mijlocie despre această națiune cavaleră și nobilă, pe care propaganda lui Benes ne-a prezentat-o ca pe o națiune barbară și reacționară? Trebuie să părăsim neștiința și prejudecățile false. Ungurii sunt caracterizați prin devotamentul lor, prin mărinimie, prin vitejie și prin cinstirea tradiției”. În continuare, publicistul francez caută să dovedească pretinsa nedreptate ce s-a făcut Ungariei prin tratatul dela Trianon.

După o vizită în Ungaria, profesorul finlandez Linkomies a publicat în ziarul „Ussi Suomi” din Helsinki, cu data de 9 Februarie 1943, un articol în care pe temele propagandei maghiare a scris următoarele: Este incontestabil că orașul Cluj poartă pecetea caracteristică a vechii culturii maghiare care s-a menținut până în zilele noastre. Situația Ungariei ca bastion de Răsărit al culturii apusene, a fost în toate timpurile identică cu a Finlandei. În spatele poporului înrudit cu noi, stă o istorie glorioasă care face ca națiunea maghiară să fie cea mai mare din toate popoarele rasei fino-ugrice”.

„Journal de Genève” din 22 Februarie 1943, făcând o comparație între realizările planului Beveridge și politica socială ungară, scrie: „Ungaria a fost una dintre cele trei țări, care cu toate că după primul război mondial stătea pe pragul falimentului, a introdus asigurarea socială. Legiunile de azi ale Ungariei, nu rămân cu nimic în urma altor țări mai bogate. Sunt foarte semnificative realizările obținute în special pe tărâmul politicii economice, iar prin aplicarea de forme agrare, statul ungar tinde să asigure independența familiilor și propășirea lor prin muncă și natalitate”.

– Ziarul turc „Tasviri Efkâr” din 2 Februarie 1943 într-un articol de fond, ocupându-se de necesitatea bunei înțelegeri între popoarele europene, s-a referit la tratatele de pace încheiate în jurul Parisului, afirmând că prin acestea Ungaria a fost nedreptățită. „Ungurii –scrie ziarul – n-au putut tolera această gravă lezare, însă nu au fost nevoiți multă vreme să umble cu capul plecat. Mai târziu, Anglia a recunoscut și ea nedreptățile ce se făcuseră Ungariei, iar ziarul englez „Daily Mail” s-a ocupat de această problemă, fără ca totuși să vină cu reparațiunea necesară. Participarea Ungariei la actualul război, este consecința greșelilor dela pacea din împrejurimile Parisului”.

– Ziarul „Narodni Prace” din Praga, din 23 Februarie 1943, într-un articol favorabil Ungariei, scria: „Asupra Ungariei s-au abătut după primul război mondial, multe uragane. Suferințele națiunii a

știut însă să le înfrunte, păstrându-și credința că țara își va recăpăta din nou vechile-i hotare și că Coroana Sfântului Ștefan va străluci din nou în vechea-i splendoare”.

– Săptămânalul elvețian „La Jeune Suisse” din 25 Martie 1943, inserează un articol referitor la politica Ungariei față de Rusia sovietică scriind între altele: „Planurile sovietice îngrijorează nu numai pe Polonezi și alte popoare Europene, ele stârnesc îngrijorare chiar și în anumite cercuri engleze. Tocmai din acest motiv este greu de înțeles de ce aceste cercuri engleze reproșează Ungariei că luptă contra Sovietelor, căci în definitiv Ungaria nu face altceva decât ceea ce a făcut și Anglia după primul războiu mondial, când între 1918–1920 armatele aliate au înfruntat Rusia bolșevică în Ucraina și Polonia”.

3. Radio

Propaganda prin radio face parte deasemeni din mijloacele de difuzare a revizionismului maghiar, atât pentru interior cât și pentru străinătate.

Posturile de radio maghiare transmit zilnic în programele lor pasagii din istorie, lozinci, cântece, conferințe și mesagii, prin care populația este neconștient alimentată din idealul utopic de refacere a Ungariei Mari.

În seara zilei de 1 ianuarie 1943, Nicolae fiul Regentului Horthy, adresându-se Ungurilor din străinătate, dela postul de radio Budapesta, a spus între altele: „În acest an poate să sosească vremea, când omenirea va schimba arma și uneltele pentru construirea păcii. Să nădăjduim că anul ce vine va aduce pacea și mărirea patriei noastre”.

Postul de radio Budapesta, a difuzat în seara zilei de 15 Aprilie 1943 ora 21,40, un apel intitulat „Pentru Italieni și Maghiari”, vizita în Italia a Primului Ministru Kállay. Printre altele, apelul cuprinde următoarea profesiune de credință revizionistă: „Prin glasul Primului Ministru Kállay a vorbit întreg poporul maghiar, care a tratat chestiuni ce interesează în deaproape cele două țări prietene și aliate. Premierul n-a uitat să pună pe tapet și chestiunea Ardealului până la Carpați. El a relevat Ducei contribuția Ungariei la civilizația europeană și a arătat că urmele civilizației în Ardealul ce a aparținut un mileniu Ungariei, n-au putut fi șterse de cei 22 de ani de ocupație silnică streină. Litigiul privitor la Ardeal constituie o piedică în calea dezvoltării Ungariei și va fi totdeauna o rană deschisă pe trupul ei. Soluționarea acestui litigiu în mod definitiv se impune dela sine. Poporul maghiar, care știe că premierul lui a pus în evidență suficient de tare drepturile Ungariei, este mulțumit și liniștit, așteptând să se facă dreptate”.

– În emisiunea sa din 7 iulie 1943, ora 21,40, acelaș post ocupându-se de un discurs rostit la Târgu-Mureș de Bánffy Daniel, Ministrul Agriculturii, a difuzat următoarele: „Ardealul este o parte inseparabilă a Ungariei. Rănilor s-au vindecat. Acum Ardealul împreună cu Patria mamă și Patria mamă împreună cu Ardealul, luptă pentru viitorul și fericirea unei Ungarii Mari”.

În general posturile de radio maghiare difuzează mereu în programele lor, tot felul de lozinci, cântece, conferințe și diferite alte mesaje, prin care agită spiritele ungurești și alimentează idealul de refacere a Ungariei Mari.

4. Publicații literare

Alături de presă, publicațiile literare, între care revistele și lucrările didactice, literare și de specialitate, servesc într-o mare măsură acțiunea revizionistă maghiară.

Astfel, începând cu manualele didactice, în special cele privitoare la studiul istoriei și geografiei, tratează obiectivele respective pe baza trâmbișatei teorii a Coroanei Sf. Ștefan. În funcție de aceasta, istoria și geografia Ungariei este studiată ca și cum n-ar fi intervenit anul 1918 cu repunerea firească în drepturi a Transilvaniei și a celorlalte provincii locuite de alte naționalități. Totul în aceste manuale sugerează tendențios încrederea nelimitată în revenirea tuturor provinciilor pierdute la Ungaria.

În acest scop, hărțile din aceste manuale înglobează toate teritoriile ce au aparținut Ungariei înainte de 1918, iar frontierele rezultate ulterior acestei date, deabia în unele din ele sunt trasate și acolo însă cu totul fugitiv și de așa manieră ca să dea impresia că ele sunt provizorii.

Dintre aceste manuale face parte și Atlasul intitulat „Népiskolai Atlas”, întocmit de prof. Cholnoky Jenő, Erdődi Kálmán, Geszti Lajos, Kárl János, Kóz Andor, Pécsi Albert și Prochoska Ferenc, editat de Institutul Geografic maghiar din Budapesta. În acest atlas la pag. 11, sub titlul, „Vederi din Ungaria”, se publică fotografii din regiunea Tatra (ce aparține Slovaciei), precum și vederea generală a orașului Brașov și a Dunării la Cazane. La pag. 13 se află o hartă a regiunii de dincolo de Dunăre și a Țesului Ungariei, pe care frontierele maghiare sunt trasate așa cum erau înainte de 1918, adică înglobează și regiunea Burgenlandului ce aparține Germaniei, întreagă Croația, precum și litoralul Adriaticei cu portul Fiume. Banatul sârbesc este înglobat în întregime în frontierele Ungariei. La pag. 16 și 17 se găsesc vederi din Arad și Bratislava, iar la pag. 20 există o hartă etnografică a Ungariei pe care hotarele actuale cu România, Slovacia și Croația nu mai sunt trasate.

Într-o egală măsură, acest fel de a privi lucrurile se reflectă și în celelalte lucrări menite a îmbogăți cunoștințele marelui public, sau a servi intereselor de propagandă peste hotare.

Concludent în această privință este cel de al 4-lea volum al lucrării intitulate „A Magyar Írók Élete és Művei” (Viața și operele scriitorilor unguri), apărut la Budapesta în cursul lunii Iunie 1943. Autorul acestei lucrări este Gulyás Pál, prof. la Universitatea din Budapesta. Pornind dela concepția hotarelor maghiare din 1918, lucrarea trece între scriitorii unguri și scriitorii români din Transilvania, care nu au militat prin vreo acțiune a lor pentru cauze maghiare, ci din contră s-au afirmat totdeauna ca buni Români. Astfel, lucrarea menționează pe Episcopii români Petre Pavel Aron și Inochentie Micu Klein, precum și pe Samuil Micu Klein, Gheorghe Șincai, Gheorghe Barițiu, Simeon Bărnuțiu, Ion Barac, Vasile Bogrea, Coriolan Brediceanu, Augustin Bunea, Gh. D. Duică, și pe I.P.S. Mitropolitul Bălan al Sibiului, Teodor Capidan, Ion Agârbiceanu, Alex. Borza și alții.

Inofensivă în aparență, această lucrare servește cât se poate mai bine propaganda menită a ajuta refacerea Ungariei Mari, printr-o prezență într-o istorie a literaturii maghiare, a unui mare număr de scriitori și artiști neunguri, lasă falsa impresie a unui stat ideal de naționalități, dovedindu-se astfel din partea Ungariei o iscusință în arta guvernării. Fără să mai adăugăm că lucrările variate ale acestor scriitori străini, împrumută Ungariei merite ce nu-i aparțin de fapt.

Un mijloc deasemenea mult utilizat este acel al publicării, sub formă de colecție, a cântecelor patriotice cu conținut revizionist. Printre acestea menționăm de asemenea că în editura „Gergely” din Budapesta, Str. V. Dorottya nr. 2, a apărut în luna Mai 1943 un volum de cântece, intitulat „Előre” (Înainte). El conține un număr de 500 cântece militare, adunate de Volly István. Majoritatea acestora conțin fraze și aluzii revizioniste, precum și expresii jignitoare la adresa României și a poporului român. Pentru învederarea acestui lucru, dăm mai jos câteva din aceste fraze și aluzii revizioniste. Astfel, la pag. 10, cântecul 5 conține fraza: „O să-i scoatem pe Valahi, așa cum lumea nu a mai văzut până acum”. În cântecul 10 dela pag. 13, există întrebarea: „De ce nu au înapoiat întreg Ardealul frumoasei Ungarii?”. Cântecul 61 pag. 32; „Vin Husarii dinspre Brașov și dinspre Sibiu. Merg Husarii înspre Brașov și Sibiu. De departe le strălucesc căștile. Unul dintre ei cântă în goană fugi Valahe, se apropie soldații lui Horthy”. Cântecul 208 pag. 85: „Horthy Miklós călătorea cu luntrea. S-a întâlnit cu 3 Husari pe care i-a întrebat, flăcăi unguri ce veste? Sunt mulți Valahi și Ungaria e în doliu”. Cântecul 228 pag. 92: „Horthy în luptă este în frunte. Se întâlnește cu 3 vânători de frontieră. Ascultați copii unguri vestea, nu peste mult Ungaria va fi iar întreagă”.

„Hazánk és Népunk egy ezredéven át” (Patria și poporul nostru în decursul unui mileniu) de Cholnoky Jenő, apărută în Editura „Somló Béla” din Budapesta, înfățișează desvoltarea poporului maghiar până la Tratatul de la Trianon. Alături de numeroase exagerări tipice ungurești, întreaga lucrare tinde să arate drepturile maghiarilor asupra Transilvaniei. Vorbind despre Români, la pag. 171, se scrie următoarele: „Cea mai mare lovitură a fost pentru Ardeal, că neamuri de păstori din

Balcani s-au îndreptat spre dealuri, apoi s-au strecurat din ce în ce mai mult în bazinul cu o civilizație înaltă și cu o cultură străveche, o întunecată masă de popor balcanic cu nivel scăzut, Români”.

5. Hărți și manifeste

Ingeniozitatea propagandei maghiare merge însă mult mai departe. Ea utilizează într-o mare măsură hărțile și manifestele cu fotografii și texte revizioniste. Astfel:

– În spitalele militare din Ungaria se găsește afișat un tablou care înfățișează pe cei mai însemnați regi ai Ungariei, alături de harta Ungariei Mari. Regentul Horthy este încadrat la stânga de Arpad, iar la dreapta de Matei Corvin, iar între ei harta Ungariei Mari cu inscripțiunea „Așa a fost, așa va fi” (Igy volt, Így lesz).

– Cu acelaș scop, în cursul și după manifestația ce a avut loc la Cluj, în urma incidentului de frontieră de la Visag, din Octomvrie 1942, în vitrina Cooperativei studențești din Piața Unirei, a fost afișată o hartă etnografică a Transilvaniei. Pe hartă erau trecute toate orașele mai mari din această provincie, menționându-se în dreptul fiecăruia numărul locuitorilor români și unguri după statistica maghiară, arătându-se astfel că Ungurii ar fi mai numeroși în Transilvania decât Românii. Harta purta mențiunea „Amintește-ți și învață” (Emlékezz és tanuly).

– Dar chiar oficialitățile folosesc hărți care înglobează în statul maghiar teritorii ce nu mai aparțin Ungariei. Fotocopia de mai jos prezintă o hartă a căilor ferate maghiare, de care se servesc școlile pregătitoare de impegati de mișcare. În ea sunt cuprinse toate teritoriile care au aparținut Ungariei, inclusiv Fiume și Burgenlandul. Harta este intitulată „Harta Căilor Ferate a Țărilor Sfintei Coroane maghiare, înainte de tratatul de pace dela Trianon și astăzi” având trasate frontierele rezultate după arbitrajul dela Viena în așa fel ca să nu se poată spune că nu sunt trasate, dar să dea impresia că ele sunt cu totul provizorii.

Deasemenea autoritățile școlare din Ungaria afișează în școli hărți cu caracter revizionist.

O hartă de aceeași factură este cea din fotocopia de mai jos care reprezintă Ungaria dinainte de 1918.

Pe partea dreaptă a hărții – deasupra Transilvaniei –, este înfățișat un Hun, iar pe partea stângă e tipărită o poezie, a cărei traducere este următoarea:

„Vezi copile aceasta e Patria ungară,
Printre dealuri și peste câmpii,
Roma ne-a lăsat moștenire Istrul
Și din vechiul Ister s-a făcut Dunărea
De când pe cele trei movile stă crucea dublă.
Tisa este cel mai unguresc râu
Aici se naște și aici moare pe pământ maghiar
Observă-i cursul „aici trebuie să trăești sau să mori”!
Murmurul lui păzește somnul spicului de grâu
Unde „viața sau moarte” înseamnă libertate și nu temniță,
Pentru că aici se întinde marea pustă ungară,
Cea mai frumoasă podoabă a Coroanei noastre sfinte!
Aici se face pâinea și aicea este cinstea,
Fără de care Dumnezeu nu este cu noi
Iar Ungurul posomorât va avea un sfârșit trist!
Aceștia sunt Carpații, hotarul Patriei noastre,
Care îmbrățișează trupul sfânt al țării”.

– Mai mult, asemenea hărți se găsesc și pe vapoarele sub pavilion strein care circulă pe Dunăre. Astfel, pe vaporul de pasageri „D.D.S.G.” „Stadt Wien”, sub pavilion german, se afla în cursul lunei

Ianuarie 1943, o hartă de proveniență ungară reprezentând partea de Est a Europei, pe care denumirile localităților din Transilvania erau trecute în limba maghiară. Pe linia Carpaților, între Ardeal și Muntenia erau scrise următoarele: „Hotarele Ungariei în anul 1914” (Magyarország határa 1914-ben).

– Mai jos se da fotocopia unei alte hărți, tipărită la sfârșitul anului 1942 la Budapesta, pe care deasemenea sunt trecute toate teritoriile ce au aparținut Ungariei, deși sunt trasate și frontierele rezultate după arbitrajul dela Viena. Împărțirea administrativă este însă cea veche maghiară.

Dar pentru a forța oarecum chiar conștiința Românilor din Transilvania de Nord, în sensul ideilor revizioniste, Ungurii recurg la misiuni împotriva acestora. Astfel, în cursul lunii Mai 1943, autoritățile locale din comuna Ciucea Jud. Bihor, au răspândit printre locuitorii români ai comunei, hărți ale Ungariei cu frontierele trasate la 30 August 1940. S-a pus în vedere Românilor că sunt obligați să afișeze aceste hărți în locuințelor lor, explicându-li-se totodată că nu peste mult timp Ungaria va reveni la frontierele ce le-a avut înainte de 1918.

– Pe de altă parte, pentru a distra atențiunea României dela Transilvania, încercând în același timp să-i creeze în străinătate o atmosferă de suspiciune, în cursul lunii Noemvrie 1942, Ungurii au publicat o hartă a Europei, în care Transnistria este încorporată României.

Harta a apărut în editura „Kókai Lajos” din Budapesta str. Kamermayer nr. 3 și este intitulată „Europa cu hotarele ei la 7 Noemvrie 1942”. Ea a fost editată sub răspunderea lui Elek István Ernő și a lui Nemes Lajos directorul societății anonime „Hornyánszky Viktor”.

Deasemenea, într-o măsură mai mică însă, sunt utilizate și cărțile poștale cu inscripțiuni sau hărți revizioniste. Fotografia alăturată prezintă o carte poștală militară, utilizată de către soldații unguri de pe frontul de Est cu ocazia sărbătorilor Crăciunului anului 1942. Ea are imprimată harta Ungariei Mari, înglobând toate teritoriile avute de aceasta înainte de 1918. Aceste cărți poștale – după cum se vede chiar pe ele au fost tipărite în Imprimeria Statului din Budapesta.

– O altă carte poștală de același fel, a fost pusă în vânzare la Budapesta cu ocazia aniversării de 75 de ani a Regentului Horthy. Această carte poștală – așa cum se vede în fotocopia de mai jos, înfățișează harta Ungariei dinainte de 1918. Deasupra aceste hărți figurează chipurile celor mai de seamă bărbați politici ai Ungariei, iar în mijlocul ei se găsește fotografia Regentului Horthy, care cu o mână sfarmă frontiera dinspre Cehoslovacia, iar cu cealaltă frontieră dinspre România. Pe teritoriul ocupat dela Cehoslovacia stă scris „1938 început glorios”, iar pe acela a Transilvaniei de Nord „1940 continuare glorioasă”. Pe aceiași carte poștală, sub titlul „Rugăciunea mutilatei” (A csonka imája) stă scrisă o poezie al cărui text este următorul: „Dumnezeule mare, mai ajută-mă numai odată și chiar dacă voi avea vreun păcat privește rănile mele, privește membrele mele ciuntite care și acum svâcnesc și se caută reciproc. Refă-mi trupul să fiu din nou întreagă, nu mă lăsa ciuntită, Doamne ajută-mă!”.

6. Teatrul și Filmul

O propagandă tot atât de importantă, însă de o mai mare eficacitate este aceea care se face prin teatru și film.

Sub motivul de a menține legăturile dintre tineretul din Ungaria și Ungurii din regiunile recent reocupate, au fost înființate tabere volante de cercetași cântăreți, care cutreeră în special din Bacica și Secuime. Acești cercetași țin numeroase șezători cu caracter iredentist, compuse din cântece patriotice, discursuri, piese de teatru, paralel cu împlinirea și a unei munci de folos obștesc, acolo unde se simte nevoie. Durata unei asemenea tabere este de 4–8 săptămâni. Una dintre acestea a funcționat în comuna Csikmenaság din Secuime, cu un număr de o sută de participanți, care pe lângă că au ținut zilnic șezătorii ei au cules și date cu privire la tradiția, obiceiurile, jocurile și cântece secuești.

În același sens, „Asociația pentru cultura poporului din Ardeal” (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) organizația de Ciuc a instituit echipe zise de propagandă culturală, care se deplasează în comunele din Secuime unde sub formă de șezători dezvoltă o intensă acțiune de ponegrire și instigare la adresa României, binențeles mascate sub titlul de lecții din istoria milenară.

În afară de acestea, Subcentrele premilitare dezvoltă și ele o vie activitate în sensul aspirațiilor revizioniste. Ele organizează deasemenea șezători și serbări tendențioase. Astfel, în ziua de 4 Martie 1943, Subcentrele premilitare din Cluj au organizat în localul Teatrului Național o serbare pentru răniți aflați în spitalele din acel oraș. Din program a făcut parte și o scenetă revizionistă, simbolizând refacerea Ungariei Mari. Pe peretele din fund al scenei a fost arătată harta Ungariei cu toate teritoriile avute înainte de 1918. Rând pe rând, au apărut apoi un „Ceh”, un „Sârb” și un „Român”, – toți într-o ținută mizerabilă – rupând simbolic acele părți din hartă ce reprezentau teritoriile pierdute de Ungaria după războiul mondial. Între timp însă, au intrat pe scenă mai mulți premilitari unguri. La apariția acestora, „Cehul”, „Sârbul” și „Românul”, au început să tremure și să se apropie de hartă, pentru a repune „pe furis” la locurile lor porțiunile de hartă pe care le luaseră înainte. Entuziasmul provocat însă la această scenă a fost întrerupt de întâmplarea că în momentul în care „Românul” voia să repună partea „furată” de el, Transilvania, harta s-a mișcat căzând la pământ toate părțile detașabile, rămânând astfel conturul Ungariei trianonice.

Desvoltarea unor subiecte de acest gen se face însă chiar pe scena Teatrului Național din Budapesta. Nu mai departe decât în Septembrie 1943, la Budapesta se juca o dramă intitulată „Szilágyi Irma”, scrisă de Pozsonyi László. Această piesă este inspirată de un caz petrecut în cursul războiului mondial trecut și are următorul conținut: Szilágyi Irma, care în 1915 era învățătoare la Mediaș, se oferă să procure planuri militare ale armatei române. În acest scop, ea trece frontiera și reușește să obțină planurile pe care le trimite în Ungaria. Descoperită este arestată și închisă la Bacău. Deși supusă la felurite torturi, ea nu destăinuie nimic, totuși este condamnată și împușcată.

Piesa de mai sus debitează o serie de neadevăruri cu privire la armata română, ea urmărind a menține în sufletul Ungurilor spiritul de revanșă, cultivându-se astfel idealul de refacere a Ungariei Mari. Dovadă a puternicei impresii lăsată de această piesă, stă faptul că unele ziare maghiare au luat chiar inițiativa declarării învățătoarei Szilágyi, de eroină națională. Înaintea acestei piese s-a mai jucat la Budapesta o altă, intitulată „Pisica Neagră” de Asztalos István, care dela început până la sfârșit, este o murdară propagandă împotriva României.

– Caracterul pur propagandistic al acestor piese, rezultă din faptul că deși amândouă s-au bucurat de un succes răsunător fiind difuzate și prin radio, critica dramatică maghiară nu le-a taxat de opere artistice.

Acțiunea acestor piese este completată – mai ales în străinătate –, de o serie de filme în care Românii ardeleni sunt prezentați drept unguri românizați, iar porturile strămoșești românești, porturi ungurești. Un asemenea film este și acel intitulat „Clopote Amuțite” (Elnémult Harangok). Acțiunea acestui film se petrece într-un sat din Transilvania, unde „preotul ungur se luptă cu felurite greutăți spre a remaghiariza pe localnici”, care ar fi fost Unguri dar care s-ar fi românizat între timp. Filmul se termină prin refugiarea preotului român în regat, iar fiica acestuia rămâne în comună căsătorindu-se cu preotul reformat, după care toți Românii ziși maghiarizați revin la religiile maghiare.

– Un film asemănător este „Fetele Munților” (Hegyek leányai), a cărui acțiune se petrece în Maramureș. El înfățișează porturile naționale românești din acea regiune și în special din țara Oașului, prezentându-le drept porturi naționale ungurești.

– În ziua de 29 decembrie 1942, s-a rulat în localitatea Beclean jud. Someș, un film al propagandei revizioniste, în care după ce s-a arătat harta Ungariei Trianonice, ale cărei frontiere erau marcate cu hașuri negre, a apărut un soldat ungur care a ridicat rând pe rând toate hașurile. La un moment dat soldatul a întins mâna să ridice și partea hașurată care reprezenta Transilvania de Sud, rămânând însă cu mâna ridicată. Publicul maghiar aflat în sală a început să aplaude sgomotos, iar după eșirea dela spectacol s-au cântat cântece iredentiste întrerupte de strigăte ca: „Vrem Brașovul, Turda, Aradul ...”.

7. Discursuri

Discursurile rostite în special de către politicieni sunt deasemenea un mijloc puternic de a menține trează conștiința maghiară în ideea refacerii vechilor frontiere. Astfel:

– Cu ocazia serbărilor organizate la Budapesta – în luna August 1942, – pentru comemorarea a 700 de ani dela nașterea Călugărului dominican Iulian, socotit, primul ungar care a atras atenția lumii asupra Ungurilor din afara hotarelor statului ungar, Ministrul propagandei, Antal, a rostit un discurs în care a scos în evidență faptul că Ungaria luptă pentru a-și întregi hotarele milenare. „Nu ducem un război agresiv – a spus Antal –, ci unul de apărare. Vrem integritatea pământului nostru, dreptul la viață al națiunii, drept pe care puterile apusene ni l-au tăgăduit dela 1918 încoace. În acest război de apărare, aducem jertfele cu convingerea sigură că alături de puterile care au stat lângă noi în decăderea noastră, ne vom putea asigura în Europa ce se va constitui după pacea victorioasă, patria noastră în deplinătatea drepturilor sale străbune”.

În ziua de 13 Septemvrie 1942, a avut loc la Tg. Mureș, o serbare revizionistă prilejuită de inaugurarea „Drapelului Țării”.

– Luând cuvântul, Bánffy Daniel ministrul agriculturii, a spus următoarele:

– „Ce semnificații are Drapelul Țării? el înseamnă chemare, drept și putere. Chemare, fiindcă Ungurimea are misiunea ca în această parte a Europei să îndeplinească un rol conducător. Drept, asupra pământului care este al nostru și asupra aceluia care trebuie să revină al nostru, pentru a ne putea îndeplini misiunea națională și europeană. Am menținut aci timp de o mie de ani ordinea bine făcătoare și ne simțim chemați ca acest rol să ni-l păstrăm cu demnitate în ordinea europeană”.

– Cu aceeași ocazie, în numele unei societăți patriotice a luat cuvântul Antal Dezső. Acesta a spus: „Niciodată n-am uitat faptul că Ardealul și Secuimea sunt părți indivizibile ale Ungariei Mari. Drapelul țării fălăie aci numai pe jumătate, căci Sfântul Gheorghe, Tg. Mureș și alte orașe secuești sunt pe frontieră și fiindcă mai sunt orașe sfințite cu sânge și cultură maghiară, precum și frați de sânge cu sutele de mii ce stau încă sub asuprire streină. Să păstrăm acest drapel până se va ridica la cea mai înaltă culme”.

Tot atunci prelatul papal Iárosi Béla a declarat: „Drapelul este ridicat numai pe jumătate în semn de doliu pentru Ungaria ciuntită. Nu se poate vedea dincolo de hotare, căci hotarele de batjocoră ne opresc privirea în fața orizontului. Dar trăește Dumnezeu și dreptatea lui, mâna lui ne va ridica mai sus, ca să poată vesti la Nord, la Sud, la Răsărit și Apus, Ungaria Mare independentă și indivizibilă. Zis-a Domnul și așa va fi!”

– Dintre partidele politice „Crucile cu Săgeți” nu s-au manifestat niciodată sgomotos în sens revizionist. În ziua de 19 Septemvrie 1942, însă Szálasy Ferenc a vorbit despre o Ungarie cu 300 de mii de kilometri pătrați, spunând că „problema Europei noi este ca cele 36 națiuni europene să trăiască cinstit în cei 11 milioane Km.p. ai Europei, așa cum cele 7 popoare trebuie să trăiască armonios în cuprinsul celor 300 de mii de Km.p. ai Ungariei”.

– Aniversarea a 2 ani dela semnarea pactului tripartit, a constituit deasemenea pentru oficialitatea maghiară prilej de reafirmare a pretinselor sale drepturi teritoriale. Astfel, la postul de radio Budapesta, în ziua de 27 Septemvrie 1942, Primul-Ministru Kállay a afirmat că „Ungaria s-a alăturat semnatarilor pactului tripartit numai pentru a repara nedreptățile suferite de ea, iar frontul de Est ar constitui numai un al doilea capitol”.

În același sens, în ziua de 6 Octomvrie, cu ocazia aniversării martirilor dela Arad Antal István, Ministrul propagandei a declarat: „Ungaria participă la luptele actuale în semn de solidaritate europeană, însă totodată pentru integritatea pământului strămoșesc, pentru unitatea poporului și pentru asigurarea existenței sale naționale. Ungurimea are un interes vital ca în locul Europei clădite pe asuprire și exploatare, să se clădească o Europă nouă așezată pe drepturile istorice și naturale ale popoarelor”.

În cadrul adunării conducătorilor asociațiilor culturale și patriotice din Oradea, tot Antal István a rostit la 13 Noemvrie 1942 un discurs în care între altele a spus următoarele: „Primejdii mari dau târcoale vieții națiunii maghiare, primejdii pe care nu numai că va trebui să le depășim, dar prin înfrângerea acestora, să realizăm și îndreptățile noastre aspirații naționale”.

– La 22 Noemvrie 1942, cu ocazia sfințirii drapelelor organizației para-militare a „Vânătorilor Turanicii” din Újvidék, Szoldos Gusztáv, unul din membrii organizației, a pronunțat un discurs în

care între altele a spus: „Vânătorii Turanici sunt trupele de asalt ale viitorului maghiar, care stau gata pentru orice răfuială, iar în sufletul lor arde idealul frontierelor milenare”.

– În ziua de 15 Noemvrie 1942, „Steagul Țării” a organizat cu acest prilej o serbare revizionistă la Budapesta. Cu acest prilej în numele organizației centrale a „Steagului Țării”, a vorbit colonelul pensionar Preszly Loránd care a declarat printre altele: „În momentele grele prin care trecem, precum și în clipele hotărâtoare ce vor urma pentru statul și națiunea maghiară, trebuie să ne unim toate forțele într-o singură voință pentru idealul unic, refacerea hotarelor milenare ale Ungariei”.

Dar ceea ce exprimă mai autorizat, spiritul revizionist de care sunt asumate cercurile conducătoare maghiare sunt numeroasele cuvântări rostite în ședințele Parlamentului ungar din luna Noemvrie 1942.

Pentru documentare dăm mai jos câteva din aceste cuvântări, care întrec în violență chiar obișnuitele discursuri rostite la întrunirile revizioniste. Astfel:

– În ședința din 18 Noemvrie 1942, deputatul guvernamental Bartha Ignác a spus între altele: „Suprema noastră dorință, suprema noastră râvnire este ca în introducerea bugetului anului viitor, Ministrul Justiției să ne poată comunica despre noi sporiri, îndeosebi că frații noștri din Ardealul de Sud s-au întors din nou la noi, că-i putem strânge la inima și pieptul nostru. Să dea Dumnezeu ca națiunea maghiară să aibă parte de o justiție internațională obiectivă la sfârșitul incendiului mondial, ca să poată fi părtașe a restabilirii vechilor frontiere, a învierii vechii Ungariei milenare”.

– În ședința din 19 Noemvrie 1942, deputatul Vajna Gábor a declarat: „Să ia la cunoștință oricine, că nu suntem dispuși pentru voia nimănui să renunțăm la nici-o palmă de pământ unguresc. Nu renunțăm la acel pământ, care a fost stropit timp de o mie de ani de sânge unguresc”.

– În aceeași ședință, deputatul guvernamental Várady László a spus: „În Europa centrală avem drept la Ungaria Imperială, istorică sanștefaniană, întreagă”

– Cu ocazia discuției bugetului Apărării Naționale, în ședința din 19 Noemvrie 1942, deputatul Makkay Lajos, a rostit următoarele: „Noi nu avem pretențiuni teritoriale față de Ruși, nouă nu ne trebuie nimic al altuia, nouă ne trebuie însă ceiace este al nostru și este de o mie de ani al nostru: Imperiul sanștefanian neștirbit, al cărui teritoriu noi l-am împreunat într-o unitate politică. Acestui teritoriu, istoriei lui, noi i-am imprimat caracterul de astăzi, noi l-am apărat timp de o mie de ani cu generoasă vărsare de sânge unguresc împotriva oricărui atac. Pe acest teritoriu a creiat cultura maghiară, geniul maghiar. Avem deci cu drept cuvânt pretenții și drepturi indiscutabile, inalienabile, care nu pot fi reduse la tăcere și tocmai pentru aceasta, cred cu toată convingerea că după războiu nimeni nu ne va împiedica să ne valorificăm în întregime drepturile noastre istorice și sfinte”.

– În ședința Parlamentului din 25 Noemvrie 1942, Teleky Béla – președintele partidului ardelean a declarat: „problema ardeleană nu va fi rezolvată atât timp cât un singur Ungur ardelean mai trăiește soartă minoritară. Tuturor Ungurilor care mai trăesc dincolo de frontierele milenare le este locul între noi”.

– În ziua de 29.XI.1942, Ministrul Propagandei Antal István a rostit în localitatea Jászó, cu prilejul sfîntirii drapelului foștilor luptători (Tűzharcosok) din acea localitate, o cuvîntare în care între altele a declarat următoarele: „În acest războiu de proporții fără pereche în istorie, luptăm pentru noi înșine, pentru unitatea ungară sanștefaniană. Statul Sfîntului Ștefan înseamnă o țară maghiară unitară și indivizibilă, care sub conducerea capului de stat și a poporului maghiar asigură tuturor fraților noștri minoritari în spiritul înțelegerii maghiare, drepturile etnice și indivizibile”.

– În ziua de 21.XII.1942, „Uniunea Foștilor Luptători” din Oradea, a sărbătorit înscrierea altor 70 noi membri. Cu această ocazie, Vitán, ofițer conducător al Uniunei, a rostit o cuvîntare în care a spus: „Deviza noastră este credința, supunerea, munca și tăcerea. Dacă toate acestea le veți îndeplini, atunci iubiți camarazi ați făcut față obligațiunilor voastre de buni patrioți, ați ajutat să progreseze cauza sfîntă maghiară și astfel vom ajunge mai aproape de reînvierea Ungariei Mari”.

– Într-un discurs rostit la Győr în ziua de 21 Martie 1943, Szinyei Merse Jenő – Ministrul Instrucțiunii Publice – a spus: „Între hotarele noastre naturale împrejmuite de Carpați, vrem să trăim

viața pe care ne-a destinat-o providența acum o mie de ani. Pentru acesta țară am vărsat mai mult sânge decât oricare altă națiune europeană”.

În același sens, ziaristul secui, Gyárfác Ferenc vorbind la Miercurea Ciucului – cu ocazia unei serate organizată de ziariștii din Ardeal, – a spus printre altele: „Să nu dorim mai mult decât ce a fost al nostru. Însă a primi mai puțin și a ne mulțumi cu aceasta, înseamnă trădare de patrie”.

– Cu ocazia unei întruniri organizată de partidul guvernamental în ziua de 15 Martie 1943 la Episcopia Bihorului, deputatul Árvay Árpád a declarat printre altele: „Problemele noastre maghiare nu sunt complet rezolvate. Mai avem peste hotare milioane de frați unguri care așteaptă dela noi întoarcerea soartei lor spre mai bine”. Deputatul Szabó János a declarat cu aceeași ocazie: „Partidul ardelean maghiar își pune în cumpănă toată puterea pentru realizarea unității maghiare, unitate care ne asigură un lucru și anume: Ceeace a fost al nostru, al nostru să rămână”.

– Cu prilejul unei alte întruniri a partidului ardelean, la Oradea, s-a afirmat că nu se poate concepe Ardealul decât în întregime al Ungariei. În acest sens printre alții, deputatul László Dezső a spus: „Ardeal înseamnă comunitate de destin și cu acei Unguri care nu au fost încă eliberați. Când pronunțăm cuvântul sfânt de Ardeal, inimile noastre sângerează fiindcă el nu poate fi pronunțat în libertate de Unguri. Pronunțarea lui echivalează deci cu exprimare a situației după care problema Ardealului nu este încă rezolvată. Astfel prin acest cuvânt anunțăm că Ardealului îi aparțin Făgărașul, Sibiu, Timișoara și Aradul.

Cunoscutul baron Atzél Ede a rostit la Cluj, în ziua de 23 Aprilie 1943, în fața tineretului premilitar, o cuvântare în care a cerut acestora să se pregătească pentru „a împlini chemarea patriei și a Coroanei Sfântului Ștefan”. Arătând cu mâna în direcția Feleacului, el a spus: „... Se mai cere însă mult sânge maghiar pentru desrobirea tuturor ținuturilor care au aparținut Coroanei Șt. Ștefan”.

– În cadrul consfătuirii partidului ardelean, care a avut loc la Tg. Mureș între 2–4 Iulie 1943, Ministrul Agriculturii, Bánffy Daniel a rostit un mare discurs în care printre altele a spus și următoarele: „Astăzi Ardealul este apărat și niciodată nu va fi lipsit de apărare, deoarece întreaga națiune se va îngriji ca Secuimea să stea de veghe ca un bastion la hotarele lui. Dar durere, reîntoarcerea la patria mamă au însemnat și despărțirea de unele părți ale Ardealului și de maghiarimea care a rămas dincolo de hotare. Nu-i vom uita pe frații noștri.

„Națiunea maghiară și-a însușit ca un singur om lozincă: pentru Ardeal. Noi Ardelenii răspundem la aceasta, Ardealul pentru Ungaria milenară”.

8. Cărți destinate străinătății

Propaganda maghiară lucrează neconștient și răspândește în străinătate, sub nume ungurești sau streine, cărți și hărți menite să susțină pretențiile drepturi ale Ungariei asupra Transilvaniei. Astfel:

În cursul lunii August 1942, a apărut la Roma o carte intitulată „Dinamica italo-maghiară”, scrisă de italianul Luciano Boccini. Cartea a fost editată de către Asociația „Amici dell’Ungheria”. Și tratează subiecte ce se referă la constituția maghiară, perioadele mai importante ale istoriei maghiare, concepția Coroanei Sf. Ștefan, stăruindu-se în special asupra mișcării revizioniste și a problemelor de viitor ale Ungariei. Problemele politice, sunt dezvoltate pe baza argumentelor tipice revizioniste, iar acțiunea revizionistă este calificată drept „o mișcarea spirituală fără echivalent”.

Dovada scopului urmărit prin această carte, stă în Capitolul privitor la problema revizionistă în care se vorbește de refacerea hotarelor firești ale Ungariei, care are următoarea încheiere: „Această revizuire este de mare importanță nu numai din punct de vedere maghiar, ci și din punct de vedere mondial, fiindcă anunțând sfârșitul periculoasei hegemonii europene de până acum, se întronează echilibrul armonios creat de victoria dreptății asupra spiritului răzbnării”.

– În același spirit, în editura „Buchdruckerei A. Kundig” din Geneva a apărut în luna August 1943, o carte intitulată „Das Siebenbürgische Problem” de Herbert Van Leisen. Cartea, tradusă apoi și

în limba franceză, a fost editată de propaganda maghiară. Ea conține toate mistificările istorice și falsurile recente situații în problema Transilvaniei.

– Tenacitatea cu care propaganda maghiară urmărește paralel și orice manifestare românească menită să dovedească apartenența Transilvaniei la România, precum și promptitudinea cu care această propagandă nu întârzie a reacționa în sensul răsturnării mărturiilor românești, este dovedită și de studiul apărut la Budapesta, la sfârșitul anului 1942, intitulat „Rumänische Ethnographische Landkarten und ihre Kritik” (Hărți etnografice românești și critica lor). Studiul se datorește Institutului Statistic ungar, care analizând o serie de hărți etnografice românești pretinde că acelea ar fi fost întocmite după metode neștiințifice și că ar falsifica datele statistice reale, în scopul de a justifica frontierele române obținute prin tratatul dela Trianon.

Pentru a dovedi pretinsa lipsă de temeinicie a hărților românești, Institutul Statistic ungar recurge la o critică abilă, prin aceea că în compararea dintre hărțile române și ungare, utilizează fragmente din hărțile române, mărite mult spre a creia astfel prin disproporția obținută în felul acesta, posibilitatea pentru comentatorii unguri să arate așa zisele falsificări românești.

În afară de aceasta, Institutul Statistic ungar alege pentru analiză doar regiuni care îi conving, evident aceasta cu scopul de a pune în lumină teza maghiară privitoare la Transilvania.

– În cursul anului 1943, Ministrul plenipotențiar U. Reviczky, a retipărit în limba franceză, cunoscuta lucrare „Natură Juridică a dispozițiilor teritoriale ale tratatului dela Trianon”. Tot în scop de propagandă, discursul rostit de Primul-Ministru Kállay la 29 Mai 1943, a fost tradus în limba franceză și răspândit în țările neutre.

În Portugalia a fost răspândită o hartă intitulată „Carte oro-hidrographique du Bassin de Danube et des régions limitrophes”. După cum se vede din alăturata fotocopie, ea a fost scoasă de Institutul Geografic ungar în 1943. Caracterul său revizionist și în același timp anti-românesc, rezultă din următoarele:

Este de așa manieră întocmită ca să scoată în evidență poziția centrală a Ungariei, rolul conducător ce-i revine chiar din poziția geografică, precum și necesitate de a fi refăcută în hotarele sale dinainte de 1918. Dealtfel aceste hotare, înglobează Transilvania întreagă, Slovacia, Croația și o parte din teritoriul german. Trasarea hotarelor actuale ale Ungariei este astfel făcută, ca prin comparare cu cele vechi să dea impresia nedreptății ei. În același timp, Banatul Sârbesc este incorporat, iar frontierele țărilor vecine – România, Bulgaria și Grecia nu sunt trasate.

Pe de altă parte, în scopul de a arăta că România este un stat artificial, ce s-a întins peste limitele etnice, denumirile localităților din Transilvania de Sud sunt trecute în limba maghiară, iar cele din Basarabia în limba rusă.

– În afară de numeroasele broșuri de propagandă, care apar dela o zi la alta, ireidenta maghiară dispune de aproape 50 publicațiuni scrise în limbi streine, sau care se adresează străinătății. Astfel: Din 1942 la Tokio apare o revistă maghiară intitulată „Kelet-Ázsiai Magyarság”.

– Deasemenea la Budapesta continuă să apară revista „La Nouvelle Revue de Hongrie”.

– Mai curios este însă faptul că la Budapesta în strada Zrinyi Nr. 1, continuă să apară și revista scrisă în limba engleză „Danubian Review” (Danubian News). Revista stă sub direcția lui Pall Endre, ca președinte a Ligei revizioniste maghiare. Ea este răspândită în special în Portugalia, de unde apoi trece în Anglia.

Pentru documentare, cu privire la cele ce se scriu în această revistă, dăm mai jos câteva pasagii din cuprinsul numărului apărut în Februarie 1943.

Sub titlul „Banchetul dela Londra” (Banquet in London), Herczeg Ferencz ocupându-se de un discurs al fostului președinte Beneș, scrie printre altele:

„Cele trei state semnate ale pactului dela Trianon sau prăbușit. Două dintre acestea au ajuns ruini la prima suflare de vânt, care prevestea o schimbare a situației internaționale. A fost suficient un mesaj telefonic dela Berlin pentru ca Republica Cehoslovacă să înceteze de a mai exista și ca președintele ei să fugă cu avionul. Fără a încerca să reziste, România Mare a devenit România mică,

în momentul în care s-a dat să înțeleagă că aceasta este dorința puterilor vecine. Când avangărzile armatei germane s-au apropiat de frontierele Jugoslaviei, această țară s-a frânt în două. De altfel, în cursul celor 20 de ani de existență, aceste trei state nici măcar n-au încercat să-și îndeplinească misiunea pentru care fuseseră create”.

După prezentarea acestor fapte, menite a arăta că statele Micii Antante erau vinovate, mistificând realitățile, articolul caută să arate în continuare că Ungaria n-a schițat nici un act de violență la adresa Jugoslaviei și Cehoslovaciei, întrucât la intrarea ei în război aceste țări nici nu ar mai fi existat. „Atunci când Ungaria a intrat în războiu – scrie în continuare Herczeg – a fost prea târziu să mai distrugă Cehoslovacia și Jugoslavia, întrucât acestea încetaseră să mai existe, Boemia devenise un protectorat german; teritoriul Jugoslav ocupat de noi devenise al nimănui, iar România cel de al treilea stat al Micii Antante, era camaradul nostru de arme”. În același număr, revista publică un articol, al cincilea dintr-un ciclu intitulat „Regele Ferdinand al României” (King Ferdinand of Rumania), în care analizându-se tendențios și ofensator pentru România, evenimentele din anii 1918 și 1919, caută să se arate că aportul românesc în războiul mondial trecut a fost nul. Printre altele, articolul are și următoarea violentă ieșire la adresa României: „Nu a fost unul dintre învingători; România nu a câștigat nici o bătălie decisivă în decursul întregului războiu, dar a avut marele noroc de a se găsi de partea învingătorilor și de a folosi această situație favorabilă, pentru a-și jefui toți vecinii”. Deasemenea articolul mai face afirmația că România ar fi câștigat Basarabia prin concursul Ungariei.

– În același sens, numeroasele reviste politice, istorice sau literare contribuie la propagarea idealurilor revizioniste. Dintre acestea, organul oficios de propagandă al Ligii revizioniste maghiare, revista „Külügyi Szemle” a publicat în numărul 7 din 1942 un studiu intitulat „Dreptatea politică și Ungaria” sub semnătura lui Árpád Török. Fără posibilitatea de tălmăcire el arată că politica maghiară din trecut și prezent n-a avut decât un singur obiectiv, și anume refacerea Ungariei Mari. „Politica Ungariei se inspiră numai din ideea revizionistă – scrie Török – și dacă până în prezent realizarea parțială a pretențiunilor sale teritoriale s-a efectuat utilizându-se numai energia morală a națiunii, astăzi factorul moral politic, trebuiește întregit cu acel al forței, întrucât acesta este glasul războiului”. În continuare, revista arată că „Ungurii privesc cu optimism viitorul, întrucât dacă nu li se va face dreptate, o vor face ei singuri, cu forțele pe care le au”.

9. Svonuri tendențioase

Între procedeele întrebuintate de propaganda revizionistă maghiară, este și acela de a lansa svonuri tendențioase, menite să întrețină o permanentă stare de agitație în jurul revendicărilor teritoriale maghiare.

– În cursul luni August 1942, printre funcționarii diferitelor instituții din orașul Oradea, s-a răspândit svonul că autoritățile maghiare din acea localitate, ar fi întocmit liste cu toți funcționarii designați a ocupa funcțiuni în orașele Arad și Timișoara, și că acești funcționari ar avea misiunea de a organiza serviciile din acele orașe, în cursul luni Septembrie 1942, când Transilvania de Sud va reveni Ungariei.

– În același sens, chiar cercurile politice din Budapesta au răspândit svonuri, potrivit cărora forurile conducătoare române ar aprecia că aspirațiile teritoriale ale României, ar tinde spre Răsărit și nu spre Apus. Bineînțeles toate acestea grefate pe diferite născociri.

– Vizând acelaș scop, agenții unguri au răspândit și continuă să răspândească știri din cele mai fanteziste relativ la situația din România și în special a Ungurilor din România. Aceste știri inventează felurile dificultățile grave în economia și situația politică a României, iar pentru a da o nuanță de veridicitate știrilor privitoare la răul tratament a Ungurilor din Transilvania de Nord, sunt scornite, sau amplificate incidente la frontiera cu România.

Interesant, că parte din aceste știri sunt difuzate în străinătate.

– În cursul luni Ianuarie 1943, în întreaga Ungarie s-au răspândit știri despre grave tulburări în România, pretinzându-se că sediile autorităților române ar fi pázite chiar de tancuri. În legătură cu acestea, alte știri arătau că dată fiind iminența unei revoluții în România, Ungaria va ști să profite de această împrejurare spre a ocupa Transilvania de Sud.

Este adevărat că parte din aceste știri au fost desmintite mai târziu de presa maghiară, dar chiar felul în care s-au făcut aceste desmintiri a dat și mai multă consistență știrilor. Astfel, pe prima pagină ziarele maghiare au publicat cu litere mici „se desminte”, iar cu litere mari „Revoluția din România”.

– În scopul de a provoca agitații între Românii dela frontieră, cât și pentru a ridica moralul Ungurilor chemați la concentrările ce s-au efectuat în cursul lunilor August și Septembrie 1943, Ungurii au răspândit noi știri privitoare la o iminentă ocupare a Transilvaniei de Sud. Parte din aceste știri mergeau până acolo încât afirmau că Ungurii nu se vor mulțumi numai cu Transilvania de Sud, ci vor ocupa și regiunea petroliferă, care după ocupație va fi ținută la dispoziția Germanilor.

Interesant de remarcat, că pentru a fi cât mai mult răspândite, și pentru a provoca o demoralizare a elementului românesc, Ungurii au obligat chiar pe unii români să răspândească asemenea știri. Astfel, locuitorul român Băraianu Grigore din comuna Budești-Fânațe Jud. Mureș, a fost îndemnat de Grănicerii unguri din localitate să meargă și să spună în comună că armatele ungare vor ocupa în scurt timp Transilvania de Sud, așa încât Românii localnici să nu încerce a fugi în România, întrucât ei vor fi ajunși din urmă de armatele maghiare. Deasemenea, când în cursul luni Septembrie 1943, s-au produs unele incidente pe frontiera cu România, acestea au fost amplificate și răspândite, arătându-se Românii ca provocatori. Tot cu această ocazie, oamenii politici și șefii de autorități unguri au răspândit în toate satele ungurești versiunea că în România s-ar fi ordonat mobilizarea generală și că este de așteptat invadarea Ungariei.

Alte manifestări revizioniste

– O acțiune mai pozitivă de formare a populației în sensul crezului revizionist este dusă de așa numitele „Universități libere”, înființate în cursul anului 1942 în toate orașele din Transilvania de Nord. Prin mijlocirea acestora, în fiecare săptămână sunt ținute conferințe, care tratează subiecte exclusiv din domeniul istoriei maghiare sau în legătură cu aceasta. Este ușor de înțeles, că tratarea acestor subiecte se face numai în sensul mistificărilor desbătute de propaganda revizionistă și că ele nu urmăresc altceva decât să dea în mâna Ungurilor, arme puternice împotriva Românilor.

– Aceeași propagandă o dezvoltă Ungurii și în școli. Astfel Prof. ungur Somlay János dela liceul romano-catolic din Tg. Mureș, ține elevilor cuvântări ca următoarele: „Băeți fiți gata pentru lupta cea mare, prin care va trebui să recucerim Ardealul, căci acest pământ sfânt va fi al aceluia care va fi mai puternic după terminarea actualului război”. În acelaș sens, Prof. Jablonkay István dela acelaș liceu, spune elevilor că după terminarea războiului actual, atunci „când Ungaria va recuceri restul din Transilvania, toate bisericile românești zidite în cei 20 ani de stăpânire românească – care ar schimba aspectul unguresc al orașelor – vor fi dărâmate. Această măsură nu se ia de pe acum, pentru că Românii ar face acelaș lucru în Transilvania de Sud”.

– În această ordine trebuie notată și activitatea Universității libere din Debreczen, deși ea se adresează mai mult străinătății. În vara fiecărui an, numeroși profesori și studenți străini sunt invitați la cursuri. Statul ungar le pune la dispoziție gratuit tren, întreținere și distracție. Profesorii și studenții unguri care frecventează aceste cursuri, sunt aleși numai dintre acei care cunosc limbi streine, misiunea lor fiind de a capta simpatia și prietenia participanților pentru Ungaria, și de a-i convinge de dreptatea cauzei maghiare. În cadrul Universității, e organizat și un curs numit al minorităților, pentru care conferențiarii sunt fixați de Guvern. Acești conferențieri sunt aleși dintre profesorii unguri de origină streină, care sunt de fapt teoreticienii și doctrinariii cauzei istorice maghiare. Conferențiarii unguri prezintă streinilor problema revizionistă, mistificând istoria și falsificând datele reale. Străinii participanți la aceste cursuri, impresionați de atenția ce li se acordă, se întorc în țările lor convinși

de dreptatea Ungariei, ducând totodată cu simpatia pentru Unguri și numeroase volume de propagandă maghiară. Importanța acțiunii din aceasta Universitate se poate deduce și din numărul mare al participanților. Astfel, în vara anului 1942 au participat 362 streini și anume: 152 Italieni, 33 Germani, 15 Bulgari, 46 Unguri din Slovacia, 5 Spanioli, 3 Japonezi, 3 Slovaci, 1 Elvețian, 1 Arab și câțiva Unguri din Franța.

Tot ca momeală pentru streini, în cursul lunii Martie 1943, s-a înființat o nouă decorație numită „Ordinul Sf. Coroane Ungare”. Aceasta se acordă numai cetățenilor streini care au stat în slujba intereselor maghiare.

– În afară de acestea, organizațiile revizioniste montează manifestări publice cu caracter iredentist. O asemenea manifestare a avut loc la Budapesta în ziua de 20 August 1942, când s-au rostit numeroase discursuri ațăătoare. O manifestare asemănătoare a avut loc la Cluj în ziua de 1 Septembrie 1943, iar o alta la Oradea în ziua de 6 Octombrie 1943. O demonstrație revizionistă a avut loc la Cluj în ziua de 26 Octombrie 1942, după incidentul întâmplat la Vișag pe frontiera cu România. Tot la Cluj, în ziua de 15 Martie 1943, s-a desfășurat în piața Unirii o mare manifestație. Numeros public încolonat, între care elevii la liceu și studenții dela Universitatea locală, au manifestat dealungul orașului cântând cântece revizioniste ca: „Vrem Timișoara, Aradul, Turda, Direcția Catedrală din București”, și alte asemenea.

O altă manifestație a fost aceea organizată de „Asociația Ungurilor din Arad” și a grupurilor de refugiați din Județul și orașul Arad, în ziua de 9 Mai 1943 în piața Libertății din Budapesta. Manifestația a fost prilejuită de sfințirea unui drapel, pe care Ungurii din Arad l-au oferit organizației revizioniste „Steagul Țării”. Au participat peste 3.000 oameni, s-au rostit discursuri înflăcărâte în timpul cărora s-a strigat: „Totul înapoi: Aradul, Brașovul și Timișoara să ne fie înapoiate”.

O manifestație asemănătoare a avut loc în ziua de 16 August 1943, la Toplița în județul Mureș, unde s-a ridicat un moment în memoria părintelui revizionismului maghiar, Urmânczy Nándor.

– Tot ca manifestări ale revizionismului maghiar amintim existența a numeroase cântece în care se vorbește de refacerea Ungariei Mari. Astfel, în unitățile militare ungare, ca și în rândurile populației, se cântă cântece ca următoarele:

Horthy Miklós ha felül a lovára

Horthy Miklós is felül
A piros pej lovára
Ugy vágat be Nagy Romániába
A Két szeme játszadozik örömeiben
Lova lába őzt, habzik az oláhok
Piros vére

Dacă Horthy se urcă pe cal

Dacă Nicolae Horthy
Se urcă pe calul său roșu
Și galopează spre România Mare
Ochii îi joacă de bucurie
Iar sub copitele calului său
Curge sângele roșu al Valahilor

Elszökött a Károly Király

Károly Király elszökött
Erdély fele visza jött
Mihály Király is el fog szökni
A másik fele is el fog jönni.

Regele Carol a Fugit

Regele Carol a fugit,
Jumătate din Ardeal l-am reprimit.
Curând și Mihai va fugi
Iar noi restul vom primi.

Fut a rabló oláh
Kelet fele veszi útját
Nincsen szíve megismerni
Horthy Miklos Katonáját
Brassó, Arad, Torda,
Mars ki oláh csorda

Fuge banditul Valah
Pe drumul de Răsărit,
Căci n-are îndrăzneală să înfrunte,
Soldații lui Horthy Miklos.
Brașovul, Aradul și Turda
Marș afară turmă valahă.

– Mai mult, chiar, în unitățile maghiare care se găseau în vara anului 1942 pe frontul de Est, circulau cântece cu caracter revizionist. Dintre acestea, iată textul unui marș compus de locotenentul Szentirmay Iván:

„Daloló Honvédek Nagy Oroszországban,
Melegben nagy sárban menetelnek bátran,
Ágyúdörgés Közben sem gondolnak másra
Csak az ezer éves szép Magyar Hazánkra
Nagy Magyarországra!”

În românește:

„Cântând Honvezii prin Marea Rusie
Prin arșiță și noroi mărșăluiesc curajioși
În bubuitul tunurilor nu gândesc la altceva,
Decât la milenara și frumoasa lor patrie maghiară.
La Ungaria Mare”.

Cât de departe merge propaganda revizionistă maghiară, se poate vedea și din faptul că și problema succesiunii la Regență, în urma morții Vice-Regentului Ștefan Horthy, a fost pusă în legătură cu acest ideal. Despre acest lucru, Regentul Horthy s-a exprimat într-o reuniune familială – în Februarie 1943 – astfel: „Tronul Ungariei nu va fi complectat până nu vor fi realipite toate provinciile care au aparținut Coroanei Maghiare, pentru că toți cetățenii din aceste teritorii au dreptul să se pronunțe asupra formei de guvernământ și persoanei Conducătorului Statului”.

III. CAMPANIA DE DISCREDITAREA ROMÂNIEI

Pentru a nimba oarecum pretențiunile lor teritoriale, și a le da acestora o justificare în plus, Ungurii întrețin cu perseverență o sistematică acțiune de discreditare a României. Prin toate acestea se tinde a arăta că poporul român nu numai că nu are drepturi consfințite istorice asupra teritoriilor pe care le revendică, dar prin istoria și structura sa intimă nu e capabil să stăpânească și conducă. Mai mult, că prin moravurile sale, extinderea stăpânirii române din Transilvania, ar constitui un pericol pentru morala și civilizația apuseană.

În acest sens, toate acțiunile românești sunt speculate, defectele și greșelile inerente sunt amplificate și agravate, pentru că apoi prin difuzarea lor în masa poporului maghiar să stimuleze astfel disprețul la adresa națiunii și statului român.

Pentru a prejudicia însă pe plan internațional justele pretențiuni românești, acțiunea de discreditare este extinsă și peste hotare, în toate țările, fie ele amice sau inamice.

Pentru documentare, vom arăta mai jos mijloacele prin care se duce această acțiune și felul cum ea se manifestă. Astfel:

1. Presa

Exploatând împrejurarea că presa și oficialitatea românească nu aveau nici un interes momentan să reacționeze față de insultele aduse exregelui Carol II și miniștrilor săi, ziarele maghiare – îndeosebi cele din Transilvania de Nord – au publicat în cursul lunilor Iulie și August 1942, o serie de articole senzaționale, sub formă de declarații atribuite oamenilor de serviciu care au fost în slujba demnitarilor români, în care România era defăimată în mod grosolan.

„Magyar Újság” din Cluj a publicat în intervalul 18–22 Iulie 1942, o serie de articole sub titlu „Camerista unguroaică în bucătăria satanei politice românești”. Articolele erau scrise de Biró Iános și aveau forma unor declarații făcute de o servitoare cu numele de Csiki Erzsi.

Vorbind despre Nicolae Iorga, – ziarul de mai sus publica în numărul său din 18 Iulie 1942, următoarele: „Pe acest domn toții îl stimau mult. Îl vedeam cum stând la masă era mai înalt decât ceilalți, iar frumoasa sa barbă albă îi acoperea pieptul. Întruna cerea țuică. Oricât de multă țuică era pe masă, nu-i ajungea cu ulcica. Deseori acest bătrân frumos, se îmbăta în așa măsură, încât trebuia dus pe braț până în fața Palatului și înghesuit în mașina sa. De pahare nu avea niciodată nevoie mai ales după ce s-a îmbătat puțin”.

– Descriind o vizită a exregelui Carol II la fostul ministru Gafencu, același ziar scrie: „... Seara la 10 fix a sosit Regele Carol cu madam Lupescu. La această oră tot Palatul era plin cu miniștri, dintre care mulți s-au și îmbătat. Gafencu i-a înghesuit într-o sală pe miniștri beți – între ei și bătrânul Iorga, – fiindu-i teamă să nu facă vreo gafă în fața Regelui. Abia intrat, Regele Carol a spus: dați-mi țuică, e rece afară. I-au dat țuică, iar după aceia miniștri au ieșit unul câte unul din ascunziș”.

– Un alt procedeu, utilizat de presa maghiară, constă din publicarea trunchiată din presa română a unor articole, care semnalează anumite lacune sau stări trecătoare și inerente în viața unui stat.

Astfel, ziarul „Ellenzék” din Cluj publica la 16 August 1942, după o anchetă întreprinsă de „Curentul”, relativ la învățământ, următoarele: „Prof. Juga și cu Gușeală din Bacău scriu că elevii cursurilor secundare din România sunt lipsiți de caracter. Ei se străduiesc să obțină clasificări favorabile folosindu-se de lingușiri, cu toate că aceste rezultate sunt complet incompatibile cu nivelul lor moral și sufletesc. Preotul Goscu, Directorul Seminarului din Iași, constată că în sufletul și mentalitatea tineretului școlar se vedește un haos; sunt stăpâniți de dorinții care nu cadrează cu etatea lor, în schimb nu cunosc nici buna cuviință și nici respectul față de alții”.

– În același sens, în August 1942, când se împlineau 26 de ani dela intrarea României în războiul împotriva puterilor centrale, presa maghiară a publicat numeroase articole în care interpretând cu totul arbitrar evenimentele din trecut arată că „România nu a fost și nu va fi niciodată sinceră în politica sa”.

– Ziarul „Pester Lloyd”, ca și alte ziare, din 27 August 1942, scrie insinuant pe această temă. „Fără cea mai mică dorință de a reînprospăta vechile diferențe, facem descrierea acestor eforturi – făcute de către Monarhia Austro-Ungară pe lângă România, în scopul de a-și menține neutralitatea – fiindcă în constelația situației diplomatice de atunci activau forțe politice, care pot fi observate și în realitatea europeană de astăzi, chiar dacă au forme schimbate”.

– Ziarul „Magyarság” din 15 Septembrie 1942, vorbind despre soarta Ungurilor din statele succesorale, face următoarele reflexii insultătoare: „Ungurii autentici încălță opincile, poartă cămașa peste pantaloni și zâmbesc prosteste la auzul cuvintelor ungurești. Au devenit Români, Cehoslovaci, Croați, Germani, etc., nu fiindcă au încălțat opincile și poartă cămașa peste pantaloni, ci pentru că sufletul nu le mai este unguresc”.

– Ziarul „Csiki Lapok” din 18 Noembrie 1942, sub semnătura profesorului secundar Szentivány, publică un articol în legătură cu osemintele unui călăreț descoperite la Cluj, despre care afirmă că ar fi fost ungur de pe vremea descălecării. Vorbind pe un ton polemic exaltat despre „numeroasele dovezi”, care demonstrează „veneticilor” – Românilor, – că Ungurii sunt adevărații descălecători în Transilvania, scrie insinuant, referindu-se la călăreț: „Ai venit călare și nu furișându-te. Ai purtat sabie și nu te-ai milogit. Ai venit cu arma pe pământul neamurilor tale străvechi, antemergătoare celorlalte popoare și ai hotărât că aci vei rămâne!”

– Ziarul „Nemzet Újság” din 28 Octombrie 1942, polemizând cu ziarul „Universul”, în jurul unui articol publicat de Prof. Papacostea în numărul din 22 Octombrie 1942, afirmă despre marii eroi ai națiunii române următoarele: „Mircea cel Bătrân a fost primul principe european, care în calitate de Voievod al Valahiei a încheiat de bună voie un tratat de vasalitate față de Turci. Vlad Țepeș, pentru a fi pe placul Turcilor a năvălit în Transilvania. Mihai Viteazul a câștigat bătălia dela Călugăreni cu Secuiei comandați de Generalul ungur Albert Király, iar ultima dorință a lui Ștefan cel Mare, lăsată în testamentul său politic, a fost ca Valahia să se supună Turcilor”.

– Pe marginea unui articol apărut într-un ziar finlandez și publicat apoi de ziarul „Porunca Vremii”, ziarul „Függetlenség” din 31 Octombrie 1942, contestând obiectivitatea celor scrise în ziarul

finlandez, face următoarele insinuări: „Se poate constata fără îndoială că domnii gazetari români s-au folosit de acea intimă dispoziție ce se produce de obicei cu ocazia vizitelor, sau de buna credință a nobililor finlandezi, pentru a face afirmațiuni utile cauzei lor lipsite de temeiuri. Nu le-a păsat desigur Românilor, că această mică poezie politică a apărut într-un ziar marxist, fiindcă după cum se vede naționalismul românesc este însă foarte proaspăt și nu cunoaște deci însemnătatea anumitor linii demarcaționale. „Oaspeții sosiți din Balcani (Românii) au uitat un singur lucru și anume că Finlandezii trăesc o viață spirituală mai înaltă, că reprezintă din punct de vedere etic o mentalitate deosebit de fină și astfel e sigur că vor lua în nume de rău faptul că s-a abuzat de ospitalierea lor printr-o inducere în eroare”.

– Cu prilejul împlinirii a 23 de ani, decând armata română în retragerea ei ai prădat Budapesta, presa maghiară a publicat articole în care nu numai că se mistifică adevărul, dar se fac și insinuări defăimătoare la adresa armatei române.

Astfel, ziarul „Nemzeti Újság” din 17 Noembrie 1942, scria cu această ocazie că „Odată cu intrarea armatei lui Horthy în Budapesta, orașul a fost curățit de murdăria ocupației streine”.

Ziarul „Székely Nép” scria cu aceeași ocazie că „Niciodată sub cerul maghiar n-a pluit un an atât de dureros, plin de năduf, plin de miros de mucegai, de pivniță, ca în anul 1919”.

– Răspunzând unui articol apărut în ziarul „Slovensky Pravda”, ziarul „Magyarság” din 6 Decembrie 1942, face următoarele insinuări la revenirea Transilvaniei la România: „S-a păcătuț în contra culturii europene, atunci când s-a admis intrarea Teschenului în ordinea interioară a Europei Răsăritene și când s-a lăsat să înainteze până la linia Seghedin-Debreczin-Cluj-Oradea, acel Balcan pe care nici un filosof al culturii și al istoriei nu l-a menționat, fiindcă nu a putut să-l menționeze în zona de cultură europeană”.

– Ziarul „Magyarország” din 14 Decembrie 1942 și „Pesti Hírlap” din 3 Decembrie 1942, răspunzând unui articol favorabil României, apărut în revista „Die Woche”, proferează insulte la adresa poporului român. „Mihai Viteazul – scriu aceste ziare – a fost pe vremea sa un personaj mult prea lipsit de importanță pentruca istoria să fi înregistrat și altceva în afară de cele câteva expediții de jaf”. Cu oportunismul caracteristic, aceste ziare continuă: „Revista germană scrie despre epoca Regelui Carol, care a vrut să așeze România alături de Germania și Monarhie. Autorul trece însă sub tăcere faptul că moartea Regelui Carol a fost grăbită de împrejurarea că politicienii români l-au împiedicat să-și respecte cuvântul dat și în felul acesta România, în mod trădător, a atacat pela spate pe aliații puterilor centrale”.

– Ziarul „Pester Lloyd” din 15 Decembrie 1942, răspunzând unui articol apărut în revista „Bukarester Woche”, în care se vorbea despre revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan, face următorul comentariu defăimător: „Horia n-a luptat din pricina vreunei asuprairi naționale, ci din cauza introducerii unei taxe pe vânzarea băuturilor spirtoase, ca vin și rachiu. Întors dela Viena el a răsculat prin falsuri și înșelătorii țărâniea”.

– Ziarul „Estilap” din 24 Decembrie 1942, a publicat un articol intitulat „Cum a venit în Ardealul de Sud și cum s-a educat românimea în instituțiile fondate de Unguri”, prin care tinde a arăta că întreaga cultură românească a fost însușită de poporul român prin sprijinul moral și material acordat de foștii stăpânitori ai Ardealului.

În acest sens, buletinul oficios „Budapester Nachrichten” din 9 Februarie 1942, arăta că întreaga cultură română este tributară aceleia maghiare.

– Ziarul „Új Magyarország” din 17 Ianuarie 1943, polemizând cu ziarul spaniol „Fotos”, în legătură cu un articol publicat de către acesta în care arăta, că România a salvat în 1919 Ungaria de bolșevism, face printre altele următoarele afirmațiuni jicnitoare la adresa armatei române: „Noi Ungurii avem cu totul o altă imagină despre acest fapt. Despre această râvnă salvatoare a armatei române, ar putea să vorbească mai mult cravașa generalului american Brandholz, care i-a alungat pe fii războinici de pe scările Muzeului Național din Budapesta, tocmai când se pregăteau să salveze colecțiile de artă maghiară”.

– Ziarul „Magyar Újság” din Cluj, a publicat cu începere dela 20 Ianuarie 1943 o serie de articole senzaționale cu privire la situația internă din România între anii 1938–1940. Chiar titlurile acestor articole sunt suficiente spre a arăta ce se urmărește prin publicarea lor. Iată bună oară: „Din capitolul sângeros al Gărzii de fier din România ... patru legionari asasinează pe Primul Ministru Călinescu; Criminalii au fost executați pe loc, iar cadavrele lor au fost lăsate pe stradă ... Cum au plănuit teroriștii asasinatul ...”

– În Ianuarie 1943, s-a judecat la Budapesta procesul unui mare număr de comuniști. Întrucât pe urma acestui proces, în străinătate s-au răspândit felurite șvonuri, Agenția de Informații maghiară „M.T.I.” a dat o desmințire care a apărut în ziarele streine. Și acest prilej a fost folosit de Unguri spre a lovi în România. Iată partea ultimă a acestei desmințiri, așa cum a apărut în „Journal de Genève” din 15 Ianuarie 1943: „Acuzații implicați în procesul comunist din Transilvania de Nord, activau încă din 1940, ca membri ai partidului comunist român. Această activitate s-a continuat și după alipirea Transilvaniei de Nord la Ungaria. Autoritățile ungare urmărind această activitate comunistă au arestat pe toți partizanii, în perioada de timp dintre 29 Iunie și 10 Iulie 1942”.

– Ziarul „Csiki Lapok” din 21 Februarie 1943, ocupându-se de procesule de calomnii și insulte înregistrate în cursul lunii Ianuarie 1943 la Tribunalul Ciuc, face următoarele reflecțiuni: „Ar fi bine să ne reamintim și de viața noastră minoritară. În acea vreme, conducerea de stat românească avea ca principiu de bază semănarea de zăzanie între noi Ungurii. Această muncă diabolică a decurs cu multă iscusință, întrucât Românii au știut să arunce între noi sămânța discordiei. Am putea să înșirăm o serie de cazuri dela sate, unde câte un avocat român ne pune fața în față cu cele mai de neînchipuit instigări. Bătăile cu cuțitele și crimele fraticide n-au bântuit printre noi Ungurii niciodată. Toate acestea au fost montate cu o dibăcie de meșter. Decând jandarmul ungur a apărut între noi, au încetat în rândurile poporului crimele cuțitelor, care pe vremuri erau încurajate și privite cu mult interes de paznicii ordinii și liniștii publice. Astăzi cuțitul nu mai are de lucru, dar arde în noi pericolul germenului moștenit din acele vremi. Trăește mai departe în suflete, sub forma calomniei, a defăimării, infecția trecutului ce nu lasă să ni se liniștească sufletele”.

– Ziarul „Függetlenség” din 20 Martie 1943, polemizând cu presa de stânga pe tema entuziasmului cu care social-democrații unguri din Cluj ar fi sărbătorit ziua de 15 Martie, face următoarele insinuări cu privire la raporturile dintre aceștia și autoritățile române: „Singurul defect al acestei sărbătoriri rezidă în faptul că acești eroi marxiști ai libertății au fost decurând demascați. Au existat anume în istoria Ardealului 22 de ani amarnici, în care protagoniștilor de acum ai ideii de libertate le-ar fi stat în putință să servească și prin fapte libertatea, adică ideea libertății maghiare. În acest timp însă conducătorii de acolo ai social-democrației au stat în raporturi strălucite cu asuprirea streină și cu dictatura balcanică”.

– Sub forma unei interview acordat de Ábrahám Iosif, subprefect al județului Ciuc, ziarul „Székely Nép” din 4 Mai 1943, publica printre altele următoarele: „Agricultura s-a dezvoltat mai mult în 2 ani și jumătate decât în cei 22 de ani de ocupație românească. Cât privește administrația românească este de prisos a mai vorbi despre ea. Ne svâcnea inima în piept pentru a ne putea salva bazele materiale și institutele noastre culturale și sociale. Din partea oficialităților românești, s-a încercat cu cea mai mare lipsă de scrupul zădărnicierea organizațiilor noastre sociale, alcătuite pentru apărarea și intereselor poporului nostru. Ultimii ani de ocupație românească îi putem caracteriza printr-o completă nesiguranță de drept”.

– În Iulie 1943, s-a judecat la Cluj, procesul unei românce cu numele de Lucreția Trif, pentru trecere clandestină a frontierei și încercare de mituire a grănicerilor unguri. În legătură cu acest proces, ziarele maghiare din Cluj au publicat reportagii, în care se fac reflecții din cele mai jicnitoare la adresa României. Astfel ziarul „Keleti Újság”, scria următoarele: „Tribunalul din Cluj în pronunțarea sentinței a luat în considerare, drept circumstanță atenuantă, starea generală putredă din țara vecină, unde plata unui bacșiș este ceva foarte firesc, pentruca să scapi de urmărirea autorităților”. În acelaș sens, ziarul „Ellenzék” scria: „În motivarea sentinței, Tribunalul Cluj a luat în

considerare drept circumstanță atenuantă faptul că acuzata a fost obișnuită cu moravurile balcanice stricate, în a căror practică este ceva foarte firesc să cauți să scapi de urmărirea justiției prin mituire, cu așa numitul bacșiș”.

– Ziarul guvernamental „Pest” publica în numărul său din 4 Iulie 1943 un lung articol, în care ocupându-se de situația Transilvaniei de Nord, face următoarele afirmațiuni defăimătoare la adresa României: „Sunt aproape 3 ani de când cel de al doilea arbitraj dela Viena ne-a redat Ardealul de Nord și pământul secuiesc. Am găsit într-o stare de plâns pământul acesta, care de o mie de ani a fost totdeauna unguresc. Sub cei 22 de ani de stăpânire streină, poporul ardelean s-a ruinat din punct de vedere economic și social, iar viața a scăzut la un nivel balcanic”.

(D.A.N.I.C., fond P.C.M. – S.S.I., dosar 72/1942, vol. II, f. 36–121)

HUNGARY'S PROPAGANDA *VERSUS* ROMANIA.
DOCUMENTS OF THE SPECIAL INTELLIGENCE SERVICE
(1941–1943) (II)

Abstract

Two new documents from the archives of the Special Intelligence Service are being published. A first one, drawn up in the summer of 1942, is a presentation of the negative Hungarian propaganda for the recreation of Greater Hungary through a total annexation of Transylvania. Experts of the Special Intelligence Service were seeing in the intensification of the revisionist Hungarian propaganda and the military preparations under way the clear intention of the Hungarian leaders to give a favorable solution to the Transylvanian question in the foreseeable future. The creation of a special central department for the investigation of the Romanian-Hungarian question, affiliated to the Presidency of the Ministers' Council, was being recommended. The second document is a bulky study entitled “Problema româno-ungară. Propuneri” (The Romanian-Hungarian Question. Recommendations), drawn up in the autumn of 1943. This latter document examines in detail, over a year, the means employed by the revisionist propaganda launched by Hungary in the summer of 1942. Instruments of persuasion such as the press, theatrical performances, films, literary and scientific works, cultural events and commemorations, public speeches, etc., are shown to have been employed by Hungary so as to give international credibility to two partisan allegations: Transylvania was a Hungarian territory directly linked to the plain of the Tisza in points of history, ethnography, geography and economic life; and Romania, unlike Hungary, by history, culture and ethics, belonged to the uncultured and immoral East. Examples of topics, means, instruments, and hidden objectives of the anti-Romanian Hungarian propaganda are meticulously listed.

RELAȚIILE DINTRE ROMÂNIA ȘI POLONIA (1919–1931). PRIVIRE DE ANSAMBLU

DANIEL HRENCIUC

Intervalul cronologic al anilor 1919–1931 a reprezentat, în istoria legăturilor interbelice dintre România și Polonia, un capitol cu o semnificație aparte, caracterizat printr-o activitate deosebit de complexă și consistentă în planul raporturilor politico-diplomatice și militare. Am optat, în articolul de față, pentru efectuarea unei analize succinte a relațiilor dintre România și Polonia, între 1919 și 1931, tocmai pentru a introduce cititorul în problematica raporturilor bilaterale din această perioadă – un excurs mai mult decât necesar în opinia noastră –, permițându-i astfel acestuia articularea unei perspective coerente, de ansamblu. Acest interval temporal a fost plasat între recrearea statului polonez (11 noiembrie 1918) și anul momentului de vârf al relațiilor româno-polone, cu toate că abia anul 1919 a însemnat, în mod oficial, restabilirea diplomatică a legăturilor dintre România Mare și Republica a II-a Polonă.

Reapariția, după 123 de ani, a statului polonez independent (11 noiembrie 1918), respectiv constituirea statului național unitar român (1 decembrie 1918) au conturat scenariul favorabil reluării raporturilor dintre cele două țări la nivel diplomatic. Prin înființarea Legației române din Varșovia (16 iunie 1919, titular Alexandru Florescu) în completarea firească a unei decizii similare adoptate de către polonezi la București (Stanisław Koźmiński – iunie 1919)¹ s-a reușit depășirea unui moment ambiguu (Polonia avea doi reprezentanți diplomatici în România: Mariusz de Lindé și Stanisław Koźmiński)², dublat de întârzierea Antantei în armonizarea atitudinii sale oficiale față de Polonia³.

România s-a implicat militar în recuperarea de către polonezi a Pocuției (mai–august 1919), manifestând prudență și echilibru în administrarea unui teritoriu (24 mai – 15 august 1919) care, oficial, cel puțin, nu fusese recunoscut încă Poloniei⁴ de către Conferința Păcii⁵.

¹ Henryk Bułhak, *Polska a Rumunia 1918–1939*, în vol. *Przyjaźnie i Antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*, Wrocław, 1977, p. 305.

² Edward Kołodziej, *Inwentarz Akt Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Bukarescie z lat (1919–1940–1941) (do roku 1938 poselstwa)*, Warszawa, 2002, p. 17.

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (în continuare: A.A.N.), fond Komitet Narodowy Polski (în continuare: K.N.P.), dosar 87, f. 13.

⁴ Marian Chiriac Popescu, *România și Polonia în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1919–1920)*, în vol. *România și Conferința de la Paris (1919–1920)*, coord. Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Focșani, 1999, p. 217.

⁵ A.A.N., fond K.N.P., dosar 87, f. 65–76; Radu Ciuceanu, *Rolul Armatei Române în zădărnicirea planurilor de cucerire maghiaro-ucrainene a Maramureșului în vara lui 1919*, în vol. *Relații româno-*

În plus, acest colț sud-estic al Galiției reflecta un mozaic etnic compus din ucraineni, polonezi și evrei, amplificând misiunea (delicată și sensibilă) a militarilor români, care au protejat – conform documentelor – populația locală de excesele armatei poloneze într-o asemenea manieră încât plecarea lor a stârnit regretele sincere ale autohtonilor⁶.

Intervalul anilor 1919–1921 a fost consacrat de către diplomații ambelor state construirii unui sistem politic defensiv („cordon sannitaire” în definiția franceză a științei militare, adaptată realităților geostrategice din epocă), capabil să facă față amenințărilor venite din partea Rusiei Sovietice și a Republicii de la Weimar⁷.

În contextul unor astfel de preocupări, demersurile ilustrului diplomat român Take Ionescu de a încheia Mica Înțelegere, compusă din cinci state semnatare (România, Polonia, Grecia, Regatul Sârbo-Croato-Sloven și Cehoslovacia) nu au entuziasmat de la început, în mod special, autoritățile politico-diplomatice varșoviene, din cauza relațiilor aparte cultivate de către acestea cu Ungaria⁸ și, mai ales, diferendelor teritoriale cu Cehoslovacia manifestate în problema Teschenului. Decizia Poloniei de a nu ratifica tratatul de la Trianon, deși nu impieta cu nimic asupra relațiilor bilaterale, a indus totuși, la nivelul anumitor cercuri politico-diplomatice românești, o anume doză de neîncredere, reflectând resorturile intime ale relației tradiționale dintre Varșovia și Budapesta⁹.

În ciuda eforturilor consistente depuse în scopul eliminării tensiunii din raporturile polono-cehoslovace, Take Ionescu a fost nevoit să accepte varianta propusă de către Eduard Beneș, adică semnarea unei alianțe între trei state: România, Cehoslovacia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven¹⁰, denumită Mica Înțelegere sau Mica Antantă¹¹, statuată în baza unor scenarii comune relativ la datele revizionismului maghiar¹². Speranțele în largirea Micii Înțelegeri erau întreținute, în continuare, la nivelul mediilor politico-diplomatice române, în frunte cu Take Ionescu¹³, și

ucrainene, istorie și contemporaneitate, Satu Mare, 1999, p. 297–299. România era implicată militar în înlăturarea regimului bolșevic din Budapesta, condus de Bela Kun, care amenința stabilitatea și integritatea statului român; A.A.N., fond K.N.P., dosar 87, f. 65–76.

⁶ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia. 1918–1931. Relații politice, diplomatice și militare*, ed. a II-a rev., Rădăuți, 2003, p. 44.

⁷ Ioan Chiper, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane, între comandamente politice și interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*, București, 2000, p. 31–32.

⁸ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia*, p. 52–53.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Silviu B. Moldovan, *Relații româno-iugoslave după 1918*, în vol. *România și Primul Război Mondial*, coord. Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Focșani, 1998, p. 500.

¹¹ Alexandru Oșca, *Constituirea alianțelor politico-militare ale României în perioada 1920–1933*, în vol. *România și Conferința de la Paris*, p. 312–315.

¹² Daniel Hrenciuc, *România și Polonia*, p. 52–53.

¹³ Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*, București, 2003, p. 36–37. Evoluția demersurilor române, conjugate de cele similare cehoslovace, demonstrează faptul că intenția atragerii Poloniei în Mica Înțelegere nu s-a „stins” nicidecum în martie 1920.

împărtășite sub anumite rezerve și condiționări de către Eduard Beneș. Încercările restaurației Habsburgilor (în Ungaria sau Austria) au avut un impact direct asupra procesului constituirii Micii Înțelegeri, întrucât actul restaurației în sine lovea direct în interesele României, Cehoslovaciei și Regatului Sârbo-Croato-Sloven/Iugoslavia¹⁴.

Raporturile politico-diplomatice și militare dintre România și Polonia au purtat, inevitabil, amprenta interesului strategic pe care ambele state l-au avut față de Uniunea Sovietică¹⁵. Din cauza pretențiilor revizioniste pe care autoritățile sovietice le-au dezvoltat față de Basarabia și Galiția Orientală (teritoriu polonez cu o numeroasă populație ucraineană¹⁶, recunoscut diplomatic de către Conferința Ambasadorilor în 1923, beneficiind de sprijin românesc) identificăm primatul componentei strategice în sfera raporturilor bilaterale româno-polone. Interesul autorităților poloneze pentru România a fost accentuat încă din timpul Primului Război Mondial, fiind suficient să analizăm rapoartele, telegramele și notele informative trimise de către Comitetele Poloneze Centrale din Paris, condusă de către Roman Dmowski, charismaticul lider al național-democrației poloneze.

La 3 martie 1921, România și Polonia semnav o Convenție de alianță defensivă¹⁷, dublată de o Convenție militară – în fond, o garantare reciprocă a frontierelor orientale față de un atac neprovocat din partea Uniunii Sovietice („vecinul de la răsărit” în text). Conținutul documentului, inspirat de varianta franceză a unui tratat similar încheiat între Polonia și Franța la 19 februarie 1921, era însoțit de trei protocoale secrete (A, B, C), ignorate, în mod voit, de către istoriografia română, supusă directivelor ideologice impuse de către autoritățile comuniste, alianța și protocoalele în sine reprezentând o premieră pentru spațiul Europei Centrale și de Sud-Est. Prevederile Convenției defensive româno-polone erau foarte clare în ipoteza unei intervenții sovietice și mult mai avantajoase comparativ cu textul Tratatului de garanție româno-polon din 1926, oferind ambelor state perspectivele unor rectificări de frontieră și speranțe în dezvoltarea unor relații economice la un nivel ridicat.

Construcția defensivă politico-diplomatică și militară româno-polonă, fundamentată pe temeiul înțelegerii din 1921, a neliniștit Rusia Sovietică și Republica de la Weimar, marcate de efectele războiului cu Polonia (prima) și ale deciziilor punitive ale păcii de la Versailles (a doua). Ca urmare a motivelor deja invocate de noi

¹⁴ Dan Lazăr, *Aspecte privitoare la reconcilierea politico-diplomatică dintre România și Iugoslavia (1919–1923)*, în vol. *Național și social în istoria Românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, t. XLII–XLIII, Supliment, 1996–1997, p. 432.

¹⁵ Piotr S. Wandycz, *Soviet–Polish Relations 1917–1921*, Cambridge, Massachusetts, 1969, p. 129.

¹⁶ Norman Davies, *Varșovia. Insurecția din 1944*, 2007, p. 113.

¹⁷ Jules Laroche, *Polska Lat 1926–1935. Wspomnienia Ambasadora Francuskiego*, Warszawa, 1966, p. 74.

în rândurile anterioare, riposta a lipsit, oferind temeiurile unei apropieri concrete sovieto-germane vizând o abordare strategică comună față de Polonia.

Dezvoltarea unor scenarii strategice sovietice față de România și Polonia reprezintă un aspect cunoscut astăzi datorită accesului la fonduri arhivistice inaccesibile până în 1989, respectiv publicării unor volume sau studii concentrate pe acest segment important din istoria raporturilor internaționale din zona Europei Centrale și de Sud-Est. Evident, aceste aspecte justifică construirea, în replică, a unor scenarii defensive româno-polone în fața unor ipotetice atacuri sovietice, scenarii dezvoltate la nivelul Statelor Majore român și polonez¹⁸.

Diplomația poloneză a reușit – într-un context politico-diplomatic mai favorabil decât în cazul României – reluarea raporturilor diplomatice cu Uniunea Sovietică (1923). În același an, reglementarea diplomatică internațională în chestiunea Galiției Orientale (1923) a liniștit raporturile polono-sovietice, însă a scăzut – chiar dacă nu direct proporțional – intensitatea relațiilor dintre România și Polonia¹⁹.

Interesată mai mult de problema securității frontierei sale occidentale cu Germania – granița orientală era asigurată prin tratatul cu România –, Polonia a manifestat, față de partea română, pretenții materiale vizând despăgubirea unor proprietari polonezi din Bucovina, expropriați în baza prevederilor reformei agrare din 1921. Întâmplător sau nu, aceste solicitări ale părții poloneze au avut loc exact în momentul în care partea română a efectuat demersuri pentru reînnoirea tratatului într-o variantă locarniană.

A primat, în această situație, realismul motivat de datele specifice contextului geopolitic european, chiar dacă nu a fost definitiv abandonată speranța atragerii Poloniei în Mica Înțelegere, menținută și după moartea lui Take Ionescu (iunie 1922). În luna februarie a aceluiași an, Polonia își reafirma refuzul față de intrarea sa în Mica Înțelegere, în persoana lui Erasm Piltz, ministru de Externe, cu ocazia desfășurării la București (20–24 februarie 1922) a unei întruniri a alianței destinate pregătirii în comun a unor aspecte vizând participarea la Conferința de la Genova²⁰. Eșecurile diplomației române și poloneze în cadrul acestei Conferințe, dar mai ales tratatul de la Rapallo (16 aprilie 1922), oficializând mariajul nefast dintre Uniunea Sovietică și Germania, au anulat postura de lider regional în cazul Poloniei, sugerând diplomației acestei țări serioase reevaluări. În sfera acestor preocupări identificăm redimensionarea poziției poloneze față de chestiunea aderării la Mica Înțelegere, repusă acum, cu mai multă vigoare, pe tapet.

Întâlnirea dintre I.G. Duca și Marjan Seyda, noul șef al diplomației poloneze, (26 iunie 1923) a prilejuit lansarea unei noi oferte românești adresate Poloniei de a

¹⁸ Marian Chiriac Popescu, *Alianța politică și militară româno-polonă în perioada interbelică*, în vol. *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Focșani, 1999, p. 419–436.

¹⁹ Daniel Hrenciuc, *Józef Piłsudski și renașterea Poloniei independente (1914–1935)*, Rădăuți, 2003, p. 63.

²⁰ Piotr S. Wandycz, *Aleksander Skryński, minister spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 2006, p. 53–59.

intra în Mica Înțelegere, însă partea poloneză și-a menținut poziția anterioară determinată de natura diferendelor sale cu statul cehoslovac²¹. Polonia dorea – Seyda însuși o declarase în cursul întrevederii cu Duca – realizarea a două axe regionale care, în niciuna din ipoteze, nu puteau obține acceptul României, incluzând Bulgaria (prima variantă), la care se adăuga și Ungaria (a doua variantă)²².

Lipsa de realism a diplomației poloneze – dublată de un orgoliu împins cu mult spre limita sa extremă – s-a văzut clar în timpul Conferinței de la Sinaia a Micii Înțelegeri (iulie 1923), când partea poloneză nu a înțeles (condiționând) să renunțe la disputa sa cu Cehoslovacia în chestiunea Jaworzinei, România și Cehoslovacia urmând în schimb să sprijine împreună alegerea lui Konstanty Skirmunt în importanta funcție de președinte al Adunării Generale a Societății Națiunilor²³. Eforturile României și ale Cehoslovaciei de atragere a Poloniei în Mica Înțelegere nu s-au oprit însă aici, continuând în perioada următoare, chiar dacă ultima șansă (aprilie 1925) a anulat, odată cu instaurarea regimului sanalist (mai 1926) și lansarea de către Polonia a formulei „A Treia Europă”, orice inițiativă de acest gen²⁴. În pofida acestor eforturi soldate printr-un insucces clar, Mica Înțelegere a depus demersuri consistente pentru aprofundarea colaborării între statele semnatare, incluzând, în câteva ocazii, în sfera unor preocupări altfel comune, și Polonia²⁵ în perioada post-locarniană (1925–1926). Alianța a depus eforturi pentru realizarea unui „Locarno central-european”, iar între timp, Turcia și Grecia, drept contrapondere la pactul rhenan, au avansat proiectul unui „Locarno Balcanic”²⁶, abandonat ulterior, din cauza unui întreg complex de factori, dar mai ales ca urmare a încercărilor marilor puteri de a-și impune influența în regiune.

Negocierile bilaterale din primăvara anului 1926 privind reînnoirea tratatului româno-polon într-o formulă locarniană au intrat în impas din cauza pretențiilor Poloniei ca România să-i despăgubească pe proprietarii polonezi ale căror averi trecuseră – în urma exproprierii – în proprietatea statului român. Intervenția personală a lui Józef Piłsudski în favoarea semnării tratatului într-o formulă nouă a însemnat depășirea unor momente delicate (partea română a despăgubit proprietarii polonezi cu suma de 100 milioane lei), situându-se pe linia unui realism politic care a primat asupra aspectelor pur politicianiste. Józef Piłsudski a fost, indiscutabil, cel mai mare partizan al alianței cu România – un spirit înzestrat cu multă clarviziune politică²⁷ –, care a sesizat la adevărata ei dimensiune importanța dezvoltării

²¹ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia*, p. 17.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Marian Leczyk, *Polska i sąsiednimi. Stosunki wojkowe, 1921–1939*, Białystock, 1997, p. 183.

²⁵ Alexandru Oșca, *op. cit.*, p. 323.

²⁶ Silviu B. Moldovan, *op. cit.*, p. 501.

²⁷ P.P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921–1927)*, Cluj, 1974, ed. Silvia Panaitescu, p. 128.

Autorul, un reputat polonofil, a avut ocazia, în timpul cercetărilor științifice efectuate la Cracovia, de a cunoaște direct simpatia și autoritatea de care se bucura Józef Piłsudski, numeroasele manifestații de

relațiilor cu Regatul României Mari. Dincolo de raporturile oficiale determinate de rațiuni pragmatice, poate cel mai profund s-au dezvoltat între cele două state, sortite, prin complexitatea împrejurărilor geopolitice, unui destin comun, relațiile culturale, care n-au fost nicicând întrerupte, contribuind, în plan spiritual, la fundamentarea unor raporturi profunde și, mai ales, durabile.

Între cele două state relațiile politico-diplomatice au depins de complexitatea raporturilor internaționale statuate într-un moment sau altul, coroborate cu interesele României sau Poloniei, fapt care a mai fost evocat de către noi într-o monografie consacrată intervalului 1918–1931. Relațiile culturale au reprezentat un factor care a depășit net sfera legăturilor politico-diplomatice, cultura fiind oricum o punte de cunoaștere și inter-relaționare reciprocă plasată clar deasupra politicului. Unul dintre cei care au contribuit la propagarea culturii române în Polonia – alături de Nicolae Iorga, indiscutabil cel mai mare susținător al culturii române în spațiul polonez – a fost Lucian Blaga, atașat de presă al Consulatului român de la Varșovia (1 noiembrie 1926 – 1 noiembrie 1927)²⁸. În acest interval el a popularizat literatura română, alături de Grigore Nandriș și Aron Cotruș. Piesa sa de teatru, *Meșterul Manole*, a fost jucată cu mult succes pe scena Teatrului din Lwów (martie 1934), în traducerea scriitoarei poloneze Dusza Czara. Ziarele poloneze („Gazeta Poranna”; „Wiek Nowy”; „Chwilla”; „Kurier Lwowski”; „Ilustrowany Kurier Codzienny”; „Gazeta Lwowska”) au prezentat elogios în paginile lor acest important eveniment²⁹, onorat cu prezența oficialităților orașului Lwów.

În 25–30 martie 1934, Lucian Blaga s-a aflat la Lwów, asistând cu multă emoție la premiera piesei sale³⁰. Societățile culturale româno-polone, apărute, în diverse momente ale perioadei interbelice, la Iași, Cernăuți, Lwów, Poznań, Cracovia, Wilno, Łódź, Tarnopol, Galați, Suceava, în spațiul universitar, ligile de prietenie și-au propus și au reușit cunoașterea reciprocă în plan spiritual, în mod predilect, dar nu numai. Eforturile lor au reușit să sprijine răspândirea culturii române în Polonia (traduceri din operele lui Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Camil Petrescu și Mihail Sadoveanu) sau a spiritualității polone în mediile culturale române (traduceri din operele lui Henryk Sienkiewicz, Adam Mickiewicz, Władysław Reymont)³¹. În esență, aceasta a însemnat un uriaș

stradă încheindu-se cu lozinca „Trăiască Piłsudski!” Cărturarul român considera că Józef Piłsudski era „singura persoană care putea restabili situația într-o Polonie divizată politic” (s.n.).

²⁸ Mircea Vaida, *Pe urmele lui Lucian Blaga*, București, 1982, p. 171. Pentru activitatea sa, Lucian Blaga a fost remunerat cu o diurnă de 2 500 lei lunar.

²⁹ Lucian Blaga, *Din activitatea diplomatică (rapoarte, articole, scrisori, cereri, telegrame), anii 1927–1938*, vol. II, ed. Pavel Țugui, București, 1995, doc. nr. 219, p. 281–283.

³⁰ Mircea Vaida, *op. cit.*, p. 177. Ziarul „Le Messenger polonais” a acordat spații largi lucrării lui P.P. Panaitescu, *Vechea cultură românească*, la fel procedând și în cazul altor apariții editoriale românești în planul spiritualității poloneze.

³¹ Daniel Hrenciuc, Florin Pintescu, *Istoria și tradițiile minorității poloneze*, Suceava, 2004, p. 97; *România–Polonia. Relații diplomatice, 1918–1939*, vol. I, coord. Dumitru Preda, București, 2003, doc. nr. 75, p. 145–147.

angajament datorat lui Grigore Nandriș, Theodor Holban, P.P. Panaitescu, Ioan Pătruț, Stanisław Wędkiewicz, Emil Biedrzycki și Stanisław Łukasik³².

Relațiile politico-diplomatice și militare româno-polone au scăzut în intensitate după anul 1930, în esență, în urma reorientărilor diplomației poloneze, intrată sub conducerea colonelului Józef Beck. Istoriografia românească explică acest lucru prin intenția Poloniei de a se pretinde o mare putere în zonă, iar motivația părții poloneze este legată de politica dusă de către Nicolae Titulescu, în sensul normalizării raporturilor cu Uniunea Sovietică. Distanța în raporturile bilaterale româno-polone în perioada 1932–1936 a fost explicată de temperamentele, strategiile și viziunile diferite ale lui Nicolae Titulescu și ale colonelului Józef Beck, șeful diplomației poloneze.

THE RELATIONS BETWEEN ROMANIA AND POLAND (1919–1931). A SURVEY

Abstract

The Romanian-Polish relations in the interwar period (1919–1931) bore the inevitable imprint of a common destiny that often called for a joint approach to geopolitical issues in Central and Eastern Europe. Located both in a geopolitical area under the threat of Bolshevism, Romania and Poland worked together towards defending their independence and territorial integrity. Concurrently, the political-diplomatic relations between the two countries were greatly influenced by the complexity of the international background at one time or another, corroborated with the interests of one country or the other. The reestablishment of Romanian-Polish diplomatic relations after the reemergence of the independent Polish state (11 November 1918) and the creation of the unitary national Romanian state (1 December 1918) marked the beginning of a distinct stage characterized by a joint strategic interest against the policy of the Soviet Union. The appointment of Nicolae Titulescu at the head of the Romanian Ministry of Foreign Affairs triggered a cooling in the relations with Poland. The early thirties evidenced a slight estrangement of Poland from Romania, which the author relates with the cooling in the Polish-French relations. However, both the Romanian and the Polish leaders believed that the Romanian-Polish alliance still held importance in the defensive system of the East, under the circumstances in which Poland considered the Soviet Union her main enemy. This specific background witnessed the renewal of the Romanian-Polish alliance of 1931, with procedures carried out more smoothly than in 1926. Dissonances in the bilateral Romanian-Polish relations in

³² Mihai Mitu, *Cracovia și relațiile culturale româno-polone*, în vol. *Cracovia pagini de cultură europeană*, București, 2002, p. 246.

1932–1936 were attributed to differences in temperament, strategy and vision between Nicolae Titulescu and Colonel Józef Beck, the head of Polish diplomacy. Nonetheless, the two countries continued to develop their cultural relations through cultural exchange, translations, theatrical performances, and the establishment of Romanian-Polish cultural societies.

ROBIA ȚIGANILOR – NOI ABORDĂRI

ABOLIȚIONISMUL ROMÂNESC LA 1848. INFLUENȚE, TRĂSĂTURI*

RALUCA TOMI

„Considerăm ca adevăruri grăitoare faptul că toți oamenii s-au născut egali, că sunt înzestrați de Creator cu anumite drepturi individuale, că printre acestea se numără dreptul la viață, la libertate și la căutarea fericirii” se specifica în *Declarația de independență* a Statelor Unite, iar în *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* din Franța (26 august 1789), era înscris principiul conform căruia „Oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi”. În epocă libertatea, egalitatea, fraternitatea, dreptul la fericire erau principii ce se aplicau numai oamenilor liberi. Erau excluși sclavii de pretutindeni: din coloniile franceze, britanice, spaniole, portugheze, olandeze, din America, Asia, Africa, dar și robii din spațiul românesc. Eliberarea sclavilor va fi un proces îndelung, de aceea în lucrările de specialitate termenul de aboliționism – ce se referă la o legislație cu aplicație imediată – tinde să fie înlocuit cu cel de distrugere a sistemului sclavagist – care se referă la durata lungă a procesului¹. Scoaterea sclaviei în afara legii s-a înfăptuit diferit de la stat la stat în funcție de importanța economică a instituției sau de contextul politic: revoluții în Franța (1794, 1848)², războaie de eliberare națională în statele Americii Latine³, reforme parlamentare în Marea Britanie

* Lucrare realizată în cadrul proiectului de cercetare *Problema Țiganilor în România în secolul al XIX-lea. Instituția robiei, mișcarea aboliționistă și emanciparea Țiganilor* (director dr. Viorel Achim), proiect finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, contract nr. 183/2007.

¹ Oruno D. Lara, Iñez Fischer Blanchet, *Abolition ou destruction du système esclavagiste?*, în vol. *Les abolitions de l'esclavage: 1793, 1794, 1848 de L.F. Sonthonax à V. Schoelcher, Actes du colloque international tenu à l'Université de Paris VIII, les 3, 4, 5 février 1994*, Vincennes, 1995, p. 323.

² *The French Idea of Freedom, The Old Regime and the Declaration of Rights of 1789*, ed. Dale van Kley, California, 1994; Fabienne Federini, *L'abolition de l'esclavage de 1848. Une lecture de Victor Schoelcher*, Paris, 1998; Lawrence C. Jennings, *French Anti-Slavery. The Movement for the Abolition of Slavery in France (1802–1848)*, Cambridge, 2000; Jean Daniel Piquet, *L'Émancipation des Noires dans la Révolution française (1789–1795)*, Paris, 2002; Oruno D. Lara, *La colonisation est un crime. De la destruction du système esclavagiste à la reconstruction coloniale*, Paris, 2005; Nelly Schmidt, *L'abolition de l'esclavage. Cinq siècles de combats (XV–XX)*, Paris, 2005; Frédéric Régent, *La France et ses esclaves. De la colonisation aux abolitions (1620–1818)*, Paris, 2007 etc.

³ În Chile în 1823, Bolivia în 1826, Mexic în 1829, Venezuela în 1850, Columbia în 1851, Argentina în 1853, Peru în 1855, Cuba în 1868, Brazilia în 1871. Emiliano Gil Blanco, *La politique espagnole en matière d'abolition de l'esclavage au XIXème siècle*, în vol. *Les abolitions de l'esclavage*, p. 333.

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 47–61

(1833)⁴, o puternică mișcare aboliționistă, ce culminează cu Războiul de Secesiune în SUA (1861–1865)⁵. Realizată în contexte istorice diferite, eliminarea sclaviei s-a înfăptuit și datorită unei puternice mișcări aboliționiste care s-a manifestat în special în SUA, Marea Britanie și Franța.

Articolul de față își propune două obiective: să determine influența aboliționismului nord-american și occidental asupra celui românesc și să surprindă trăsăturile acestuia din urmă, pentru a analiza în ce mod mișcarea de emancipare a robilor țigani din principate se racorda la cele contemporane ei⁶. Pentru a înțelege cum s-a constituit gândirea aboliționistă românească a liderilor care au acționat la 1848 trebuie să începem studiul din anii premergători revoluției, 1838–1848 și să desprindem care au fost căile de pătrundere a acestor idei. Ne vom limita analiza asupra presei, traducerilor, călătorilor străini, străinilor stabiliți în principate și, nu în ultimul rând, a contactului direct dintre studenții români aflați în Occident și reprezentanții mișcărilor aboliționiste.

În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea mișcarea aboliționistă a cunoscut realizări deosebite în SUA, Marea Britanie și Franța. Gânditori de seamă au scris și militat împotriva sclaviei fie de pe poziții creștine – secta creștină a quakerilor considera că importul și cumpărarea sclavilor contraveneau legilor moralei creștine⁷ –, fie luministe – în special francezii, care condamnau sclavia din perspectivă umanistă, fără a da însă soluții pentru abolirea ei. De exemplu, Voltaire în *L'esprit des mœurs* a condamnat sclavia, dar în același timp spunea că negrii sunt inferiori⁸. Din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea mișcarea aboliționistă se concentrează împotriva comerțului cu sclavi. Eforturile societăților culturale și politice s-au concretizat la începutul secolului al XIX-lea, când treptat statele au scos în afara legii acest comerț: în 1803 Danemarca, în 1807 SUA și Marea Britanie, iar în 1815, în timpul celor 100 de zile, Napoleon îl abolește și în Franța, fapt întărit de Ludovic al XVIII-lea în 1817⁹. Împotriva traficului cu sclavi puterile europene semnează declarații comune – ca cea din 1815 dintre Franța,

⁴ James Walvin, *Slavery and the British Society (1776–1846)*, Baton Rouge, 1982.

⁵ David Brian Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution (1770–1823)*, New York, Oxford, 1999; Claude Fohlen, *L'Émancipation aux États-Unis*, în vol. *Esclavage, résistance et abolitions*, ed. Marcel Dorigny, Paris, 1999, p. 389–395 etc.

⁶ Despre mișcarea aboliționistă din spațiul românesc au scris: Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, 1998; Venera Achim, *Desființarea sclaviei în cele două Americi și în Principatele române în secolul al XIX-lea. O paralelă*, în vol. *Europa și noi. Studii de istoria economiei*, coord. Maria Mureșan, București, 2005, p. 369–392; Sorina Radu, *Problematika eliberării Țiganilor în contextul revoluției de la 1848*, în „Symposia. Caiete de etnologie și antropologie”, 2002, nr. 1, p. 269–282 etc.

⁷ Eric Molina, *Le discours antiabolitionniste anglais au siècle des Lumières. Mise en parallèle des arguments esclavagistes français et anglais*, Paris, 2006, p. 104–105; v. și subcapitolul despre problema sclaviei în cultura occidentală din David Brian Davis, *op. cit.*, p. 40–48.

⁸ Jean Daniel Piquet, *op. cit.*, p. 32.

⁹ Nelly Schmidt, *L'abolition de l'esclavage*, p. 118; Fabienne Federini, *op. cit.*, p. 37.

Marea Britanie, Austria, Prusia, Rusia, Suedia, Spania, Portugalia –, încheie tratate bilaterale, stabilesc pedepse aspre împotriva celor care practicau acest comerț. Inițiativele guvernamentale sunt impulsionate de *Scrisoarea apostolică* a Papei Grigore al XVI-lea din decembrie 1839, prin care comerțul cu sclavi era prohibit¹⁰.

În presa românească premergătoare revoluției de la 1848 apar articole privitoare la acest subiect. Sunt prezentate începuturile „negoțului cu negri”. În „Albina românească” se arată că nevoia de mână de lucru i-a împins pe spanioli în secolul al XVI-lea să cumpere sclavi negri de la portughezi¹¹, iar în „Universul” se explică modul în care au început englezii să practice această „scârboasă neguțătorie”¹². În Anglia opinia publică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a rămas impresionată de povestirile terifiante ale celor ce călătoriseră pe corăbiile sclavilor, celebră fiind lucrarea lui Thomas Clarkson, apărută în 1788¹³. În „Curierul românesc”¹⁴, în articolul *Negoțul cu negrii* erau redată etapele acestui comerț, de la stabilirea negustorului pe țărmurile africane, la atragerea și prinderea negrilor. Condițiile inumane ale călătoriei spre Europa sunt descrise în amănunțime: punerea în lanțuri, bolile, duhoarea pestilențială din cala vaporului, lipsa de hrană, toate acestea provocau moartea sclavilor în chinuri groaznice. Erau zugrăvite apoi târgurile de sclavi și umilințele la care erau supuși aceștia, despărțirea familiilor¹⁵. Nu putem să nu facem o paralelă, păstrând bineînțelese proporțiile, între emoționantul tablou redat cu atâta culoare și căldură de Vasile Alecsandri în *Istoria unui galbân și a unei parale*¹⁶, în care se descrie vânzarea roabei Zamfira, și ororile redată în articolul amintit apărut în publicația lui Ioan Heliade Rădulescu. În „Gazeta de Transilvania” din 1844 se descria *O vânătoare de sclavi în Egipt*. La începutul anului 1843, Mehmed pașa își trimitea trupele să vâneze sclavi în sudul Egiptului și Sudan. Grozăviile acestei campanii, măcelărirea satelor de negri, care au încercat să riposteze, sunt redată realist, fără menajamente¹⁷. Presa din spațiul românesc era la curent cu legislația europeană împotriva comerțului cu sclavi. Era redat cuprinsul tratatului din 1831 încheiat între Franța și Marea Britanie, măsurile luate de cele două state împotriva acestei practici¹⁸. În paginile „Albinei” era prezentată în iunie 1841 legea împotriva

¹⁰ Nelly Schmidt, *Abolitionnistes de l'esclavage et réformateurs des colonies 1820–1851. Analyse et documents*, Paris, 2000, p. 816–818.

¹¹ „Albina românească”, 13 februarie 1832, p. 56.

¹² „Universul”, 16 februarie 1847, p. 26.

¹³ *Substance of the Evidence of Sunday Persons on the Slave Trade*, London, 1788.

¹⁴ „Curierul românesc”, 6 februarie 1840, p. 47–48 și 9 februarie 1840, p. 49–51.

¹⁵ În articolul din „Universul”, 8 iulie 1845, p. 3–4, se menționează: „Negrii se vând ca animalele sălbatice ..., iar dacă corabia este prea plină îi aruncă în apă”.

¹⁶ „Propășirea”, *foaie științifică și literară*, ed. Mariana și Petre Costinescu, București, 1980, p. 223–229, 247–252, 261–267, 287–292, 375–381, 407–413.

¹⁷ „Gazeta de Transilvania”, 24 ianuarie 1844, p. 19–20.

¹⁸ „Curierul românesc”, 7 februarie 1832, p. 13–14; „Albina românească”, 11 februarie 1832, p. 47–48. În ambele publicații este redat în întregime textul tratatului.

negotului cu robi semnată la Atena de către regele Othon¹⁹, iar într-un număr al „Curierului românesc” din 1842 se prezenta ucazul împărătesc ce oprea „speculația cu negri”²⁰. În același jurnal se specifica: „în timp ce în Statele Unite ale Americii, ce este o țară model de civilizație, cei ce-i ajutau pe negri se spânzură, împăratul Nicolae amenința cu pedepse mari pe cei ce se îndeletniceau cu comerțul de negri”. Era bineînțeles o exagerare, pentru că SUA aboliseră comerțul cu negri în 1807, dar aceasta nu însemna ca negțul dispăruse în întregime. Pe bună dreptate, autorul articolului din „Curier” remarcă ineficiența legislației ce abolea negțul cu sclavi: „din toată legislația au rămas cuvinte frumoase filantropice ... și toate proiectele se prefăcură în fum”²¹.

Deosebit de interesante sunt articolele privitoare la mișcarea aboliționistă europeană și nord-americană, ceea ce ne demonstrează că cel puțin liderii ce se implicau în modernizarea societății românești la jumătatea secolului al XIX-lea cunoșteau acest curent. În „Muzeul Național” apărea în 1836 un articol despre înființarea în SUA a unor colonii de muncă, pe principiul cooperării. Membrii acestora – persoane libere sau sclave – își profesau meseriile în folosul obștesc. Fondatorii coloniilor doreau instruirea sclavilor, care se puteau răscumpăra după cinci ani²². Amintim că în aceeași perioadă Teodor Diamant realiza la Scăieni o astfel de colonie între ai cărei membri se aflau și robi țigani. „Sclavii din Statutele Unite au început de vreo câțva timp a se scula și a cere libertatea”, așa începea un articol din „Curierul românesc” în 1846, în care se prezenta mișcarea aboliționistă de pe continentul nord-american. Erau menționate două „foi aboliționiste”: „The True American” din Lexington-Kentucky și „Christian Intelligence”, din Georgetown, districtul Columbia. Sclavii din SUA protestau prin fugă – erau amintiți cei o sută de sclavi care au fugit din Maryland – sau aveau îndrăzneala de a-și susține dreptatea în fața tribunalului – ca cei din New Jersey. Paralel se prezenta activitatea antiaboliționistilor, care, speriați de amploarea luptei de eliberare, luau „rezoluțiile cele mai violente și mai crude”: spargerea tipografiilor care publicau jurnale aboliționiste, introducerea cenzurii împotriva acestora etc.²³ În „Universul” din 6 ianuarie 1845 se saluta apariția unui nou stat american, care a scos în afara legii sclavia (era vorba de Oregon)²⁴, iar în altă publicație se amintea fapta creștinească a unui anume Henderson, care prin testament își eliberase cei 600 de sclavi²⁵.

¹⁹ „Albina românească”, 8 iunie 1841, p. 189.

²⁰ „Curierul românesc”, 22 iunie 1842, p. 187. În aceeași publicație, în 14 februarie 1836 se prezentau măsurile luate de guvernul de la Sankt Petersburg împotriva negotului cu negri; despre aceleași măsuri v. și articolul din „Albina românească”, 14 iunie 1842, p. 185–186.

²¹ „Curierul românesc”, 24 februarie 1836, p. 26. Despre ineficiența măsurilor împotriva comerțului cu negri în „Gazeta de Transilvania” (24 septembrie 1839, p. 155) apărea un articol în care erau prezentate acuzațiile aduse Portugaliei, ce continua să practice acest negoț.

²² „Muzeul Național”, 25 martie 1836, p. 31–32.

²³ „Curierul românesc”, 25 februarie 1846, p. 70–71.

²⁴ „Universul”, 6 ianuarie 1845, p. 6–7.

²⁵ „Curierul românesc”, 25 februarie 1846, p. 71.

În 1833 Marea Britanie a hotărât acordarea libertății juridice pentru toți sclavii din coloniile sale. Deveneau liberi după o așa-numită perioadă de ucenicie, care varia între patru ani pentru cei casnici și șase ani pentru cei din agricultură. Statul englez se angaja să dea stăpânilor de sclavi o răscumpărare, care se ridica în total la 20 milioane lire sterline²⁶. La 1 august 1838, mai devreme decât se prevăzuse, toți ucenicii au devenit persoane libere. În „Gazeta de Transilvania” din același an erau prezentate dezbaterile din Parlamentul englez privitoare la încetarea sistemului uceniciei. Era redat în întregime discursul lui Daniel O’Connor, lider al mișcării de eliberare din Irlanda, un cunoscut aboliționist, care a protestat împotriva comerțului cu negri. Acesta susținea că sistemul uceniciei nu era realist, pentru că negrii s-ar fi descurcat și după patru zile de libertate. Tot el declara că emanciparea sclavilor se putea face fără răscumpărare²⁷. În „Gazeta de Transilvania” se prezenta marea sărbătoare din Birmingham, unde a fost anunțată eliberarea sclavilor din Marea Britanie²⁸. Se relatează în 14 mai 1839, în aceeași publicație din Brașov, despre înființarea *Societății britanice și străine împotriva sclaviei* (*British and Foreign Anti-Slavery Society* – fondată în 1837²⁹), ale cărei scopuri erau: „înăbușirea universală a sclaviei și a negoțului cu sclavi, apărarea libertății negrilor eliberați”. Acest lucru era posibil prin propagandă prin scrieri împotriva sclaviei, prin argumentarea utilității muncii oamenilor liberi față de cea a sclavilor, prin contacte cu „aboliționiștii” din America, Franța și din alte părți³⁰. Deosebit era faptul că publicația lui Barițiu anunța deschiderea primului congres împotriva sclaviei în iunie 1840, la Londra. Președintele congresului a fost prințul consort Albert³¹.

Societatea franceză pentru abolirea sclaviei, fondată în 1834, a coordonat mișcarea aboliționistă din Paris. A fost un grup elitist, care nu a îndrăznit să facă apel la populație și a preferat un program pentru pregătirea sclavilor în vederea eliberării, a promovat măsuri de ameliorare a sclaviei și de emancipare graduală³². În „Gazeta de Transilvania” din 23 martie 1842 se redă cuvântarea lui Lamartine în adunarea aboliționiștilor. Acesta lansa un apel la unirea tuturor acelor care doreau emanciparea negrilor. Procesul trebuia să se desfășoare însă în timp: „Ce voim noi? Iată că noi nu voim a face nicio revoluție, ci numai de a ne feri de revoluție. Noi voim în pași treptați, înceți a introduce pe negri în drepturile omenirii. Nu amenințăm munca și proprietatea coloniștilor. Sclavilor le zicem: să nu încercați a câștiga libertatea decât numai prin simțământul public”³³. Tot „Gazeta” anunța în 1846

²⁶ Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 44.

²⁷ „Gazeta de Transilvania”, 9 aprilie 1838, p. 19–20 și 16 aprilie 1838, p. 18.

²⁸ Ibidem, 13 august 1838, p. 9.

²⁹ Această societate era urmașa celor din 1787, *Society for the Abolition of the Slave Trade* și din 1823, *Anti-Slavery Society*.

³⁰ „Gazeta de Transilvania”, 14 mai 1839, p. 77–78.

³¹ Ibidem, 16 iunie 1840, p. 97–98.

³² Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 53–54.

³³ „Gazeta de Transilvania”, 23 martie 1842, p. 45–46.

despre punerea în practică a legii Mackau în coloniile franceze, o inițiativă ce transforma statul în intermediar în relațiile dintre coloniști și sclavi, prin posibilitatea de a reglementa orele de muncă, căsătoriile, educația religioasă etc. Se relatează că în Martinica se începuse eliberarea sclavilor prin răscumpărare. Aceasta era plătită și de către stat și de către negri³⁴. Oricum, din 1844, curentul aboliționist francez cunoștea un reviriment deosebit. Ideea emancipării graduale era părăsită pentru cea a eliberării imediate, lucru ce va fi posibil în timpul revoluției de la 1848. Exemple care puteau influența mișcarea aboliționistă din principate au fost fără îndoială și măsurile luate în anumite regiuni ale Imperiului Otoman. În „Universul” se scria: „Beitul din Tunis a desființat robia din statele sale. În Egipt, după întoarcerea din Europa, Ibrahim pașa a slobozit pe toți robii săi. În Constantinopol, Sultanul a închis târgul de vânzare a robilor în public, la 16 ianuarie”³⁵.

Alături de presă, călătorii străini au reprezentat un mijloc prin care era influențată mișcarea aboliționistă din principate sub dublu raport: călătorii occidentali răspândeau informații în Europa despre existența acestei instituții anacronice, iar prin contactul lor nemijlocit cu liderii din principate ei îi informau pe aceștia despre evoluția ideilor aboliționiste. Impresionați de existența robiei, au scris despre aceasta zugrăvind, în funcție de gradul de educație al fiecăruia, de funcțiile avute, aspecte diferite din viața Țiganilor, accentuând în majoritatea cazurilor pitorescul, exotismul acestora. În publicații de prestigiu din capitala Franței, și nu numai, au apărut articole despre robii din principate, în unele evidențiindu-se necesitatea emancipării acestora. În 1840 Eduard Thouvenel atrăgea atenția contemporanilor săi: „În momentul în care atâtea voci se ridică în favoarea cauzei negrilor, nimeni nu se gândește să oprească plaga care crește fără obstacole într-o țară care se găsește la câteva zile depărtare de Franța”³⁶, iar Adolphe Joanne informa în lucrarea sa despre dezrobirea Țiganilor statului și ai mănăstirilor că: „în Valahia Țiganii liberi și așezați prosperă și se înmulțesc ... Numai la boieri mai sunt încă robi și, dacă ar fi să cred unele confidențe care mi s-au făcut, nu se va mai întârzia mai mult de o lună sau două până vor fi eliberați și ei”³⁷. Scrisa aceste rânduri în 1846, când în Țara Românească fuseseră dezrobiți robii statului în 1843, anticipând momentul emancipării temporare a robilor boierești din timpul revoluției de la 1848. Unii dintre străinii stabiliți o perioadă în principate au fost implicați personal în procesul de modernizare a structurilor sociale și politice. Printre aceștia se număra și Felix Colson, apropiatul lui Ioan

³⁴ Ibidem, 4 noiembrie 1846, p. 356.

³⁵ „Universul”, 23 februarie 1847, p. 30. Considerații despre soarta sclavilor din Imperiul Otoman erau făcute și în „Gazeta de Transilvania”, 16 noiembrie 1846, p. 375–376.

³⁶ Eduard Antoine Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie (Souvenirs de voyage et notices historiques)*, în vol. *Călători străini despre țările române*, s.n., vol. III (1831–1840), București, 2006, p. 824.

³⁷ Adolphe Laurent Joanne, *Voyage illustré dans les cinq parties du monde en 1846, 1847, 1848, 1849*, vol. V, Paris, f.a., p. 116–117. Am folosit fragmentul tradus de Daniela Bușă pentru vol. V din seria de *Călători străini despre țările române*.

Câmpineanu, unul dintre puținii boieri care și-au eliberat robii încă din 1834. Secretar al consulului francez, Colson nu se mulțumea numai cu descrierea statutului ȝiganilor, în lucrarea sa apărută la Paris în 1839, ci dădea și soluții: emanciparea acestora prin răscumpărare³⁸. Jean Alexandre Vaillant, profesorul de la Sfântu Sava, va fi membru în societățile secrete prepașoptiste, ce aveau înscrise în programele lor dezrobirea: cea condusă de Mitiță Filipescu (1840) și *Societatea filantropică* de la Iași (1841). Menționăm că în ultima își va face ucenicia și Teodor Codrescu, cel care în 1853 traducea cartea lui Harriet Beecher Stowe, *Coliba lui Moș Toma*. Mai târziu, Vaillant va semna articole despre istoricul acestei populații, în „Revue de l'Orient”, în 1846, iar în 1857 va reuși să publice lucrarea sa despre ȝigani – *Les Rômes. Histoire vraie des vrais bohémiens*³⁹.

Traducerile operelor literare cu subiecte din viața sclavilor și robilor au pătruns în principate, începând cu deceniile IV și V ale secolului al XIX-lea. În 1842 apărea la Iași traducerea lucrării lui A. de Kotzebue, *Robii*⁴⁰, iar în „Propășirea”, Vasile Alecsandri cita strofe din poezia *ȝiganii* a lui Pușkin în traducerea lui Al. Donici⁴¹.

„Universității germane îi datorez amorul de patria română și spiritul liberal”, afirma Mihail Kogălniceanu în 1891 în cadrul ședinței solemne a Academiei Române, recunoscând astfel că la Berlin a învățat să prețuiască existența „principiilor democratice într-un stat monarhic”. Tot acolo, impulsionat de presa germană și de curiozitatea ilustrului Alexander von Humboldt, va redacta *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigans*, care a apărut în 1837⁴². În prefața lucrării sale scria despre indiferența europenilor față de soarta ȝiganilor: „ei (europenii) formează societăți filantropice pentru abolirea sclaviei în America, în timp ce chiar pe continentul lor, în Europa, există 400 000 de ȝigani care sunt sclavi și alte 200 000, care trăiesc în ignoranță și barbarie”⁴³. „Juna partidă” națională, care căuta soluții și căi de reconstrucție, de regenerare, își desăvârșea spiritul în capitala Franței, în contextul radicalizării dezbaterii privitoare la sclavie. În 1844 apărea publicația „L'Abolitioniste français”, iar arena parlamentară, unde activa comisia condusă de ducele de Broglie, ce promovase în esență o emancipare graduală, este părăsită. Mișcarea aboliționistă franceză se concentra pe câștigarea opiniei publice, prin presă și petiții semnate de oameni de condiție socială diversă. Important este faptul că inițiatorii acestor petiții sunt Alphonse de Lamartine, Jules

³⁸ Felix Colson, *De l'état present et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 149.

³⁹ J.A. Vaillant, *Les Rômes. Histoire vraie des vrais bohémiens*, Paris, 1857.

⁴⁰ Sorina Radu, *Problematica eliberării ȝiganilor*, p. 269.

⁴¹ „Propășirea”, 11 iunie 1844, p. 379, 381.

⁴² Mihail Kogălniceanu, *Desrobirea ȝiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea ȝăranilor. Discurs rostit în Academia Română, ședința solemnă de la 1(13) aprilie 1891*, București, 1891, p. 7–8.

⁴³ Idem, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigans*, Berlin, 1837, p. IV.

Michelet, Edgar Quinet, Alexandre Ledru-Rollin, personalități ce au avut în acei ani contacte numeroase cu românii grupați în jurul *Societății studenților români*, constituită în capitala Franței în 1845. Astfel, în 3 septembrie 1846, o petiție împotriva sclaviei semnată de 300 de persoane, printre care Jules Michelet, François Aragon, era depusă în Parlament⁴⁴. Tot din această perioadă datează și primele contacte ale lui Dimitrie Brătianu și Nicolae Bălcescu cu Paul Bataillard, unul dintre cei mai prolifici ȝiganologi ai secolului al XIX-lea⁴⁵.

Mișcarea aboliționistă – care se manifestă timid în principate în deceniile trei și patru prin discursurile lui Eufrosin Poteca⁴⁶, proiectele lui Teodor Diamant⁴⁷, disertația lui Cezar Bolliac din 1835, care nu a apărut însă din cauza cenzurii⁴⁸, sau lucrarea amintită a lui Mihail Kogălniceanu – se intensifică începând cu anii 1843–1844. Una dintre explicații ar fi aprobarea de către Adunarea Obștească a Țării Românești (în 1843 și în 1847) și cea a Moldovei (în 1844) a legilor de dezrobire a ȝiganilor statului și ai mănăstirilor. Entuziasmați de aceste legi, tinerii moldoveni: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, C. Rolla, D. Rallet, P. Mavrogheni îl felicitau personal pe Mihail Sturdza. „Un asemenea act din partea ocârmuirii noastre ne înalță țara alături de [țările] cele mai civilizate”, exclama Mihail Kogălniceanu în numărul special al „Propășirii”, apărut pe hârtie verde, simbolul speranței. Și tot el adăuga plin de mândrie: „țara noastră sfințește principiul că toți oamenii se nasc și sunt slobozi în vremea când coloniile Franței și multe staturi a Uniunii Americane de Nord gem de milioane de negri împilați”⁴⁹. Cuvintele lui Kogălniceanu erau subliniate de versurile lui Alecsandri și Corradini, care mărturiseau bucuria celor din „juna partidă” a Moldovei. În octombrie 1844, apărea în „Gazeta de Transilvania” un impresionant articol semnat de Cezar Bolliac, a cărui dedicație spirituală față de cauza celor asupriți și obidiți era cunoscută în epocă. Era un apel la unirea tuturor intelectualilor în jurul „iubirii de oameni”, un îndemn spre cei hărăziți cu talent de a-și căuta muza în locurile unde „muncește mai tare durerea”, în bordeiul ȝăranului sau cortul ȝiganului. Argumentele aduse în favoarea dezrobirii sunt cele religioase, economice, „interesul statului” și „pildele străine”, referindu-se bineînțeles la mișcările promovate în Occident pentru emanciparea sclavilor. În acest spirit îndemna la desfășurarea unei intense propagande prin scrieri și societăți, deoarece punând „în lucrare toate resorturile

⁴⁴ Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 239.

⁴⁵ Olimpiu Boitoș, *Paul Bataillard și revoluția română de la 1848*, Paris, 1930, p. 15–16.

⁴⁶ Eufrosin Poteca, *Predici și cuvântări*, ed. Veniamin Micle, Bistrița, 1993, p. 23.

⁴⁷ Teodor Diamant, *Scrieri economice*, București, 1958, p. 54.

⁴⁸ Cezar Bolliac, *Scrieri. Meditații, poezii*, vol. I, ed. Andrei Rusu, București, 1983, p. LVIII.

⁴⁹ „Propășirea”, 6 februarie 1844, nr. 5; „Propășirea”, *foaie științifică și literară*, ed. Mariana și Petre Costinescu, p. 105. Despre rolul lui Kogălniceanu v. și Venera Achim, *Documente inedite despre Mihail Kogălniceanu și rolul său în dezrobirea ȝiganilor*, în vol. *Națiunea română, idealuri și realități istorice. Academicianului Cornelia Bodea la 90 de ani*, ed. Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru, București, 2006, p. 467–475.

intelectuale și morale și robia cade, căci e căzută pe jumătate”⁵⁰. Dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea negrul din Africa era perceput de către o parte a scriitorilor europeni drept un „sălbatic inocent”, înzestrat cu virtuți naturale, sensibil, care este supus viciilor civilizației⁵¹, în operele literare de după 1840 din principate se conturează figura „bunului țigan”⁵². Asemenea luminiștilor se încerca să se demonstreze unicitatea genului uman. Dacă marchizul de Condorcet se adresa omului negru spunându-i „natura te-a format pentru a avea același spirit, aceeași rațiune și aceleași virtuți ca și albul”⁵³, reprezentanții generației marcate de spiritul „Propășirii” și al „Daciei literare” se aplecau asupra însușirilor nobile ale robilor. Astfel erau prezentate fie personajul unui țigan fidel boierului care l-a crescut, încât renunța la libertate pentru a avea grijă de copiii orfani ai stăpânului său (schița lui Ioan Heliade Rădulescu intitulată *Jupân Ion*)⁵⁴, fie figurile unor tineri țigani și frumoase țigănci înzestrate cu sentimente alese, nealterate de interese meschine – poezia lui Bolliac, *Fata de boier și fata de țigan*⁵⁵, nuvela lui Vasile Alecsandri, *Povestea unui galbân și a unei parale* etc. Sunt conturate momente critice din viața robilor: vânzarea lor, despărțirea de familie – poezia lui Bolliac, *Țiganul vândut*⁵⁶. Bogăția sentimentelor arătate de aceste personaje trebuia să fie un argument în favoarea umanității robilor, trăsătură ce-i făcea egali, cel puțin în ochii divinității, cu stăpânii lor. Personajele din povestiri și versuri erau întregite de fapte din viața reală. În „Curierul românesc” din 1846 se relatează despre un rob mănăstiresc eliberat, din ținutul Vasluiului, care a dăruit 20 de galbeni pentru construirea unei școli⁵⁷.

Pentru a desprinde trăsăturile mișcării aboliționiste trebuie să analizăm documentele programatice și proiectele de dezrobire din epocă. Emanciparea robilor era o revendicare întâlnită în programele societăților prerevoluționare. În 1839, în proiectul *Conjurației confederative* al comisului Leonte Radu se prevedea eliberarea țăganilor statului și ai mănăstirilor și numirea lor ca „români noi”⁵⁸, iar în *Profesiunea de credință* a lui Dimitrie Filipescu era menționată dezrobirea, argumentându-se necesitatea ei din punct de vedere economic: „ar fi ușor să scăpăm de această lepră socială, îngăduindu-le țăganilor să se răscumpere. Merită libertatea acela care simte cât prețuiește ea”⁵⁹. În epocă au prevalat soluțiile

⁵⁰ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 2 octombrie, p. 315–316.

⁵¹ David Brian Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution (1770–1823)*, New York, 1999, p. 48.

⁵² Viorel Achim, *op. cit.*, p. 88.

⁵³ Fabienne Federini, *op. cit.*, p. 31.

⁵⁴ „Curierul românesc”, 9 martie 1844, p. 51–52.

⁵⁵ Cezar Bolliac, *Scrieri. Meditații, poezii*, vol. I, p. 66–74.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 82–85.

⁵⁷ „Curierul românesc”, 10 mai 1846, p. 140.

⁵⁸ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369–1878)*, München, 1987, p. 102.

⁵⁹ Dimitrie Filipescu, *Profesiune de credință*, în vol. *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, ed. Cornelia Bodea, vol. I, București, 1982, p. 170.

graduale în eliminarea robiei. De remarcat că această soluție era precumpănitoare în anii premergători revoluției de la 1848 și în mișcarea aboliționistă britanică și în cea franceză. Proiectele prezentate în camera deputaților din Paris, începând cu anul 1838, cuprindeau prevederi prin care sclavia putea fi abolită numai după o perioadă de ucenicie, fie anterioară, fie posterioară legii eliberării, iar statul urma să se ocupe în această perioadă intermediară de reglementarea relațiilor dintre coloniști și cei eliberați⁶⁰. Abolirea putea fi realizată numai prin răscumpărare. Soluția graduală din epoca premergătoare revoluției de la 1848 era subliniată de Mihail Kogălniceanu în discursul său din 1891, care încerca să explice îndelungatul proces al dezrobirii: „dezrobirea lor (a robilor) era combătută de trebuințele zilnice și casnice ale vieții familiilor, de aceea emanciparea nu s-a putut face decât treptat și sub două domnii atât în Moldova cât și în Muntenia”⁶¹. Același lucru era sesizat și de Gheorghe Sion în nuvela sa *Emanciparea Țiganilor*. Vorbind despre concepția unui boier moldovean privitoare la soarta țăranilor scria: „pe când tinerețea entuziască cerea ca emanciparea să se facă cât mai curând pentru ca să dispară rușinea ce o purtau românii cu menținerea sclaviei în secolul al XIX-lea, el, ca un progresist moderat, propaga, printre rudele și amicii săi, ideea de a da Țiganilor o educațiune preparatorie, adică să învețe forțat câte o meserie manuală, care ar fi folositoare atât lor, ca să trăiască, cât și populațiunilor rurale cărora Țiganii atunci le-ar fi folositori”⁶². Un asemenea proiect era și cel semnat de N. Rucăreanu, apărut în „Gazeta de Transilvania” în 1844. Ideea de bază a proiectului consta în eliberarea robilor și transformarea lor în clăcași, în sedentarizarea lor, idee întâlnită în epocă și deja prezentă în reglementările celor două principate referitoare la robii statului și la cei mănăstirești, dar care acum era argumentată din perspectiva Țiganilor eliberați. Interesant ni se pare accentul pus pe integrarea Țiganilor în sânul comunităților românești, pe asimilarea acestora. Boierii ar fi trebuit să se îngrijească ca cei eliberați să-și construiască case, să nu trăiască în corturi sau bordeie. Acestea „să nu fie așezate la marginea satului, ci răspândite între casele sătenilor, astfel încât scopul nostru este de a români pe Țigani”. Cei eliberați erau amenințați cu amenzi usturătoare dacă vorbeau Țigănește. Același lucru era valabil și pentru cei „ce vor cuteza a porecli pe emancipați cu denumirea de Țigan, cioară sau alte asemenea epitete dezonorante”. Conștient de acuzele pe care le-ar putea primi față de tendința de transformare a celor eliberați în clăcași, față de „românizarea forțată” cuprinsă în aceste prevederi, Rucăreanu argumentează: «Oameni cu capete mai luminate ca mine mi-au zis: „De ce să-i facem pe robi clăcași ca să cază dintr-o robie în alta?”, iar eu le răspund: „care sunt acei robi cu atâta stare în țara noastră încât să-și poată cumpăra proprietăți statornice?”; la întrebarea „De ce să le omorâm limba, să le stingem naționalitatea” eu le spun: „cât

⁶⁰ Nelly Schmidt, *L'abolition de l'esclavage*, p. 147–149.

⁶¹ Mihail Kogălniceanu, *Desrobirea Țiganilor*, p. 9.

⁶² Gh. Sion, *Emanciparea Țiganilor*, București, 1925, p. 29–30.

despre limbă și naționalitate nu au nici una nici alta. Ambele au fost întotdeauna spre batjocură. De voim a disprețui și de a degrada pe cineva zicem: este un țigan, de voim a parodia vreo limbă îi dăm numaidecât caracterul dialectului țigan”». Astfel, Rucăreanu propunea: copiii celor emancipați să se ducă la școală de la șapte ani, iar proprietarii să aibă grijă ca țiganii să-și păstreze meșteșugurile „pentru că țiganii sunt mai industriași decât românii”⁶³.

Emanciparea imediată a sclavilor era un deziderat care a fost proclamat în scrierile aboliționiștilor britanici (Thomas Clarkson, James Ramsay), americani (William Lloyd Garrison, Frederik Douglas), francezi (Victor Schoelcher). Ultimul, prin lucrările sale *Abolition de l'esclavage* (1840) și *Des colonies françaises. Abolition immédiate de l'esclavage* (1842), a argumentat beneficiile economice ale eliberării sclavilor. Tot el s-a implicat în campania petiționară din Franța. În august 1847 reușea să strângă 11 000 de semnături. Scrisa că prudența „ne îndeamnă spre aboliționism pentru a preîntâmpina revolte sângeroase”; afirma, printre altele, că sclavia este nerentabilă, că „proprietatea unui om asupra altui om este o crimă”. Îi dădea ca exemplu pe „prinții barbari”: beii Tunisului, care proscriseser sclavia, Abdul Medjid, care închisese piața de sclavi din Constantinopol⁶⁴. Studenții români aflați în capitala Franței cunoșteau nemijlocit spiritul aboliționist. „Reforma socială bazată pe sfintele principii ale dreptății și egalității trebuie să țintească toate silințele noastre”, afirma Nicolae Bălcescu în discursul său, din noaptea Anului Nou 1847, în fața studenților români de la Paris⁶⁵. Aceștia vor cunoaște nemijlocit spiritul aboliționist, se vor pătrunde de fiorul regenerării ce cuprindea treptat țări de credințe și civilizații diverse. În fața aceleiași adunări Dimitrie Brătianu își mărturisise credința că „astăzi când din toate părțile lumii oamenii aleargă, se caută, se comunică, frățesc în numele libertății ... când vedem pe beii de la Tunis decretând libertatea robilor”⁶⁶, nimic nu mai oprea națiunea română să acționeze. După cum este cunoscut, principiile care vor fi înscrise în programele revoluționare de la 1848 din principatele române au fost îndelung discutate în întrunirile liderilor din țară, de la Mânjina sau de la Paris. Fără îndoială că cele privitoare la emanciparea robilor au fost influențate de evenimentele din capitala Franței. În 25 februarie 1848, Ledru Rollin a fost primul care, în cadrul guvernului provizoriu, a ridicat problema sclaviei și a sugerat abolirea ei imediată. Propunerea a fost susținută de Arago, Lamartine, Louis Blanc. În 4 martie guvernul provizoriu proclama abolirea sclaviei și constituirea unei comisii ce-l avea drept președinte pe

⁶³ În sensul că majoritatea meșteșugurilor erau practicate de către țigani.

„Gazeta de Transilvania”, 30 octombrie 1844, p. 345–346, articol continuat în numărul din 2 noiembrie 1844.

⁶⁴ Lawrence C. Jennings, *op. cit.*, p. 236–240.

⁶⁵ Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, în vol. *1848 la români*, vol. I, p. 318.

⁶⁶ Dimitrie Brătianu, *Cuvânt improvizat la Societatea Studenților Români de la Paris*, *ibidem*, p. 333.

Victor Schoelcher⁶⁷. Misiunea acesteia era de a pregăti emanciparea imediată a sclavilor. În acele zile se definea la sediul *Societății studenților români* din Paris programul revoluției române. „În Paris îndată după revoluția Vienii, Bălcescu convocă la dânsul o adunare la Paris. Toți moldo-valahii, afară de Brătieni, se adunară la 20 martie seara. Acolo s-a hotărât în cea dintâi adunare a se face o mișcare; s-a făcut apoi un program potrivit proclamației care s-a făcut pe urmă în iunie”⁶⁸.

Cei care „au supt laptele libertății din Franța”, așa cum poetic se exprima Alexandru G. Golescu, au înscris în programele revoluției române principiul emancipării robilor cu despăgubire. În *Proclamația de la Islaz* se scria „poporul român leapădă de pe sine neomenia și rușinea de a ține robi și declară libertatea țăganilor celor particulari ..., iar patria, ca o mumă bună, din vistieria sa va despăgubi pe oricine va reclama că a avut pagubă din această faptă creștinească”⁶⁹. Mihail Kogălniceanu, în *Dorințele partidei naționale din Moldova*, argumenta eliberarea robilor, „cu despăgubirea numai acelor ce ar cere-o”, ca un fapt normal în spiritul epocii, într-un stat constituțional, care pune la fundamentul ființării sale principiul libertății⁷⁰. Convinși că misiunea lor era „cea de a crea o nație de frați, de cetățeni liberi”, liderii de la 1848 au redefinit conceptul de patrie. Proclamația de la Islaz se adresa cetățenilor de orice nație, religie, spunându-le că patria „este a noastră și a voastră”. În rândul acestora intrau și robii eliberați. Ion Pasu-Popovici, care explica constituția „în înțelesul popular țesută”, scria: „este o rușine de omenire, este un păcat strigător la cer, este o călcare în picioare în dreptul omenirii, ca să mai ție cineva pe fratele său rob, fără niciun drept și să-l vândă ca pe un dobitoc ... frații noștri țișani sunt slobozi ca și noi”⁷¹.

Este o certitudine faptul că revoluționarii din principate cunoșteau desfășurarea evenimentelor din capitalele revoluției europene. La numai câteva zile de la constituirea în numele guvernului provizoriu francez a comisiei pentru eliberarea sclavilor, „Curierul românesc” din 11 martie 1848 anunța: „Guvernul provizoriu al Franței decretă că niciun pământ de sub dominația franceză să nu aibă sclavi și s-a numit o comisie spre a redacta cât mai curând un act de emancipare în toate coloniile republicii”⁷². Comisia de la Paris, după ședințe laborioase în care s-au discutat o multitudine de aspecte legate de rolul celor emancipați în economia coloniilor, raporturile dintre foștii sclavi și foștii lor stăpâni, integrarea celor eliberați în regimul muncii libere, plățile, dreptul lor la educație și la proprietate etc. a decretat în

⁶⁷ Oruno D. Lara, *La colonisation est un crime*, p. 14–18.

⁶⁸ Ion Ghica, *Note scrise sub dictarea lui Nicolae Bălcescu asupra evenimentelor care au precedat revoluția din 1848*, în vol. *1848 la români*, vol. I, p. 348.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 536–537.

⁷⁰ Mihail Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, *ibidem*, p. 661.

⁷¹ Ion Pasu alias Popovici, *O scurtă cuvântare spre deslușirea tinerei Constituții a României în înțelesul popular țesută*, în vol. *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente publicate cu ajutorul Comitetului pentru ridicarea monumentului lui I.C. Brătianu*, vol. II, București, 1902, p. 215; *Constituția explicată de C. Brezoianu*, *ibidem*, p. 430–431.

⁷² „Curierul românesc”, 11 martie 1848, p. 45.

27 aprilie 1848 că „sclavia va fi în întregime abolită în toate coloniile și posesiunile franceze, la două luni după promulgarea prezentului decret ... Toate pedepsele corporale, vânzarea de sclavi sunt interzise chiar de la promulgarea decretului”. Se mai preciza că în viitor niciun francez, indiferent de locul unde se afla, nu avea voie să cumpere, să vândă sau să participe direct sau indirect la comerțul cu sclavi. Eliberarea se făcea prin despăgubirea proprietarilor, Adunarea Națională fiind cea care urma să reglementeze cotele care trebuiau acordate coloniilor. Decretul de eliberare a apărut în aceeași zi cu alte 14 decrete, care reglementau aspectele economice și sociale ale coloniilor, raporturile acestora cu metropola. În iunie 1848 se constituia comisia pentru stabilirea indemnizației pentru stăpânii de sclavi⁷³.

Am amintit aceste episoade ale emancipării sclavilor de către autoritățile revoluționare din Franța pentru a sublinia influența acestora asupra procesului de eliberare din Țara Românească. În 22 iunie, din Buzău, Nicolae Bălcescu, îi scria lui Al. G. Golescu: „Nu întârziati a scoate afară proclamația pentru țigani”⁷⁴. Peste numai patru zile, guvernul provizoriu proclama eliberarea robilor: „timpii de robie au trecut și țiganii astăzi sunt frații noștri”. Din conținutul declarației reținem că țiganii deveneau liberi din 10 iulie, pentru ca „să urmeze toți țiganii a sluji tot pe la casele stăpânilor lor, precum slujiau și până acum”⁷⁵. Dacă în Franța, cei care au decis ca eliberarea să se facă într-un termen de două luni de la apariția decretului au avut în vedere terminarea muncilor agricole din colonii în vara acelui an, aceleași motive i-au îndemnat și pe revoluționarii din București, care se gândeau la diferitele munci pe care țiganii le îndeplineau în gospodăria boierească. În ambele decrete bătaia și tratamentele inumane asupra sclavilor, respectiv robilor erau desființate imediat. Mai mult, boierii din Țara Românească erau amenințați cu pierderea dreptului la despăgubire „dacă nu-i vor trata cu omenie”. Ca și în Franța, eliberarea se făcea prin despăgubire. Pentru punerea în aplicare a decretului guvernul a constituit o comisie compusă din Cezar Bolliac, Iosafat Snagoveanu, Petrache Poenaru, secretar fiind P.P. Peret⁷⁶. De remarcat că Poarta fusese anunțată de intenția „partidei liberale”, ce dorea introducerea reformelor impuse de spiritul secolului. În memoriul remis comisarului Sublimei Porți, Talaat effendi, din 5/17 iunie era menționată, printre celelalte reforme și desființarea sclaviei⁷⁷.

Înfrângerea revoluției din Țara Românească și revenirea la situația de dinainte de decretul de eliberare nu au însemnat încheierea dezbaterii asupra emancipării robilor. Remarcăm memoriul pe care Dimitrie Ghica l-a trimis

⁷³ Oruno D. Lara, *op. cit.*, p. 26.

⁷⁴ N. Bălcescu către Al. G. Golescu, 22 iunie 1848, Buzău, în Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV *Correspondență*, ed. Gh. Zane, București, 1964, p. 90.

⁷⁵ *Proclamația no. 118 a Guvernului provizoriu al Țării Românești*, din 26 iunie 1848, în *Anul 1848*, vol. II, p. 105–106.

⁷⁶ Corneliu Tamaș, *Istoria Țiganilor din Țara Românească 1241–1856. 600 de ani de atestare documentară*, București, 2001, p. 269.

⁷⁷ *1848 la români*, vol. I, p. 527.

comisarilor Turciei și Rusiei în septembrie–octombrie 1848, memoriu care se ocupa într-un paragraf distinct de *Emanciparea Țiganilor*. Autorul sublinia că emanciparea robilor Țigani a devenit, în urma evenimentelor revoluționare, o necesitate urgentă. Însă dacă proclamarea ei era simplă, aplicarea se dovedea mult mai complicată pentru că trebuiau avute în vedere câteva probleme: cine trebuia să plătească răscumpărarea; cum trebuia făcută aceasta, emanciparea urma să fie generală și simultană sau parțială și graduală; cum puteau fi integrați Țiganii eliberați în societate. Soluțiile găsite de Ghica erau: statul urma să plătească despăgubiri proprietarilor de robi. Aceștia însă trebuiau să le primească în funcție de avere. Proprietarii bogați, care îi întrebuințau pe Țigani la muncile pământului, urmau să primească mai puțini bani, iar cei mai puțin înstăriți, la care Țiganii desfășurau diferite activități casnice, să primească o sumă mai mare. În continuare se arată că cei 10 000 de robi eliberați de Bibescu în 1847 nu au tulburat liniștea principatului, mai mult după un timp aceștia s-au întors în serviciul vechilor proprietari. Cei care ar tulbura ordinea publică ar putea fi folosiți la muncile publice, drumuri, construcții, înlocuind astfel cele șase zile pe care ȧranii erau datori să le facă la astfel de munci⁷⁸.

În perioada postrevoluționară, mișcarea aboliționistă se intensifică în principate, rezultatul acesteia fiind adoptarea în Moldova în 1855 a *Legii pentru desființarea sclăviei, regularea despăgubirii și trecerea emancipaților la dare*, iar în ȧara Românească, în 1856, a *Legiurii pentru emanciparea tuturor ȧiganilor din principatul ȧării Românești*.

În concluzie putem spune că mișcarea aboliționistă din principate s-a intensificat în preajma revoluției de la 1848, fiind influențată de mișcările de eliberare ale sclavilor din SUA și din Europa Occidentală. Programele de emancipare a robilor din principate au urmat același traseu ca cele din Marea Britanie și Franța, astfel încât până în 1848 au predominat soluțiile graduale, în care precumpănitoare erau prevederile juridice și economice ale emancipării robilor. În timpul revoluției de la 1848, guvernul revoluționar din ȧara Românească a fost marcat de experiența franceză, membrii săi venind în contact cu iluștrii reprezentanți ai curentului aboliționist în timpul studiilor pariziene.

ROMANIAN ABOLITIONISM IN 1848. INFLUENCES AND CHARACTERISTICS

Abstract

The penetration of abolitionist ideas into the Romanian space and the characteristics of Romanian abolitionism in relation with the general European

⁷⁸ Memoriul lui D. Ghica către comisarul Turciei și al Rusiei, septembrie–octombrie 1848, în *Anul 1848*, vol. IV, București, 1908, p. 672–673.

movement on the eve of the revolutionary year 1848 are addressed. The research effort is made in four directions: the press, translations, foreign travelers, and the direct contacts of the Romanian leaders, who at the time were studying in various European capitals, with the abolitionist movement. As to the characteristics of Romanian abolitionism, a surge can be noticed after 1844, with the movement evolving subsequently from a gradual solution to the Gypsy Question to a radical one, during the revolution.

EMANCIPAREA ȚIGANILOR ȘI PROGRAMUL LEGISLATIV AL GUVERNULUI PROVIZORIU DIN 1848*

VENERA ACHIM

Desființarea robiei a fost una dintre ideile importante ale generației pașoptiste. De la începutul deceniului al cincilea al secolului al XIX-lea, când au intrat în viața publică, și până la revoluția de la 1848, intelectualii și ideologii vremii, elita politică românească liberală și conservatoare s-au întrebat ce se poate face cu acest imens corp social reprezentat de robi (țigani).

Robia era o instituție juridică și socială care venea din istorie și Principatele Române au intrat în modernitate cu această mare problemă¹. Robii (țigani) formau aproximativ 7% din populația țării: pe la 1830 în cele două principate existau aproximativ 200 000 de robi țigani, în total, pe cele trei categorii (țigani ai statului, ai mănăstirilor și ai particularilor), numărul lor ajungând, la sfârșitul deceniului al șaselea, la cca 250 000².

Așa cum arată sursele contemporane, se pare că, în termeni economici, în cazul celor mai multe gospodării boierești posesiunea de robi nu mai era rentabilă³, dar clasa proprietarilor de robi nu voia să renunțe la aceste bunuri mișcătoare.

Robii statului au fost eliberați și transformați în oameni liberi printr-o singură măsură legislativă, adoptată în 1843 în Țara Românească și în 1844 în Moldova. La fel, biserica a fost obligată să renunțe la robii ei pentru că statul i-a eliberat prin lege, în 1844 în Moldova și în 1847 în Țara Românească. Rămânea însă cea de-a treia categorie de țigani robi, aflați în proprietatea particularilor – fie ei boieri, funcționari, medici, militari, chiar unii dintre străinii ajunși în principate.

Revoluția de la 1848 în Principatele Române a avut și această sarcină importantă: dezrobirea țăganilor aflați în proprietatea particularilor. Dacă în Moldova desființarea robiei a rămas doar un deziderat, un punct în programul revoluționar,

* Lucrare realizată în cadrul proiectului de cercetare *Problema țăganilor în România în secolul al XIX-lea. Instituția robiei, mișcarea aboliționistă și emanciparea țăganilor* (director dr. Viorel Achim), proiect finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, contract nr. 183/2007.

¹ Despre robia țăganilor în Principatele Române în epoca modernă, v. îndeosebi Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, 1998, p. 76 și urm.

² Pentru evoluția numerică a populației țigane, Venera Achim, *Statistica țăganilor în Principatele Române în perioada 1830–1860*, în „Revista istorică”, XIV, 2005, nr. 5–6, p. 97–122.

³ Un caz de acest fel, în Alexandru Russo, *Scrieri*, ed. Petre V. Haneș, București, 1908, p. 154–158.

*Dorințele Partidei Naționale în Moldova*⁴, în Țara Românească revoluția a și pus în practică această idee. Ceea ce au făcut revoluționarii francezi la 1848, când au desființat complet sclavia din coloniile Republicii Franceze, au făcut și revoluționarii munteni; lichidarea completă a robiei s-a numărat între prioritățile sociale ale revoluției române, alături de emanciparea clăcașilor.

Nu există o statistică a robilor particularilor din Țara Românească la 1848, dar știm că în 1856, când domnitorul Barbu Știrbei a validat *Legiuirea pentru emanciparea tuturor Țiganilor din Prințipatul Țării Românești*⁵, ultima din șirul legilor de dezrobire a Țiganilor, ei erau în număr de aproximativ 50 000. Este o situație aparent ciudată, dar în 1848 administrația centrală a Țării Românești nu avea o evidență clară a Țiganilor robi particulari. Prin tradiție, ei nu erau înregistrați în catagrafiele generale și nici nu existau, în acel timp, acte de identitate. Această situație a permis la 1848 unor boieri să își ascundă robii, unor Țigani să dispară fără să poată fi urmăriți de autorități și, foarte probabil, unii dintre robii Țigani nici nu au aflat că au fost dezrobiți.

Din tot ce a însemnat problema Țiganilor în revoluția de la 1848 din Țara Românească, în studiul de față ne vom referi la două aspecte: 1) legislația de emancipare; 2) punerea în practică a acestei legislații, insistând asupra activității Comisiei de eliberare a robilor.

Legislația de bază privitoare la Țigani înseamnă de fapt punctul 14 al programului revoluționar, cuprins în *Proclamația de la Izlaz*⁶, care instituie *dezrobirea Țiganilor prin despăgubire*. Din întreaga discuție care a avut loc în anii '40 în legătură cu dezrobirea Țiganilor, revoluția a ales ideea, predominantă în epocă, nu doar a eliberării Țiganilor și transformării lor în oameni liberi, ci și a despăgubirii foștilor proprietari („cei ce au suferit până acum rușinea păcatului de a avea robi sunt iertați de poporul român, iar patria, ca o mamă bună, din vistieria sa va despăgubi pe oricine va reclama că a avut pagubă din această faptă creștinească”). Precizarea cuprinsă în *Proclamație*: „Poporul român leapădă de la sine neomenia și rușinea de a ține robi și declară libertatea Țiganilor celor particulari”, demonstrează clar evoluția produsă în mentalitatea societății românești, în mai puțin de o generație, de la introducerea *Regulamentului organic* în 1831 până la revoluția de la 1848, adică de la acceptarea robiei ca un dat natural la identificarea ei cu barbaria.

După ce, la 14 iunie 1848, guvernul provizoriu a preluat puterea, la 26 iunie 1848 a fost dată *Proclamațiunea nr. 118*⁷, privitoare la eliberarea Țiganilor. *Proclamațiunea*

⁴ *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*, Cernăuți, 1848, punctul IV: „a se desființa robia de pe pământul românesc cu despăgubirea numai a celor ce ar cere-o”; Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, București, 1982, p. 661; Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848–1849*, în vol. *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Culegere de studii*, București, 1974, p. 49.

⁵ „Buletinul oficial”, 13 februarie 1856, nr. 13, p. 49.

⁶ Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, p. 536–537.

⁷ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, vol. II, București, 1902, doc. 578, p. 105–106.

este mai mult decât un decret. Este un act cuprinzător, în sensul că ea concentrează toată problematica Țiganilor și discuțiile în jurul acestei chestiuni în momentul respectiv. Are în vedere nu numai emanciparea, ci și situația socială și problemele juridice ce ar putea apărea la o transformare atât de bruscă a statutului acestor oameni. Astfel, *Proclamațiunea* vorbește despre dezrobirea Țiganilor: „timpii de robie au trecut și Țiganii astăzi sunt frații noștri”; „guvernul provizoriu, în puterea jurământului făcut pe Câmpul Libertății (Câmpul Filaret) îi declară liberi prin voința poporului român”. Cu toată această afirmație tranșantă, Țiganii nu au fost eliberați imediat. Pentru a evita haosul economic în țară și vagabondajul, s-a stabilit că o perioadă, până la 10 iulie, Țiganii vor rămâne la foștii proprietari și la vechile îndeletniciri („să urmeze toți Țiganii a sluji tot pe la casele stăpânilor lor”). În cel mai scurt timp, proprietarii care nu renunțau la despăgubire aveau să primească bilete de despăgubire, iar Țiganii robi *cărți de slobozenie* sau *bileturi de desrobire*. Un astfel de formular se voia a fi un fel de carte de identitate: erau precizate data emiterii, numele și vârsta robului Țigan, numele fostului proprietar; în plus se făcea mențiunea că respectivul „se liberează potrivit principiilor Constituției țării, și intră de acum înainte în clasa locuitorilor liberi ai Țării Românești”⁸.

Existența unei perioade intermediare între data apariției decretului și cea a punerii în practică a prevederilor sale era necesară nu numai Țiganilor (pentru „a-și căuta din vreme slujbă cu simbrie, ca să nu rămâie toți de odată pe drumuri și fără pâine”), ci și proprietarilor lor („cerând și dreptatea să nu rămâie și stăpânii lor de odată fără slugi”), economia gospodăriilor boierești depinzând, în unele situații, de munca robilor.

Pentru despăgubirea foștilor proprietari nu se fixează o sumă, aceasta urmând să fie stabilită și plătită după deschiderea Adunării Obștești. Se face însă apel la „patriotismul și dragostea pentru dreptate și frăție” a proprietarilor pentru a renunța la despăgubire și, după ce sunt amintiți cei care își eliberaseră robii fără a pretinde vreo compensație, guvernul „invită pe toți aceia ce mai au robi a urma și ei această frumoasă și creștinească pildă”⁹. Pentru cei ce nu vor renunța la despăgubire („aceia ce-i va erta cugetul să ia bani pe suflet de om”), se cer acte doveditoare privind robii eliberați.

Actul guvernului provizoriu menționează și desființarea bătaii (era și acesta un obiectiv în programul general al revoluției)¹⁰; se prevede chiar pierderea dreptului la despăgubire pentru cei ce-și maltratează robii.

⁸ *Ibidem*, vol. III, doc. 1209, p. 112.

⁹ Campania de convingere a proprietarilor să renunțe la despăgubire începuse anterior publicării decretului de dezrobire; de exemplu, ziarul „Pruncul român”, 24 iunie 1848, nr. 5, după ce aducea tuturor la cunoștință eliberarea fără despăgubire a robilor lui Nicolae Rosetti din Câmpulung („a liberat pe toți Țiganii dumisale, dăruind fiecăruia câte șapte sfanși”), adăuga: „Nădăjduim că cei mai mulți, înțelegând că într-o țară liberă este o pată rușinoasă pentru oricare cetățean a avea robi, nu vor aștepta despăgubirea făgăduită prin Constituție, ci vor libera îndată pe robii lor, fără a pretinde ceva din partea statului pentru o faptă nobilă, pentru o jertfă, a cărei răsplată o vor găsi în conștiința lor, în iubirea lor de patrie”. Ziarul va publica și ulterior numele celor ce își eliberau robii fără a cere despăgubire.

¹⁰ Desființarea pedepsei cu bătaia și a pedepsei cu moartea se decretaseră în 14 iunie 1848; „Monitorul român”, 1, 19 iunie 1848, nr. 1, p. 2.

Găsim deci, sintetizate în *Proclamațiunea* din 26 iunie 1848, toate ideile discutate în anii '30–'40 ai secolului al XIX-lea în jurul chestiunii țiganilor. În plus, *Proclamațiunea* a creat o comisie, ce urma să se ocupe de aplicarea acestor hotărâri. Comisia pentru liberarea robilor (acesta era numele ei), era formată din trei membri: Cezar Bolliac, Petrache Poenaru și Ioasaf Znagoveanu, egumenul mănăstirii Snagov. Nu sunt foarte clare condițiile în care Petrache Poenaru a ajuns membru al comisiei¹¹, ceilalți doi erau însă cunoscuți pentru activitatea lor aboliționistă și ei se vor implica în rezolvarea chestiunii țigănești și în anii care au urmat revoluției de la 1848.

Activitatea propriu-zisă a comisiei urma să înceapă pe 28 iulie. Pe fondul desfășurării revoluției, lucrurile s-au precipitat. În 8 iulie comisia a publicat primul său act¹², anunțând începerea activității pentru 10 iulie. Din acest moment, comisia a fost cea care a coordonat întreaga acțiune de eliberare a țiganilor: a elaborat procedura de desfășurare a eliberării și bugetul necesar, a dat dispozițiile necesare pentru tipărirea formularelor, a fixat la două luni termenul de prezentare a actelor doveditoare pentru cei ce doreau să primească despăgubire pentru robii emancipați¹³, a primit aceste documente și a eliberat adeverințele corespunzătoare, a comunicat cu Departamentul Treburilor din Lăuntru, cu poliția și cu administrațiile județelor, a primit și rezolvat plângeri și reclamații. A fost o activitate remarcabilă, având în vedere personalul foarte redus și condițiile excepționale în care s-a lucrat.

Procedura stabilită de Comisie, deși teoretic simplă, a fost aproape imposibil de pus în practică. Fiecare proprietar de robi și fiecare rob urmau să se prezinte în fața Comisiei, cu actele necesare, pentru obținerea adeverințelor de despăgubire sau a biletelor de dezrobire. Această exigență a îngreunat mult procesul. Și chiar dacă, în unele cazuri, se permitea celor interesați să apeleze la împuterniciți sau să se adreseze administrațiilor locale, acestea urmând să înainteze actele către cei în drept, s-au primit, atât la Comisie, cât și la Departamentul Treburilor din Lăuntru, diferite plângeri din partea unor posesori de robi din județe mai depărtate de București: distanța, timpul pierdut și banii necesari fac aproape imposibilă deplasarea în capitală. Sunt apoi văduvele și bătrânii neputincioși care au unul sau doi robi – nu pot veni sau, venind, cheltuiesc mai mult decât au de luat pentru despăgubire. Există și proprietari care nu pot dovedi cu acte că au avut robi, fiindcă cei mai mulți dintre aceștia le-au rămas în familie, de generații, și acești proprietari nu văd altă rezolvare

¹¹ Cornelia Bodea, *Un precursor al României moderne – Petrache Poenaru*, în „Memoriile Secției de științe istorice și arheologie”, s. IV, t. XXIV, 1999, p. 81–96.

¹² *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, doc. 763, p. 345.

¹³ „... dar fiindcă așteptarea pentru înfățișarea documentelor ce se cer nu se poate prelungi nemărginit [...] pentru înfățișarea documentelor spre a se slobozi foștilor posesori bileturi de despăgubire, se dă un termen de două luni din ziua acestei publicații ca oricine [...] să-și înfățișeze la comisie documentele [...]. Iar în urma acestui termen de două luni, care este îndestul și pentru acele persoane ce se află peste graniță, oricare din foștii posesori de țigani nu se va fi arătat cu cerere de despăgubire, se va cunoaște că se leapădă de asemenea cerere.”; *Publicațiunea no. 7 a Comisiunii pentru liberarea robilor*; *ibidem*, doc. 848, p. 439.

a situației lor decât delegarea unui funcționar, care să constate la fața locului existența robilor. Soluția propusă de minister, de a-și obține actele doveditoare în justiție, presupunea de asemenea mult timp pierdut și cheltuială¹⁴.

După numai zece zile de funcționare, Comisia pentru liberarea robilor se vedea obligată să-și reorganizeze activitatea. Pentru că numărul celor ce se prezentau spre a-și dobândi libertatea era foarte mare, se cerea ministrului de Interne N. Goleșcu, în 20 iulie 1848, să dea ordin ca biletele de dezrobire să fie eliberate și de administrațiile și sub-administrațiile din județe, adevărințele de despăgubire urmând să fie completate ulterior de comisie. În acest fel capitala nu va fi atât de aglomerată și, în plus, va putea fi respectat termenul de două luni stabilit pentru primirea cererilor de despăgubire și la 7 septembrie întreaga acțiune va fi încheiată. Comisia se obliga să înzestreze administrațiile locale cu câte 2 000 de formulare și registrele necesare, astfel încât acțiunea să se desfășoare legal, să nu existe nicio diferență între activitatea acestora și cea a comisiei. Însă la 28 iulie formularele încă nu fuseseră împărțite și ministrul de Interne atenționa comisia că „după o asemenea întârziere a pornirii hârțuilor pe la județe, termenul de 7 septembrie, hotărât pentru încheierea registrului, se socotește acum foarte scurt și neîndestulător”. Comisia însă își schimbăse atitudinea. Pentru că eliberase mai bine de 10 000 de bilete de dezrobire, socotea că poate face față restului de solicitări și administrațiilor locale le rămânea sarcina de a întocmi doar listele de proprietari ce cer despăgubire, cu numărul robilor deținuți de aceștia, după indicațiile primite. Se socotea că în acest fel erau rezolvate și plângerile posesorilor de robi ce nu se puteau deplasa la București – listele lor de robi ajungeau la comisie prin intermediul administrației județului. Ministerul Treburilor din Lăuntru insista ca autoritățile locale să fie implicate în eliberarea biletelor de dezrobire („venirea aici în Capitală a tuturor foștilor robi [...] o socotește de o mare anevoință [...] și amenințătoare de neorânduie ce poate să producă sloboda preumblare prin țară a unui atât de însemnător număr de oameni”), dar comisia și-a menținut hotărârea de a elibera singură aceste înscrisuri¹⁵.

În timp, Comisia pentru liberarea robilor s-a confruntat și cu alte greutăți. Pe plan local s-au produs multe evenimente neprevăzute. Aceasta pentru că, în condițiile desfășurării revoluției, era aproape imposibil de coordonat și controlat mișcarea câtorva zeci de mii de oameni, cei mai mulți nemulțumiți de ceea ce se întâmpla: robii de întârzierea punerii în aplicare a hotărârii guvernului provizoriu de emancipare a lor, proprietarii de însăși acțiunea de dezrobire sau doar de nevoia actelor pentru obținerea despăgubirii și de amânarea plății după deschiderea Adunării Obștești, și unii și alții de necesitatea prezentării în fața Comisiei, la București. Stabilirea unui termen de două luni pentru depunerea actelor de către posesorii de

¹⁴ Pentru câteva cazuri particulare, *ibidem*, vol. III, doc. 1333, p. 261, doc. 1421, p. 361, doc. 1429, p. 379, doc. 1530, p. 528, doc. 1563, p. 569–570.

¹⁵ Corespondența pe această temă între Comisia pentru liberarea robilor și Ministerul Treburilor din Lăuntru, *ibidem*, vol. II, doc. 1007, p. 634–635, vol. III, doc. 1125, p. 2–3, doc. 1167, p. 61.

robi și condiția obținerii înscrisurilor doveditoare nu au scăzut tensiunea socială. S-au produs numeroase tulburări și s-au declanșat conflicte deschise între proprietari și robi. Rapoartele poliției și presa vremii cuprind numeroase cazuri de abuzuri. Unii dintre proprietari își acuză, pe nedrept, foștii robi de furturi din avutul lor, de stricăciuni, îi izgonesc și pun stăpânire pe bunurile lor, îi urmăresc și îi pedepsesc aspru sau, dimpotrivă, le distrug cărțile de slobozenie și nu le dau voie să plece. Este, credem, semnificativ și neobișnuit faptul că însuși șeful poliției din București, Mărgărit Moșoiu, îi cerea ministrului de Interne să aprobe măsuri severe împotriva proprietarilor care își șicanau foștii robi¹⁶.

Au existat grupuri de țigani pe care foștii stăpâni doreau să-i păstreze „în lucrare cu plată”. A fost acesta cazul țăganilor lui Nicolae Băleanu, din Dâmbovița, lucrători la fabrica de postav. Proprietarul a încercat să profite de interdicția de strămutare și vagabondaj, dar foștii robi au refuzat hotărât să mai rămână, sub pretext „ca să mai răsufle din maltratația ce au avut în robia lor”¹⁷.

Comisia „s-a văzut năpădită de o mulțime de țigani, atât din capitală cât și de prin județe”. Mișcarea țăganilor amenința să se generalizeze, antrenând acum în violențe de tot felul nu numai pe robii particularilor, ci și pe țăganii foști ai statului și mănăstirești, dezrobiți în 1843 și 1847. Unii nu mai ajung în București, ci „reinventează” nomadismul, pe care se părea că administrația îl rezolvase în anii '30-'40. Este aceasta reluarea libertății de mișcare, atât de prezentă la populația țigănească, ce apare în actele vremii ca vagabondaj. S-a făcut apel la poliția din București și la administrațiile locale pentru a-i obliga pe țigani să rămână pe loc, „nestrămutați de pe la orașele sau satele unde acum ei se află așezați” și să se ocupe mai departe cu meseriile lor. Aceeași situație era în toate județele țării. Cele mai grave tulburări s-au produs în județele Vâlcea, Dolj, Vlașca, Mehedinți, Dâmbovița. În fața acestor provocări, poliția și administrația s-au dovedit neputincioase¹⁸.

Pentru a da un exemplu: în 18 iulie comisarul de Dolj informa guvernul provizoriu că „tot orașul Craiova este turburat”; iar administratorul aceluiași județ cerea ajutorul Ministerului Treburilor din Lăuntru al țării: ce poate el să facă pentru a-i opri pe țăganii, acum liberi, să vagabondeze? Răspunsul ministerului, prin naivitatea lui,

¹⁶ Rapoartele nr. 7225 și 7226 ale șefului Poliției Capitalei către Ministerul Treburilor din Lăuntru al Țării Românești, *ibidem*, vol. II, doc. 1088, p. 727, doc. 1089, p. 728.

¹⁷ *Raportul no 4685 al Administrațiunii de Dâmbovița către Ministerul Treburilor din Lăuntru*, *ibidem*, vol. III, doc. 1191, p. 89.

¹⁸ Menționăm doar una dintre circularele de atenționare ale Ministerului Treburilor din Lăuntru către administrațiile județelor: „... această clasă de oameni [țigani] s-au pus într-o obștească mișcare cu nădejde nu numai cei liberați ai particularilor, dar chiar dajnicii statului și cei ce au fost ai mănăstirilor că, dobândindu-și voie de strămutare, vor ajunge iarăși la cea dintâi a lor neregulată viețuire, preumblându-se din loc în loc, fără să li se știe adevărata lor locuință.”; *ibidem*, doc. 1218, p. 142–143. Rapoartele venite din județe sunt alarmante și dovedesc neputința autorităților; *ibidem*, vol. II, doc. 966, p. 578–580, doc. 976, p. 590–591, doc. 1006, p. 633–634, vol. III, doc. 1168, p. 62, doc. 1191, p. 89, doc. 1304, p. 234–235 ș.a.

dovedea aceeași neputință: „să se îndemne a intra la stăpâni sau a se apuca de alte îndeletniciri, după osebitele meserii ce vor fi având”.

În județul Dolj rezistența proprietarilor la dezrobire a fost atât de hotărâtă, încât la mijlocul lunii august cei mai mulți dintre Țigani încă nu erau liberi. Rapoartele administrației județene vorbesc despre emancipații ce „își pretindeau libertatea ce de atâtea ori li s-a făgăduit”, despre „posesorii lor, stăpâniți de mârșavul egoism”, care „se împotriveau cu toată tăria” și despre „țipetele emancipaților, care erau băgați din nou în fiare și suferiau bătăi; chiar și în poliție s-au găsit emancipați osândiți pentru că nu voiau a reprimi jugul de cari scăpaseră odată”¹⁹.

Administrația județului Dolj a cerut Departamentului din Lăuntru „a face grabnică punere la cale” pentru înființarea și în Craiova a unei comisii pentru dezrobirea Țiganilor. Ea era necesară pentru oprirea a „nenumărate neorânduiri vătămătoare liniștei publice, atât din partea emancipaților, care doriau a se bucura de dreptul libertății, cât și din partea posesorilor lor, care se împotriveau a-i lăsa liberi și a le da tot de odată și lucrurile ce au fost ale aceloră”²⁰. Înaintată Comisiei de eliberare din București, cererea a fost respinsă. În răspuns se arăta că fuseseră deja eliberate în jur de 20 000 de bilete de dezrobire, numărul solicitanților Țigani era deci în scădere și înființarea a încă unei comisii nu ar fi făcut decât să creeze confuzie și dezordine: „acum numărul bileturilor slobozite se află înaintat până la două-zeci de mii, și fiind-că se socotește că aceia care au a mai primi bileteuri poate să fie și plecați de pe afară ca să vie în Capitală, Comisia socotește că s-ar pricinui acestora o mai mare trepădare dacă s-ar îndatora a se întoarce de aici, ca să stăruască pe la orașele de prin județe, spre a-și lua de acolo bileturile lor”. Referitor la listele de despăgubire a foștilor proprietari, acestea se întocmeau mai departe și la administrațiile locale²¹.

Administrația din Dolj, susținută de Departamentul Treburilor din Lăuntru, a revenit în câteva rânduri cu cererea de a se înființa o comisie de eliberare a Țiganilor la Craiova, propunând chiar ca aceasta să rezolve toate cazurile din cele cinci județe de dincolo de Olt²². În 31 august 1848, prin decret al Locotenentei domnești, se înființează „comisia deosebită pentru liberarea Țiganilor” din „România-mică” cu sediul la Craiova, cu aceleași atribuții ca și comisia centrală, membrii săi fiind numiți, prin același decret, Dimitrie Filișanu, Cnezul și Grigorie Bengescu. De îndeplinirea prevederilor decretului și instruirea membrilor comisiei era direct răspunzător ministrul de Interne²³.

¹⁹ Adresa no 4382 a Administrațiunii de Dolj către Ministerul Treburilor din Lăuntru, *ibidem*, vol. III, doc. 1504, p. 481.

²⁰ Raportul no 4185 al Administrațiunii de Dolj către Ministerul Treburilor din Lăuntru, *ibidem*, doc. 1374, p. 307–308.

²¹ Adresa no 20 a Comisiei pentru liberarea robilor către Ministerul Treburilor din Lăuntru, *ibidem*, doc. 1390, p. 330.

²² *Ibidem*, doc. 1594, p. 605–606, doc. 1657, p. 698.

²³ Decretul no 501 al Locotenentei Domnești a Țării Românești, *ibidem*, vol. IV, 1903, doc. 1715, p. 2.

Pe lângă toate aceste dezordini pricinuite de aplicarea *Proclamațiunii nr. 118* din 26 iunie 1848 a guvernului provizoriu, au existat și episoade „luminoase” în acțiunea de normalizare a societății românești.

Campania menită să explice pe înțelesul tuturor noua Constituție a țării s-a desfășurat cu succes. Este vorba de articole de presă, broșuri și chiar de completarea unor chestionare. Prevederea privind dezrobirea țăganilor prin despăgubire era prezentă în toate aceste materiale. Prezentată mai simplu („Robi să nu mai fie pe pământul țării; cei ce au mai rămas pe la boieri să se cumpere de Vistierie și să rămâie slobozi”) sau mai complex²⁴, întrunise aprobarea majorității populației. Pentru a vedea care a fost reacția populației, redăm cuvintele unui sătean la auzul explicației: „asta îmi place, căci ajunsese treaba de vindea un țigan mai ieftin decât un cal de saca boieresc!”²⁵

Au existat și boieri, e adevărat, puțini la număr, care și-au eliberat imediat robii, fără să pretindă despăgubiri din partea statului. Și mai puțini au fost cei care au dat foștilor robi o mică sumă de bani. Cei mai mulți, am văzut, au tergiversat aplicarea legii până când nu au mai fost obligați să o respecte.

Înfrângerea revoluției, în septembrie 1848, și instaurarea căimăcămiei lui Constantin Cantacuzino a însemnat însă readucerea țăganilor dezrobiți în vară la condiția pe care o avuseseră înainte de evenimente. Decretul nr. 184 din 28 septembrie 1848²⁶, semnat de Fuad Efendi și C. Cantacuzino, prevedea că: „toate acturile slobozite în vremea revoluției, în privința țăganilor particularilor, rămân desființate și că bileturile slobozite fiecăruia din acei țigani, de la 11 iunie din urmă până la 13 septembrie curgător, să se ia înapoi și să se desființeze [...], că condiția țăganilor particularilor trebuie să rămâie în starea ce au fost mai înaintea evenimentelor de la 11 iunie”. Erau exceptate numai cazurile de dezrobire înfăptuite de bunăvoie de proprietarii de robi. Se menționa că rămân valabile măsurile din 1832, 1843 și 1847 referitoare la „treptata liberare a acestei clase de oameni”, ele trebuind „să-și aibă iarăși a lor putere și să fie puse în lucrare întru toate întocmai”, și faptul că proprietarii sunt obligați „să trateze pe țigani după legile iubirii de oameni și asemănat cu dispozițiile *Regulamentului organic*”. Decretul din 28 septembrie a fost urmat de circulare ale Departamentului din Lăuntru către poliția din București și cârmuirile din județe. Li se cerea acestora să ia măsuri ca toți țăganii strămutați să se întoarcă „la locul și datoria lor”, să fie recuperate și trimise departamentului biletele de dezrobire. În cazul țăganilor ce nu se vor supune, urmau să fie luate măsurile polițienești adecvate²⁷.

²⁴ *Constituția explicată de C. Brezoianu, ibidem*, vol. II, doc. 838, p. 431; *Constituția explicată într-o școală de sat*, în „Popolul suveran”, 12 iulie – 11 septembrie 1848, nr. 12–26; Ioan Pașu, *O scurtă cuvântare spre deslușirea tinerei Constituții a României în înțelesul popular țesută*, București, 1848.

²⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, doc. 1114, p. 768.

²⁶ *Ibidem*, vol. IV, doc. 2116, p. 572.

²⁷ *Circulara no 594–611 a Departamentului Trebilor din Lăuntru către Poliția din București și către cârmuirile din județe, ibidem*, doc. 2182, p. 697.

Din ceea ce am prezentat credem că rezultă locul important pe care emanciparea ȝiganilor l-a ocupat pe agenda revoluției de la 1848 în Țara Românească.

Emanciparea definitivă a ultimei categorii de robi se va face, mai târziu, în 1855  i 1856 în Moldova  i Țara Românească, în cu totul alte circumstanțe politice, tot prin despăgubire, cu o procedură puțin diferită de cea de la 1848, dar cu o logistică incomparabil mai bună şi cu un mecanism de despăgubire foarte practic  i modern: obliga iunile pe care statul le emite acum, pentru prima oară în istoria noastră financiară, pentru despăgubirea f știlor proprietari de robi²⁸. Ceea ce este relevant pentru succesul mișcării aboliționiste la noi este faptul că acum nu mai există rezisten   la emancipare.  ntre 1848  i 1856 nu numai opinia publică, ci  i proprietarii de robi au ajuns să vadă altfel această chestiune.

THE EMANCIPATION OF THE GYPSIES AND THE LEGISLATIVE PROGRAM OF THE PROVISORY GOVERNMENT OF 1848

Abstract

The abolishment of slavery was one of the core ideas of the 1948 revolutionaries. From the beginning of the fifth decade of the nineteenth century, when they entered the public stage, and until the Revolution of 1848, the intellectuals and the ideologists of the time, as well as the liberal and conservative Romanian political  lite never stopped addressing the question of the large social category made up by the (Gypsy) slaves. The slaves owned by the State and by monasteries were freed through legislative measures adopted in Wallachia in 1843 and 1847, and in Moldavia in 1844. The emancipation of the slaves held by private owners counted among the major goals of the Revolution of 1848. The abolishment of slavery remained a desideratum in Moldavia, whereas in Wallachia it was put into practice as one of the major objectives of the Revolution, together with the emancipation of serfs.

The present paper addresses the legislation for the emancipation of (Gypsy) slaves and its application, with a special focus devoted to the activity of the Commission for the emancipation of slaves. Basically, the legislation concerning the Gypsies includes paragraph 14 of the revolutionary program outlined in the Proclamation of Izlaz and proclaiming the emancipation of the Gypsies through compensation paid to the owners, and Proclamation no. 118 of 26 June 1848 of the Provisory Government, which fathers all the ideas related to the Gypsy question under debate in the third and fourth decades of the nineteenth century. The entire

²⁸ Venera Achim, *Primele obliga iuni rom ne ti  i legile de dezrobire din 10/22 decembrie 1855  i 8/20 februarie 1856*,  n vol. *Curen e ideologice  i institu iile statului modern – secolele XVIII–XX. Modelul european  i spa iul românesc*, coord. Daniela Bu  , Ileana C zan, Bucure ti, 2007, p. 263–277.

effort for emancipation was coordinated by the Commission for the emancipation of the Gypsy slaves created on 26 June. The Commission developed the strategy and established the necessary budget, supervised the issuing of all the required forms, established a two-month deadline for documents and compensation requests to be filed, received these documents and issued the corresponding certificates, communicated with the Department of Internal Affairs, the police force and the county administrations, received and solved complaints, etc. The Commission had a strenuous and remarkable activity, especially taking into account the reduced staff and the exceptional circumstances of the moment.

After the suppression of the Revolution and the establishment of kaymakam Constantin Cantacuzino, the Gypsies who had been made free during the summer returned to their former condition (28 September 1848). The effective emancipation of this last category of slaves would occur in Moldavia in 1855 and in Wallachia in 1856, under completely different political circumstances.

ROBIA ÎN PRAVILELE ROMÂNEȘTI ALE SECOLULUI AL XVII-LEA. ÎNDREPTAREA LEGII (1652)*

FLORINA MANUELA CONSTANTIN

Totalitatea principiilor, regulilor care ordonează structura și funcționarea instituției robiei, încă de la începuturile existenței sale¹, are la bază dreptul obișnuielnic, sistem juridic pe care se sprijină de fapt vechiul drept al Țării Românești până la mijlocul secolului al XVII-lea, când este supus presiunii apariției dreptului pozitiv, odată cu tipărirea la Târgoviște a *Îndreptării Legii* (1652). Așadar, analiza conținutului juridic al robiei și consecințele acestuia asupra statutului personal al individului în ierarhia social-juridică a vremii trebuie să pornească de la cele două surse principale ale vechiului drept românesc, cutuma și legea, fără a neglija dreptul domnesc scris, deosebit de obicei și de pravilă, dar în strânsă interdependență cu cele două, ca generator de reguli noi și cu rol de sancțiune și de cenzură a celor deja existente².

Privind robia din perspectiva pravilei, vom încerca să realizăm o prezentare analitică a normelor *Îndreptării Legii* referitoare la această instituție, corelându-le apoi cu ceea ce ne dezvăluie documentele interne despre practica secolului al XVII-lea. Știut fiind că *Îndreptarea Legii* este o expresie a dreptului romano-bizantin receptat, este de urmărit în ce măsură felul în care aceasta normează instituția își găsește echivalentul în practica robiei din Țara Românească.

* Lucrare realizată în cadrul proiectului de cercetare *Problema Țiganilor în România în secolul al XIX-lea. Instituția robiei, mișcarea aboliționistă și emanciparea Țiganilor* (director dr. Viorel Achim), proiect finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, contract nr. 183/2007.

¹ Anterior celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, de când datează cel mai vechi document care-i menționează pe Țigani cu un astfel de statut. Este vorba de actul emis de domnul Țării Românești, Dan I, la 3 octombrie 1385, prin care sunt întărite mănăstirii Tismana posesiunile care aparținuseră anterior mănăstirii Vodița, provenite din daniile lui Vladislav Vlaicu, între ele numărându-se și 40 de sălașe de Țigani; *Documenta Romaniae Historica* (în continuare: DRH), B Țara Românească, vol. I 1247–1500, ed. P.P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, p. 19–22.

² V. Al. Georgescu, *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi până la constituirea statului național român*, în „Revista de istorie”, t. 29, 1976, nr. 11, p. 1795; Idem, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 121–124; în legătură cu specificul și rolul dreptului domnesc, v. și *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, coord. Dumitru Firoiu, Liviu P. Marcu, București, 1980, p. 228–229.

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 73–99

I. LOCUL PRAVILEI ÎN CADRUL VECHIULUI DREPT ROMÂNESC

Vechiul drept în general, deci și cel românesc, este „un drept pluralist”, o multiplicitate de sisteme de drept, „istoricește” și tehnic diferite: dreptul cutumiar, creat ca rezultat al unor practici repetate, dreptul nou domnesc (*ius novum*), exprimat prin diferite acte domnești, precum hrisoavele, poruncile, cărțile, legăturile, așezămintele, și dreptul receptat (*ius receptum*), legea, cu varianta sa laică, legile împărătești sau pravila bizantină și legea lui Dumnezeu sau dreptul nomocanonic al Bisericii, aliată cu Statul³. Apariția dreptului pozitiv nu a însemnat nici pe departe renunțarea la dreptul consuetudinar, care și-a menținut întâietatea, toate aceste sisteme conviețuind pentru a alcătui doar împreună „dreptul țării”. În același timp, vechiul drept al Țării Românești poate fi diferențiat, după criterii de stare socială, în alte câteva sisteme de drept particular, printre care și „dreptul robilor”, ce se individualizează ca distinct de acela al oamenilor liberi (boieri, orășeni, țărani liberi) și chiar de cel al țăranilor dependenți, de care îl apropie dependența personală⁴.

O permanentă problemă ridicată de cuprinsul pravilelor românești de inspirație bizantină a fost aceea a gradului de aderență al acestora la realitățile locale, a raportului între dreptul receptat și cutumă⁵. Așa cum am precizat, pravila este un element al pluralismului juridic, nu se dorește instalarea ei în locul dreptului românesc. Se aplică alături de obiceiul locului, uneori fiind identică acestuia, sau se aplică în cazurile în care nu există cutumă locală. În fapt, înlocuirea cutumei locale prin pravilă este excepțională, dar pot fi preferate soluțiile acesteia în fața obiceiului⁶ sau a dreptului domnesc pentru interese particulare superioare⁷. *Îndreptarea Legii* însăși recunoaște importanța obiceiului local în lipsa unei norme scrise și, câteodată, întâietatea acestuia în fața legii⁸. Cât privește utilizarea pravilei de la Târgoviște, există dovezi de pronunțare a sentinței, într-o serie de cazuri, pe temeiul dispozițiilor sale, dispoziții care servesc actului de judecată până în secolul al XIX-lea⁹,

³ V. Al. Georgescu, *Momente principale*, p. 1795; Idem, *La place de la coutume dans le droit des états féodaux roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VI, 1967, nr. 4, p. 583.

⁴ *Ibidem*.

⁵ V. opinia lui V. Al. Georgescu în problema receptării dreptului romano-bizantin, *ibidem*, p. 1801–1803; o părere asemănătoare are Liviu P. Marcu, care consideră că preluarea unor norme din legiurile bizantine nu s-a făcut mecanic, ci printr-o prelucrare și armonizare cu realitățile românești (*Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 212).

⁶ V. mai jos, ca exemplu în acest sens, hotărârea domnească în cazul Maricăi din Albești, speță juridică în care sunt implicați și robii țigani.

⁷ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 121.

⁸ V. mai jos discuția asupra acestei probleme.

⁹ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea Legii din 1652*, în „Studii. Revistă de istorie”, an XIII, 1960, p. 76–79; *Îndreptarea Legii 1652*, ed. Andrei Rădulescu, București, 1962, *Introducere*, p. 22–23; Emanuela Popescu-Mihuț, *Remarques sur la place des textes de droit criminel byzantin dans la pratique judiciaire roumaine du XVIIIe siècle*, în „Etudes byzantines et post-byzantines”, II, 1991, p. 186–187.

la introducerea Codului Civil (1865), cu deosebire pentru pricinile judecate de către Biserică¹⁰.

Îndreptarea Legii (1652), primul cod de legi al Țării Românești, cunoscut și ca *Pravila cea Mare*, este un nomocanon de inspirație bizantină. Traducerea din grecește a izvoarelor directe este realizată de către monahul Daniil Panoneanul și completată cu o adaptare a dispozițiilor codului moldovenesc tipărit la Iași în 1646, sub numele *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești*. Preponderent laică, legiuirea din Moldova conține Legea agrară bizantină (*Νόμοι Γεωργικοί*) și o elaborare de cod neogrecesc, făcută în Italia, după lucrarea de drept penal a juristului Prosper Farinaccius, întemeiată pe dreptul romano-bizantin (*Praxis et teorica criminalis*). Ca izvoare directe sunt identificate: *Nomocanonul* scris de Manuil Malaxos pe la 1561–1563, care modernizează și extinde *Sintagma alfabetică* a lui Matei Vlastares¹¹, *Sintagma* însăși, folosită în Predoslovia mitropolitului Ștefan, *Comentariul* lui Alexie Aristen, cuprinzând mai ales materie canonică și *Răspunsurile lui Anastasie*¹², care tratează probleme exegetice, dogmatice și morale, extrase din opera fostului patriarh al Antiohiei din secolul VI¹³.

Pravila este structurată în două părți, prima, *Îndreptarea Legii* propriu-zisă, fiind preponderent laică, cu numeroase texte penale, dar având inserate printre acestea și reguli de drept canonic, așa cum se prefigurează chiar din titlu, *Îndreptarea Legii cu Dumnezeu, carea are toată judecata arhierască și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești*. Conține 314 glave preluate din *Nomocanonul lui Malaxos* și 103 din *Cartea românească de învățătură*, intercalate sistematic, meritul organizării textului revenindu-i lui Daniil Panoneanul, care a alăturat glavele pravilei moldovene celor canonice, conexe prin conținutul lor.

Partea a doua, *Nomocanon cu Dumnezeu*, cu un pronunțat caracter bisericesc, include rezumatele canoanelor apostolice, patristice, ale sinoadelor ecumenice și locale, însoțite de comentariile lui Aristen, precum și învățăturile sfântului patriarh Anastasie¹⁴.

¹⁰ Constanța Vintilă-Ghițulescu, „Ordinea domestică” și „ordinea publică” între Stat și Biserică (1710–1834), în Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Andreea Iancu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Florina-Manuela Constantin, *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, București, 2007, p. 175.

¹¹ *Sintagma alfabetică a tuturor lucrurilor care se cuprind în sfintele și dumnezeieștile canoane* este cea mai veche lucrare canonic-juridică folosită în țările române, în traducere slavonă, și, în același timp, cel mai răspândit nomocanon până în secolul al XVIII-lea (V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 106); *Îndreptarea Legii 1652, Introducere*, p. 17.

¹² De fapt, Anastasie Sinaitul. Violeta Barbu, *Asupra izvoarelor Îndreptării Legii (Țârgoviște, 1652) (I)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLI, 1990, nr. 2, p. 135–144.

¹³ *Îndreptarea Legii 1652, Introducere*, p. 16–19; Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 69–72.

¹⁴ *Îndreptarea Legii 1652*, p. 12–13, 19–21; Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 70–71; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 119.

II. ROBIA. NORMELE DE DREPT CIVIL

Vocabularul *Îndreptării Legii* vehiculează trei accepțiuni ale substantivului *rob* (*roabă*): (1) persoană credincioasă, devotată lui Dumnezeu, (2) persoană luată în captivitate și (3) persoană aparținând unei anumite categorii sociale, însă am selectat ca utile pentru analiza noastră doar contextele care ilustrează ultima valoare semantică.

Robia ca instituție, ca stare socială, nu este definită în vreun fel și nici nu face obiectul unui capitol aparte în codul de legi din 1652¹⁵. Conținutul ei poate fi recompus punând cap la cap normele referitoare la cei care o împărtășesc. Acestea se pot regăsi pe tot parcursul pravilei și fixează obligațiile și drepturile de natură civilă ale robilor, dar și pe acelea care țin de domeniul penal.

Până la elaborarea legiurilor și proiectelor legislative din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aceste prescripții ale *Îndreptării Legii* alcătuiesc ceea ce s-ar putea numi „dreptul scris al robilor” din Țara Românească.

Terminologia *Îndreptării Legii* privitoare la robi, stare socială căreia, în Țara Românească, îi aparțineau ȧiganii, nu este în concordanță cu uzanțele lexicale locale, ilustrate de izvoarele diplomatice ale vremii, dar și de codurile de legi ulterioare¹⁶. În locul termenilor consacrați de actele vremii, *ȧigan*, *ȧigancă*, implicând un dublu sens, etnic și social, se observă utilizarea de către pravilă a cuvântului cu accepțiune socială, *rob*, *roabă*, care, în aceleași acte, este folosit doar întâmplător. Excepție face zaceala 22 din cadrul glavei „Pentru furii fără arme”, prin referirea la situația în care „... ȧiganul sau ȧigancă lui, de va fura ...”¹⁷, aici abaterea de la regulă datorându-se faptului că textul paragrafului vizează întreaga comunitate etnică, nu doar pe ȧiganii cu statut de robi. Prin comparație, în documentele interne medievale și premoderne termenul *rob* se întrebuințează în majoritatea cazurilor ca sinonim cu „prizonier”, „captiv” sau cu conotație religioasă, de „credincios”, „supus al lui Dumnezeu”¹⁸, fiind extrem de rar întâlnit pentru a desemna condiția social-juridică împărtășită de ȧigani¹⁹.

¹⁵ Așa cum se întâmplă, spre exemplu, în *Pravilniceasca Condică* 1780 și *Legiuirea Caragea* 1818; v. nota următoare.

¹⁶ *Pravilniceasca Condică* folosește în mod consecvent termenul *ȧigan*, cu rol social, iar capitolul care reglementează instituția robiei este intitulat *Pentru ȧigani*. *Pravilniceasca Condică* 1780, ed. Andrei Rădulescu, București, 1957, p. 144–148. *Legiuirea Caragea* apelează la noțiunea *rob* doar pentru a stabili identitatea acestei categorii în cadrul societății, în opoziție cu *om liber* sau *slobozit*, apoi optează pentru utilizarea cuvântului *ȧigan*, ca parte componentă a respectivei categorii sociale: „*Robi sânt câți sânt dobândă altuia; acest fel sânt ȧiganii în Țara Românească*”. *Legiuirea Caragea*, ed. Andrei Rădulescu, București, 1955, p. 10, cap. 7, *Pentru robi și ȧigani*, în varianta grecească, mai corectă, *Pentru robi sau ȧigani*, paragraful 1.

¹⁷ *Îndreptarea Legii* 1652, glava 346, zaceala 22, p. 319.

¹⁸ Accepțiuni care, de altfel, se regăsesc și în *Îndreptarea Legii*, alături de cea socială; v. pentru aceasta discuția de mai sus.

¹⁹ Florina Manuela Constantin, *Legături de sânge și legături sociale: structuri de rudenie la robii ȧigani din Țara Românească (1601–1650)*, în Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Andreea Iancu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Florina-Manuela Constantin, *De la comunitate la societate*, p. 110–111.

Rămânând în domeniul terminologic, la **nivelul formal**, al construcției lexicale a unei fraze cu rol normativ, se poate observa în cadrul aceluiași paragraf folosirea frecventă a cuvântului *stăpân* alături de cuvântul *rob*. Perechea antonimică nu este deloc întâmplătoare și, prin urmare, devine absolut indispensabilă pentru înțelegerea textului. Ea marchează mecanismul social prin care acțiunile robului sunt raportate la persoana stăpânului și la familia acestuia. Uneori perechea *stăpân-rob* face parte dintr-o enumerare care mai conține astfel de alăturări de persoane aflate într-o relație de subordonare, dictată, de data aceasta, nu de ierarhia socială, ci de cea familială sau profesională: „*Feciorul nu va putea să se pue împotriva tătâne-său, nice a frăține-său celui mai mare, nice a dascălu-său, nice muiarea a bărbatului său, nice călugăr a egumenului său, nice robul sau năemitul <slugă cu simbrie> a stăpânului său*”²⁰. Situația este normală pentru vechiul drept scris și cutumiar, care, pe lângă clasicele ierarhii sociale, a creat ierarhii și între reprezentanții aceleiași categorii (tatăl și fiii, fratele mai mare și frații mai mici, bărbatul și femeia, dascălul și ucenicul, egumenul și călugărul), numărul drepturilor și exercitarea lor fiind influențate și de vârstă, sex, rol social, funcție²¹.

O altă pereche de substantive aflate în opoziție semantică este *robul* și *slobodul* (adică robul eliberat²²), relevantă pentru a puncta una dintre trăsăturile esențiale ale robiei, lipsa libertății personale. Alternativa *rob/om liber*, în care o stare o exclude pe cealaltă, este utilizată pentru a enunța o dispoziție din cuprinsul glavei „Pentru pedeapsa ucigătorilor” („*Uciderea ce o face muiarea sau robul sau cel slobod ...*”²³), sau una provenind din Canoanele patristice ale soborului de la Cartagina („*Nice robul, nice slobodul, ... nu se primesc la săbor mărturie*”²⁴).

În acest mod, prin studierea normelor din punct de vedere al formei, obținem ca primă evidență faptul că existența robului este influențată de condiția sa socială și, ca atare, privată de libertate, este legată de cea a stăpânului. Raportându-ne strict la conținutul normelor, la **nivelul informal**, remarcăm că zona de autoritate a stăpânului se întinde și în spațiul familial al robului.

În sfera civilă, pravila consacră ascultarea ca obligație fundamentală a robului față de stăpân, aceasta decurgând din dreptul de stăpânire dobândit odată cu achiziționarea robului. Ascultarea începe cu ajutorul dat stăpânului atunci când este nevoie de el („*Robul cel cumpărat iaste datoriu să ajute domnu-său*”²⁵) și continuă cu supunerea față de puterea coercitivă și punitivă a stăpânului, adică încuviințarea de a fi bătut, dar cu măsură și justificat („*Feciorul nu va putea să se pue împotriva*

²⁰ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

²¹ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 221, 475.

²² În *Îndreptarea Legii*, cuvântul *slobod* nu este investit cu sensul generic de om liber, ci cu acela restrâns, de om liber provenit dintr-un fost rob; relevantă pentru aceasta este folosirea lui în cadrul glavei 127 din Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen; *Îndreptarea Legii 1652*, p. 484–485.

²³ *Ibidem*, glava 243, zaceala 3, p. 235.

²⁴ *Ibidem*, Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen, glava 127, p. 484.

²⁵ *Ibidem*, glava 247, zaceala 21, p. 249.

*tătâne-său ... nice robul ... a stăpânului său. Drept aceea, când va bate tatăl pre fecior sau fratele cel mai mare sau dascălul pre ucenic sau bărbatul pre muiare sau egumenul pre călugăr sau stăpânul pre rob sau pre năemit, cându-i vor bate cu măsură și pre vină, atunce se cade să se pleace*²⁶). Obediența este elementul esențial pe temeiul căruia se construiește o relație de dependență personală, așa cum este cea dintre rob și stăpân, deoarece prin suprimarea dreptului de manifestare a voinței personale este anulată individualitatea celui supus, care se transformă într-un executant necondiționat, o „proprietate” a stăpânului. Pravila tratează și cazul în care obediența, admisă ca resort al relațiilor din societate, poate avea drept finalitate comiterea unui delict. Delictul este minimalizat, fiind rezultatul unei datorii îndeplinite, și tratat ca un act fără premeditare²⁷ în care ascultarea funcționează ca circumstanță atenuantă²⁸, ușurând sau scutind de pedeapsă pe făptaș: „Feciorul carele va face vreo greșală pre învățătura tătâne-său sau a mâne-sa, sau muiarea pre învățătura bărbatului ei, sau robul pre învățătura stăpânului-său, aceia nu se vor certa nicecum de va fi greșala micșoară, iară de va fi greșala mare, atunce să vor certa, însă nu deplin cum scrie pravila, ce după voia judecătoreiului”²⁹.

Autoritatea se extinde și asupra vieții personale a robului, deoarece stăpânul primește dreptul de a aproba încheierea căsătoriei și chiar relațiile intime ale acestuia: „Roaba sau slujnica carea se va da ea adinseas bărbatului, curveaște, poate-se împreuna cu știrea stăpânului-său, iar cealea ce să fac fără de știrea oblăduitorilor lor nu-s adevărate”³⁰. Canoanele Sfântului Vasile cel Mare se preocupă să fixeze drepturile stăpânilor în raport cu robii lor ce s-ar găsi implicați în relații extraconjugale, dar și în relații conforme rânduielilor creștinești. Pentru ipotetica situație în care roaba ar fi siluită de stăpân, aceasta este absolvită de vină, dar nu se oferă nicio interpretare pentru fapta stăpânului: „Roaba sau slujnica, carea o apucă stăpânului-său cu dă sila, ea n-are vină, nice se canoneaște”³¹. În schimb, este socotită ca infracțiune (vină) căsătoria fără încuviințarea stăpânului: „Feciorul și robul, de să va însura fără știrea stăpânului-său, nu e să nu fie fără de vină”³². Formarea unui cuplu de robi, deși binecuvântată religios prin nuntă, mai are nevoie, pentru a fi recunoscută, de încă o binecuvântare, cea laică, primită de la stăpân. Cu aceeași condiție, pravila îngăduie și pentru robi cea de-a doua cununie, adăugându-se canonul corespunzător tuturor celor *ce se însoară de doa ori*: „Roaba, slujnica

²⁶ *Ibidem*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

²⁷ „Cela ce va face greșală cu învățătura mai marelui său, aceia nu se chiamă să fie făcut greșală cu înșelăciune”; *ibidem*, glava 351, zaceala 3, p. 331.

²⁸ „A opta vină, pentru carea se îndeamnă judecătoreiul să micșoreaze certarea celui vinovat la greșala ce-au făcut, iaste ascultarea carea va face neștine spre domnul țărâi sau spre stăpânul carele-i va sluji”; *ibidem*, glava 363, zaceala 1, p. 340.

²⁹ *Ibidem*, zaceala 13, p. 342.

³⁰ *Ibidem*, Canoanele Marelui Vasile, glava 40, p. 540.

³¹ *Ibidem*, glava 49, p. 542.

³² *Ibidem*, glava 42, p. 540.

văduă, de să va răpi cătră a doa nuntă, nu foarte greșaste ... pentru că roabele, slujnicele, fără de știrea stăpânilor a se împreuna nuntei nu pot ... Pentru aceea, acea nuntă a ei să fie adeverită, de va vrea stăpânu-său; iară așa să ție canonul celor ce-s însurați câte de doao ori”³³. Modul de construcție al acestor dispoziții privind viața personală a robilor trădează în primul rând preocuparea de a nu încălca principiile definitorii pentru raportul de servitute, astfel încât uzanțele religioase sunt subordonate legăturilor sociale. O relație în afara căsătoriei, deși intră în contradicție cu bunele moravuri, poate fi tolerată de către lege, dacă beneficiază de acordul stăpânului, după cum intenția unui cuplu de a respecta preceptele moral-religioase poate să nu se materializeze, în absența aceluiași acord.

Așa cum proprietarul are dreptul de a decide în privința viitorului personal al robului său, tot el îi poate hotărî și viitorul social, putând opta pentru eliberarea lui. Robia, ireversibilă în principiu, poate fi transformată într-o condiție mai bună prin voința stăpânului („*Robul carele-l slobozește stăpânu-său, naintea a doao mărturii să-l slobozească*”³⁴). Celelalte două împrejurări în care robul devine liber nu țin de voința stăpânului, ci intră automat în vigoare odată ce condițiile prevăzute de normă sunt îndeplinite: denunțarea calpuzăniei (falsificarea monedei) de către rob (acestuia „*să nu-i dea alt dar, ce numai să-l slobozească, să nu mai fie rob*”³⁵) și cazul în care roaba este victima proxenetismului stăpânului („*Cela ce-ș va da roaba să se dezmiarde neștine cu dânsa pentru dobânda, acela-și piarde putearea ce are asupra roabei și rămâne roaba slobodă*”³⁶). Totuși, cea de-a doua situație ține tot de legătura rob-stăpân, câștigarea libertății de către roabă fiind de fapt pedeapsa aplicată stăpânului pentru abuzul său, pierderea unui rob.

Chiar eliberat (*slobod*), robul nu este total degrevat de datorii față de fostul stăpân. Obligațiile sale sunt de natură morală, simbolizând respectul, aprecierea pentru gestul acestuia de a-l fi eliberat. Astfel, depunerea unei mărturii în instanță contra fostului stăpân este o acțiune care nesocotește sentimentul de recunoștință³⁷, așa cum căsătoria celui eliberat cu văduva fostului stăpân, considerat asemenea unui tată adoptiv, poate discredita pe stăpân și familia sa³⁸.

Statutul social inferior al robilor atrage după sine un număr limitat de drepturi civile. Printre acestea nu se regăsește, spre exemplu, dreptul de a depune mărturie, pe

³³ *Ibidem*, glava 53, p. 542.

³⁴ *Ibidem*, Soborul al 6-lea de la Trulla, glava 80, p. 514.

³⁵ *Ibidem*, glava 87, zaceala 13, p. 122.

³⁶ *Ibidem*, glava 128, zaceala 1, p. 150.

³⁷ „... nice iară cei slobozi să pârască pre stăpânu-său, că și aceștea se opresc de leage a mărturisi dă vreo greșală asupra stăpânu-său carele i-au slobozit, și să se leapede dă cinstiții și sfînții lor tați carii se socotesc că i-au slobozit”; *ibidem*, Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen, glava 127, p. 485.

³⁸ „Nice robul ertat <nu va putea să o ia muiare> pre muiarea maștehului său, după moartea lui, căce că bănuiesc oamenii de zic că până au fost el viu au fost îmblat cu dânsa”; *ibidem*, glava 199, p. 210, v. și paragraful imediat următor, referitor la interdicția pentru robi.

care pravila românească îl interzice în mod explicit, preluând una dintre hotărârile Soborului de la Cartagina: „iară de vor fi robi, aceia sânt opriți de legea săborului să nu poată mărturisi nice pre o vină a cuiva, nice bisericească, nice mirenească, nice cu mită”³⁹. În același domeniu, al probelor juridice, principiul inegalității categoriilor sociale este discriminatoriu și pentru cei cu un statut mai bun decât al robilor. Pentru a demonstra legitima apărare în caz de crimă, mărturia unor „oameni de jos și proști” și, ca atare, lipsiți de credibilitate, nu are nicio valoare⁴⁰.

Acesta este tabloul robiei care se poate schița pe baza prevederilor de natură civilă din *Îndreptarea Legii*. Coordonatele sale principale corespund imaginii reale a robiei din Țara Românească, redate de practica actorilor sociali, așa cum o ilustrează documentele interne ale secolului al XVII-lea. Similitudinile dintre imaginea prezentată de dreptul pozitiv, care surprinde, de fapt, robia din societatea bizantină și robia românească, având ca sursă obiceiul nescris, dar larg împărtășit, nu reprezintă obligatoriu o dovadă a punerii în practică a normelor pravilei. Ele se explică prin faptul că ambele sunt expresii ale aceluiași tip de servitute, robia, manifestate în spații politico-sociale diferite.

Principiile stabilite de dreptul scris în privința robiei, absența libertății, a voinței individului, obediența față de stăpân, sunt identificabile, prin intermediul practicii secolului al XVII-lea, și ca elemente ale dreptului consuetudinar⁴¹, *obiceiul țiganilor*. Acesta este menționat ca atare în zapisul din 18 iunie 1656, ca bază juridică pentru reglementarea unor schimburi succesive de țigani robi⁴². *Obiceiul țiganilor*, ca și *obiceiul moșiilor*, *obiceiul morilor*, *obiceiul hoților* și alte *obiceiuri* (la care se face referire din când în când în actele vremii) nu sunt altceva decât sisteme particulare de drept, dar nu autonome, ci părți constitutive ale marii *legi a țării*, dreptul obișnuielnic. Cristalizat deja în prima jumătate a secolului al XVII-lea, *obiceiul țiganilor* reprezintă un sistem de practici cutumiare privind formele și transmiterea proprietății asupra robilor, schimbul, dinamica familiei, statutul și răspunderea lor în fața legii.

Ereditatea robiei anulează dreptul de a alege, impunând individului, încă dinainte de a se naște, acceptarea unei legături de supunere față de alt om, stăpân asupra destinului său pentru tot restul vieții. „Ascultarea” este parte componentă a acestei stări de dependență personală, ea implicând dreptul stăpânului de a-i porunci, de a-l constrânge sau pedepsi pe robul său. Matei Basarab împunernicește

³⁹ *Ibidem*, Canoanele Sfinților Părinți de la Carthagen, glava 127, p. 484–485.

⁴⁰ „Atunce, de să va afla cum aceale mărturii ce arată acest lucru sânt oameni de jos și proști, să nu se crează, ce să cearte pre ucigătoriul; iară de vor fi mărturiile oameni buni și vestiți de credință, atunce să se crează și să nu se pedepsească”; *ibidem*, glava 247, zaceala 30, p. 250.

⁴¹ V., pe larg, trăsăturile robiei ca stare socială, pe baza practicii, la Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 105–115.

⁴² *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale* (în continuare: *Cat. Ț. Rom.*), vol. VIII 1654–1656, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, București, 2006, p. 464–465, doc. 1011.

mănăstirea Mislea, pe egumenul și pe globnicul ei să-și strângă ȋiganii risipiți prin țară, „să-i fie mănăstirii **de poslușanie**”⁴³. Aceeași datorie aveau robii și față de proprietarii particulari. Cârstiian din Zătreni lasă la moartea sa mănăstirii Dintrunlemn pe ȋiganul Calin cu femeia lui, însă cu dorința ca aceștia „să o hrănească și să o asculte de ce-i va fi treaba [...] **să o asculte de toate**” pe soția sa, Maria, cât va fi în viață, dacă aceasta va alege să stea la mănăstire, împreună cu sora lui Cârstiian, monahia Afimia⁴⁴.

Neascultarea față de stăpân este considerată o infracțiune și, ca atare, trebuie sancționată. Se recurge inițial la o metodă coercitivă, amenințarea cu pedeapsa, fiind preferată, ca și în *Îndreptarea Legii*, bătaia, sancțiune clasică pentru nesupunerea oamenilor dependenți⁴⁵. În virtutea prerogativei sale de judecător suprem, combinată cu cea administrativă, domnul Matei Basarab poruncește ȋiganilor dăruiri mănăstirii Sf. Troiță din București de către Hrizea vornic, cât timp trăia, să asculte de vorniceasă și de fiul ei și să meargă acolo unde fuseseră închinați „căci dacă vor umbla de capetele lor, cu semeție, să-i ia sluga sa, fără voia lor, și să-i bată mult”⁴⁶.

În concordanță cu reglementările dreptului receptat, autoritatea stăpânului răzbate dincolo de zona relațiilor economico-sociale, până în zona **familiei robului** (*sălașul*), care nu este rezultatul alegerii exclusive a membrilor săi, nici în privința constituirii și nici a evoluției sale⁴⁷. Din păcate, în ceea ce privește formarea cuplului, documentele permit doar investigarea situației în care femeia și bărbatul aparțin unor proprietari diferiți. Atunci se constată că familia ia naștere prin decizia proprie a celor doi parteneri de a trăi împreună, cu sau fără consimțământ religios, însă decizia lor nu are nicio valoare atâta vreme cât nu este confirmată de stăpân. Aceștia aveau alternativa de a încheia o înțelegere, în sensul acceptării cuplului și despăgubirii, printr-un schimb echitabil, a stăpânului lezat prin „căsătoria” robului său, sau, dimpotrivă, de a separa pe cei doi robi, prin recuperarea celui plecat pe altă moșie, după partenerul de viață. Tendința predominantă pare a fi aceea de a nu desface sălașul odată constituit, chiar și atunci când nu se poate găsi cu ușurință un schimb echivalent, stăpânii având ca mobil pentru decizia lor constrângerea venită din partea dreptului cutumiar: „după obiceiul țării, n-am putut despărți sălașul”⁴⁸.

⁴³ *Ibidem*, vol. IV 1633–1639, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincușescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 548, doc. 1235, 1638 iunie 14.

⁴⁴ DRH, B, vol. XXV 1635–1636, ed. Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, București, 1985, p. 75, doc. 57, 1635 aprilie 20.

⁴⁵ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 444, 450.

⁴⁶ *Cat. Ț. Rom.*, vol. V 1640–1644, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincușescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1985, p. 363, doc. 839, 1642 octombrie 2.

⁴⁷ Pentru toate considerațiile următoare, referitoare la familie, v. amănunte și exemple la Florina Manuela Constantin, *op. cit.*, p. 122–142.

⁴⁸ George Potra, *Contribuțiuni la istoricul ȋiganilor din România*, București, 1939, p. 273, doc. 92, 1696 iulie 2; în vremea lui Constantin Șerban, spre exemplu, acest obicei beneficiază și de consensul domnului (*Cat. Ț. Rom.*, vol. VIII, p. 128–129, doc. 249, 1654 iulie 8).

Pe de altă parte, tot practica vremii ne atrage atenția că *obiceiul* doar recomanda proprietarilor să nu despartă sălașul, dar nu-i putea obliga să procedeze în acest fel⁴⁹. Nerespectarea lui nu are consecințe de ordin represiv, spre deosebire de lege. Dacă pravila reglementează ca obligatoriu consimțământul stăpânului pentru *nunta* robilor săi, în orice situație, în ceea ce privește practica secolului al XVII-lea, nu se poate formula aceeași concluzie decât pentru ȋiganii robi cu stăpâni diferiți. Necesitatea acestui acord pentru cazul, cel mai frecvent probabil, al „căsătoriei” între robi făcând parte din aceeași ȋigănie nu poate fi evaluată în absența surselor.

Eliberări din robie cunoaște și practica⁵⁰, dar procedura juridică de eliberare, adusă în discuție de *Îndreptarea Legii*, nu prezintă niciun interes pentru emitenții documentelor. Sunt cunoscute doar motivele gestului stăpânului, exprimate sau intuite, toate înscriindu-se într-o strategie a iertării, ca mijloc de răscumpărare a păcatelor și a salvării sufletului. Dezrobiri în absența voinței proprietarului, așa cum pretinde codul de legi valah pentru proxenetism sau denunțarea calpuzăniei, nu sunt pomenite de surse.

În privința prezenței în justiție a robilor, drepturile acestora sunt minime. Interdicția precizată în *Îndreptarea Legii*, potrivit căreia mărturia lor referitoare la terți nu este admisă, este valabilă și în realitate. Robii nu reprezintă un gir moral și social, statutul de dependență diminuând valoarea cuvântului dat. Totuși, practica arată că ȋiganii robi se bucură de unele drepturi, în cazuri specifice lor. În proces pot mărturisi despre propriile fapte, iar în afara lui pot participa ca martori la încheierea unor contracte în care sunt implicați alți ȋigani⁵¹.

III. ROBIA. NORMELE DE DREPT PENAL

Sfera penală a *Îndreptării Legii* propune sancțiuni pentru delictе comise împotriva sau de către diverse categorii sociale, unele vizându-i și pe robi. Tipurile de infracțiuni legiferate care-i privesc, ca parte vătămată, dar mai ales ca vătămători, sunt: cele îndreptate contra patrimoniului – furtul⁵² –, contra persoanei –

⁴⁹ Numărul celor care ignorau obiceiul nu poate fi apreciat pe baza documentelor, refuzul însemnând implicit lipsa schimbului de ȋigani între proprietari, adică tocmai a motivului care determina întocmirea documentului.

⁵⁰ *Documente privind istoria României* (în continuare: DIR), B *Țara Românească*, veacul XVII, vol. II 1611–1615, București, 1951, p. 153–154, doc. 148, 1613 februarie 12; *ibidem*, vol. IV 1621–1625, București, 1954, p. 257–258, doc. 272, 1623 aprilie 23; DRH, B, vol. XXIV 1633–1634, ed. Damaschin Mioc, Sașa Caracaș, Constantin Bălan, București, 1974, p. 345, doc. 257, 1634 mai 6; *Cat. Ț. Rom.*, vol. V, p. 301, doc. 678, 1642 mai 10.

⁵¹ Florina Manuela Constantin, *Robii ȋigani din Țara Românească în justiție: cutume și ipostaze juridice. Studiu de caz (hrisovul din 21 iunie 1637)*, în „Revista istorică”, s.n., t. XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 102–107.

⁵² *Îndreptarea Legii 1652*, glava 346, zaceala 22, p. 319.

crima (*uciderea*)⁵³ –, contra religiei și moralei – răpirea⁵⁴, violul (*sila*)⁵⁵, proxenetismul (*votria*)⁵⁶ – și contra onoarei⁵⁷ – injuriile (*sudalma*)⁵⁸. Vom face aici o trecere în revistă a tuturor, acordând o mai mare atenție furtului și crimei, în măsura în care servesc la o punere în oglindă a actului de justiție propus de lege și a celui aplicat, urmărind dacă sursa dreptului este cutuma sau paragraful legii.

Chiar dacă legea scrisă de la 1652 stabilește câteva reglementări pentru robii posibil implicați în infracțiuni precum injuriile, furtul, răpirea, violul, proxenetismul, crima, sursele de secol XVII ajunse până la noi îngăduie exemplificarea practicii juridice doar în cazuri de furt și de omor. Se face vinovat de această situație faptul că judecata pentru pricinile penale este un act care se îndeplinește oral până târziu, spre ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, de aceea fapta și sentința propriu-zisă nu sunt consemnate în documente speciale, emiterea acestora fiind legată de nevoia de înregistrare a tranzacțiilor ocazionate de răscumpărarea delictelor⁵⁹.

Justiția din Țara Românească se baza îndeosebi pe dreptul nescris, pe obiceiul juridic, iar apariția *Îndreptării Legii* la mijlocul secolului al XVII-lea nu a schimbat fundamental situația, cu atât mai mult cu cât chiar pravila, admițând utilitatea și perpetuarea cutumei⁶⁰, legifera coexistența celor două sisteme de drept: „unde nu e lege scrisă, acolo trebuiaște să păzim obiceiul locului. Iară de nu va fi nice obiceiul ... atunci trebuiaște să socotească bătrânii cum vor putea tocmai”⁶¹. Glava în care se formulează limitele acceptabile ale bătaii, ca frecvență și intensitate, are ca reper obiceiul, sancțiunea survenind atunci când „măsura” obișnuită pentru toți este încălcată: „... de să va afla că acei mai mari trec peste măsură și-și es di în obiceae ... atunci cei mai mici vor putea sta împotriva celor mai mari ...”⁶². În ceea ce privește actul de judecată, codul de legi merge până la a recunoaște pentru anumite spețe preeminența obiceiului juridic asupra normei juridice: „Judecătorul judecă câteodată și împotriva pravilei pentru acest obiceiul al locului”⁶³ și semnalează totodată caracterul particular, neuniform, al unor obiceiuri.

Principalele infracțiuni ale epocii, furturile și omorurile, se dovedesc a fi, prin prisma documentelor, și cele mai frecvente delictе în care sunt implicați robii țigani.

⁵³ *Ibidem*, glava 243, zaceala 3, p. 235.

⁵⁴ *Ibidem*, glava 259, zacealele 12, 13, p. 260.

⁵⁵ *Ibidem*, glava 252, zaceala 4, p. 253.

⁵⁶ *Ibidem*, glava 128, zaceala 3, p. 150.

⁵⁷ Gruparea infracțiunilor penale pe categorii s-a făcut conform cu *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelar, Nicolae Stoicescu, București, 1988, sub vocea *infracțiune*, p. 233.

⁵⁸ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 109, zacealele 5, 6, p. 136.

⁵⁹ Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „Crimă și pedeapsă”. *Aspecte juridice ale morții în Țara Românească (secolele XVII–XVIII)*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul III, 2004, nr. 1–2, p. 146.

⁶⁰ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 76.

⁶¹ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 4, p. 75.

⁶² *Ibidem*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

⁶³ *Ibidem*, glava 361, zaceala 3, p. 338.

FURTUL

Furturile sunt clasificate, de către lege, în mari și mici⁶⁴, ca regulă generală prevăzându-se dubla *certare* a hoțului, „în bucatele lui, ce să zice să întoarcă înapoi tot ce va fi furat”, cât și „asupra trupului său, pentru greșală și răotate ce va fi făcut”⁶⁵. Pentru *furțișaguri mari*, categorie clar definită de prăvilă⁶⁶, pedeapsa *asupra trupului* este, în general, spânzurătoarea⁶⁷. Bineînțeles, la stabilirea pedepsei, indiferent de vină, intervin principiile specifice codurilor de legi românești ale secolului al XVII-lea: pluralitatea dispozițiilor și libertatea judecătorilor de a le aplica pe unele sau pe altele („*Judecătoria ... de multe ori face și cumu-i iaste voia lui*”⁶⁸), luarea în calcul a statutului social al făptașului⁶⁹, pedepse contradictorii pentru același fel de vină, importanța acordată circumstanțelor atenuante care pot micșora pedeapsa până la absolvire⁷⁰. Pentru hoți, o astfel de circumstanță atenuantă este sărăcia: „*Acela ce de mare sărăcie va fura, iar nu mult, ce numai cât va mânca și cât se va îmbrăca, acela să se iarte; iar de nu vor vrea, atunce să-l și cearte mai pre puțin, iar nu ca pe un fur, pentru că se chiamă c-au furat dă nevoie*”⁷¹. Inserarea în dosarul „*furilor fără arme*” a unei glave cu referire directă la țigani are relevanță pentru frecvența acestui gen de furt, de mică importanță, în rândul acestei comunități etnice⁷²: „*Țiganul sau țigancă lui sau copilul, de va fura o dată, sau de doao ori sau și de trei ori, găină, gânscă sau alt lucru micșor, atunce să se iarte, iară de va fi alt lucru mai mare furat, atunce să se cearte ca și fiecă fur*”⁷³. Și toleranța legii, mai ales în caz de recidivă, dovedește că acest fenomen era obișnuit, deci imposibil de sancționat de fiecare dată, nevoia de adaptare la realitatea cotidiană contribuind la elaborarea acestui paragraf, alături de principiul potrivit căruia asigurarea hranei și a îmbrăcămintii erau acceptate ca mobil al furtului. Prin comparație, regula generală a pravilei pentru același tip de furt este ceva mai puțin îngăduitoare: „*Cela ce va fura găini, gânște și alte păsări dumeastece, acela de va fura o dată, de doao ori, a treia oară să-l spânzure*”⁷⁴.

⁶⁴ *Ibidem*, glava 345, zaceala 4, p. 317.

⁶⁵ *Ibidem*, zaceala 5, p. 317; Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „*Crimă și pedeapsă*”, p. 146.

⁶⁶ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 345, zaceala 4, p. 317; criteriile de definire au în vedere obiectul furat, starea socială a persoanei păgubite, recidiva, mijloacele prin care se săvârșește furtul, urmările furtului.

⁶⁷ „*Cela ce va fura furțișag mare, pre acela de întâiaș dată să-l spânzure*”; *ibidem*, glava 346, zaceala 10, p. 318.

⁶⁸ *Ibidem*, glava 361, zaceala 3, p. 338.

⁶⁹ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române*, p. 74, 75.

⁷⁰ Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „*Crimă și pedeapsă*”, p. 146, 147.

⁷¹ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 348, zaceala 6, p. 323.

⁷² Aceeași părere și la Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, 1998, p. 41.

⁷³ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 346, zaceala 22, p. 319.

⁷⁴ *Ibidem*, zaceala 9, p. 318.

Dacă privim spre **practica juridică în materie de furt**, vom avea la dispoziție doar o parte din hoțiile ce atrăgeau după sine o pedeapsă, mai precis pe acelea a căror pedeapsă inițială era convertită în bani. În virtutea caracterului oral al justiției penale, aceste infracțiuni sunt singurele înregistrate de documente, situație valabilă și atunci când vine vorba de omor. Furtul de cai se dovedește a fi relaționat în special cu ȧiganii și perceput ca o vină gravă, atâta vreme cât spânzurătoarea este pomenită în mod consecvent ca pedeapsă⁷⁵. Strâns legat de mobilitatea specifică vieții ȧiganilor, calul capătă o utilitate sporită pentru traiul nomad al robilor domnești, după cum, uneori, poate fi furat spre a fi vândut⁷⁶ și nu pentru folos propriu. Aplicarea morții prin spânzurătoare pentru ȧiganii hoți de cai se făcea ca urmare a aplicării obiceiului pământului și nu a pravilei, după cum ne informează zăpisul emis de egumenul mănăstirii Seaca, județul Olt, la văleatul 7168 <1659–1660>. Acesta este păgubit cu un „*cal bun*” de către ȧiganul Petru și, prinzându-l pe făptaș, „*l-am dus să-l spânzur, cum easte légea hoților de cai*”⁷⁷. Pravila nu acordă atenție deosebită furtului de cai, incluzându-l printre furturile de *dobitoace*, deopotrivă sancționate cu ocna, în timp ce spânzurătoarea în *furci* este rezervată doar aceluia care „*iaste învățat a fura de pururea*”⁷⁸.

Practica juridică ne arată, însă, că moartea putea fi evitată prin echivalarea pedepsei corporale cu una materială, răscumpărarea vinii prin plată ținând de alt principiu cutumiar, compoziția (*compositio homicidii*), în terminologia vremii *plata capului*. Instituție de origine germanică, proprie dreptului feudal⁷⁹ și apărută ca răspundere colectivă pentru cazurile de omor sau rănire⁸⁰, compoziția a fost preferată aplicării pedepsei și de către dreptul obișnuielnic românesc. Pe măsură ce s-a dezvoltat caracterul public al dreptului penal, compoziția, presupunând amenda către stat, gloaba, și împlinirea daunelor, a devenit, prin extinderea gloabei, o sursă importantă de venituri pentru dregători și domnie⁸¹.

⁷⁵ *Cat. ȧ. Rom.*, vol. III 1621–1632, ed. Doina Duca-Tinculescu și Marcel-Dumitru Ciucă, București, 1978, p. 46, doc. 59, <cca. 1620–1626> octombrie 20; DRH, B, vol. XXXIII 1648, ed. Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, București, 2006, p. 325, doc. 249, 1648 octombrie 22; *Cat. ȧ. Rom.*, vol. VIII, p. 120–121, doc. 231, 1654 iulie 1 (la George Potra, *op. cit.*, p. 242–243, doc. 51, cu data greșită: 1654 iulie 30); Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare: DANIC), Doc. ist., DXCI/63, <1659–1660> (7168) f. 21.

⁷⁶ ȧiganul Hangeariu cu frații lui, din ȧigănia lui Buzescu, fură niște cai pe care-i vând unor ȧigani ai lui Lupu Buliga căpitan. DRH, B, vol. XXXV 1650, ed. Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, 2003, p. 8–9, doc. 7, <1650 ianuarie 1 – 1651 aprilie 27>.

⁷⁷ DANIC, Doc. ist., DXCI/63, <1659–1660> (7168) f. 21.

⁷⁸ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 346, zaceala 17, p. 319.

⁷⁹ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 407.

⁸⁰ Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria dreptului românesc*, București, 2003, p. 122.

⁸¹ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 452–453; Ioan C. Filitti, *Vechiul drept penal român. Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească*, extras din „*Revista de drept penal și știință penitenciară*”, 1934, p. 31–32; *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 207–208, sub vocea *gloabă*; v. și alte aspecte prezentate în continuare.

Practica juridică, în desfășurarea ei, reiese din coroborarea câtorva documente de secol XVII⁸². Țiganul dovedit a fi hoț, câteodată „*prins cu calu, de față*”, devine pasibil de spânzurătoare, conform obiceiului. Un rol important în gestionarea furtului îl capătă împlinirea daunei, prin „întoarcerea” obiectului furat sau prin achitarea contravalorii acestuia, în natură sau bani, la care se pot adăuga și alte cheltuieli. Egumenul mănăstirii Seaca, de pildă, este despăgubit de iuzbașa Danciu din Bârza, care „*luatu-l-<au> ... <pe> acel țigan hoț ... de la spânzurătoare, de au tăiat ștreangul șâ mi-u dat cal pentru cal mieu și mi-u datu și chieltoiala la ce-am chieltoit*”⁸³. În cazul furtului ce are ca autori pe Hangeariu țiganul și frații săi, păgubiții și-au găsit caii, vânduți „*la țiganii lui Buliga căpitan și i-au luat*”, motiv pentru care în responsabilitatea stăpânului intră doar „*gloabele și toate cheltuielile păgubașilor*”⁸⁴. Postelnicul Dumitrașco Cepariul și jupâneasa Caplea trebuie să plătească pentru țiganul lor, hoțul a doi cai ai mănăstirii din Crețești, atât reprezentanților domniei, „*2 gloabe de cai, preț de ughi 40 șâ pentru colace ughi 5*”, cât și egumenului, 6 ughi, pentru că „*i-au murit și 1 cal atunci*”⁸⁵. Colacul simboliza recompensa pentru cel care prindea hoțul⁸⁶, de această dată revenindu-i vornicului Stanciul din Sălătruc, care, la momentul furtului, era ispravnic la casele domnești din Brâncoveni. Stăpânul țiganului infractor, primul căruia i se adresează păgubitul, sperând în repararea daunei, are de ales între a răscumpăra viața țiganului prin plată sau a-l abandona părții lezate și statului pentru aplicarea pedepsei. Există și posibilitatea ca, în ciuda refuzului stăpânului, țiganul să fie salvat de la moarte, prin răscumpărarea sa de către o terță persoană.

Hrisovul din 5 august 1629, care înregistrează un alt tip de furt, acela al unei gropi cu grâu, dezvăluie aceeași procedură cutumiară ca și pentru furtul de cai. Țiganul Hiera furând în zilele lui Radu Șerban, pe timp de foamete, o groapă cu grâu a jupaniței Rada din Bălcești și a fiului său, proprietarii „*l-au prins pe acel țigan Hiera ... de față și s-au dus atunci la Radul clucer Buzescul și au stat să-l piardă*”. Stăpâna lui, jupâneasa Neacșa, a refuzat să suporte material paguba făcută de Hiera și „*s-a lepădat de acest țigan, pentru că a fost un țigan rău și hoț*”, însă mătușa Neacșei, Despina, „*ea nu s-a îndurat de acest țigan, ci l-a cumpărat*”, dând 80 de oboroace de grâu și un bou⁸⁷. Procedul de răscumpărare pare să includă, pe de o parte, recuperarea bunului furat, iar pe de alta, gloaba, care semnifică amendarea furtului în sine, înlocuind pedeapsa aflictivă, așa-zisa *certare a trupului*.

Din pricina statutului social-juridic, pentru robii țigani principiul răscumpărării funcționează diferit față de oamenii liberi, iar responsabilitatea faptelor se împarte între ei și stăpâni. Pedeapsa capitală recomandată de dreptul obișnuielnic îi face

⁸² V. *supra*, n. 75.

⁸³ DANIC, Doc. ist., DXCI/63, <1659–1660> (7168) f. 21.

⁸⁴ DRH, B, vol. XXXV, p. 9, doc. 7, <1650 ianuarie 1 – 1651 aprilie 27>.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. XXXVII 1652, ed. Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, 2006, p. 196–197, doc. 228, 1652 iulie 3.

⁸⁶ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 110, sub vocea *colac*.

⁸⁷ DRH, B, vol. XXII 1628–1629, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 633, doc. 331.

răspunzători pe robi pentru fapta comisă, însă posibilitatea de răscumpărare nu le aparține lor, ci doar oamenilor liberi (stăpânul sau un terț, viitorul stăpân). Dacă răspunderea penală, corporală le revine robilor, cea civilă, pecuniară aparține stăpânilor, care suportă daunele provocate de robii lor, indiferent dacă se ajunge sau nu la aplicarea principiului compoziției. Atât varianta executării sancțiunii, cât și aceea a răscumpărării vinii de către un terț echivalează pentru stăpân cu pierderea țiganului rob. Și dacă decide să păstreze robul, stăpânul este afectat material, prin repararea daunei produse de acesta și plata amenzii.

O caracteristică a dreptului penal medieval, care atrage astăzi atenția, este percepția diferită asupra gravității infracțiunilor, prin prevederea de sancțiuni asemănătoare pentru cele care afectează proprietatea și pentru cele care afectează viața. Pierderea vieții prin spânzurătoare, cu posibilitatea de răscumpărare a vinii, este pedeapsa pentru țiganii hoți de cai sau vinovați de alte furturi *mari*, ca și pentru țiganii ucigași, iar după obiceiul pământului, furtul era pedepsit chiar mai aspru decât după pravilă⁸⁸.

OMORUL

Ca regulă generală pentru „ucidere, ce să zice pentru moarte de om”⁸⁹, pravila indică pedeapsa capitală: „Pedeapsa ucigătorului nu iaste alta fără numai moartea ... De-ar fi neștine boiaren sau de-ar fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceeaia să poată scăpa de pedeapsa uciderii, ce tot se va pedepsi boiarenul și muiarea, deaca vor face ucidere, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni. Uciderea ce o va face muiarea sau robul sau cel slobod, sau cunoscut sau necunoscut, aceia de pururea toți într-un chip se vor pedepsi”⁹⁰. Aparenta consecvență în a stabili pedepse similare pentru aceeași faptă este abandonată, din considerente de apartenență socială, în cazul în care omorul fără premeditare (*grabnic*) este săvârșit de un cleric sau de „un boiaren de treabă și de folos aceii țări”. Atunci modul de ispășire a pedepsei devine surghiunul pe viață la mănăstire, respectiv răscumpărarea „cu bani mulți” a infracțiunii comise⁹¹. Din dosarul uciderilor mai fac parte și alte circumstanțe atenuante (legitima apărare⁹², omorul din greșală și fără de voie, prinderea în flagrant a soției sau fiicei adultere etc.), care diminuează pedeapsa cu moartea până la absolvire, după cum nu lipsesc nici cele agravante (pruncuciderea, uciderea rudelor apropiate, otrăvirea)⁹³, care necesită o *certare mai cumplită* decât moartea.

⁸⁸ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 203, sub vocea *furt*.

⁸⁹ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 242, zaceala 1, p. 234.

⁹⁰ *Ibidem*, glava 243, zacealele 1–3, p. 235.

⁹¹ *Ibidem*, zacealele 11, 12, p. 236–237.

⁹² Este admisă ca circumstanță atenuantă și pentru robi, v. *infra*, n. 154.

⁹³ *Îndreptarea Legii 1652*, glavele 243–249, p. 235–252; Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, „Crimă și pedeapsă”, p. 147.

Răspunderea penală este însoțită de despăgubiri cuvenite familiei celui ucis, pentru cheltuielile antrenate de săvârșirea crimei, ca și pentru fapta în sine⁹⁴. Așadar, *Îndreptarea Legii* impune criminalului, ca și hoțului, o dublă *certare*, corporală și pecuniară, ultima echivalând cu împlinirea pagubei produse.

În practica juridică a secolului al XVII-lea, îi regăsim pe robi în această speță în ipostaza de infractori, dar și în cea de victime, printre păgubiții sau vătămații lor putându-se număra stăpânii ori alte persoane provenind din categorii sociale diverse.

Documentele care pomenesc **crime săvârșite de ȣigani** prezintă situații distincte din punct de vedere al statutului social al victimei. Dacă victima este om liber, ȣiganul trebuie să plătească cu viața pentru fapta sa, fiind „*osândit de pieire*”. Această manieră de a-și ispăși vina este prevăzută pentru Oprea, ȣigan de moștenire al lui Răduțu, fiindcă a omorât un om în bătaie⁹⁵, ca și pentru Necula, copilul de ȣigan al popii Manea și al fraților săi, care a ucis pe femeia lui Petru lăcătușul⁹⁶. Uciderea de către rob a unui ȣăran dependent pare să genereze aceleași efecte sub raport penal. ȣiganul Pascu care „*s-a sculat și a înjunghiat și a ucis pe un vecin al lui Udrea clucerul Doicescu*” devine, de asemenea, responsabil pentru crimă, cuvenindu-i-se una dintre cele mai dure pedepse: „*a căzut la pierzanie, să-l spânzure sau să-l ducă la ocnă*”⁹⁷.

Bineînțeles că în niciuna dintre aceste împrejurări nu s-a ajuns la executarea pedepsei indicate deopotrivă de cutumă și de pravilă, fiindcă menționarea în scris a delictelor reprezintă o consecință a înțelegerii dintre părți, care optează pentru răscumpărarea vinii în locul uciderii vinovatului. Oprea, ȣiganul lui Răduțu, este plătit „*de ștreang*” de către soția acestuia, jupanița Calea, cu banii obținuți din vânzarea unei părți de zestre, iar pentru salvarea de la moarte a ȣiganului Pascu intervine egumenul mănăstirii Vaideei, care „*a dat pentru capul lui 20 de ughi bani gata ... ca să fie un ȣigan și un rob al sfintei mănăstiri mai sus-numită*”.

Posibilitatea convertirii pedepsei capitale, aplicate ȣiganului rob, într-una pecuniară, suportată de stăpân, este expusă sub formă de alternativă cu ocazia consemnării faptei copilului de ȣigan Necula, ucigașul soției lui Pătru lăcătușul: „*au căzut să se omoară ȣiganul sau să dea deșugubină*”. Ca și în exemplele anterioare,

⁹⁴ „*Ucișătorul, încă fără de ce-l vor pedepsi cu moarte, iaste datoriu încă să și plătească rudelor celui ucis toate cheltuielile ce-au făcut, cât au dat la vraci și alte ce să vor fi păgubit pe ranele lui. Și încă mai iaste datoriu să plătească moartea, rudelor, ce să zice să plătească pre zi câteva zile înainte, pe cât va fi voia judecătoreiului. Dreptatea arată cât ar fi trăit acel mort în lume. Și încă iaste datoriu să hrănească și coconii celui mort și încă și pre ceialalți oameni ce va avea, carii i-au fost el hrănind până au fost vii*”; *Îndreptarea Legii 1652*, glava 243, zaceala 14, p. 237.

⁹⁵ DIR, B, veacul XVII, vol. III 1616–1620, București, 1951, p. 416, doc. 377, 1619 septembrie 12.

⁹⁶ DRH, B, vol. XXXVII, p. 150–151, doc. 172, 1652 mai 17; *ibidem*, vol. XXXVIII 1653, ed. Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, 2008, doc. 49, 1653 februarie 18.

⁹⁷ *Ibidem*, vol. XXXV, p. 47, doc. 27, 1650 ianuarie 13.

se recurge la principiul compoziției, plata amenzii pentru moarte de om (*deșugubina*) fiind făcută tot de un terț, în cazul de față Radu Mihalcea mare comis, deoarece stăpânii lui Necula țiganul, popa Manea și frații săi, nu aveau cei 40 de ughi pentru a-și răscumpăra robul⁹⁸.

Menționarea dușegubinei⁹⁹ ca modalitate de răscumpărare a capului semnifică intervenția statului în administrarea infracțiunii și a compoziției, deoarece gloaba se plătește la dregător. Faptul că omuciderea este privită ca delict public și nu privat ține de evoluția dreptului penal obișnuielnic care, sub presiunea domniei¹⁰⁰, ajunge să considere că infracțiunile contra particularilor nu interesează doar părțile, ci tulbură și ordinea publică¹⁰¹. De aceea compoziția, învoiala dintre vinovat și victimă sau rudele victimei, se încheie întotdeauna cu știrea sau cu mijlocirea dregătorului domnesc, iar pentru salvarea de pedeapsa cu moartea este necesar consimțământul domnului¹⁰². Odată admisă compoziția, o parte însemnată a ei se cuvine autorității publice, sub forma unei pedepse materiale, gloaba¹⁰³, vizibilă documentar, spre deosebire de acea parte cuvenită victimei, care este ignorată de aceleași documente.

Ca și în cazul furtului, robul răspunde penal pentru fapta lui, dar nu poate răspunde și material, eventuala plată a capului rămânând pe seama stăpânului. Indiferent de sancțiunea omuciderii, acesta din urmă este oricum afectat de fapta comisă de robul său. Prin executarea pedepsei capitale, pierde un om din inventarul moșiei, iar prin compoziție, fie își salvează țiganul de la moarte, dar plătește răscumpărarea capului, fie refuză plata, dar renunță la țigan în favoarea altei persoane dispuse să-și asume responsabilitățile bănești ale delictului.

Zapisul din 28 iulie 1688 prezintă situația în care **victima fiind tot un țigan rob**, pentru țiganul vinovat de omor nu este prevăzută niciun fel de pedeapsă corporală, ceea ce ar însemna că în practica juridică el nu este vinovat penal. De vreme ce, în alte împrejurări, robii sunt responsabili penal de faptele lor, în acest caz, lipsa sancțiunii, deci a vinii se poate datora statutului inferior al victimei sau condiției specifice a producerii crimei, lipsa premeditării. Cuprinsul zapisului fixează conjunctura infracțiunii: „*întâmplându-se de s-au sfădit niști țigani*”, apoi relatează urmările certe iscate între țiganii lui Neagu, fiul lui Măinea căpitan, și cei ai mănăstirii Căldărușani: „*fostu-s-au întâmplat primejdie unui țigan al nostru de au lovit pre un țigan al mănăstirii în cap și dintr-acéia i se-au întâmplat acelu țigan de au murit, ... deci ne-am tocmît de a noastră bunăvoie ca să-i dau țigan de*

⁹⁸ *Ibidem*, vol. XXXVII, p. 150–151, doc. 172, 1652 mai 17; reluarea faptelor și întărirea copilului de țigan Necula în stăpânirea marelui comis Radu Mihalcea este făcută în hrisovul din 18 februarie 1653. *Ibidem*, vol. XXXVIII, doc. 49.

⁹⁹ Pentru evoluția semantică a acestui termen, v. *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 180, sub vocea *dușegubină*.

¹⁰⁰ *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 433.

¹⁰¹ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 40–41.

¹⁰² *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 117–118, sub vocea *compoziție*.

¹⁰³ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 41.

*potriva țiganului mănăstirii Căldărușani și am făcut cum am putut și am dat un țigan tânăr ...*¹⁰⁴. Stăpânul ucigașului rămâne singurul răspunzător, fiind obligat să-l despăgubească pe celălalt stăpân printr-un schimb echivalent, așa încât cazul se mută în totalitate în zona dreptului civil. Oare desconsiderarea dreptului la viață al unui rob nu este sancționată penal de obiceiul juridic?

Cu acest caz în care și vătămătorul și partea vătămată sunt țigani, transferăm investigația în zona infracțiunilor comise împotriva robilor. Corborând puținele situații dezvăluite de documente, se creează impresia că pentru persoanele care omorau robi țigani, indiferent de starea socială căreia îi aparțineau, țigan rob¹⁰⁵, țigan liber, globnic¹⁰⁶, om liber¹⁰⁷, boier¹⁰⁸, nu este prevăzută nicio sancțiune pentru greșeala de a fi luat viața unui om, singura daună de îndreptat fiind față de stăpânul robului, care trebuia despăgubit. Modul de abordare și de sancționare a delictelor de asemenea natură demonstrează că, în aceste împrejurări, robul este perceput ca bun și nu ca persoană. Pe de altă parte, repararea daunei doar la nivel privat, prin înțelegerea părților implicate, fără intervenția statului, presupune că uciderea unui rob nu este considerată infracțiune publică. Dacă ar fi existat vreo sentință inițială, de condamnare la moarte a celui vinovat, rezolvată prin schimb în urma compoziției, este de neînțeles de ce sursele de care dispunem, referitoare la uciderea de robi, trec cu vederea această etapă juridică. Nu poate intra în discuție nici tratamentul diferențiat aplicat victimei, ca efect al rolului de circumstanță atenuantă jucat de statutul social al făptașului, decât, eventual, într-unul din cele patru cazuri, acela în care sunt implicați fiii armașului Nicola. Așadar, documentele analizate aici ne îndreptățesc să ne întrebăm dacă practica juridică degreveză pe cel care săvârșește o crimă împotriva unui rob, de acea *certare asupra trupului*, pentru „răutatea” faptei în sine, generând astfel discriminarea victimei în materie de omor.

Este adevărat că și pentru robii ucigași se accepta înlocuirea pedepsei cu moartea printr-o simplă răscumpărare materială, conform specificului justiției penale medievale care, după dovedirea vinovăției, își definea ca principală problemă de rezolvat recuperarea pagubelor și despăgubirea victimelor și nu îndreptarea morală a inculpatului și a societății¹⁰⁹. Totuși, enunțarea unei pedepse iminente, spânzurătoarea, echivala cu recunoașterea vinii și nevoia de sancționare a ei, chiar dacă se opta, în cele din urmă, pentru principiul compoziției.

¹⁰⁴ George Potra, *op. cit.*, p. 264–265, doc. 82.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ DRH, B, vol. XXXVII, p. 91, doc. 107, 1652 martie 28.

¹⁰⁷ *Ibidem*, vol. XXIII 1630–1632, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 313, doc. 190, 1630 decembrie 13.

¹⁰⁸ *Ibidem*, vol. XXI 1626–1627, ed. Damaschin Mioc, București, 1965, p. 432, doc. 264, <1627 septembrie 1 – 1628 august 31> 7136.

¹⁰⁹ Finalitatea corectivă, educativă a pedepselor este specifică abia dreptului modern (*Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 434).

Aflându-ne în sfera ipotezelor, impuse de neajunsurile surselor, vom evidenția acum observații metodologice, valabile pentru întregul nostru demers legat de practica juridică în materie de furt și omor. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că documentele nu înregistrează cazurile de infracțiuni pasibile de pedeapsa capitală, consemnând în scris doar pe acelea care preferă evitarea pedepsei cu moartea, în vreme ce situațiile în care, probabil, sancțiunea a fost dusă la bun sfârșit ne rămân necunoscute¹¹⁰. De asemenea, în condițiile date de particularitatea izvoarelor perioadei cercetate, este știut că aprecierea câtorva cazuri concrete ca fiind ilustrative pentru practica obișnuită, predominantă și nu pentru excepția de la regulă are întotdeauna riscurile ei.

Întorcându-ne la surse, aflăm că obligația materială a ucigașului unui rob față de stăpânul acestuia este executată fie prin achitarea unei sume de bani, fie printr-un schimb echivalent, asemănător celui pe care-l impunea „căsătoria” robilor cu stăpâni diferiți. Feciorii armașului Nicola, Ciona și Gheorghie, ucigând o țigancă a mănăstirii Tismana, au venit la egumenul Theofil, „*de am tocmît și am dat o țigancă, pri nome Poba*”¹¹¹, însă Nan, nepotul lui Nan logofăt, neavând 5 000 de aspri cu care să-i plătească lui Leca spătar țiganul pe care „*l-a bătut ... de a murit*”, și-a vândut libertatea și ocina, devenind rumân al păgubitului¹¹².

Soluționarea pe cale civilă a crimelor împotriva robilor țigani, prin înlocuirea bunului pierdut cu altul, este o procedură folosită și de către Matei Basarab, ocazionată de fapta lui Vreameș, globnic pe țigănia domnească, care „*au arsu la foc cu o căldare <un copil de țigan> și au murit*”. Judecata domnului, care dă vătăfului de aprozi Neagu, stăpânul copilului ucis, pe Florea, „*copil de țigan a lui Vreameș, să fie țigan pentru țigan*”¹¹³, poate fi un semn al receptării și de către domnie a unei practici juridice consacrate.

Un caz în care robii țigani sunt chiar victima stăpânului este pomenit de documentul din 15 iulie 1634, foarte util pentru reconstituirea unor episoade din viața Maricăi din Albești, fata marelui ban Mihalcea Caragea, călugărită la mănăstirea Viforâta sub numele de Magdalina. În timpul celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea, boieroaica „*a ucis doi copii de țigan, de au murit de mâinile ei*”, iar reacția domnului este neobișnuită pentru obiceiul vremii. El își trimite slujitorii

¹¹⁰ V. mai sus explicația pentru aceasta. În studiul său referitor la robia țiganilor din Moldova, N. Grigoraș (*Robia în Moldova. De la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea, II*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, V, 1968, p. 45) aprecia că robii condamnați la moarte erau executați „în foarte rare cazuri”, deoarece o sancțiune de acest tip nu era în interesul stăpânilor, mai ales că infracțiunile ce presupuneau pedeapsa capitală sau pedepse privative de libertate erau destul de numeroase.

¹¹¹ DRH, B, vol. XXI, p. 432, doc. 264, <1627 septembrie 1 – 1628 august 31> 7136.

¹¹² *Ibidem*, vol. XXIII, p. 313, doc. 190, 1630 decembrie 13. „*Iar apoi, Nan, cu altceva n-a avut cu ce să plătească pe acel țigan al lui Leca spătar, ci a făcut zapis de la mâna lui pentru 5 000 aspri și a pus zi la Sfântul Ilie Proorocul ca să plătească pe acel țigan*”.

¹¹³ *Ibidem*, vol. XXXVII, p. 91, doc. 107, 1652 martie 28.

să o aducă la divan pe împricinată, care „a stat să piară pentru moartea acelor doi copii de țigan”, și, în ciuda achitării de către aceasta a „dușegubinei depline”, domnul refuză aplicarea principiului compoziției, și „tot a stat Radul voievod să facă Maricăi moarte”¹¹⁴. Atitudinea domnului nu este, de această dată, în conformitate cu obiceiul, ci cu pravila, care prevedea ca regulă generală pentru „ucidere” pedeapsa cu moartea: „Pedeapsa ucigătorului nu iaste alta fără numai moartea ... De-ar fi neștine boiaren sau de-ar fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceeaia să poată scăpa de pedeapsa uciderii, ce tot se va pedepsi boiarenul și muiarea, deaca vor face ucidere, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni”¹¹⁵. Apelul la lege este o situație atipică ce nu poate fi generalizată, ci tratată doar ca un caz particular, cu atât mai mult cu cât se explică prin implicațiile economice și politice ale încurcatelor afaceri funciare ce o au ca protagonistă pe Marica din Albești¹¹⁶. Este evident că diferența de abordare juridică a domnului este determinată de o perspectivă nouă asupra făptașului și nu asupra victimei, care oricum nu intră în discuție. Justiția domnească rămâne „oarbă” la calitatea de rob a victimelor, la vârsta acestora¹¹⁷, fiind preocupată doar să aplice nediscriminat legea în cazul făptașului, ignorând circumstanțe atenuante îngăduite chiar de pravilă, precum poziția socială, „boieria, ruda cea aleasă”¹¹⁸ sau sexul, „slăbiciunea firei”¹¹⁹. În condițiile în care miza conflictului între Marica din Albești și domnie era cu totul alta, pricina uciderii țiganilor, ce servise o vreme ca instrument împotriva boieroaicei, este abandonată de textul documentului, în favoarea anchetei inițiate de Matei Basarab, prin care se dovedise nevinovăția logofătului Stanciul Cepariul¹²⁰, acuzat pe nedrept de furt de către Marica. Este sigur, totuși, că nici de această dată nu s-a ajuns la pedepsirea persoanei care omorâse robi țigani, Marica continuându-și viața la mănăstirea Viforâta, unde s-a tuns în călugărie după pierderea procesului din iulie 1634. De altfel, nu se cunosc situații în care boierului care și-a ucis robul să i se fi aplicat pedeapsa stipulată de pravilă¹²¹, mai ales că însuși faptul de a se fi pronunțat o astfel

¹¹⁴ *Ibidem*, vol. XXIV, p. 438, doc. 330, 1634 iulie 15.

¹¹⁵ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 243, zacealele 1, 2, p. 235.

¹¹⁶ V. pe larg cazul Maricăi din Albești, biografia sa, implicarea în diverse litigii patrimoniale, la Violeta Barbu, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, 2003, p. 126–130.

¹¹⁷ Conform pravilei, vârsta fragedă a victimei constituie o circumstanță agravantă a omuciderii: „Cela ce va ucide cocon micșor, acela se va pedepsi mai cu rea moarte decât cela ce ar fi ucis bărbat deplin” (*Îndreptarea Legii 1652*, glava 243, zaceala 4, p. 235).

¹¹⁸ *Ibidem*, glava 367, zaceala 1, p. 345.

¹¹⁹ *Ibidem*, glava 364, zaceala 1, p. 343.

¹²⁰ Preocupată de lupta pentru avere, ca și de răzbunare, Marica din Albești îl acuzase pe Stanciul Cepariul logofăt, poate cel care o pârâse la domn de uciderea copiilor de țigan, că ar ascunde 1 500 ughi de aur, bani ce aparținuseră doamnei Marghita, mama fostului domn al Țării Românești, Gavrilă Movilă. Considerat inițial vinovat, logofătul fusese nevoit să vândă acuzatoarei sale două sate, pentru a acoperi suma cerută de domn (Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 128).

¹²¹ Viorel Achim, *op. cit.*, p. 41.

de pedeapsă, ce respecta litera legii în locul obiceiului juridic, chiar fără a fi fost dusă la îndeplinire, reprezintă un caz excepțional¹²².

INFRAȚIUNI CONTRA RELIGIEI ȘI MORALEI

Pentru ca o infracțiune să poată fi catalogată drept **răpire**, trebuia să îndeplinească două condiții: luarea cu forța a fetei sau a femeii de la casa ei și violul. Prima condiție reprezintă specificul răpirii, care vine să o diferențieze de altă infracțiune, siluirea. *„Răpitura cea adevărată se cade să aibă aceste doao seamne: întâi să rădice muiarea de într-un loc să o ducă într-alt loc; a doa să-i facă silă spre cinstea ei. Iară de va lipsi una de într-aceste doao lucruri, atunce nu iaste răpirea deplină”*¹²³. Pedepsa cuvenită răpitorului și violatorului (siluitorului) nu este asemănătoare, ceea ce dovedește că pravila percepe în mod diferit gravitatea celor două tipuri de infracțiuni, considerând, de fapt, ridicarea femeii din casa în care locuiește ca pe o circumstanță agravantă a violului. Pedepsa obișnuită în caz de răpire *„iaste numai moartea”*¹²⁴, în vreme ce siluirea este sancționată în general după voia judecătorului. Printre situațiile în care acesta din urmă nu trebuie să opteze pentru pedeapsa capitală se numără și lipsa circumstanței specifice răpirii: *„Oarecând nu se va certa cu moarte cela ce va face silă vreuniia, numai atunce când nu o va muta de în casa ei sau de în casa părinților ei într-alt loc”*¹²⁵.

Referindu-ne strict la răpire, o diferențiere socială la nivelul penalității se produce atunci când făptașul este rob, năemit sau slugă: *„Oricare rob sau năemit sau slugoiu, de va răpi vreo fâmeae, acela nu se va certa numai cu moarte, ce încă-l vor și arde în foc”*¹²⁶. Regula generală, care cumula moartea, ca pedeapsă corporală, cu pedeapsa materială, pierderea bucatelor¹²⁷, capătă o nuanță specială doar pentru cele trei categorii sociale amintite, printr-o suplimentare a pedepsei cu durerea fizică asociată morții.

În schimb, aflată în postura de victimă, roaba este egală în drepturi cu aproape oricare altă persoană de sex feminin, fiind deopotrivă apărată de lege: *„Certarea răpitorilor iaste nu numai spre cela ce răpeaște fată cucoană, ce încă și spre cela ce răpeaște muiare cu bărbat, sau și despărțită de bărbat, sau văduo, sau roabă, sau fată de suflet, veri bogată, veri săracă, veri cinstită, veri fără cinste”*¹²⁸,

¹²² *Istoria dreptului românesc*, partea I, vol. I, p. 439, se bazează pe acest unic caz pentru a afirma că „Uciderea unui rob era crimă: robul era socotit om, nu lucru”.

¹²³ *Îndreptarea Legii 1652*, glava 259, zaceala 29, p. 261.

¹²⁴ *Ibidem*, zaceala 2, p. 259.

¹²⁵ *Ibidem*, glava 252, zaceala 6, p. 253.

¹²⁶ *Ibidem*, glava 259, zaceala 13, p. 260.

¹²⁷ *„Cela ce va răpi pe vreo muiare, acela nu se va certa numai cu moarte, ce încă-ș va piarde și bucatele, că le va da judecătoriu muerii ceii răpite ...”*; *ibidem*, zaceala 3, p. 259.

¹²⁸ În această privință, pravila se contrazice odată cu precizarea din cadrul glavei 260, zaceala 1: *„Nu se va certa ca un răpitoriu cela ce va răpi pe vreo muiare curvă, ce să va certa după voia judecătoriu”*; *ibidem*, p. 263.

*tot într-un chip și cu o certare se vor certa*¹²⁹. Dând citire unui alt paragraf al glavei „Pentru răpire”, se constată că această enumerare a posibilelor categorii de victime nu este totuși exhaustivă, excepție făcând fetele marilor boieri. Agresorii lor sunt susceptibili de un tratament mai aspru decât în general, asemănător celui pentru infracțiunile agravate de folosirea armelor și a complicilor¹³⁰, așa încât și de această dată se respectă principiul inegalității incriminării, pe criterii sociale.

Pentru **siluire**, judecătorul are marea libertate de a alege pedeapsa potrivită fiecărui caz în parte, în condițiile în care „*pravilele împărătești*” nu sunt unanime în a recomanda aceeași sancțiune pentru această vină: „*Un fel de pravile zic să se cearte după voia judecătoreiului; altele zic să-i trimiță la ocnă, altele zic să li se facă moarte*.”¹³¹ Moartea este prevăzută în mod expres doar în câteva împrejurări: pentru recidivă¹³², pentru săvârșirea violului cu duritate deosebită, cu arme și cu complici¹³³, pentru imoralitate față de purtătoarele de rasă (*ierosilie*)¹³⁴ și pentru cazul în care robul, năemitul sau sluga se fac vinovați față de fata stăpânului („*Robul sau năemitul sau sluga, de va face silă featei stăpânului-său, atunci să-l arză în foc de viu*”¹³⁵). Ca și pentru celălalt tip de vină, răpirea, se constată că pedeapsa cea mai crudă cu putință le revine aceluiași trei categorii ale societății, incluzându-i și pe robi. Există însă o deosebire, care determină un tratament mai îngăduitor pentru robii, slugile și năemiții siluitori decât pentru cei răpitori, în concordanță cu logica prin care răpirea este o infracțiune mai gravă decât siluirea. Deși mediul din care trebuie să provină făptașii rămâne același, robul sau năemitul sau sluga, pentru a ne încadra în această speță, sancționată prin arderea de viu, se limitează sfera posibilelor victime doar la fata stăpânului. Rezultă astfel că cele mai grave fapte penale de care se poate face vinovat robul sunt cele care afectează persoana și familia stăpânului său, în virtutea legăturii personale, de servitute, cu acesta.

Dacă relația intimă ar primi asentimentul fetei stăpânului, culpa ar înceta să mai fie siluire și ar atrage după sine moartea ambilor implicați: „*iară de va fi fost cu voia featei, atunci să-i facă moarte și ei*”¹³⁶. Soluția prevăzută pentru pedepsirea unei

¹²⁹ *Ibidem*, glava 259, zaceala 12, p. 260.

¹³⁰ „*Mai mare iaste răpirea când va fi cu soții multe și cu multe feluri de arme și căce să răpeaște fată de mare boiaren, și atunci judecătoreiul va certa mai mult de cum ar fi răpirea mai mică*”; *ibidem*, zaceala 25, p. 260.

¹³¹ *Ibidem*, glava 252, zaceala 9, p. 253.

¹³² „*Cela ce să va fi pedepsit o dată sau de doao ori după cum va fi fost voia judecătoreiului și el nu se va fi pocăit, ce iară va fi făcut silă și alțiia, atunci se va certa cu moarte*”; *ibidem*, zaceala 16, p. 254.

¹³³ „*Cela ce va face silă vreunii feate sau vreunii mueri văduo și de va fi cu arme și cu soții, aceluia să i se facă moarte; iară de va fi fost fără arme, atunci să se cearte după cum va socoti judecătoreiul*”; *ibidem*, zaceala 5, p. 253.

¹³⁴ „*Cela ce să va împreuna trupeaște cu călugăriță, acela altă certare nu pot să-i mai dea, fără numai o moarte și să i se ia tot ce va avea, să se dea mănăstirii de unde iaste călugărița*”; *ibidem*, glava 258, zaceala 4, p. 258.

¹³⁵ *Ibidem*, glava 252, zaceala 4, p. 253.

¹³⁶ *Ibidem*.

reprezentante a categoriei privilegiate a societății este extrem de drastică, în condițiile în care relațiile sexuale în afara căsătoriei (*curvia*) sunt sancționate în general canonic¹³⁷, iar sancțiunea maximă, moartea, survine numai pentru culpabilități foarte grave, cum ar fi relațiile sexuale nefirești – sodomie, zoofilie¹³⁸ – și cele dintre anumite categorii de persoane înrudite – „*mestecarea de sânge*”¹³⁹ (incestul). De data aceasta, vina întreținerii unei relații sexuale extraconjugale este însoțită și agravată de o altă vină, ignorarea ierarhiilor sociale, „amestecul” social, legăturile intime dintre stăpână și rob fiind interpretate de pravilă ca un prejudiciu de neiertat adus ordinii și moralei vremii. În aceeași logică se înscrie și includerea în rândul impedimentelor de căsătorie a unui criteriu de natură socială: „*Nici robii nu vor putea să ia pre stăpânele lor, ca să nu zică că mai nainte au fost îmblat cu dânsle*”¹⁴⁰.

În rândul infracțiunilor îndreptate împotriva bunelor moravuri intră și **proxenetismul** (*votria*), pentru care *Îndreptarea Legii* oferă mai multe variante de sancțiuni, dintre cele mai severe¹⁴¹, după ce evaluează că „*greșala supuiorului iaste mai rea decât greșala preacurviei*”¹⁴². Glavele în care sunt expuse fațetele votriei și penalizarea acestora acordă un loc privilegiat ideii de onoare, cu cele două ipostaze ale ei: aceea a victimelor, onoare compromisă, care trebuie refăcută, recuperată și aceea a făptașilor, onoare care, dimpotrivă, trebuie distrusă. Astfel, pedeapsa propriu-zisă a proxenetului era completată de una accesorie, „*rămânerea fără de cinste, ce să zice de ocară și de rușinea ceștii lumi și de-acia n-are nice o credință nice într-un loc*”¹⁴³, adică discreditarea în fața comunității, pierderea onoarei urmată de anumite incapacități. Chiar printre modalitățile principale de sancțiune este enumerată și posibilitatea ca pe vinovat „*să-l poarte pre ulițe cu pialea goală și să-l bată*”¹⁴⁴, așa încât povara rușinii suferite în spațiul public să dea consistență unei pedepse corporale mai lejere, bătaia.

Preocuparea pentru îndreptarea daunelor morale provocate de proxenetism devine vizibilă și în situația în care roaba este supusă exploatării sexuale de către stăpânul său. Infractorul poate evita trimiterea la ocnă dacă ajută la spălarea rușinii fetei, prin găsirea cât mai rapidă a unui soț pentru aceasta. Achitându-se de reparațiile

¹³⁷ *Ibidem*, glava 240, p. 234; glava 329, p. 302.

¹³⁸ *Ibidem*, glava 333, zaceala 1, p. 304; acestea două sunt cele mai aspru pedepsite, atât laic, cât și canonic, moartea fiind urmată de arderea trupurilor (*ibidem*, zaceala 2, p. 304 – pentru sodomie; glava 334, zaceala 1, p. 306 – pentru zoofilie).

¹³⁹ *Ibidem*, zaceala 1, p. 304; glava 211, p. 216–218.

¹⁴⁰ *Ibidem*, glava 199, p. 210.

¹⁴¹ Opțiunile erau: pedeapsa capitală, executată în anumite situații prin decapitare; privarea de libertate, prin trimiterea la ocnă, uneori pe viață; bătaia și purtarea pe ulițe în pielea goală. Se adaugă o variantă mai îngăduitoare, precum „*zic alte pravile, să gonească pre votru și să-l scoată dentr-acel oraș sau sat, unde va fi făcând votriia*”. Oricare ar fi fost aleasă dintre acestea, trebuia cumulată cu o pedeapsă accesorie, degradarea civică (*ibidem*, glava 127, zacealele 2–7, p. 149).

¹⁴² *Ibidem*, zaceala 1, p. 149.

¹⁴³ *Ibidem*, zaceala 5, p. 149.

¹⁴⁴ *Ibidem*, zaceala 4, p. 149.

morale, stăpânul este tratat cu îngăduință de către lege, în mod distinct, raportat la dispozițiile generale, fiind absolvit și de pedeapsa propriu-zisă și de cea menită să-l dezonoreze. Singura formă reală de ispășire a vinii sale constă în pierderea dreptului de stăpânire asupra roabei, asemănătoare decăderii din drepturile părintești a tatălui care-și îndeamnă fiica la fapte imorale¹⁴⁵ („*Cela ce-ș va da roaba să se dezmiarde neștine cu dânsa pentru dobânda, acela-și piarde putearea ce are asupra roabei și rămâne roaba slobodă; și mai vârtos judecătoria să-l grăbească să o mărite, iară de nu o va mărita cum mai curând, atunci să-l pedepsească pre stăpân cu ocna.*”¹⁴⁶). Această soluție la care apelează *Îndreptarea Legii* pentru a pedepsi pe stăpânul care greșește față de roaba sa corespunde principiului potrivit căruia, în general, boieria funcționează ca circumstanță atenuantă, dar vine în contradicție tocmai cu dispoziția excepțională prin care faptele rușinoase (și în mod expres votria) trebuie pedepsite mai aspru atunci când sunt săvârșite de boieri, fiindcă ei reprezintă „*ruda cea aleasă, boierii*”¹⁴⁷ și de la ei se pretinde o conduită pe măsura rangului: „*Greșalele care fac rușine boierii boierilor, atunci mai mult se ceartă boierii decât cei mai mici și oameni mai de jos; cum se-ar zice, la greșala votriei, se va certa mai mult boiarenul decât cel mai micșor*”¹⁴⁸.

SUDALMA

Ultimul tip de infracțiune, contra onoarei, care prilejuiește pravilei de la Târgoviște menționarea robilor, este sudalma, o injurie prin fapte sau vorbe. Aceasta se pedepsește doar dacă este nejustificată¹⁴⁹, sancțiunea fiind stabilită de către judecător, în funcție de gravitatea injuriei, locul săvârșirii, persoana căreia i se adresează („*obrazul suduii*”). Dacă este îndreptată împotriva robului *fără de vină*, sudalma necesită o sancțiune, lăsată la libera apreciere a judecătorului, doar dacă îl afectează și pe stăpânul robului. Din textul reglementării reiese că robul nu are capacitatea juridică de a depune plângere penală, el fiind reprezentat de stăpânul său care pune în mișcare acțiunea penală („*Sudalma robului iaste sudalmă stăpânului-său. Drept aceeaia poate stăpânul robului despre partea lui, să facă pâră la judecătoria pentru sudalma robului său, măcar de-ar fi cât de micșoară sudalma.*”¹⁵⁰), tot așa cum pentru injuriile adresate unui nevârstnic, tatăl acestuia este cel care trebuie să se prezinte în justiție¹⁵¹. Continuând lectura paragrafului, se

¹⁴⁵ *Ibidem*, glava 130, zaceala 1, p. 152.

¹⁴⁶ *Ibidem*, glava 128, zaceala 3, p. 150.

¹⁴⁷ *Ibidem*, glava 367, zaceala 1, p. 345.

¹⁴⁸ *Ibidem*, zaceala 5, p. 345.

¹⁴⁹ „*Când va sudui neștine pre altul pe dreptate și pentru căce i se cade să-l suduiască ca pe un vinovat, atunci acela nu se va certa; iară de-l va sudui fără de vină, atunci ca un suduitoriu se va pedepsi, măcară de-ar fi cum zice suduitoriu, adevărat.*”; *ibidem*, glava 108, zaceala 6, p. 135–136.

¹⁵⁰ *Ibidem*, glava 109, zaceala 5, p. 136.

¹⁵¹ „*Sudalma ce va sudui neștine pre cocon mic, aceeaia se socotește c-au suduit pre tată-său. Drept aceeaia poate tată-său să meargă la judecătoria să se plângă, măcar de nu l-ar mâna fiu-său, ce numai ca pentru să se cearte cela ce va fi suduit pre fiu-său.*”; *ibidem*, glava 109, zaceala 1, p. 136.

observă că, de fapt, stăpânul solicită dreptate doar dacă se simte lezat el însuși: „Și acesta se socotește cându-l va sudui în pizma stăpânu-său, pentru să-i facă lui rușine; iară de va fi suduit pre rob pentru vina lui și nu se va atinge nimica de stăpân, atunce nu se va pedepsi nice unul, nice altul”¹⁵².

Dreptul obișnuielnic, ca sistem de drept diferit de cel pozitiv, receptat la mijlocul secolului al XVII-lea, reprezintă ansamblul cutumelor larg împărtășite de actorii sociali în urma unor practici de durată. Este un sistem juridic complet, fundamental și independent de orice confirmare sau autorizare venind din partea dreptului scris¹⁵³. „Obiceiul Țiganilor”, parte componentă a acestui sistem, prinde contur treptat, drept creație a societății, începând cu momentul sosirii Țiganilor la nord de Dunăre (în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea). Tipărirea primului cod de legi valah, *Îndreptarea Legii* (1652), survine așadar într-o perioadă în care dreptul cutumiar al Țiganilor (în majoritate împărtășind condiția socială de robi) se cristalizase și se afla deja în uz, anumite elemente ale sale fiind cunoscute și confirmate și de către domnie.

Comparând „obiceiul Țiganilor” cu ceea ce am putea numi printr-un termen exogen „dreptul scris al robilor”, așa cum se conturează el în *Îndreptarea Legii*, observăm cum cadrul normativ al pravilei este asemănător, în ansamblu, practicii juridice consacrate. În virtutea faptului că ambele sisteme de drept se referă la aceeași stare de dependență personală, robia, fie ea de tip bizantin, cea descrisă de pravilă, fie de tip autohton, robia Țiganilor, este normal ca esența ei să rămână neschimbată. Absența libertății, a voinței individului, obediența față de stăpân, relația de subordonare extinsă în spațiul familial, capacitatea juridică limitată, tratamentul mai sever uneori în cazul delictelor penale, coroborate cu responsabilitatea față de propriile acte, pentru care trebuie să plătească penal, și dreptul la viață¹⁵⁴, toate aceste trăsături alcătuiesc specificul statutului juridic al robilor care oscilează între condiția de bun aflat în stăpânire și cea de persoană, prima rămânând precumpănitoare.

Pe de altă parte, obiceiul este inovator, se adaptează în permanență realităților și nevoilor societății, creând nota de specificitate a robiei Țiganilor din Țara Românească. Urmărind doar echivalentul acelor aspecte aduse în discuție de

¹⁵² *Ibidem*, zaceala 5, p. 136.

¹⁵³ V. Al. Georgescu, *La place de la coutume*, p. 559–560.

¹⁵⁴ Pravila recunoaște robilor dreptul la viață, la legitima apărare atunci când existența lor este pusă în pericol de loviturile abuzive ale stăpânului: „Însă de să va afla că acei mai mari trec peste măsură și-și es di în obiceae, de-i bat de-a pururea și foarte cumplit și vine lucrul de stă în cumpănă de moarte să și-i ucigă de tot ... atunce cei mai mici vor putea sta împotriva celor mai mari, și de să va tâmpla vreuna ca aceia, atunce pot să-i ucigă și de tot și să n-aibă nici o certare.”; *Îndreptarea Legii 1652*, glava 246, zaceala 14, p. 246.

Îndreptarea Legii, se remarcă drept inovații ale practicii juridice: obiceiul de a nu despărți cuplul de robi deja format, *legea hoților de cai*, gloaba de cai și dușegubina (care nu sunt caracteristice doar pentru *obiceiul țiganilor*) sau posibila discriminare penală a robului în postura de victimă. Așa cum recomandă codul de legi de la 1652, dubla *certare* a hoțului, ca și a criminalului, *în bucate și asupra trupului*, este valabilă și în practică, însă noutatea apare în cazul compoziției. Componenta privată, inițială, a compoziției, tocmeala între părți și repararea daunelor doar la nivel particular, evoluează către o înțelegere în care imixtiunea statului, la nivel administrativ și material, capătă un rol tot mai însemnat. Intervenția unui terț (domnia) în gestionarea învoielii se manifestă în practică prin nevoia de mediere sau consimțământ dat pentru iertarea de pedeapsa cu moartea și mai ales prin perceperea unei amenzi – gloaba de cai, pentru furtul de cai, dușegubina, pentru omor. Evoluția este percepută și de prăvălă, în contextul normării despăgubirilor pentru furt¹⁵⁵. Deși gloaba este prevăzută în *Îndreptarea Legii*, totuși apariția ei rămâne izolată în soluționarea delictelor penale, legea dând credit masiv pedepselor corporale, câteodată extrem de severe. În practică, diferă fundamental rolul compoziției în raport cu represiunea fizică, cea dintâi lărgindu-și sfera de aplicabilitate la nivelul categoriilor sociale și al tipurilor de infracțiuni. Inovația actorilor sociali duce la transformarea compoziției într-un principiu profitabil pentru domnie și, ca atare, extrem de frecvent aplicat, fiind preferat executării sancțiunii penale.

Judecând strict modul în care este reglementată robia de către pravila de la 1652, printr-o comparație cu codurile de legi valahe ale secolului fanariot și chiar cu starea de fapt din Țara Românească, reflectată de documentele vremii, se poate constata că *Îndreptarea Legii* nu este bine adaptată realităților secolului al XVII-lea atunci când vine vorba despre această stare socială. Dispozițiile sale nu acoperă decât o mică parte a posibilelor spețe care ar putea privi raporturile dintre țigani și autorități și, cu atât mai puțin, pe cele dintre țigani, în ciuda masivității codului de legi, a bunei reprezentări demografice a acestei categorii sociale și a problemelor pe care le generează relaționarea acestora cu ceilalți membri ai societății. Vocabularul se servește de termenii generici *stăpân* și *rob*, ignorând astfel diversitatea pe care o cunoaște masa robilor, împărțită între țigani boierești, mănăstirești, domnești, precum și problematica specifică fiecăreia. De asemenea, instituția robiei nu este abordată ca realitate socială separată, ci este integrată în sfera mai largă a relațiilor de subordonare de diverse tipuri: socială, domestică, familială, profesională. Tipurile de

¹⁵⁵ „*Certarea ce zicem să dea de doao ori prețul acelu lucru ce se-au luat fără de ispravă, iaste așa: cum se-ar zice, când nu va fi acel lucru de față, atunce să-l plătească îndoit, iară de va fi de față, atunce să-l dea înapoi și să dea și prețul cât va plăti acel lucru. Acest obicei au fost legiuit de legiuitorii cei bătrâni, iară în vremea de acmu, cești mai tineri se-au tocmiț toți împreună și-au schimbat acea tocmeală într-acesta chip: adică să dea numai lucrul ce-au luat, iară să-l cearte judecătorul după cum va fi voia lui, cum se-ar zice să-l globească, sau să-l închiză în temniță sau în gros, sau într-alt chip oricumu-i va părea pe dreptate.*”; *ibidem*, glava 348, zaceala 37, p. 326–327.

servitute – *feciorul, robul, roaba, slujnica, năemitul, sluga* – nu sunt bine definite, individualizate, iar inechitatea socială a vechiului drept se verifică și prin faptul că legile sunt formulate din perspectiva stăpânului, cu grija de a asigura în primul rând privilegiile acestuia și apărarea drepturilor sale.

SLAVERY IN SEVENTEENTH CENTURY ROMANIAN LAW.
ÎNDREPTAREA LEGII (1652)

Abstract

Two main issues are addressed in the present paper: the regulation of slavery – an important institution in the medieval and pre-modern Wallachian society – by the first law of Wallachia, *Îndreptarea Legii* (Târgoviște, 1652), a nomocanon of Byzantine inspiration, and the fact that this law was not an only source, slavery in the area lying between the Danube and the Carpathians, at least in the second half of the fourteenth century, being mainly governed by the customary law, *obiceiul țiganilor*, a law system already crystallized and in use before the emergence of *Îndreptarea Legii*. An analysis is made of the relation between the legal framework and the customary law. Examples are given of the similarity between the norms stipulated in *Îndreptarea Legii* and the customary practice of slavery, with an explanation of the reasons for such similarities. The particularities of Roma slavery in Wallachia in comparison with other forms of personal servitude are also assessed.

APARIȚIA PORECLEI „GAȘPER” PENTRU ȚIGANI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC*

PETRE MATEI

În spațiul românesc, Țiganii au fost o prezență importantă sub aspect numeric. Răspândiți pretutindeni, atestați deja din secolul al XIV-lea și, până la mijlocul secolului al XIX-lea, supuși robiei, deci aparținând unei categorii sociale inferioare, Țiganii au făcut obiectul unui număr impresionant de porecle și denumiri. Una dintre ele, aceea de „gașper”, menționată și în studiul despre porecle al lui Aurel Candrea, ne-a atras în mod special atenția: „*Gașper este o altă poreclă dată Țiganului lăutar, dar și Țiganilor în genere. [...] Ne-am săturat de scârțâiturile a doi păcătoși de gașperi. [...] Femininul gașperiță e porecla obicinuită a Țigăncilor. Ispirescu, «Legende», p. 63: «Cum văzu copilașii așa de frumoși, gașperița de cioară, ce să facă ca să ponosescă pe Doamna sa?»*»¹

* Lucrare realizată în cadrul proiectului de cercetare *Problema Țiganilor în România în secolul al XIX-lea. Instituția robiei, mișcarea abolitionistă și emanciparea Țiganilor* (director dr. Viorel Achim), proiect finanțat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, contract nr. 183/2007.

¹ Aureliu Candrea, *Porecele la români*, în „Revista nouă”, VII, 1894, nr. 12, p. 463–472. Candrea înșiră o listă imensă de porecle care-i vizau pe Țigani: „acela care se poate într’adever fâli cu bogăția cea mai mare de porecle cu care e blagoslovit, e Țiganul [...] Cea mai obicinuită poreclă dată Țiganului din cauza feței lui «albe ca fundul ceaunului», este cioară, cu derivatele cioroiu, cioroaică, ciurilă, cioropină, cioranglav, ciorpandel, ciorogac etc. [...] Cioroiu e o poreclă ce se aplică bărbaților. [...] Cioroaică se zice numai unei Țigănci. [...] Ciurilă e o poreclă dată Țiganului, care se aude peste Carpați. [...] Cioropină se aplică de o potrivă la Țigan și la Țigancă. [...] Cioranglav [...] Ciorpandel e porecla dată în special copiilor Țiganului, dar câte-odată și Țiganului în vârstă. [...] Tot pentru culoarea-i neagră, Țiganul mai primesce porecele de cioacă, crancău, harapină, harapilă etc. [...] După limbuția lor, Țiganul și Țiganca sunt porecliți coțofană, ciocănitoare, cârâitoare, codobatură, corcodină etc. [...] Următoarele porecle se dau Țiganilor, dar mai cu seamă copiilor de Țigan: graur, grangor, gangur, gănguraș, găngurel, gărgăun, gărgăuon. [...] Porecele de ighiptean și faraon ce i se dau Țiganului, vin de la părerea greșită că acest neam și-ar fi trăgând originea din Egipt. [...] Poporul, socotind pe Țigan tot așa de negru la suflet pe cât e de negru la chip, îi aplică o mulțime din epitele diavolului. Așa sunt: comurat, Sarsailă, tartor etc. [...] Tot după apucăturile lui, Țiganul mai e poreclit haramin sau aramină, propriu tâlhar, hoț [...] Alte porecle de dispreț date Țiganilor sunt următoarele: Baragladină se aplică deopotrivă Țiganului și Țigăncii [...] Lăieț și mirloiu sunt porecle ce se dau Țiganului dincolo de Carpați. [...] După ocupațiunile lui, Țiganul mai e poreclit: ursar, lingurar, corturar [...] O altă poreclă a Țiganului este boroiu. [...] Porecele bahniță și băhanie se dau deopotrivă Țiganului și Țigăncii. [...] O Țigancă bătrână e poreclită la țară horholina. [...] Porecele ce obicinuesc poporul a le da copiilor de Țigani, sunt: danciu, gangur, grangor, găngurel sau grangorel, ciorpandel, parpangel sau parpanghel, puradeu, purdelas, pirandeu etc. [...] „Danciucu” se zice ca

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 101–113

Sperăm ca prin contextualizarea acestei porecle să înțelegem mai multe despre modalitățile prin care, în societatea tradițională, se construia alteritatea.

Voiam pentru țigani o poreclă „veche” pe care s-o fi putut urmări și analiza de-a lungul unei perioade cât mai lungi de timp. Un argument convingător în favoarea vechimii ni s-a părut a fi faptul că, pentru poreclire, s-a simțit nevoia de a recurge la un reper religios, Gașpar, unul dintre magii amintiți în Biblie. Acest fundal religios, deloc familiar nouă astăzi, părea a oferi garanția căutată. Pe de altă parte, speram că, implicând magii, personaje vizibile, onorate de Biserică, ar fi putut fi mai ușor identificate condițiile apariției poreclei.

Mai în detaliu despre această poreclă scria și Iuliu Zanne: „*Gașper. Poreclă ce se dă țăganilor. Gașper este o corupție a numelui Gașpar sau Gaspar, unul din cei trei crai de la resărit: Melchior, Baltazar și Gașpar. Acest Gașpar ar fi fost, după legendă, împăratul Arabiei și în jocul vicleimului se reprezintă ca un Arab. [...] De la Gașper vine femininul Gașperiță, poreclă ce se dă țiğăncelor*”².

S-a ajuns deci la porecla „gașper” prin contaminare. Românii și l-au imaginat pe Gașpar așa cum era el reprezentat în spațiul românesc prin intermediul jocului vicleimului³. Asemenea țiganului, perceput ca negru, magul Gașpar era reprezentat ca „împăratul Arabiei” (deci tot negru). Dar aceasta nu lămurește când și cum s-a produs asocierea țigan-Gașpar. La prima vedere, ar părea rezonabil să credem că porecla este foarte veche: deja de la introducerea creștinismului în spațiul românesc, ar fi existat negrul mag Gașpar și, ulterior, în momentul apariției țăganilor în secolul al XIV-lea, aceștia având tenul mai întunecat, posibilitatea de a recurge la paralela Gașpar-țigan ar fi determinat ivirea acestei porecle. Această ipoteză era însă falsă întrucât pornea de la premisa greșită că reprezentarea magilor și modalitățile de familiarizare a credincioșilor cu aceștia ar fi rămas constante de-a lungul timpului.

Credem că porecla este mult mai recentă. Magul Gașpar, așa cum era el cunoscut de către țăranii români în secolul al XIX-lea, nu a fost dintotdeauna negru. Atributele magilor au fost construite, iar această transformare a lor, putând fi urmărită pentru Vestul Europei, va servi drept termen de comparație pentru situația de la noi. Pentru a verifica dacă au fost întrunite condițiile de creare a poreclei „gașper” trebuie cercetat în ce măsură se poate demonstra existența unui mag (negru) cu numele Gașpar în spațiul românesc.

După cum am văzut în citatul din Iuliu Zanne, se știa că erau trei magi, individualizați prin nume și prin anumite trăsături fizice. Dar țăranii români știau

deminutiv din danciu (nume propriu foarte favorit Țiganilor) despre veri-ce copil de Țigan, ca apelațiune ridiculă [...] Parpangel sau parpanghel se dă ca poreclă Țiganilor tineri dincolo de Carpați. [...] Puradeu, cu diminutivul purdelaș și pirandeu sunt de-asemena usitate peste Carpați ca porecle ale copiilor de Țigan.”

² Iuliu Zanne, *Proverbele Românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. VI, București, 1901, p. 119.

³ Pentru o listă a denumirilor dramei liturgice, v. Apostol Culea, *Datini și muncă*, București, 1945, p. 49–50: „Între Crăciun și Bobotează, flăcăii umblă cu Vicleimul (Muntenia), Vicleiul (Oltenia), Vifleemul (Ardeal), Irozii (Moldova), Vertep (Banat)”.

mai multe despre magi decât spusese Matei, singurul evanghelist care-i consemnase, de altfel sumar, fără a specifica numărul, numele sau proveniența exactă a lor⁴. Numele lor (Gașpar, Baltazar, Melchior), trăsăturile (bărboși sau imberbi, albi sau nu), chiar numărul lor, precum și alte caracteristici ale magilor au variat în timp. Abia spre secolul al XII-lea magii au ajuns să capete caracteristicile familiare țăranilor români în secolul al XIX-lea⁵, cu precizarea că înnegrirea magului, care a permis apariția poreclei, pare să se fi consacrat în Vestul Europei mai târziu, spre secolul al XV-lea. Magii au ajuns să semnifice cele trei rase umane, corespunzând celor trei continente ale Lumii Vechi⁶.

În secolul al XV-lea, în condițiile intensificării contactelor cu Africa neagră, s-a produs un complex fenomen de înnegrire a unor personaje biblice. Este cazul, pe de-o parte, al unuia dintre magi (înnegrire pozitivă) și, pe de altă parte, al lui Ham (înnegrire negativă). În acest context, începând cu secolul al XV-lea, prezența unui mag negru în scena Adorării devine un motiv iconografic răspândit⁷.

Este posibil oare ca, independent de aceasta, să se fi petrecut și în spațiul românesc înnegrirea lui Gașpar, avându-l însă la bază pe ȋigan? Credem că nu, modelul fiind doar preluat. Spre deosebire de „bunul” negru creștin cu care Europa catolică intră în contact, ȋiganul, până târziu, nu pare să fi fost considerat un model de evlavie care să inspire astfel de credințe.

Pe lângă condiția ca unul dintre magi să fie negru, trebuia să fie întrunită și a doua condiție, anume ca magul să aibă numele Gașpar. Constatăm însă că nici numele Gașpar nu este un lucru cert, nefiind singurul folosit. Numele Baltazar, Melchior și Gașpar, atestate pentru prima oară într-un document din secolul al VIII-lea, devin târziu cu adevărat populare în Occident, ca urmare a lucrării *Historia Scolastica* a lui Pierre le Mangeur, scrisă între anii 1170 și 1178. Chiar și în Apus aceste nume „latinești” au circulat în paralel cu așa-zisele nume ebraice ale celor trei magi (măcar numărul lor era stabilit!): Apellius, Amerus, Damascus, și grecești: Galgalath, Malgalath și Saracin etc.⁸

Treptat numele Baltazar, Gașpar și Melchior s-au răspândit în întreaga Creștinătate, dar s-ar părea că românii au preluat aceste denumiri relativ târziu. Referindu-se la aceasta, Moses Gaster observa: *„interesant este că «Întrebările» din copia de la 1809 n’au aceste numiri, căci fiind o traducere după originale bizantino-slave reprezintă tradițiunea orientală, deosebită de cea occidentală, care poreclește pe cei trei crai cu numirile pomenite. Iată pasagiul respectiv,*

⁴ Matei, II, 1–12.

⁵ Marianne Elissagaray, *La légende des rois mages*, Paris, 1965, p. 27–28.

⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁷ Benjamin Braude, *The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods*, în „The William and Mary Quarterly”, 54, 1997, nr. 1, p. 103–142.

⁸ M. Elissagaray, *op. cit.*, p. 28–30.

destul de instructiv. Întrebare. Cum au fostu numele celor trei crai ce au adus daruri la nașterea lui Hristos? Răspuns. Elemeh, Eleoru, Elavu. Întrebare. Dar dacă au mers acolo ce au zisu? Răspuns. Elemeh au zisu: veniți să ne închinăm împăratului nostru, Dumnezeu, iproci, și ceilalți”⁹.

Cel mai vechi text românesc păstrat din irozi, de la 1821, cuprinde un dialog între Irod și cei trei crai, numiți deja Baltazar, Melhior și Irimie, și este urmat în această direcție de cântecele de stea culese de Anton Pann, unde Irod se întreține de astă dată cu cei trei magi având numele cunoscute: Baltazar, Melchior și Gașpar (pentru niciunul nu se menționează însă tenul închis): „*Gașpar. Eu sânt craiul Gașpar de la răsărit și văzând steaua ce s’au arătat pe cer, am ispitit proorocii și scripturile ș’am cunoscut că s’a născut Christos*”¹⁰.

Numele Gașpar pare a fi fost preluat deci relativ târziu în spațiul de limbă română și nu a beneficiat de o primire fără rezerve. În unele regiuni românești s-a păstrat pentru Gașpar numele Ilimiu (în Basarabia) sau în alte părți a fost declarat negru un alt mag (Baltazar)¹¹. Interesant este că încă la sfârșitul secolului al XIX-lea printre irodarii din Moldova circulau versiuni ale jocului, scrise pe la 1860, în care în loc de Gașpar era amintit Irimia¹².

Mijloacele de creare și transmitere a asociației mag-Gașpar-negru-țigan au fost, credem, vicleimul sau irozii, teatrul de păpuși și iconografia. În următoarele pagini încercăm să identificăm care dintre acestea a fost în măsură să determine apariția poreclei de care ne ocupăm.

1. VICLEIMUL SAU IROZII

Credem că ceea ce a impus cu adevărat acest nume a fost vicleimul, dramă liturgică, numită în Moldova și irozii. Tema venirii magilor la Irod, în căutarea lui Iisus, a fost foarte populară în spațiul românesc, fiind interpretată de grupuri de colindători, cu ocazia Crăciunului. De altfel, aceste interpretări au fost considerate, în general, alături de jocul păpușilor, a fi forma de debut a teatrului românesc¹³. Subiectul este pe scurt următorul: Irod, aflând că de curând a fost născut un Crai ce-l va întrece în putere, ordonă ofițerului să afle unde locuiește acest nou rege și să-l omoare. În orice caz, să-i fie adus oricine ar ști ceva despre acesta. Ofițerul îi aduce

⁹ Moses Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 491–492.

¹⁰ *Ibidem*, p. 494–495.

¹¹ Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Crăciunul. Studiu etnografic*, București, 1914, p. 158: „În Basarabia, tacâmul Irozilor se alcătuește din Irod împărat și cei trei crai de la Răsărit: Baltazar, Melihor și Ilimiu [...] În Valahia din Moravia cei trei crai de la răsărit, Gașpar, Melihor și Baltazar [...] Baltazar răspunde și el: «Eu sânt craiu negru din țara Arapilor»”.

¹² Teodor Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iași, 1915, p. 10–12.

¹³ Mihail Kogălniceanu, *Colecțiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugrăv*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, 1883, nr. 1, p. 33.

pe cei trei magi (unul dintre ei fiind negru), care îi spun lui Irod cum au văzut o stea, care, după Scripturi, prevestește pe noul Rege. Prefăcându-se, Irod îi lasă să plece în căutarea lui Iisus, rugându-i ca, în caz că-l vor găsi, să vină să-i spună și lui, că vrea și el să meargă și să i se închine.

Credem că e probabil ca tocmai aceste interpretări să fi avut un impact mult mai mare asupra oamenilor simpli decât ar fi putut avea picturile religioase din biserică. Practic, era interpretată o scenă religioasă, cu actori, cu recuzită etc. Magii se prezentau, vorbeau, amenințau, interacționau cu ceilalți actori, scoteau săbiile etc. Era un spectacol animat, iar auditoriul era probabil mai receptiv la astfel de puneri în scenă. Pe de altă parte, Gașpar pare să fi avut un discurs mai bogat decât ceilalți crai¹⁴. De altfel, cei ce au amintit această poreclă dată ȝiganilor au înclinat să creadă că ea se datorează jocului irozilor. În acest sens, s-au exprimat Moses Gaster¹⁵ și, în urma lui, Iuliu Zanne¹⁶ ș.a.

Imaginea lui Gașpar ni s-a păstrat și în unele fotografii făcute în perioada interbelică, surprinzând jocul irozilor: Magul Gașpar era jucat de cineva având fața înnegrită, purtând o mască de culoare întunecată sau, pur și simplu, având o căciulă pe care scria „Gașpar”¹⁷.

În privința originii irozilor, au existat numeroase teorii. Conform teoriei autohtoniste, obiceiul ar fi fost foarte vechi, apărând cândva la începuturile creștinismului¹⁸. Moses Gaster afirma însă că irozii, nemenționați în secolul al XVIII-lea, sunt o tradiție relativ recentă, rezultat al imitării dramei liturgice săsești. Românizată, ea ar fi devenit populară în secolul al XIX-lea¹⁹. Potrivit altei teorii, a lui Nicolae Iorga, irozii și-ar fi avut originea în jocurile de la școala catolică de la

¹⁴ Constantin Brăiloiu, Henri Stahl, *Vicleiul din Târgu-Jiu*, în „Sociologie românească”, I, 1936, nr. 12, p. 23: „I[rod] (către Gașpar): Dar tu, mă-negritule, buzatule și cu solz după cap, parc-ai fi un mare drac împărat, de unde ești și unde te călătorești? Negrul Gașpar (mișcarea de sus): Negrul Gașpar mă numesc/ Din poporul arăpesc./ Eu n-am mamă, eu n-am tată,/ Parc-aș fi născut din piatră,/ Eu n-am frați, eu n-am surori./ Parc-aș fi născut din flori./ De când scumpii mei părinți/ Zac de zece ani pietruiți/ Domremi mare-n cetate./ Unde focul nu străbate./ Unde soarele nu bate./ Și merg a cerceta/ Popoarele-a judeca./ De păcate a-i ierta/ Domnul Domnilor./ Împăratu-mpăraților/ Dar tu, ce mare mișel ești, (Toți trag săbiile și le încrucișează)/ De vorbești și ispitești/ Trei frați dumnezeiești? [...] Craii trag săbiile și le pun în pieptul lui Irod”.

¹⁵ M. Gaster, *op. cit.*, p. 496: „Reprezentațiunile publice au înrăurit într’un exemplu curios asupra poporului și i-au îmbogățit limba cu un cuvânt nou. Gașpar însemnează acuma ȝigan în graiul popular; ceea ce se explică numai printr’aceea, că unul din cei trei crai adică Gașpar se reprezintă ca un arap, căci după legendă era împăratul Araviei”.

¹⁶ I. Zanne, *op. cit.*, p. 119.

¹⁷ V. fotografiile făcute de Nicolae Ionescu în 1932 și 1935, păstrate la Biblioteca Academiei Române: „Echipe de colinde din București în fața Patriarhiei în noaptea Crăciunului”, BAR, F II 11 160460, 1932 și „Vicleimuri, irozi, stele etc., în noaptea de Crăciun în fața Patriarhiei. 1935”, ibidem, F II 11 160459, 1935.

¹⁸ G. Dem Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*, București, 1874, p. 47: „e cu totul dificil de fixat anume anul în care s’au introdus în țară, daru de bună seamă că datează din primii timpi ai introducerii creștinismului în Dacia”.

¹⁹ M. Gaster, *op. cit.*, p. 490–496.

Iași²⁰. În fine, a patra teorie nu exclude influența modelului apusean, dar are meritul de a insista asupra simbiozei produse între modelul străin/livresc și specificul românesc/popular. Dramatizarea legendei Nașterii s-a făcut de către intelectualitatea apropiată bisericii, dar impactul inițial al acestor texte a fost redus, primele variante, de secol XVIII, greoaie și livrești, fiind folosite exclusiv de preoți²¹. Ulterior jocul devine popular, recurgându-se la formule accesibile publicului larg.

Obiceiul vicleimului a suferit în timp unele transformări. Nu doar că nu este foarte vechi la noi (apărând probabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), dar el nu a devenit popular decât treptat. La început, obiceiul era restrâns, fiind practicat doar de membri ai elitelor²², pentru a fi preluat ulterior și la bază. Potrivit lui Teodor Burada, la sfârșitul secolului al XIX-lea, majoritatea irodarilor erau încă dascăli de biserică²³, dar deja în anii '40 ai secolului al XX-lea, obiceiul pare a fi devenit exclusiv țărănesc²⁴. Pentru unele regiuni se pot identifica cu claritate influențele cărturărești în apariția și evoluția jocului, cum ar fi cazul Săliștei, unde jocul a fost promovat de cărturarul Picu Pătruț²⁵. Asemănătoare este și situația în Macedonia, unde, la începutul secolului al XX-lea, jocul era încă foarte nou²⁶.

Porecla, fiind condiționată de ivirea (relativ târzie) a jocului irozilor, a apărut abia în secolul al XIX-lea.

2. TEATRUL DE PĂPUȘI

Jocul păpușilor a fost considerat, alături de irozi, ca o specie a teatrului popular. Aceste păpuși erau prezente atât în timpul irozilor, ca o completare profană și glumeață, cât și independent de acesta, cu alte ocazii: la nunți, botezuri, de Paște etc.²⁷

Reprezentăția se desfășura într-o cutie numită după împrejurări viclei, chivot, biserică, ladă, hârzob etc.²⁸, ai cărei pereți (făcuți fie din hârtie unsă și devenită astfel transparentă, fie, mai târziu, din sticlă) permiteau spectatorilor să asiste la jocul

²⁰ Nicolae Iorga, *Datinele noastre de Crăciun și originea lor*, în „Revista istorică”, V, 1919, nr. 11–12, p. 371–372.

²¹ Gheorghe Vrabie, *Teatrul popular românesc*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, VI, 1957, nr. 3–4, p. 485–562.

²² M. Kogălniceanu, *Colecțiune de modeluri ...*, p. 33: „La începutul încă al acestui secol irosii erau ținuti în onoare mai mare; fiii boierilor celor mai 'nalți, îmbrăcați în haine de stofă aurite, mergeau la curtea domnescă și la casele boieresci cele mai însemnate de reprezentau scenele religioase”.

²³ T. Burada, *op. cit.*, p. 10: „Mai toți actorii improvizați ce reprezentau pe Irozi, erau dascăli de pe la diferite biserici”.

²⁴ Mihail Vulpescu, *Irozii, păpușile, scaloianul și paparudele. Teatrul țărănesc al Vicleimului*, București, 1941, p. 10.

²⁵ Elisabeta Nanu, *Un manuscris cu Irozi al lui Picu Pătruț*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, VI, 1942, p. 321.

²⁶ T. Burada, *op. cit.*, p. 25: „În Macedonia, reprezentația Irozilor a început de vre-o câțiva ani numai”.

²⁷ C. Gane, *Doamna Smaragda Callimaki*, în „Realitatea ilustrată”, 8, 1934, nr. 390, p. 22–24.

²⁸ T. Pamfile, *op. cit.*, p. 159.

păpușilor²⁹. În perioada Crăciunului, păpușile, pe de-o parte, reluau mesajul irozilor (păpuși Crai, Irod etc.), iar, pe de altă parte, interpretau și mici piese satirice.

Despre reprezentarea dramei liturgice de către păpuși nu se știe multe. Denumirea lăzii păpușilor (printre altele, viclei) indică o anumită apropiere de vicleimul interpretat de actori. De altfel, în Muntenia (nu și în Moldova), scena pe care se produceau păpușile avea în fundal imagini din Betleem, cu Irod stând pe tron. Atât denumirea cutiei, cât și imaginile din Betleem s-ar explica prin contaminare, întrucât păpușile erau în bună măsură jucate în perioada Crăciunului, după irozi³⁰. Există și atestări ale jucării dramei liturgice de către păpuși³¹, dar acestea sunt rare și sumare, obiceiul ca atare nefiind popular și dispărând. Referințele la drama liturgică din jocul păpușilor ajung cu timpul strict decorative³².

Mai apreciate par a fi fost scenetele profane, amuzante. Ele au servit, pe lângă amuzarea publicului, și la restabilirea normelor, prin satirizarea a ceea ce era perceput ca deviant³³. Acestea ne interesează întrucât, prin intermediul lor, erau reprezentate diferite tipuri umane contemporane păpușarilor (țiganul, evreul, bragagiul bulgar, rusul, neamțul, turcul, cerșetorul etc.).

Un studiu despre raportul dintre jocul păpușilor și perceperea țiganului lipsește. E vorba aici de Vasilache Țiganul, un personaj popular în secolul al XIX-lea, despre care nu se cunosc multe. Acesta, cel puțin din spusele lui Alecsandri³⁴, ar fi fost pentru spectatorii jocului de păpuși țiganul generic, obiect al hazului popular³⁵.

Teoriile despre originea și vechimea jocului de păpuși au variat. A fost considerat: autohton sau foarte vechi³⁶, turcesc (Lazăr Șăineanu,³⁷ urmat de Anca Costa-Foru³⁸, Ioan Massoff³⁹ ș.a.), indian, fiind adus în Europa de țigani⁴⁰, și săsesc⁴¹.

²⁹ Un desen ilustrând acest obiect se află la Teodor Burada, *op. cit.*, p. 34.

³⁰ Lila Nădejde, *Teatrul popular de păpuși în secolul al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, VII, 1960, nr. 1, p. 202–203.

³¹ G. Dem Teodorescu, *op. cit.*, p. 50–51.

³² M. Vulpescu, *op. cit.*, p. 42.

³³ G. Dem Teodorescu, *op. cit.*, p. 50–51.

³⁴ Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, vol. IV, București, 1925, p. 50: „Astfel Shakespeare a nemurit pe Falstaff, Molière pe Tartuffe, Cervantes pe Don Quijote etc. Astfel poporul Italian a încarnat grotescul în Pulcinello, Francezul în Guignol, Românul în Vasilache Țiganul, Rușii în Hagi Aivat etc.”

³⁵ E. Baican, *Literatură populară sau palavre sau anecdote*, București, 1882, prefață semnată de Mihai Eminescu, p. 5. „Nu e popor care să fi intrat în contact cu Românul, fără ca acesta să-și bată joc de el. [...] asupra Țiganilor există o întreagă epopee populară în versuri lapidare, cum și-au făcut biserică”.

³⁶ T. Burada, *op. cit.*, p. 33.

³⁷ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, în „Convorbiri literare”, XXXIV, 1900, nr. 8, p. 656–665.

³⁸ Anca Costa-Foru, *Spectacole de divertisment la curțile domnești și boierești în epoca feudală*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, V, 1958, nr. 2, p. 131–133.

³⁹ Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică. De la obârșie până la 1860*, vol. I, București, 1961, p. 37.

⁴⁰ T. Iordănescu, *De unde ne-a venit jocul păpușilor*, în „Convorbiri literare”, XLI, 1907, nr. 5, p. 526–532.

⁴¹ L. Nădejde, *op. cit.*, p. 202.

Este posibil ca jocul păpușilor la noi să fi fost rezultatul mai multor influențe: Karagöz-ul turcesc, Vertep-ul ucrainean, Szopka poloneză, la care să se adauge influențe săsești. Ce ne interesează este însă impactul avut de acest joc. Păpușile reușeau nu doar să-și amuze publicul, ci și să critice și să restabilească norme prin umor și satiră. Iar persiflarea, înfățișarea caricaturală a celorlalți (inclusiv a străinilor), jocurile de cuvinte și particularitățile lingvistice care provocau râsul erau autohtone⁴². Păpușile se adresau unui public românesc, într-un limbaj accesibil, despre lucruri, personaje și evenimente familiare.

Păpușarii jucau păpușile în casa în care erau invitați, nu înainte de a-i întreba pe cei prezenți cum vor să le joace păpușile: cu perdea sau fără, de-a dreptul sau pe înconjuratele, adică folosind expresii cuviincioase sau obscene. În funcție de preferințele publicului, păpușile își interpretau rolurile. Păpușarul pune la lada pe două scaune, se așeza la pământ, în spatele lăzii, și juca păpușile pe mica scenă. Jocul era însoțit de acompaniament muzical oferit de lăutar, care cânta melodia fiecărei păpuși în parte: cântecul ciobanului, al ursarului, al lui Vasilache, al rusului, al turcului etc.⁴³

Nu exista o legătură directă între toate aceste personaje: ciobanul cu oaia sa, un țigan ursar jucându-și ursul, Vasilache Țiganul și aventurile amoroase ale acestuia, cearta și bătaia provocate de Gahița, soția geloasă a lui Vasilache, conflictul dintre rus și turc, soldat cu decapitarea turcului, înmormântarea acestuia din urmă, șoarecele lăudăros, prins în cele din urmă de pisică, evreul luat de diavol etc.

În ciuda impresiei de uniformitate, creată și de preluarea de către diferiți autori a unor pasaje din jocul păpușilor, așa cum fusese înregistrat de Teodor Burada la sfârșitul secolului al XIX-lea, păpușile au avut un repertoriu mai larg, au evoluat, unele vechi au dispărut și au apărut altele noi, în funcție de specificul local. În perioada interbelică, păpușile jucate încă erau, așa cum apar într-o fotografie reprodusă în studiul lui Mihail Vulpescu: „*dela stânga la dreapta: 1. Moș Ionică, 2. Baba Vișa, 3. Iaurgiul, 4. Bragagiul, 5. Turcul, 6. Rusul, 7. Popa, 8. Dascălul, 9. Coana Marița, 10. Dracu, 11. Vânătorul, 12. Jidanul, 13. Ursarul*”⁴⁴.

Semnificativă este prezența masivă a Țiganilor în jocul păpușilor. La 1837, scriind despre păpuși, Mihail Kogălniceanu afirma că păpușarii erau țigani și nu uita să menționeze cele mai populare scene: Țiganul ursar, Vasilache Țiganul și conflictul dintre rus și turc⁴⁵.

⁴² *Ibidem*, p. 207.

⁴³ T. Burada, *op. cit.*, p. 35, în versiunea înregistrată de Burada la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Moldova, erau 17 păpuși: 1) Un cioban, 2) o oaie, 3) un țigan cu dairaua și cu un urs, 4) Vasilache Țiganul, 5) fata Ilenuța, 6) fata Ciubăroaiei, 7) Gacița, femeia lui Vasilache Țiganul, 8) un cioclu, 9) un turc, 10) un cazac, 11) un dascăl de la biserică, 12) jupânul Leiba Badragan, 13) un drac, 14) un calic, 15) un șoarece, 16) o mătă, 17) Napoleon Bonaparte.

⁴⁴ M. Vulpescu, *op. cit.*, p. 41.

⁴⁵ Mihail Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens*, în vol. *Opere. Scrieri istorice*, București, 1946, p. 577–578.

Și în jocul păpușilor, cules de Burada, ȝiganii sunt o prezență foarte importantă. Din cele 17 păpuși, cinci sunt ȝigănești sau au cu aceștia legături strânse: ursarul, Vasilache ȝiganul, soția sa Gahița, Ilenuța și fata Ciubăroaei. Există trei scene în care se fac referiri la adresa ȝiganilor: ȝiganul și ursul⁴⁶, Vasilache ȝiganul și aventurile sale amoroase⁴⁷, dar și scena îngropării Turcului, moment în care dascălul, în batjocură, folosește așa-zisul prohod ȝigănesc⁴⁸.

Anumite modificări ale reprezentării ȝiganului trebuie să fi existat în funcție de diverse împrejurări, dar detalii lipsesc. Un exemplu apare la Vasile Alecsandri, unde hazul făcut pe seama ȝiganului este sugerat de expresii argotice (Dabulichii Șușmanda), scurte aluzii la povestioare care se regăsesc și în colecția de proverbe a lui I. Zanne (balamișu balmușu de la cumătra)⁴⁹, dar și de fanfaronada atribuită ȝiganului. Eliberarea din robie pare a fi fost și ea prilej de amuzament⁵⁰.

Este interesant că autoritățile, începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea, au devenit tot mai circumspecte față de spectacolul cu păpuși, căruia i s-a imputat

⁴⁶ T. Burada, *op. cit.*, p. 36: „Vine apoi ȝiganul cu ursul și spune următoarele versuri: Diha, Vlacule, diha! / Hop odată, pe lopată, / Dunărea s-o trecem toată, / Să privim Sârboaicele, / Împletindu-și gâtele, / Pe dealul cu florile, / Paște Sârbul oile, / Și Sârboaica caprele, / Pe dealul cu floricele, / Merge ursu'n degețele”.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 37–38: „Pe urmă vine Vasilache ȝiganul, dă afară pe ȝiganul cu ursul, și prinde a zice: Afară, afară mai ȝigane! nu știi tu, că eu sunt Vasilache ȝiganul, / Care-a sărit gardul, / Și-a mâncat curcanul, / Se uită apoi în toate părțile și strigă: – Ilenuță, Ilenuță! / Ia poftim din cămăruță, / Ilenuța vine și zice: – Iată-mă-s bădiță! Urmează apoi un dialog glumeț și cam deșăntat între Ilenuța și Vasilache ȝiganul, și după aceia se prind la joc [...] Apoi vine Fata Ciubăroaei pe care o ia deasemenea la joc Vasilache ȝiganul [...] Intră apoi cu fuga Gacița, femeia lui Vasilache ȝiganul, cu un copil înfășat în brațe, se uită în toate părțile, întrebând unde-i este răul ei de bărbat; apoi se duce și iar vine cu bărbatul ei și cu cele două femei, pe cari i-au găsit la cafenea, bând și desfătându-se, și să iau la bătae. Gacița [...] chiamă în ajutor pe Cioclu lui Drăghici, strigând: Sai cioclu lui Drăghici, / Și-ți fă lopata bici, / Și vin' degrabă-aici, / Că se face moarte de om, / Afară de-aici să-i dăm! [...] La Urzică să mi-i duci, / Că ți-oi da doi irmilici, / Și-apoi la dicasterie, / La popa Elefterie”.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 40–41: „Dascălul prohodește pe turc, cu un așa-zis prohod ȝigănesc, care începe cu versurile următoare: Pe cea baltă lată, / Este-un putregaiu de piatră, / Șede-un epure grecește, / Legat la cap turcește, / Cu ȝiganii sfătuește, / Să facă o biserică pentru ȝigani, / Să trăiască o mie de ani! / Să o facă de caș dulce, / Cu gura s-o apuce! / Când a bate vântul, / Să curgă untul, / Când a bate gerul, / Să curgă zerul, / Dar icoanele de ce să le facă? / Să le facă de slănină grasă, / Să se'nchine și dancii de-acasă, / Iar ușa s-a hotărât, / S-o facă de rogoz, / Când o pune mâna să cază jos, / Iar lacata de ce s-o facă? / S-o facă dintr'un purcel fript, / În loc de cheie un cuțit înfipt, / Când a veni popa, / Să descue lacata, / Să ștergă bucata!”

⁴⁹ I. Zanne, *op. cit.*, p. 392.

⁵⁰ Vasile Alecsandri, *Ion Păpușarul*, în „Convorbiri literare”, I, 1868, nr. 21, p. 296: „Eaca Vasilachi ȝiganul care-au furatu curcanul. Dabulichii Șușmanda [...] Ai fostu și tu când ai fostu, pe când te hrăneai cu balamișu balmușu de la cumătra, și aveai 12 perne mari umplute cu frunzari, 12 mici umplute cu urzici, și o dugheană, în vârful Trisfetițelor. Dar acum ți-ai înălțatu neamu, ca cioara'n paru, te-i făcutu Romănu de cei nooi ... proprietaru! [...] Acum ești cetățenosu, / Mai baros și mai chiros, / Tanda landa, măi bălane, / Ai ajunsu romănu, ȝigane, / Cată să te lași de lene, / Ca să nu fii smulsu de pene”.

explicit imoralitatea (lipsa de perdea, probabil), fiind interzis la Iași în 1864. În urma insistențelor unora, printre care și Ion Creangă, în iarna lui 1879 s-a permis reluarea jocului păpușilor, doar pentru a fi din nou interzis. În cele din urmă, restricția a fost ridicată în 1897⁵¹. Credem că invocata imoralitate nu a fost motivul principal. În fond, păpușarii îi întrebau de la bun început pe spectatori cum doreau să joace păpușile: cu perdea sau fără, iar acest brusc acces de pudibonderie ar părea bizar. Teatrul păpușilor nu se limita doar la aceste mici cuplete, mai degrabă inofensive, ci se referea și la lucruri concrete, scandaluri locale etc. Credem că jocul a fost interzis pentru că, prin intermediul său, erau criticați membri ai unor instituții ce se doreau acum respectate (armata, poliția, clerul, guvernul). În București, la 1865, unui păpușar îi era permis jocul cu condiția ca „*Păpușele ce le va întrebuința la Vitleim nu vor putea avea haine militare sau asemănare cu vreo persoană, ci obișnuite și nici nu vor întrebuința vorbe murdare sau atinge de guvern, ori de vreo persoană ...*”⁵²

3. ICONOGRAFIA

Rolul iconografiei în crearea și răspândirea poreclei „gașper” a fost, credem, mai puțin semnificativ. Efectul scenic al interpretării irozilor, spectacol plin de animație și culoare, nu se putea compara cu simpla reproducere a magilor pe pereții bisericilor. De altfel, în iconografie, magii nici nu sunt foarte vizibili⁵³, uneori fiind chiar înlocuiți în scena Nașterii cu păstori⁵⁴.

Cel mai important motiv însă pentru care credem că iconografia nu are de-a face cu apariția poreclei este acela că iconografia ortodoxă (iar cea românească nu face excepție) nu pare să fi preluat din spațiul catolic ideea că unul dintre cei trei magi ar fi fost negru. În tradiția iconografică ortodoxă, magii sunt reprezentați mergând spre locul nașterii lui Iisus, călăuziți de stea, închinându-i-se acestuia și oferindu-i daruri, stând în fața lui Irod, unde sunt interogați asupra nașterii lui Iisus, dar, spre deosebire de iconografia catolică, niciunul dintre cei trei magi nu este negru⁵⁵.

⁵¹ T. Burada, *op. cit.*, p. 45–46.

⁵² L. Nădejde, *op. cit.*, p. 206–207.

⁵³ Władysław Podlacha, Grigore Nandriș, *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. I, București, 1985, p. 172.

⁵⁴ Luca, II, 1–21, nu îi menționează pe magi.

⁵⁵ Nu am identificat niciun mag negru în lucrările consultate: Constantine Cavaros, *Ghid de iconografie bizantină*, București, 2005 (Daphni, secol XI, Magii oferind daruri, sunt albi); Ioan D. Ștefănescu, *Biblia ilustrată. Locuri alese însoțite de ilustrații de artă și lămuriri științifice*, 1936 (mozaic din veacul al XIV-lea, la Kahrie-Giami – Magii călăuziți de stea); Ioan D. Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Timișoara, 1981. În anexe, în imaginile prezentate precum „Stihuirea de Crăciun”/Tripticul de la Agârbiciu (jud. Cluj) și „Stihuirea de Crăciun”/Biserica Doamnei, București, sec. XVII, magii sunt

Și la ortodocși existau diferențe între cei trei magi, dar acestea se limitează mai mult la simbolizarea celor trei vârste (doi dintre ei sunt bărboși, primul e bătrân și cărunt, iar celălalt, în floarea vârstei, ultimul dintre ei, cel mai tânăr, fiind reprezentat ca imberb).

Cazurile din spațiul ortodox în care unul dintre magi să fie reprezentat iconografic ca negru nu au fost populare, capacitatea lor de a influența imaginarul colectiv rămânând redusă.

Primul caz la care ne referim este acela al călugărului athonit Dionisie din Furna (aprox. 1670–1745), care, în scena închinării magilor, îi amintea pe aceștia cu numele „apusene” și recomanda pictarea lui Gașpar ca negru: „*Închinarea magilor [...] Anume Melhior bătrân, cu barbă lungă, cu capul descoperit, ingenuncheat, uitându-se la Hristos, ține darul cu o mână și cu cealaltă coroana. [...] Unul tânăr roșcat, anume Baltasar, cu început de barbă, iar cel de al treilea, anume Gașpar, negru, harap, tânăr fără de barbă uitându-se unul la altul și arătându-l pe Hristos*”⁵⁶. Astfel de imagini au fost influențate de catolicism⁵⁷, iar impactul asupra reprezentării la noi a magilor a rămas, credem, redus. În majoritatea imaginilor sunt înfățișați ca albi.

Un caz aparte este acela al cărturarului ortodox Picu Pătruț (1818–1872), ecleziarh al bisericii din Săliște și din 1862 călugăr. Acesta a lăsat în urma lui circa 30 de volume de proză și poezii, cuprinzând numeroase miniaturi.

Interesant ni se pare că unul dintre cei trei magi desenați în miniaturile reproduse de Onisifor Ghibu și Nicolae Cartojan este reprezentat ca fiind negru (Fig. 1, 2). Aceste miniaturi seamănă mai mult cu reprezentări occidentale ale magilor⁵⁸ decât cu cele ortodoxe. Credem că asemenea cazuri au fost rare, și nu acesta este motivul pentru care denumirea „gașper” a devenit o poreclă dată ȝiganilor.

În concluzie, considerăm că porecla „gașper” dată ȝiganilor este relativ recentă, fiind folosită abia în secolul al XIX-lea. Apariția ei a fost condiționată de răspândirea vicleimului, dramă liturgică, înfățișându-i pe cei trei magi la curtea lui Irod. Cum unul dintre magi, numit la noi Gașpar⁵⁹, era reprezentat ca fiind negru, iar ȝiganii erau percepuți și ei drept negri, porecla „gașper” a ajuns să fie sinonimă cu ȝiganii. Cei vizați de poreclă par să fi fost în mai mare măsură ȝiganii lăutari, care însoțeau reprezentațiile și care, chiar în perioada jucării vicleimului, în luna decembrie, redeveneau vizibili, ieșind, asemenea românilor, din post.

albi. Lucrurile nu stau diferit nici la bisericile Stavropoleos (Iustin Marchiș, *Stavropoleos*, București, 2007), „Treii Ierarhi”–Colțea, Sf. Gheorghe Nou, Sf. Anton, „Zlătari”.

⁵⁶ Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, București, 1979, p. 102.

⁵⁷ C. Cavaros, *op. cit.*, p. 77–78. De altfel, printre altele, lui Dionisie din Furna i s-a reproșat că, „purtat de ideile apusene cu privire la reprezentarea Nașterii, nu a menționat în cartea sa scena îmbăierii [...] poziția înclinată ortodoxă a Maicii Domnului, instruindu-l pe iconar să o picteze ingenuncheată. Așadar la Dionisie, aceste idei apusene au căpătat caracter de lege și au influențat iconografia ortodoxă de mai târziu”.

⁵⁸ Ruth Mellinkoff, *Outcasts: Signs of Otherness in Northern European Art of the Late Middle Ages*, vol. 2, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1993, în special imaginile XI. 19, XI. 24, XI. 25, XI. 28.

⁵⁹ Și nu ca în Apus Baltazar.

Fig. 1 – Cei trei Magi de la Răsărit se închină lui Isus⁶⁰.

Fig. 2 – Scena venirii magilor, călăuziți de stea⁶¹.

⁶⁰ Onisifor Ghibu, *Un reprezentant rustic al spiritualității românești de la mijlocul secolului al XIX-lea. Picu Pătruș din Săliște*, în „Artă și tehnică grafică”, martie–iunie 1940, nr. 11, p. 19.

⁶¹ Nicolae Cartoian, *Colindele cu steaua*, ibidem, decembrie 1938, nr. 6, p. 6.

Condiția necesară apariției acestei porecle era ca românii să fie familiarizați cu prezența unui mag negru cu numele Gașpar. Or, această idee era, credem, străină românilor ortodocși, înainte de răspândirea irozilor. Magii în spațiul românesc au fost în general reprezentați ca fiind albi. Pe de altă parte, numele Gașpar pare a fi devenit popular târziu, abia în secolul al XIX-lea, și nu a beneficiat de o primire fără rezerve. Această apariție este, în opinia noastră, rezultatul influenței catolice, în Vestul Europei unul dintre magi (Baltazar) fiind deja de secole consacrat ca negru.

Mijloacele prin care ar fi putut fi creată și transmisă asociația mag-Gașpar-negru-țigan au fost, credem, vicleimul sau irozii, teatrul de păpuși și iconografia, dar dintre acestea vicleimul a fost singurul în măsură să determine apariția poreclei. Interpretările vicleimului, cu actori, cu recuzită etc., au avut un impact mai mare asupra oamenilor simpli decât ar fi putut avea picturile religioase din biserică. De altfel, magii în general (cel negru cu atât mai puțin) nu erau foarte întâlniți în iconografia ortodoxă. Nici reprezentarea dramei liturgice prin intermediul păpușilor nu pare a fi fost foarte răspândită. Scenetele interpretate de păpuși se pretau mai degrabă la restabilirea de norme prin intermediul satirei, țăgani fiind bine reprezentați în jocul păpușilor.

THE EMERGENCE OF THE SOBRIQUET “GAȘPER” GIVEN TO ROMA IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

Abstract

An attempt is made to identify the context in which the term of “gașper” became associated with the Roma. The emergence of this sobriquet was related to the presence of a black Magus Gaspar. However, before the nineteenth century, the Orthodox Romanians were unfamiliar with such a notion, the Magi being generally represented as white.

Vicleimul (theatrical representation of the Nativity Drama) or *irozii* (shows played in the Christmas season and centered on the figure of Herod the Great), the puppet shows and iconography were the three means to promote the association Magus-Gaspar-black-Roma. However, *vicleimul* was the most determinant in this respect, as having a more powerful impact. Indeed, the Magi in general (especially the black one) were not of frequent occurrence in Orthodox iconography. Neither was the representation of the liturgical drama by means of a puppet show widely spread. Puppetry was more suitable for reestablishing norms through satire. The author concludes that the related sobriquet may have been the result of an indirect influence of Catholicism.

EDUCAȚIE ȘI CERCETARE

SISTEMUL DE ÎNVĂȚĂMÂNT ROMÂNESC ÎN EPOCA STALINISTĂ (1947–1953). CONSIDERAȚII

CRISTIAN VASILE

Noua elită culturală și artistică imaginată de conducerea comunistă de la București, începând din toamna anului 1947, trebuia formată într-un sistem educațional profund modificat, rupt de tradițiile școlii interbelice. În consecință, printre obiectivele principale ale legii învățământului din 3 august 1948 s-au numărat: educarea tinerilor în spirit comunist, controlul strict al școlilor elementare, medii și superioare, prin eliminarea autonomiei universitare, precum și formarea cadrelor pentru planul de industrializare, prin extinderea învățământului tehnic mediu și superior¹. Conducerea comunistă își propunea atât constituirea unei pătri de „cadre” care să aplice politica partidului în aparatul de stat, armată, justiție, învățământ și cultură, cât și eliminarea din învățământ sau exilarea în cercetarea științifică a profesorilor care își manifestau reticența față de noua politică educațională. Ne-am propus să abordăm în acest studiu aspecte mai puțin cercetate din istoria învățământului românesc, precum activitatea Comisiei de Învățământ Public din cadrul Secției ideologice a PCR/PMR, contextul înlocuirii ministrului Educației, Ștefan Voitec, reorganizările, schimbările instituționale și presiunile Secției de propagandă la nivelul școlilor superioare filologice (inclusiv Școala de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu”), artistice și muzicale². Am utilizat cu precădere documente, în mare parte inedite, emise de Secția de educație politică (ulterior Direcția/Secția de propagandă și agitație) din cadrul CC al PCR/PMR, instituție cu un rol capital în ceea ce privește controlul ideologic asupra sistemului educațional.

ACTIVITATEA COMISIEI DE ÎNVĂȚĂMÂNT PUBLIC

Deși făcea parte din gruparea considerată procomunistă din Partidul Social-Democrat, Ștefan Voitec, titularul postului de ministru al Educației Naționale, nu a

¹ „Monitorul oficial”, partea I-A, an CXVI, 3 august 1948, nr. 177, p. 6322–6324; Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Legile din 1948 pentru reforma învățământului*, în vol. *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, ed. Romulus Rusan, București, 1998, p. 440.

² Într-un alt studiu am tratat chestiunile legate de reforma comunistă a învățământului, ideologizarea școlii, campania de combatere a analfabetismului, implicațiile introducerii limbii ruse printre materiile privilegiate, înregimentarea studențimii, discriminarea din școli pe criterii de clasă; *Educație și ideologie în România, 1948–1953*, în „Revista istorică”, s. n., an XV, 2004, nr. 5–6, p. 128 și urm.

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 115–137

beneficiat întotdeauna, în intervalul 1944–1948, de încrederea conducerii Partidului Comunist, care îl suspecta de lipsă de combativitate față de elementele „reacționare” din Minister, școli, licee și universități. Prin Comisia de învățământ public din cadrul Secției centrale de educație politică (SCEP), precum și prin filialele sale județene, înființate în perioada 1944–1947 și alcătuite din cadre didactice și activiști, PCR a încercat să îl dubleze și să-l supravegheze pe ministrul social-democrat și să-și extindă controlul asupra sistemului educațional, inclusiv prin recrutarea de profesori în sindicatele procomuniste și în partid. La Cluj o astfel de filială a apărut abia în toamna anului 1947, dar – după cum raporta la 24 noiembrie secretarul cu educația politică din județ – Comisia locală de învățământ public „a reușit să aibă legături cu toate organele din învățământ și influența se dovedește prin faptul că în aceste două luni au intrat în partid 50 de profesori. Pentru democratizarea (sic!) învățământului s-au organizat peste tot comitete de elevi și s-au dat îndrumări orale educative asupra felului de muncă. Un bun mijloc de întărire a învățământului este studiul comun care poate să stârnească interes. (...) Comisia a antrenat profesorii și în campania procesului [intentat conducerii] PNT; a ținut cu ei o ședință și a fost votată și o moțiune. În vederea activizării Comisiei culturale, Comisia de învățământ, în colaborare cu resortul învățământ, lucrează la planificare”³.

Profesorii și învățătorii membri de partid și ai Comisiei alcătuiau în cadrul PCR celule, căutând să extindă acest model de organizare și la nivelul elevilor, unul dintre scopuri fiind supravegherea activității extrașcolare⁴. Orice concurență pe tărâmul mobilizării elevilor reprezentată de asociațiile nonguvernamentale românești și străine, precum Young Men’s Christian Association (YMCA – Asociația Creștină a Tinerilor)⁵, era raportată cu promptitudine la București și combătută prin mesaje de denigrare, dar și prin metode polițienești, așa cum rezultă din discursul responsabilului Secției de educație politică din Prahova, care la 25 noiembrie 1947 declara în fața liderilor propagandei că filiala județeană a YMCA are „școală de misionari și propagandă” dirijată de la Istanbul și că reprezentanții Asociației Creștine a Tinerilor întrețin legături cu ambasada americană, „duc o propagandă printre elevi (...), dau lecții în limba engleză. Nu au manuale, ci predau după reviste de propagandă. [În] biblioteca lor, dacă cauți, nu găsești acolo nimic. Au toate revistele interesante pe la membrii de încredere. În sediile lor găsești tablouri care constituie propagandă pentru excursii. Tineretul lor face propagandă de la om la om. Au și tabere în județ – foarte confortabile și bine organizate, unde se face propagandă. Momesc în felul acesta muncitori și elevi. De

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 13/1947, f. 68.

⁴ Ibidem, f. 84.

⁵ Pentru mai multe detalii privind activitatea YMCA în România în primii ani postbelici, v. *Subteranele memoriei. Pagini din rezistența culturii în România 1944–1954*, ed. Vasile Igna, București, 2001, p. 117.

aceea ar trebui să creăm și noi tabere de vară în Valea Prahovei, unde să trimitem tineretul nostru, [pe cei] care au educație în spirit democratic [procomunist]”. Activitatea YMCA a fost contracaraată prin elevi, verificați, membri de partid, care au fost îndrumați să atace „capitalismul anglo-american” și să arate colegilor ce urmăresc „imperialiștii”⁶. Foarte curând acest gen de concurență cu susținere morală sau materială occidentală avea să fie plasat în sfera penalului, a spionajului. Erau vânată și influențele „sioniste” din școli, atât din cele publice, cât și din cele confesionale, evreiești. Aparatul de propagandă din București considera că „sionismul contribuie și el la colportaj. Se lansează minciuni contra guvernului. Școlarii din liceele evreiești sunt un adevărat focar. Am stat de vorbă cu profesorii lor și ei au pus problema atât de înfocat, încât au ajuns să ne convingă”⁷. Chestiunea aceasta era una delicată, cu atât mai mult cu cât regimul de după 6 martie 1945 permisesse reapariția sub egida comunităților evreiești a nu mai puțin de 85 de școli elementare, 15 școli medii, 56 de școli „Talmud-Thora” și „Ieșiva” (școli religioase) și 11 școli „Tarbut”, școli sioniste cu limba de predare ebraică⁸.

Comisiile de învățământ stimulau crearea în rândurile elevilor a așa-numitelor „cercuri marxiste” și totodată vegheau ca în școli să nu pătrundă cărți, manuale, hărți și broșuri neconforme cu orientările date de PCR⁹. Pe de altă parte, atât celulele de profesori și elevi, cât și cercurile aveau menirea de a verifica dacă acea parte a corpului didactic cu mentalitate veche predă după manualele impuse de autoritățile comuniste¹⁰ (cel de istorie, al lui Mihail Roller, a pătruns în școli încă din toamna lui 1947 și va fi tipărit până în iunie 1948 în nu mai puțin de patru ediții sub pretextul „epuizării” tirajelor ca urmare a cererii¹¹, spontane – lăsa de înțeles propaganda). O altă direcție de acțiune a fost reprezentată de lupta împotriva analfabetismului, campanie care avea o pronunțată dimensiune ideologică și de control social, dar și de încurajarea creșterii numărului de copii care frecventează învățământul preșcolar (grădinițe și cămine de copii). Secțiile de educație politică și comisiile erau

⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 13/1947, f. 86.

⁷ Ibidem, f. 92.

⁸ Lucian Nastasă, *Studiu introductiv la Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945–1965)*, ed. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă (coord.), Andrea Varga, Cluj, 2003, p. 28.

⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 13/1947, f. 97–99.

¹⁰ Responsabilul Secției de educație politică din Prahova explica în toamna lui 1947 cum a format celule de elevi și ce rol au avut acestea: „Sunt copii de comuniști și sub influența părinților. Au vârsta între 17–18 ani și a trebuit să-i organizăm. Cu ei avem un program special. Lecții teoretice mai mult; și sunt sub controlul nostru. Fac parte din sectorul de celule. (...) Cum am spus, prin munca ce facem între elevi, s-au creat cercuri marxiste. (...) Desigur, prin faptul că elevii sunt pregătiți în aceste cercuri marxiste, profesorii sunt de multe ori puși în inferioritate față de elevi. Această problemă s-a pus în cercurile profesorilor. Profesorii deci sunt obligați să studieze și ei. În special nu pot opune rezistență, [trebuie] să primească aceste manuale, odată ce elevii le primesc”; ibidem, f. 89–90.

¹¹ Mihail Roller (redactor responsabil), Gh. I. Georgescu, Vasile Maciu, Dumitru Tudor, *Istoria României. Manual unic pentru clasa a XI-a medie*, București, 1948, p. 3.

preocupate și de „îndrumarea” universitarilor; acestora li se recunoștea nivelul cultural ridicat, dar nu li se trecea cu vederea gradul scăzut de pregătire politică¹².

Ulterior, odată cu reorganizările de la nivelul Partidului (dizolvarea PSD în PCR), SCEP a devenit Direcția de Propagandă și Agitație, iar în cadrul ei exista un Comitet de studii și documentare format din opt comisii, una dintre ele fiind comisia învățământului public care prelua atribuțiile Comitetului¹³. Direcția de Propagandă a stabilit și sarcinile filialelor/secțiilor sale județene, inclusiv pe linie de învățământ. În centrele cu universități și cu alte instituții de învățământ superior, în cadrul secției de propagandă și agitație, exista un responsabil pentru învățământ public și unul pentru științe, iar în celelalte județe funcționa un singur responsabil atât pentru științe, cât și pentru învățământul public. Sarcinile responsabililor pe linie de învățământ public erau: să urmărească activitatea secțiilor de învățământ și cultură de la Sfaturile populare și să transmită Comitetului județean de partid propuneri asupra măsurilor ce se impun; să urmărească felul cum linia Partidului este aplicată de organele de învățământ local, precum și rezultatele obținute; să analizeze și să stimuleze organizarea și dezvoltarea muncii în vederea lichidării analfabetismului, veghind la realizarea prevederilor Planului de Stat; să analizeze felul cum sunt predate și cum elevii își însușesc materiile după noile manuale. Eventualele lipsuri constatate urmau să fie semnalate prin informarea Secției județene de propagandă și agitație; totodată, responsabilii propuneau măsuri în vederea lichidării lipsurilor și erau însărcinați cu studierea activității birourilor pedagogice județene, cu monitorizarea modului de aplicare a legii de reformă a învățământului public și a felului în care profesorii își organizează și predau cursurile. Nu în ultimul rând, activiștii răspunzători de învățământ de la Comitetele județene de partid aveau obligația să urmărească felul în care studenții își însușesc materiile programate de Minister și să popularizeze lucrările cu caracter pedagogic și materialul sovietic în rândurile elevilor, studenților și membrilor corpului didactic¹⁴.

ÎNLOCUIREA MINISTRULUI ȘTEFAN VOITEC

Pentru lărgirea sarcinilor aparatului de propagandă pledase Leonte Răutu imediat după scoaterea din guvern, în noiembrie 1947, a miniștrilor liberali tătărăscieni¹⁵. În același timp, remanierea cabinetului prefigura și părăsirea conducerii Ministerului Educației de către Ștefan Voitec, care era secondat începând din 12 noiembrie 1947 de un subsecretar de stat comunist, Gheorghe Vasilichi¹⁶, care părea pregătit să îi ia locul. În plus, funcționarea departamentului

¹² ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 13/1947, f. 99.

¹³ Ibidem, dosar nr. 10/1949, f. 2.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 49/1948, f. 101.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 13/1947, f. 101.

¹⁶ *Instalarea tov. Gh. Vasilichi ca ministru subsecretar de stat*, în „Noua școală românească”, an II, septembrie–decembrie 1947, nr. 9–12, p. 328.

făcea obiectul unor referate și analize care ajungeau pe birourile SCEP. Într-un raport intitulat „Haosul și debandada din Minister”, redactat probabil la sfârșitul anului 1947, dar înregistrat la Cancelaria CC al PCR cu nr. 196/1948, referitor la situația de la Ministerul Educației, se critica faptul că „în Ministerul Educației Naționale nu există concepție democratică, plan, regulament interior, metodă de lucru, date statistice, state personale, deși sunt sute de funcționari vechi și noi...” Cu toată pletora de inspectori – continua raportul – „controlul învățământului nu se face”, iar repartizările bugetului Ministerului Educației (foarte generos, al doilea în ordinea cuantumului atribuit pentru anul financiar 1947–1948) sunt complet dezechilibrate și injuste: dacă pentru bursele studențești se alocă doar 3,9 miliarde de lei, pentru cumpărarea și întreținerea de mașini pentru minister se acordă o sumă dublă – 8,2 miliarde¹⁷. Lui Ștefan Voitec i se mai reproșa că sistemul de învățământ se conduce după legile din vremea legionarilor și a lui Ion Antonescu și că manifestă o grijă exagerată pentru personalul școlilor românești din străinătate, care este ostil comunismului¹⁸. Raportul făcea și propuneri concrete pentru remedierea situației, între acestea epurarea radicală a corpului funcționarilor, dar și desființarea Direcției învățământului particular¹⁹, un indiciu că naționalizarea în sistemul educațional era aproape.

NOUA LEGE A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

De altfel, preconizata măsură de naționalizare a tuturor școlilor particulare avea să fie stipulată și de noua Constituție comunistă din 13 aprilie 1948. Această măsură radicală și abuzivă a fost reconfirmată prin textul noii legi a învățământului (Decretul nr. 175 din 3 august 1948), când titularul departamentului (rebotezat *Ministerul Învățământului Public*) era deja Gheorghe Vasilichi²⁰; între obiectivele

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 42/1948, f. 1–2. Această perspectivă contrazicea discursul lui Voitec, care, la instalarea lui Vasilichi, solicita fonduri mărite pentru Minister.

¹⁸ Aluzie la școlile române din Paris și Roma, despre care se afirma că: „[au] un personal redus (și ostil nouă), primesc mai mult decât toate universitățile noastre din țară. Într-adevăr, reacționarii din Ministerul Educației Naționale au avut grijă de frații, neamurile și prietenii lor de peste hotare și nu-i lasă să moară de foame (bineînțeles statul democratic este acel care plătește, hrănește și încălzește la sânul său aceste vipere)”; ibidem, f. 3–5.

¹⁹ Ibidem, f. 10.

²⁰ Nici Miron Nicolescu, profesor de matematică, subsecretar de stat la MEN, nu a rezistat în funcție. Organele de partid îl suspectau că s-a înconjurat de elemente afaceriste și au decis, în contextul campaniei de verificări, să ceară date suplimentare de la Securitate. Serviciile de informații au furnizat un adevărat rechizitoriu: „în primăvara anului 1947 sus-numitul a pus la dispoziția lui John Benet un tabel cu profesorii și școlile de limbă engleză, pentru a le trimite material educativ din Anglia. Este cunoscut ca membru PSD-Rădăceanu. În anul 1948 sus-numitul a fost secretar la Ministerul Învățământului Public, unde a avut o atitudine incorrectă. Sus-numitul este semnalat că a dus acțiuni de compromitere, prin nerespectarea legilor, creând curente nesănătoase în învățământ și

principale ale acestui act normativ care a schimbat radical fizionomia școlii românești s-au aflat: formarea tinerilor în spirit comunist, controlul strict al școlilor elementare, medii și superioare, prin suprimarea autonomiei universitare, precum și asigurarea cadrelor pentru planul de industrializare, prin extinderea învățământului tehnic mediu și superior²¹. Conducerea comunistă viza și constituirea unei pătri de „cadre” care să aplice politica partidului în domenii precum cultură, învățământ, aparatul de stat, armată, justiție etc.

Au existat câteva premise importante de la care s-a pornit atunci când s-a elaborat proiectul de lege privind reforma comunistă a educației²², una dintre ele fiind aceea că învățământul public a rămas mult în urmă față de alte domenii (cele controlate de comuniști încă din martie 1945), idee care se sprijinea pe câteva elemente: existența a trei milioane de neștiutori de carte, un învățământ profesional slab dezvoltat, o rețea supradimensionată de licee teoretice, un învățământ superior cu un caracter abstract, metafizic și care „nu formează cadrele superioare pentru producție și nici oamenii de știință trebuitori”. În consecință, într-un material documentar privind reforma educației se stabilea că „în învățământul secundar se elimină disciplinele metafizice și abstracte în favoarea disciplinelor realiste. În licee, studiul limbilor clasice va fi raționalizat după necesități”²³. La nivelul materiilor de studiu au loc transformări importante: limbile clasice și moderne (occidentale), sociologia pierd teren sau chiar sunt eliminate (între acestea și religia²⁴), în timp ce cursurile eminamente ideologice (marxism-leninismul, materialismul dialectic și istoric, socialismul științific, economia politică) pătrund peste tot, indiferent de profil, chiar și în universități, institute tehnice.

La 15 mai 1948, Mihail Roller, „specialistul” Direcției de propagandă și agitație în materie de istorie și pedagogie²⁵, făcea o evaluare a modului de predare a disciplinelor

în Minister. A făcut înscrieri frauduloase la diverse facultăți, încurajând studenții reacționari pentru compromiterea regimului democratic”; *ibidem*, dosar nr. 21/1951, f. 4–6.

²¹ Maria Someșan, Mircea Iosifescu, *Legile din 1948 pentru reforma învățământului*, în *loc. cit.*, p. 440.

²² Pentru o analiză detaliată a Decretului nr. 175 din 3 august 1948 și a implicațiilor „reforme” educației la nivelul învățământului preșcolar, mediu și superior, v. Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950: transformări instituționale*, București, 2005, p. 324 și urm.

²³ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 42/1948, f. 18–21.

²⁴ Prin îndepărtarea religiei și sporirea numărului orelor de matematică, fizică și științe ale naturii, autoritățile au dat o dublă lovitură: au pus la dispoziția actorilor sociali elemente cognitive din zona științelor pozitive, încât pe baza lor și în absența schemelor de interpretare religioasă să ajungă ei singuri la concluzii ateiste (exemplu clasic de manipulare), iar pe de altă parte au cultivat predispoziția tehnicistă, pregătind specialiști pentru valurile succesive de industrializare. Dan Lungu, *Construcția identității într-o societate totalitară. O cercetare sociologică asupra scriitorilor*, Iași, 2003, p. 84.

²⁵ Pe lângă celebrul și nefastul manual de istorie care avea să-i poarte numele, M. Roller publicase o lucrare intitulată *Pedagogia în URSS*, București, 1947. Adrian Neculau (*Prefață la Mariana Momanu, Educație și ideologie. O analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, 2005, p. 7) susține chiar că pedagogia a fost cea mai înregimentată știință socială.

ideologice – el considera că o problemă foarte serioasă este aceea a studierii marxism-leninismului în învățământul public: „Trebuie să introducem în universități studierea marxism-leninismului. În unele universități aceasta s-a și introdus. Felul în care e predat lasă mult de dorit și compromite însăși concepția noastră. Trebuie rezolvată radical această problemă. Nu știm de ce un absolvent al criminalului de război [Ion] Petrovici poate fi profesor la Universitate și cei care conduc lupta ideologică nu pot”. În consecință, M. Roller propunea să se analizeze posibilitatea ca Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu să predea marxism-leninismul la Universitate²⁶.

Dintr-un document intitulat „Date rezumative asupra muncii de educare marxist-leninistă a intelectualilor” aflăm că „dintre toate organele de stat, Ministerul Învățământului Public a desfășurat activitatea de educare a intelectualilor din sectorul său pe scara cea mai largă. Astfel, din îndemnul partidului nostru, Ministerul Învățământului Public a organizat, începând de la 4 aprilie 1948, cursuri de reeducare a corpului didactic de toate categoriile”. Până la 10 iunie 1949 au funcționat mai multe astfel de cursuri pe care zeci de mii de profesori au fost nevoiți să le urmeze²⁷. Același document sublinia că „o contribuție importantă la pregătirea marxist-leninistă a viitoarelor cadre intelectuale o reprezintă introducerea în facultăți, în urma reformei învățământului, a cursurilor de marxism-leninism, economie politică și materialism dialectic și istoric. În anul [universitar] 1948–1949 aceste cursuri au funcționat în majoritatea facultăților cuprinzând circa 30 000 de studenți (50 000 în total). O parte din lecțiile ținute în cadrul acestor cursuri au fost editate ca broșuri separate de către Ed[itura] PMR într-un tiraj total de 480 000 de exemplare, plus 60 000 în limba maghiară. *Manualele școlare* editate în acest an de Editura de Stat într-un tiraj de 6 300 000 de exemplare au servit nu numai elevilor, ci au contribuit într-o largă măsură la orientarea justă a profesorilor înșiși. 80% din aceste manuale sunt traduceri după manualele sovietice, având la bază concepția marxist-leninistă. Dintre manualele originale trebuie semnalat rolul jucat de manualul de Istoria României, care a fost studiat de un mare număr de intelectuali din afara învățământului”²⁸.

Radicalismul unor Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu și Mihail Roller s-a transmis și propagandiștilor din teritoriu, fiind însușit de numeroși factori de decizie din județe, astfel încât la centru au început să parvină semnale ale excesului de zel vizavi de profesori, aspect care risca să submineze politica partidului de atragere a unei părți a corpului didactic în acțiunile de impunere a noii legi a învățământului. În mai multe locuri din țară profesorii universitari au fost umiliți de activiștii PMR care primiseră dispoziții de la centru pentru a răspândi practica

²⁶ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 9/1948, f. 4; proces-verbal al ședinței Biroului Direcției de propagandă și agitație din 15 mai 1948, sub președinția lui Iosif Chișinevschi, la care au participat: Mihail Florescu, Nicolae Goldberger, Dumitru Mihalache, Leonte Răutu, Ladislau Vass.

²⁷ Idem, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 66/1949, f. 8.

²⁸ Ibidem, f. 10.

lecturii în colectiv a ziarului „Scânteia”. Cu ocazia conferinței din 5–8 ianuarie 1949 a secretarilor județeni și a activiștilor însărcinați cu propaganda, chiar Leonte Răutu declara că: „În legătură cu cititul vreau să ating și chestiunea cititului «Scânteii» în colectiv. Noi am încurajat inițiativa organizării cititului «Scânteii» în întreprinderi”. Dar – continua Răutu – se ajunge la situații absurde, deoarece cititul voluntar devine obligatoriu, oamenii sunt sancționați: „să vedeți ce absurd este, până unde ajung tovarășii noștri. De pildă la Cluj s-a hotărât ca și profesorii universitari să citească în colectiv. (...) Care nu vor citi colectiv vor fi excluși din partid”²⁹. După expunerea lui Răutu responsabilii din teritoriu au fost nevoiți să-și facă autocritica și să admită că „organizațiile de partid din universitate sunt slabe; aplică rigid instrucțiunile care vin de sus (de ex[emplu], întrebuițarea profesorilor la munci de corvoadă sau a-i obliga să citească «Scânteia»”.

Necesitatea reformei învățământului trebuia explicată, și pentru informarea cadrelor didactice, a elevilor și părinților s-a apelat, pe lângă „Scânteia”, la publicații precum „Studentul român”, „Revista elevilor”, „Revista de pedagogie”, „Gazeta învățământului”³⁰. Cea din urmă era menită să înlocuiască publicația principală din timpul ministeriatului lui Ștefan Voitec: „Noua școală românească”. „Gazeta învățământului”, care copia modelul publicației sovietice „Ucitelskaia Gazeta”, se adresa tuturor salariaților din învățământ – educatori, învățători, profesori medii și universitari, personalul administrativ –, elevilor și studenților și avea scopul de a înfățișa politica PMR în problemele școlare și de a mobiliza masele de salariați și părinți pentru ducerea sa la îndeplinire, cu sarcini precum: ridicarea nivelului profesional și cultural al cadrelor didactice, crearea unui schimb de experiență între învățători și profesori în diverse județe, stabilirea unei legături între aceștia și forurile de conducere ale Ministerului și Uniunea Sindicală a Corpului Didactic, educarea în spiritul moralei proletare, demascarea elementelor „dușmănoase”, combaterea rutinei și a birocrațismului, întărirea colaborării între părinți și școală, popularizarea exemplelor și experienței din URSS³¹.

Cu toate că limbajul acestor periodice era conformist, prelucrările făcute de șefii propagandei găseau aproape întotdeauna grave lipsuri. Între criticile la adresa „Gazetei învățământului” era și aceea că în paginile sale „nu se vorbește de spiritul de partid în disciplinele științifice și literare”. De asemenea, se reproșa că „Gazeta

²⁹ Ibidem, dosar nr. 1/1949, f. 9. L. Răutu a criticat și practica întâlnită la Cluj de a-i obliga pe profesori să răspândească din casă în casă manifeste conținând invitații de participare la conferințele UTM: „Nu este o batjocură a frontului nostru cultural? Cred că este timpul să fie lichidată această atitudine la Cluj. Este un centru important cultural și să pui acolo profesori universitari să împartă manifeste din casă în casă? Ce autoritate mai au față de studenți? (...) Nu este bine să punem profesori universitari de gardă. [Își] pierde prestigiul față de studenți”; ibidem, f. 11 și f. 15.

³⁰ Editorii declarați erau: Uniunea Națională a Studenților Români, Uniunea Asociațiilor de Elevi din România, Ministerul Învățământului Public.

³¹ Ibidem, dosar nr. 45/1949, f. 45.

însăși nu și-a făcut niciodată o analiză în spirit autocritic”³². La ședința din 1 iunie 1948 a Comitetului de presă al Direcției propagandei și agitației cu secretarii redacțiilor diferitelor organe de presă din capitală, Leonte Răutu făcea câteva referiri și la publicațiile Uniunii Asociațiilor de Elevi din România și ale Uniunii Naționale a Studenților Români: „În ce privește «Revista elevilor»: este o revistă bună, cu perspective de dezvoltare. Are o serie de săriri peste cal. Nu am fost exigenți. Dar față de «Studentul român» avem exigențe mai mari. Nu are spirit critic. Este caracteristic cum reacționează la critici. Am avut o ședință, unde s-a impus o analiză critică din partea revistei. În numărul următor a și apărut o dare de seamă despre această ședință; se descrie intrarea mea, aplauze, dar niciun cuvânt despre observațiile critice. Am citit în «Studentul român» un articol scris de o față foarte bună, dar consider materialul foarte primejdios din [tr-un] punct de vedere, [acela] că poate da loc la confuzii, [deoarece] propovăduia *adaptare* la mediul social. «Studentul român» va trebui serios luat în școală”³³.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL FILOLOGIC. CAZUL TUDOR VIANU

„Studentul român” a fost și o tribună de luptă împotriva profesorilor recalitrânți sau tributari vechii mentalități din școala „burgheză”. Studentul Radu Florian, responsabil cu Educația și Cultura la UNSR și colaborator la «Studentul român», raporta la 13 iulie 1948 lui Leonte Răutu et co. faptul că „UNSR ia atitudine de demascare a unor profesori – prin ziar, însă insuficient. La cursul lui [Tudor] Vianu se ia cuvântul, dar nu e un proces susținut”³⁴. Cu toate acestea, Tudor Vianu a fost silit să renunțe la predarea esteticii și a filosofiei culturii. În contextul reorganizării Facultății de Litere și Filosofie, împărțită în mai multe departamente³⁵, prin reforma învățământului a fost suprimată Catedra de estetică și critică literară, unde titular era Tudor Vianu (profesorul de estetică era constrâns să renunțe la predarea acestor discipline și să accepte postul de titular la Catedra de literatură universală)³⁶. Din 1948 Tudor Vianu trece printr-un soi de ostracizare, publicațiile sale putând fi numărate pe degete: doar patru articole între 1948 și 1951³⁷. Deși nu a

³² Ibidem, f. 49–50.

³³ Ibidem, dosar nr. 9/1948, f. 142.

³⁴ Ibidem, f. 207.

³⁵ În anul 1948 în locul vechii Facultăți de Litere și Filosofie au apărut mai multe facultăți: Filosofie, Istorie-Geografie, Filologie. Inițial, Facultatea de Filologie avea cinci catedre: filologie română, literatură română, limba și literatura rusă, filologie clasică, filologie modernă; pentru detalii, v. Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București 1864–2004*, București, 2004, p. 283.

³⁶ Pentru reprofilarea lui Tudor Vianu ca profesor de literatură comparată, v. și Ion Biberi, *Tudor Vianu*, București, 1966, p. 157 și urm.

³⁷ Vasile Lungu, *Viața lui Tudor Vianu*, București, 1997, p. 123.

fost expulzat din facultate precum George Călinescu în 1949³⁸, Tudor Vianu a continuat să fie șicanat de serviciile de cadre și de propagandiștii vremii. Referința decanului Facultății de Filologie, George Orzea, din 28 iunie 1951, deși nu propunea îndepărtarea, sugera dublarea lui și supravegherea: „e un om destul de străin de noi și are atitudinea unui om speriat. Cred că ar trebui să i se dea în colectiv elemente tinere cu nivel politic [ridicat]”³⁹. În data de 25 martie 1952 este silit să își scrie autobiografia pentru serviciul de cadre al Facultății de Filologie.

Într-un Referat datat 20 mai 1952 al Sectorului de literatură și artă cu privire la cursul său de istoria literaturii universale, Pavel Țugui și Andrei Strihan identificau „nenumărate greșeli și confuzii cu privire la definiția obiectului istoriei literaturii universale, periodizarea istoriei literaturii, prezentarea condițiilor social-economice în care s-au produs diferitele fenomene literare, interpretarea operelor diferiților scriitori (...), concepția generală care stă la baza întregului curs”. Cei doi referenți trăgeau un semnal de alarmă în legătură cu „concepția obiectivistă și cosmopolită” a lui Tudor Vianu și cu faptul că profesorul dă definiții neștiințifice⁴⁰. „Concepția marxist-leninistă ne învață însă că în studierea literaturii trebuie să folosim spiritul critic, apreciind ceea ce este valoros pentru progresul omenirii și al clasei muncitoare și demascând literatura reacționară decadentă, care a slujit și slujește claselor superioare” – se mai scria în referat⁴¹. Cei doi ideologi literari scriau într-o epocă în care idealismul era catalogat drept un curent antiștiințific, care, în rezolvarea problemei fundamentale a filosofiei – aceea a raportului dintre gândire și existență – consideră, în opoziție cu materialismul, ca factor prim conștiința, spiritul și neagă conștiinței calitatea de produs al materiei. Scrierile politice, „filosofice” și literare de după 1948 înfăiau idealismul pe motiv că descrie lumea ca o întruchipare a „conștiinței”, a „ideii absolute”, a „spiritului universal” și pentru că acordă lumii materiale, existenței doar statutul de produs al conștiinței, senzațiilor, reprezentărilor⁴². Definiția stalinistă a idealismului a preluat și a accentuat critica creatorilor marxismului la adresa idealiștilor, văzuți ca persoane care răstoarnă lucrurile și care ignoră evidența, aceea că de fapt condițiile materiale, în mod particular modul de producție, sunt cele ce modelează gândirea, și nu invers⁴³. Or, profesorului Tudor Vianu i se reproșa tocmai „concepția idealistă” cu privire la periodizarea istoriei literaturii universale și că, mai mult, „în prezentarea vieții scriitorilor, ca și a izvoarelor operei respective, are o concepție idealistă, uneori rasistă”⁴⁴. Într-un mod insolent, cei doi activiști comuniști

³⁸ Ion Bălu, *G. Călinescu – spectacolul personalității*, București, 2004, p. 47.

³⁹ Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 148.

⁴¹ Ibidem, f. 149.

⁴² *Mic dicționar filozofic*, ed. M. Rozental, P. Iudin, București, 1955, p. 274.

⁴³ Detalii la Allan G. Johnson, *Dicționarul Blackwell de Sociologie. Ghid de utilizare a limbajului sociologic*, București, 2007, p. 185.

⁴⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 152.

pretindeau că T. Vianu nu a înțeles nimic din semnificația adâncă a operei *Elogiul nebuniei* a lui Erasmus din Rotterdam și că dă o interpretare greșită operei lui Cervantes, în fine că literaturii ruse i se acordă un spațiu foarte redus. În încheiere, „pentru remedierea lipsurilor cursului de istorie a literaturii universale”, cei doi ideologi propuneau: 1) Profesorul Vianu să fie îndepărtat din funcția de șef al Catedrei de istoria literaturii universale; 2) Comitetul Învățământului Superior să ia măsuri pentru întărirea Catedrei de istoria literaturii universale; 3) „Contemporanul” să publice un articol de analiză a cursului de istoria literaturii universale de la Universitatea C.I. Parhon. Articolul să fie prelucrat cu corpul didactic și studenții de la Facultatea de Filologie de la Institutele de Artă și de la Școala de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu”⁴⁵.

După toate probabilitățile, cazul Tudor Vianu revenise în atenția Sectorului de literatură și artă (SLA, condus de Pavel Țugu) din cadrul Secției de propagandă imediat după ce s-a aflat că profesorul de literatură comparată fusese invitat să conferențieze chiar la o instituție și mai ideologizată decât Facultatea de Filologie – Școala de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu” (ȘLCL). O informație a Sectorului de literatură și artă din 25 martie 1952 (exact ziua în care Tudor Vianu era nevoit să ofere date autobiografice), cu privire la activitatea acestei școli, consemna gravele deficiențe înregistrate: „pentru ciclul de conferințe despre istoria literaturii universale s-a apelat la unii conferențieri necorespunzători de la Catedra de istorie a literaturii universale, ca Tudor Vianu, [Bruno] Colbert⁴⁶ – exclus din partid ca element dușmănos etc., care au dat o interpretare idealistă materialului predat – așa cum procedează și la catedra respectivă de la Universitate. În acest caz conducerea Școlii a dat dovadă de lipsă de vigilență ideologică. În discuția avută cu tov. Moise Aldan, ne-a informat că a apelat la conferențieri ca Vianu pentru că aceștia sunt «specialiști» în istoria literaturii universale și că apreciază lecția lui Vianu despre Shakespeare ca o lecție «obiectivă», dar ... frumoasă”. Instructorul de la SLA care a redactat informația își manifesta îngrijorarea că lecția a plăcut studenților cu un nivel ideologic scăzut și că nimeni dintre cei interogați nu a semnalat interpretarea idealistă a lecției, ceea ce „arată pericolul pe care-l reprezintă predarea lecțiilor de către asemenea «conferențieri»”. În încheiere se înregistra și o altă lipsă a conducerii Școlii: „nu există stenogramele acestor conferințe”⁴⁷. Din ceea ce scrie biograful său, Vasile Lungu, rezultă că Tudor Vianu a supraviețuit la catedră și anului 1952, asaltul împotriva sa fiind reluat în 1954, când referatul de cadre cuprinde și decizia de a fi înlăturat de la catedra universitară pentru atitudine cosmopolită. Însă Tudor Vianu este salvat de Mihai

⁴⁵ Ibidem, f. 160–161.

⁴⁶ Bruno Colbert s-a făcut cunoscut în domeniul germanisticii; George Guțu, *SGR, ZGR și germanistica în România*, <http://www.ggr.ro/edit20.htm>, accesat la 29 octombrie 2007.

⁴⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 71–72.

Ralea⁴⁸. Memorialistica a înregistrat și ea prezența lui Tudor Vianu la Școala de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu”.

ȘCOALA DE LITERATURĂ ȘI CRITICĂ LITERARĂ „MIHAIL EMINESCU”

Dar când și de ce apăruse la București o astfel de școală? La sfârșitul deceniului cinci, deși Facultățile de Filologie trecuseră deja prin severe epurări, iar programa lor fusese schimbată astfel încât să corespundă comandamentelor ideologice totalitare, conducerea comunistă de la București a decis înființarea Școlii de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu”, ca structură în cadrul Uniunii Scriitorilor din RPR. Nou-creata școală, situată pe Șos. Kiseleff nr. 10 și deschisă în toamna anului 1950, era concepută după modelul Institutului de literatură „Maxim Gorki” de la Moscova și oferea studenților cursuri și seminarii de marxism-leninism, literatură rusă și sovietică, literatură română, teoria literaturii, dar și o serie de avantaje de care nu beneficiau alți studenți (condiții de hrană și cazare mai bune). Obiectivul principal al școlii era formarea unor scriitori și critici literari care să fie pe deplin devotați ideologiei Partidului unic și care să fie înarmați în acest institut de învățământ superior cu „combativitatea revoluționară” necesară și cu instrumentele asimilării metodei de creație realist-socialistă. Tocmai din acest motiv corpul didactic era format în cea mai mare parte – potrivit documentelor SPA – din „tovarăși cu puțină experiență”, dar bine cotați politic⁴⁹. Evident, selecția viitorilor studenți se făcea mai ales pe baza unui dosar din care să reiasă originile sociale „sănătoase” ale candidaților.

Datorită lui Marin Ioniță, beneficiem de o amplă reconstituire a vieții de student în cadrul acestei școli⁵⁰, prin care au mai trecut scriitori și critici importanți ai literaturii române: Nicolae Labiș, Lucian Raicu, Ion Gheorghe, Gheorghe Tomozei, Radu Cosașu, Florin Mugur, Fănuș Neagu, Alexandru Andrișoiu, Dumitru Micu (care a ajuns profesor după absolvire⁵¹). Între cadrele didactice ale școlii s-au numărat Mihail Novicov, Mihai Gafița, Alexandru Hoaje (cel mai detestat de studenți), director de studii și „profesor” la catedra de marxism-leninism⁵². Corpul profesoral al Școlii de Literatură era foarte divers și număra de la ideologi și politrucci până la scriitori talentați precum Petru Dumitriu, șef de

⁴⁸ Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 128–129.

⁴⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 6/1951, f. 17.

⁵⁰ Marin Ioniță, *Kiseleff 10. Fabrica de scriitori*, Pitești, 2003.

⁵¹ Documentele propagandei comuniste admiteau că în anul școlar 1950–1951 calitatea lecțiilor a fost scăzută. În anul următor, „nivelul general al lecțiilor a crescut. Aceasta se datorește experienței căpătate de corpul didactic care s-a întărit cu 8 tovarăși absolvenți ai cursurilor Școlii M. Eminescu, precum și a preocupării – într-o oarecare măsură – a conducerii Școlii pentru calitatea lecțiilor”; ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 70–71.

⁵² Dumitru Micu, *Timpuri zbuciumate. Reconstituiri subiective*, București, 2001, p. 156.

catedră. Existau mai multe catedre: de istoria literaturii române, teoria literaturii, limba română, marxism-leninism, istoria literaturii ruse, tehnica prozei, poezie, critică literară, dramă (multă vreme fără titular), limba rusă. La Școala de Literatură au mai ținut lecții: Marcel Breazu, Paul Cornea, Paul Georgescu, Silvian Iosifescu⁵³. Frecventau școala, în calitate de invitați, mai ales la festivitățile inaugurative, importanți prozatori și poeți ai epocii, precum Mihail Sadoveanu, care în anul 1952 declara, în răspăr cu obiectivele enunțate de regim, că „nu poate fi făcut nimeni scriitor dacă nu a fost făcut mai dinainte de Dumnezeu sau de Mama-Natură”⁵⁴. Prin urmare, Mihail Sadoveanu lăsa să se înțeleagă că instituția care l-a invitat este inutilă: scriitorul există sau nu există; nu poate fi fabricat într-o instituție patronată de Partidul Comunist.

Însă, în concepția oficială, Școala era menită să-i transforme pe studenți în adevărați „ingineri ai sufletului”: tinerii cursanți constituiau „materia primă din care să fie turnate, strunjite, presate, șlefuite, vopsite, lăcuite și înșurubate în sistem piesele de fabricație comunistă”. Această intenție se vedește și în documentele SLA: într-o informație din 25 martie 1952, cu privire la activitatea Școlii de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu”, condusă la acel moment de Petre Iosif și Moise Aldan, se preciza că în anul universitar 1951–1952 au fost înmatriculați 81 de studenți „recomandați de cenacluri, filiale ale Uniunii Scriitorilor, redacții. Propunerile au fost confirmate de organizațiile de partid raionale și regionale. Anul acesta primirea în școală s-a făcut pe baza unui examen de admitere, urmărindu-se ca în școală să nu intre decât cele mai bune elemente”. Cu toate acestea, lipsa de vigilență a organelor de partid și a Uniunii Scriitorilor a dus la pătrunderea în Școală a unor elemente considerate „dușmănoase”, care au fost eliminate în cursul primului semestru împreună cu studenți „netalentați”: Horia Grănescu, fiu de chiabur, recomandat de US cu aprobarea lui M. Novicov, „a făcut în cadrul școlii apologia cu scop propagandistic a unor scriitori decadenți; a avut intervenții perfide în seminar, cu intenția de a provoca confuzii (sic!) în legătură cu unele probleme de marxism-leninism; a încercat să dezarmeze pe unii studenți în munca de creație, îndemnându-i la apolitism. El a concretizat poziția sa ideologică într-o poezie în care-și exprimă dorința de a se retrage la țară ca să-și înecă amarul în țuică și «să uite de realismul socialist»”⁵⁵. Eliminările din Școala de Literatură aveau loc după o prealabilă prelucrare cu studenții. Spre deosebire de Horia Grănescu, un alt student catalogat drept „dușmănos”, Teodor Diaconu, a fost exclus din UTM, dar nu și din Școală. În schimb, din cauza presupusei sale atitudini antisovietice, era urmărit de organele de Securitate⁵⁶.

⁵³ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 70–71.

⁵⁴ Marin Ioniță, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 69.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 70.

Același document emanat de la SLA și datat 25 martie 1952 identifica și aspectele pozitive din activitatea Școlii: „tov. Petru Dumitriu și M. Beniuc își dau foarte mult interes pentru buna funcționare a catedrelor pe care le conduc”, iar ȘLCL a avut o influență serioasă și asupra educației poetului Victor Tulbure, „care a lichidat în bună măsură cu apucăturile sale boeme”⁵⁷. „O parte din studenți se va putea dezvolta după școală în domeniul creației, alții vor putea lucra în domeniul criticii literare și de artă și unii ca activiști pe frontul ideologic (în redacțiile revistelor, ale editurilor, la Comitetul pentru Artă etc.)” – conchidea instructorul de la SLA⁵⁸. Totuși, Marin Ioniță susține că Școala de Literatură nu a reușit să-i uniformizeze pe studenți. Mai mult, tocmai poetul în care puterea politică își punea mari speranțe că o va legitima, Nicolae Labiș, era cel care dădea tonul la capitolul sfidare: tânărul scriitor citea literatură considerată subversivă și, mai mult, introducea în interiorul Școlii cărți interzise, creații ale literaturii burgheze „decadente”⁵⁹. Existau și alte forme de evadare din universul sufocant dominat de imensa bibliografie alcătuită din lucrări realist-socialiste: de exemplu, frecventarea cursurilor facultative de literatură, dar și a Mărtisorului, unde Tudor Arghezi era în izolare de câțiva ani. Școala de Literatură și Critică Literară a funcționat doar patru ani, între 1950 și 1954, în condițiile în care durata studiilor era de un an, iar concluzia lui Marin Ioniță este aceea că „întâiul mare rateu de cadre” al regimului comunist a fost chiar falimentul acestei instituții de fabricat scriitori⁶⁰. Totuși, merită adăugat faptul că, până la urmă, prin multe cursuri și ședințe s-au inculcat studenților teama și conformismul. Intelectualii români, formați sau nu la Școala de Literatură, nu s-au putut constitui, precum confrății lor din Europa Centrală (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria) într-o contraelită și contracultură care să sfideze regimul comunist și să găsească aliați în rândul altor categorii sociale.

În legătură cu cazul Arghezi, despre care profesorii de literatură nu puteau vorbi fără a recurge la retorica de denigrare inaugurată de Sorin Toma, și cu tratamentul aplicat de comuniști cadrelor didactice și artiștilor merită reprodușă expunerea lui Leonte Răutu cu ocazia conferinței secretarilor județeni și activiștilor din 5–8 ianuarie 1949: „Este o falsă înțelegere a luptei de clasă. Majoritatea artiștilor au un trecut pătat, dar cu ei trebuie să lucrăm, dacă ne-am convins că vor să se apropie. Noi vrem să creăm forțe proprii noi, dar până atunci trebuie să lucrăm cu ei.

⁵⁷ Ibidem, f. 70, 73. Cu toate aceste aprecieri la adresa lui M. Beniuc, după 30 de ani, poetul care condusese US mai bine de un deceniu califica Școala de Literatură drept „instituție parazită”; Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940–1975)*, ed. Ion Cristoiu, Mircea Suciu, București, 1999, p. 203.

⁵⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 74.

⁵⁹ Marin Ioniță, *op. cit.*, p. 41, 100.

⁶⁰ Ibidem, p. 131. Într-un Plan de muncă pe anul 1952 al SLA se preconiza elaborarea unui proiect de hotărâre a CC pentru transformarea Școlii de Literatură și Critică Literară „Mihail Eminescu” în Institut de Literatură cu durata de 4 ani. Acest proiect nu s-a mai aplicat; ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 44.

În Uniunea Sovietică marele învățat Pavlov [îi] înjura pe Lenin, Stalin, Gorki, dar s-a avut în vedere că nu este un om politic, dar cel mai mare biolog. I s-au creat condițiuni extraordinare în timpul foametei, i s-a dat o rație deosebită și a murit [ca] un aderent înfocat al Rusiei noi și este o glorie a științei sovietice. Trebuie să avem o atitudine foarte elastică. E adevărat: [cei] care sunt și astăzi dușmani trebuie bătuți fără milă. [Pe] Tudor Arghezi, care nici acum nu s-a schimbat, l-am desființat. Dar față de oameni – cu toate greșelile lor din trecut – care vor să se apropie și prezintă valoare, să fim cu grijă, să ne ocupăm de ei. Centrele universitare au aici o deosebită răspundere”⁶¹. Același L. Răutu, întruchipare a antiintellectualismului, își prevenea subordonații să nu facă excese pe linia intelectualofobiei.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ARTISTIC

În perioada de tranziție reprezentată de primii ani postbelici a apărut în 1946 legea de reorganizare a Școlilor de Arte Frumoase, prin care cele două școli superioare din Iași și București (re)deveneau Academii⁶². Profesorii vechii Școli au fost siliți să facă declarații de fidelitate față de noul regim și metoda realismului socialist, fiind constrânși la renegarea trecutului când pictau din nevoia de a se exprima pe sine, de a da curs bucuriilor interioare, și nu dintr-o comandă politică. Din 1948, Jean Al. Steriadi este pensionat⁶³, deși cel puțin în aparență evitase actele de sfidare a noii puteri. Pe de altă parte, școlile particulare, precum Academia liberă de pictură condusă de pictorul Hristea Guguianu, sunt închise odată cu noua lege a învățământului din 1948⁶⁴. Existența acestei Academii private (numită oficial *Școala Particulară de Belle Arte „H. Guguianu”*) fusese recunoscută, prin decizia ministrului Ion Pas, în ianuarie–februarie 1947 (acreditarea oficială, cu drept de publicitate, fusese obținută și datorită lui Camil Ressu, director general în Direcția învățământului artistic din Ministerul Artelor, dar în același timp animator al Școlii). Printre profesori s-a numărat și Alexandru Ciucurencu, care din 1947 era integrat și în rândurile cadrelor didactice de la Academia de stat. Întrucât se considera că atât Academia/Școala de Arte Frumoase, cât și Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din București funcționează în clădiri inadecvate (sediul Conservatorului fusese distrus de bombardamente⁶⁵), același Ion Pas, la finalul

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 1/1949, f. 11.

⁶² Raul Șorban, Adina Nanu, Paul Constantin, Eugen Schileru, *100 de ani de la înființarea Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București 1864–1964*, București, 1964, p. 94; „Monitorul oficial”, 3 august 1946, nr. 195.

⁶³ Raul Șorban, Adina Nanu, Paul Constantin, Eugen Schileru, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁴ Mircea Deac, *Fără rame, fără soclu. Istoria unor date reale și a izvoarelor subiective*, București, 2004, p. 25.

⁶⁵ *Conservatorul „Ciprian Porumbescu” 1864–1964*, ed. Octavian Lazăr Cosma, Vasile Dinu, Dan Smîntînescu, Petre Brâncuși, George Bălan, Florin Staicu, București, 1964, p. 123.

mandatului său în fruntea Ministerului Artelor, propunea într-o ședință de guvern de la începutul anului 1948 reunirea facultăților cu profil artistic și muzical într-o clădire mai spațioasă și mai bine plasată: „Învățământul nostru artistic, Conservatorul și Școala de Arte Frumoase, se desfășoară în condițiuni cu totul nepotrivite, din cauza localurilor, care sunt cu totul improprii, dărăpănate și igrasioase și constituie un adevărat pericol pentru sănătatea profesorilor și studenților. Aceasta este una din moștenirile trecutului: de zeci și zeci de ani de zile generații întregi de studenți care se consacră acestor cariere au fost lăsați să lucreze în condițiuni aproape imposibile. De aceea rog ca atunci când Comisiunea de inventariere a bunurilor fostelor Domenii Regale își va depune raportul, Palatul Cotroceni să fie atribuit acestui scop, adică pentru instalarea acolo a Conservatorului și a Academiei de Arte Frumoase. În acest sens s-a pronunțat și Uniunea Națională a Studenților Români. (...) Având în vedere parcul din jurul Palatului, acolo ar fi cel mai potrivit loc ca să se facă o cetate a învățământului artistic”⁶⁶.

Până la urmă această propunere a căzut (Gheorghe Vasilichi, subsecretar de stat la Ministerul Educației, era de părere ca Palatul să fie încredințat Ministerului Educației Naționale, care să îl repare și apoi să decidă dacă îl transferă Facultății de Medicină sau Ministerului Artelor⁶⁷). În schimb a fost reținută ideea de reunire, la nivel instituțional, a Academiei de Arte Frumoase cu Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică, care a fost pusă în practică începând din toamna anului 1948, când avea să funcționeze la București un Institut de Artă cu mai multe facultăți. Același model a fost instituit la Cluj, unde a fost introdusă și o secție în limba maghiară, și la Iași.

În același timp, organele de propagandă pregăteau terenul și pentru alte schimbări în învățământul artistic, sugerând temele care trebuie abordate în presa culturală. La rubrica *Problema învățământului artistic* din „Flacăra”, Lelia Rudașcu publica la 8 februarie 1948 articolul *Așa nu mai merge!*, în care evoca materiale pe aceeași temă ce descriau presupusa panoramă dezolantă a pepinierelor de artiști, conservatoarele și academiile: „în toate ramurile de artă – scria improvizatul critic de artă –, învățământul nostru artistic este, la ora actuală, în flagrantă insuficiență, de o inactualitate și ineficiență strigătoare la cer”; acest învățământ „nu se bazează pe un sistem bine gândit, științific fundat, de *formare* a artistului, ci este privit doar ca o perioadă de ucenicie în timpul căreia tânărul, aspirant la titlul de artist, are a deprinde o serie de procedee și trucuri profesionale, de meșteșugar al vorbii, al sunetului sau al culorii”. În opinia Leliei Rudașcu, acestea erau mai mult „școli tehnologice”, care purtau povara perioadei trecute, când artele trebuiau să răspundă intereselor unei clientele cu bani; or, școlile de artă i-au crescut pe viitorii artiști în acest spirit, care le-a săpat în conștiință pecetea ideologică a claselor avute. Profesorii au fost vânzătorii unor iluzii și acest lucru

⁶⁶ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Stenograme (1944–1959), dosar nr. 2/1948, f. 52–53.

⁶⁷ Ibidem, f. 53.

trebuie să înceteze date fiind noile cerințe ideologice. În articol mai era combătut și marele Pablo Picasso pentru afirmația sa potrivit căreia arta este „o minciună care ne permite să ne apropiem de adevăr”; o astfel de concepție îl eliberează pe artist de orice răspundere în fața poporului și acest aspect este cât se poate de dăunător – conchidea Lelia Rudașcu⁶⁸.

Odată cu cele două Institute de la București și Cluj apar și școlile medii de arte, ca parte a învățământului artistic⁶⁹. Totodată, în școlile elementare își găseau refugiul profesori cu o bună calificare artistică și care fuseseră izgoniți din serviciile expuse verificării pe criterii ideologice. Pictorul Spiru Vergulescu, provenit dintr-un cartier mărginaș al Bucureștiului, privește mai nuanțat efectele reformei educaționale comuniste asupra învățământului artistic: „am avut șansa să prind momentul 1948, pe care toată lumea îl înjură. Îl înjură pentru că în școli erau numai manuale rusești și toți învățăm ceea ce voiau ei, bolșevicii, să învățăm. Marele meu noroc a fost că reforma învățământului, petrecută atunci, mi-a oferit posibilitatea să mă duc la școală fără să-i aud pe părinți plângându-se că-i costă prea mult. Iar profesorii pe care i-am avut erau foarte bine pregătiți, încât mă și miram la un moment dat de ce nu sunt ei profesori la o școală mai importantă, nu la noi la elementară. (...) Ceva însă e și mai interesant: puteai să te duci la Institutul de Arte Plastice cu doar patru clase primare! Mulți plasticieni, dar și regizori sau actori care au absolvit învățământul superior în atari condiții au fost obligați ulterior să-și dea din urmă examenele liceale, pentru completarea studiilor”⁷⁰.

Fără îndoială că reforma educației a însemnat și o anumită mobilitate socială, facilități importante pentru copiii din categorii sociale defavorizate, anumite investiții pentru cantine, institute etc.⁷¹, dar în primii ani ai stalinismului presiunea ideologică a adus pentru învățământul artistic un regres vizibil, echivalat de unii cu un adevărat dezastru. Institutele de artă trebuiau să-și armonizeze activitatea cu

⁶⁸ Lelia Rudașcu, *Problema învățământului artistic. Așa nu mai merge!*, în „Flacăra”, an I, 8 februarie 1948, nr. 6, p. 1–4. Au existat și luări de poziție mai radicale care negau Școlilor de arte frumoase de dinainte de 1945 orice merit – „pictorii noștri nu știu nici măcar «tehnic» să picteze”; E.V. Popa, *Reforma învățământului. În jurul legii de reformă a învățământului artistic*, în „Studentul român”, seria III, an IV, 25 februarie 1948, p. 8.

⁶⁹ Mircea Popescu, Eugen Schileru, Radu Bogdan, Ion Frunzetti, Remus Niculescu, *Artele plastice în România după 23 august 1944*, ed. George Oprescu, București, 1959, p. 12; Randolph L. Braham, *Education in the Rumanian People's Republic*, Washington, 1963, p. 88.

⁷⁰ Spiru Vergulescu, *Toată viața mea a fost legată de artă*, în „Ziarul de duminică”, supliment al „Ziarului financiar”, 22 martie 2002, nr. 11 (93), p. 3.

⁷¹ Dintr-un Memoriu justificativ depus de Ministerul Artelor și Informațiilor la planul de investiții pentru anul 1949 aflăm că proiecția bugetară pentru Direcția învățământului artistic era următoarea: „s-a prevăzut pentru reparații necesare căminelor și cantinelor studențești din țară (București, Cluj, Timișoara) suma de 3 170 000 lei. La punctul 2 din formular s-a prevăzut achiziționarea mobilierului, instrumentelor și aparatelor speciale pentru Institutele de Artă, însumând 8 536 000 de lei. Totalul investițiilor pentru Direcțiunea învățământului artistic este de 11 708 000 de lei”; ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 84/1949, f. 4–5.

interesele Planului de Stat, să dovedească faptul că intră în logica luptei de clasă, inclusiv prin asigurarea unei corespunzătoare componente sociale a studenților, să introducă o morală proletară adecvată⁷². Elevii și studenții Institutelor de Artă nu puteau afla cu adevărat ce reprezintă arta occidentală cu principalele ei curente, dar audiau cursuri unde erau înfierați Picasso și alți pictori. Criticul și istoricul de artă Radu Bogdan, coleg cu Lelia Rudașcu în Ministerul Artelor și Informațiilor la Direcția Artelor Plastice, care părea că asimilează retorica realist socialistă, cu nuanțe antioccidentale, devine profesor la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, dar curând percepe răul și, ca urmare a unei întâlniri cu Pierre Daix, își schimbă perspectiva despre opera lui Picasso: „toate acestea se petreceau (în 1951, *n. n.*) la numai un an de când începusem să cunosc efectele pedagogice ale reorganizării învățământului artistic, reorganizare care, din perspectiva a multiple aspecte, a însemnat un dezastru”⁷³. Se mai adăugau și descinderile instructorilor de la Secția de propagandă care uneori apreciau că manualele după care se predă în învățământul plastic sunt greșite și trebuie înlocuite⁷⁴.

Un alt element nefast a fost și pătrunderea „științelor sociale” (materialismul dialectic și istoric, socialismul științific etc.) printre materiile de studiu de la Institutele de Artă, cu scopul de a forma „baza teoretică necesară înțelegerii fenomenului artistic”, dar și caracterul de clasă și spiritul de partid în artă. Se urmărea și angajarea studenților în slujba agitației vizuale comuniste. Corpul profesoral a păstrat profesioniști („forțele progresiste din rândurile corpului didactic artistic”) care au știut să-și sustragă studenții de sub influența politicului. După 1948 au rămas ca profesori: Alexandru Ciucurencu, Cornel Medrea, Lucian Murnu, Simion Iuca, arh. Horia Teodoru (a predat cursul de perspectivă decenii la rând), dr. Gh. Ghițescu⁷⁵ sau au fost aduși critici și artiști care corespundeau și/măi ales criteriilor politice: Lelia Rudașcu, Paul Constantin ș.a.; în fruntea Institutului de Artă din București a fost adus ca rector conformistul Marcel Breslașu⁷⁶, aflat până atunci în comitetul de conducere al USASZ. O mărturie importantă este și cea a criticului de artă Radu Ionescu care consemnează faptul că: „În Academia de Arte Frumoase [Institutul de Arte Plastice] studiile liceale complete nu mai erau obligatorii pentru înscriere și, alături de câțiva profesori din vechea gardă, vor apărea nume noi ca [Ștefan] Szönyi, [Tiberiu] Kraus, [Andrei] Szobotka, [Nicolae] Moraru, toți coordonați și supravegheați de un pictor scenograf Kovalenko, venit de la Moscova pentru a reorganiza spiritul și metodele învățământului sovietic”⁷⁷.

⁷² Ibidem, dosar nr. 77/1949, f. 13.

⁷³ Radu Bogdan, *Un martor al realismului socialist (XX)*, în „Dilema”, an III, 4–10 august 1995, nr. 134, p. 2.

⁷⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 29/1951, f. 61.

⁷⁵ Raul Șorban, Adina Nanu, Paul Constantin, Eugen Schileru, *op. cit.*, p. 95.

⁷⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 77/1949, f. 13.

⁷⁷ Radu Ionescu, *Uniunea Artiștilor Plastici din România 1921•1950•2002/The Union of Artists of Romania 1921•1950•2002*, București, 2003, p. 8.

Rolul consilierilor sovietici și al experienței sovietice în materie de cultură și învățământ artistic a fost însemnat, dacă nu chiar determinant. Ministerul Artelor și Informațiilor/Comitetul pentru artă și Ministerul Învățământului Public erau abilitate să implementeze liniile principale ale reformei educaționale la nivelul Institutelor de Artă (reorganizate în 1950 prin separare în: Institute de Arte Plastice, Conservatoare de Muzică și Institute de Artă Teatrală). Dar toate propunerile importante privind transformările instituționale și conținutul învățământului, al programei erau avizate în mod obligatoriu de Direcția/Secția de propagandă și agitație, prin SLA⁷⁸. În mod periodic, Sectorul de învățământ public și apoi SLA⁷⁹ controlau activitatea Ministerului de resort și a instituțiilor de învățământ superior artistic, având și prerogativa de a propune/impune epurări la nivelul corpului profesoral, denumite eufemistic „măsuri pentru îmbunătățirea corpului didactic”⁸⁰.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL MUZICAL

Evoluțiile contradictorii de după 23 august 1944, care lăsau să se întrevadă și semnele continuității cu o viață artistică interbelică marcată de diversitate, au permis și apariția Conservatoarelor/Academiilor particulare de Muzică. Dintre acestea se distinge Conservatorul de Muzică Americană (denumit apoi Conservatorul de Jazz), condus de profesorul și muzicianul Edmond Deda, instituție situată în casa familiei Theodor Rogalsky din str. General Manu. Printre cadrele didactice ale Conservatorului privat s-au aflat Ion Dumitrescu (viitor președinte al UCRPR în anii 1950, succesor al lui Matei Socor) și Dan Mizrahy, profesor de pian clasic la doar 21 de ani⁸¹. În memoriile sale, Dan Mizrahy afirmă că nu câștiga foarte mult de pe urma orelor predate aici, „dar ... eram tineri, entuziaști, ne plăcea muzica americană și toată treaba era de fapt un mic divertisment”. Până la urmă nu problema financiară va sta la originea închiderii Conservatorului, ci interdicția de natură politică. Unul dintre cei care au pronunțat

⁷⁸ Așa s-a întâmplat și în vara anului 1952 cu propunerile Comitetului pentru artă privitoare la înființarea Secțiilor de istorie și teorie a artelor, de istorie și teorie a muzicii și de istorie și teorie a teatrului pe lângă Institutul de Arte Plastice, Conservatorul de Muzică și Institutul de Teatru din București. SLA a avizat favorabil și propunerea de desființare a Secției de muzeografie de la Institutul de Arte Plastice, socotind că „este justă, deoarece ghizii de muzeu pot fi recrutați din rândurile absolvenților de pedagogie și teorie și istorie a artei”; ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 12/1952, f. 230.

⁷⁹ Probabil, Institutele de Artă au intrat în responsabilitatea SLA în 1951, după ce un timp de activitatea lor a răspuns, pe linie de partid, Sectorul de învățământ public; într-un document al SPA din 1951 se preciza că „Sectorul de artă a preluat o serie de instituții de învățământ de artă. Până acum contactul între sectoare a fost slab. Pentru că tovarășii sunt începători în ce privește problemele de învățământ, poate ar fi fost necesar ca între cele două sectoare să existe o legătură mai temeinică și în alte probleme”; ibidem, dosar nr. 29/1951, f. 72–73.

⁸⁰ Ibidem, dosar nr. 6/1951, f. 87–88.

⁸¹ Dan Mizrahy, *Așa a fost ... Exerciții de memorie*, București, 2005, p. 169–171.

sentința de desființare a fost Nicolae Moraru, chiar înainte de publicarea în „Monitorul oficial” a legii învățământului care naționaliza școlile particulare: „Conservatoriile particulare nu vor mai putea continua să existe (sic!)”, declara ritos secretarul general al Ministerului Artelor și Informațiilor la 2 august 1948⁸².

În paralel, Conservatoarele de stat⁸³ erau epurate de profesorii indezirabili, printre numele celor îndepărtați fiind Alice Voinescu și Mihail Jora⁸⁴. Aceeași Lelia Rudașcu se pronunța și în probleme muzicale, pretinzând că „studentii Conservatorului” s-au adresat redacției revistei „Flacăra” și făcând o tipologie a cadrelor didactice: „profesorii totalmente incapabili, profesorii care absentează venind la curs de trei ori într-un an sau alții care vin regulat, dar copleșesc cu otravă tineretul, aceștia formează majoritatea învățătorilor tinerei generații”⁸⁵. Chiar și după expulzarea din rândul profesorilor denigrarea celor epurați a continuat, poate și pentru că prestigiul lor – cazul lui Mihail Jora este emblematic – a continuat să fie prezent printre studenți și muzicieni care i-au fost elevi. În presa comunistă au fost tipărite articole în care fostul profesor Mihail Jora era atacat virulent, fiind acuzat în principal de solidaritate cu „monarhia jefuitoare”⁸⁶. Pe această linie se înscrie și discursul lui Matei Socor la consfătuirea șefilor propagandei cu compozitorii, din 28 martie 1949, care în plus vădește din nou ingratitudinea viitorului președinte al UC față de cel care sub regimul antonescian încercase să-l salveze: „Există poate elemente care din cauza deformării lor în școala burgheză, de care vor să se dezbrace, nu au ajuns încă la o concepție ideologică în muncă pe care noi o dorim. Față de aceste elemente trebuie să avem o anumită elasticitate. Ar fi justificat. Dar să colaborăm cu oameni care provin din moșieri, care au atitudine ostilă față de dezvoltarea poporului român, a republicii noastre populare, care s-au exprimat fățiș împotriva republicii, oftând de dorul monarhiei recent expirate, nu este de închipuit. În astfel de condițiuni, Societatea Compozitorilor nu va face pași înainte. Eu socot că prezența compozitorului Jora este un anacronism, și mai mult un anacronism ca el să fie încă în fruntea Societății”⁸⁷. Întrucât nu se putea trece nici peste talentul lui Mihail Jora, însoțit de harul său pedagogic, nici peste actul abuziv al îndepărtării de la catedră, Matei Socor se simțea obligat să adauge: „ce înseamnă talent muzical? Dacă are talent și îl pune în slujba dușmanului, cu atât mai rău; acel talent nu ne poate aduce niciun

⁸² ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 9/1948, f. 228.

⁸³ La 19 ianuarie 1948, Conservatorul Regal de Muzică și Artă Dramatică a fost redenumit *Conservatorul de Stat din București al RPR*; „Monitorul oficial”, partea I-A, an CXVI, 19 ianuarie 1948, nr. 15.

⁸⁴ Mihail Jora fusese chiar directorul Conservatorului din București între 1941–1947; George Sbârcea, *Mihail Jora. Biografia unui mare compozitor român din secolul XX*, București, 1969, p. 188.

⁸⁵ Lelia Rudașcu *Problema învățământului artistic. Așa nu mai merge!*, în *loc. cit.*, p. 4.

⁸⁶ Cornelia Pascal, *A început curățenie la Conservator*, în „Studentul român”, seria III, an IV, 27 ianuarie 1948, nr. 6, p. 2.

⁸⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 10/1949, f. 100.

folos. Nu este talent în al doilea rând acela care face muzică în mod formal, muzică nesănătoasă, nefolositoare pentru întreaga noastră evoluție”⁸⁸. Abia în anii 1960–1970 i se vor recunoaște lui Mihail Jora calitățile de profesor și meritele pentru activitatea didactică de la Conservatorul bucureștean⁸⁹.

Deși la Conservatorul de Stat din București au supraviețuit muzicieni și muzicologi reputați (Ioan D. Chirescu, rector din 1950⁹⁰, George Breazul, Alfred Mendelsohn ș.a.), aceștia nu au putut împiedica întotdeauna campania de intoxicare a tineretului universitar; în plus, marile curente moderne occidentale erau prohibite. În acest context, în casa compozitorului Mihail Andricu, au loc întâlniri contestatate care au fost comparate cu nucleul unei universități alternative clandestine. Mihail Andricu invită în casa lui tineri (muzicieni, studenți la Litere), ascultă și comentează creația unor compozitori „decadenți” precum Arthur Schoenberg, Anton Webern și Alban Berg, sfidând muzica oficială și maniera de predare de la Conservator. Pentru astfel de gesturi, Mihail Andricu avea să fie sancționat mai târziu, fiind victima unei demascări publice în 1959⁹¹. Compozitorii cu un profil mai conformist, cei care s-au adaptat și au fost tolerați în poziții mai mult sau mai puțin importante la Conservator, au încercat din interiorul sistemului să introducă muzica printre materiile de studiu pentru clasele I–IV, mizând pe un proces de dezideologizare, care să îi ferească pe elevi de asimilarea balastului politic ce parazita predarea. Apelând la retorica oficială care pleda pentru culturalizarea muncitorimii, inclusiv prin educație muzicală, și invocând numele unor mărimi ale propagandei precum Mihail Roller, compozitorul Nicolae Buicliu ținea în martie 1949 un lung discurs despre beneficiile predării muzicii în școala primară: „cred că clasa muncitoare și în prezent și în viitor, dar mai ales viitoarele generații au dreptul la bunuri de ordin cultural, și deci gândesc că trebuie să i [se] dea posibilitatea de a învăța. Deci învățământul general ar trebui să includă muzica în învățământul elementar, ca să poată intra adânc în educația generală a elevilor. Deci cred că Ministerul Artelor ar trebui să sesizeze Ministerul Învățământului că constituie o lipsă că se dă muzicii în învățământ așa de puțină importanță. (Și tov. Roller a relevat acest lucru). Astăzi nu este rezervat decât o singură oră pentru muzică în clasele V–VII, dar în primele patru clase nu se învață deloc. Cred că ar trebui stabilite cel puțin patru ore pe săptămână. Aceste patru ore sunt absolut necesare dacă vrem să ridicăm posibilitatea de înțelegere a tuturor frumuseților artei muzicale, pe care o vrem cât mai înaintată, cât mai avansată, și ținând seama

⁸⁸ Ibidem, f. 101.

⁸⁹ D. Moroianu, *Învățământul artistic*, în Constantin C. Giurescu et al., *Istoria învățământului în România. Compendiu*, București, 1971, p. 331.

⁹⁰ Titu Pânișoară, Ion Șoldea, *Prof. Univ. Dr. Petre Brâncuși și Conservatorul „Ciprian Porumbescu” – București*, f. 1., 2005, p. 65.

⁹¹ Vasile Igna, *Preliminarii la schița unei istorii a rezistenței culturale în România*, în vol. *Subteranele memoriei. Pagini din rezistența culturii în România 1944–1954*, ed. cit., p. 27.

că istoria muzicii românești este de foarte scurtă durată, ca să ajungem alte țări care prin anumite împrejurări istorice au avut norocul să avanseze înaintea noastră”⁹².

Spre deosebire de Nicolae Buicliu, pianista Piroška Meltz, directoarea Conservatorului popular din Târgu-Mureș, a dat probabil o mai mică atenție discursului conformist promuncitoresc și în plus a neglijat lecțiile despre muzica rusă. Cu ocazia unei descinderi la Comitetul Regional de partid Mureș, cu scopul de a evalua munca în problemele literaturii și artei, instructorul Virgil Pop de la SPA constata la 8 aprilie 1952 următoarele: „comitetul regional nu a controlat activitatea Conservatorului popular. La acest Conservator studiază aproape cinci sute de elevi, majoritatea covârșitoare dintre ei elemente mic-burgeze. Directoarea Conservatorului este un element dușman regimului nostru (pianista Melț Piroška). Această directoare vorbește cu ironie despre necesitatea acordării unei atenții sporite elementelor muncitorești, ea considerând pe fiii de muncitori incapabili de a învăța muzică. Ea arată că nu a fost preocupată de problema componenței sociale a elevilor pentru că nu știe cum trebuie stabilit acest lucru – «după bunicii sau părinții lor?». Programul școlar al Conservatorului nu cuprinde nicio lucrare sovietică atât la clasele de instrumente, cât și la canto. Din repertoriul muzicii clasice ruse programul cuprinde o singură lucrare de Ceaikovski (la clasa de violoncel). În schimb, la istoria muzicii se studiază Debussy în patru lecții (...), iar la sfârșitul programei figurează două lecții despre muzica rusă. Această programă este în vigoare fără modificări din anul 1912. Considerăm că activitatea Conservatorului popular după această programă școlară și cu actuala conducere este profund dăunătoare dezvoltării studenților”⁹³.

Pentru comuniștii români, la fel ca și pentru cei sovietici⁹⁴, un învățământ apolitic era de neconceput. Din perspectiva noului regim, educația era prin definiție ideologică: doar astfel se putea clama faptul că „noua intelectualitate ieșită din acest învățământ va înțelege lumea într-un chip nou, va fi înarmată cu metoda de gândire unitară și armonioasă a materialismului dialectic”⁹⁵.

Dacă în perioada de dinainte de 1945 sistemul de învățământ a reprezentat și un instrument de construire a națiunii, cu anumite derivate spre naționalismul excesiv⁹⁶, dar care nu a stânjenit creativitatea și pluralismul intelectual, după 1947/1948 instituțiile educaționale au intrat în sfera ideologică totalitară și a internaționalismului prosovietic. Entități politice comuniste precum Direcția/Secția de propagandă și agitație, cu sectoarele din subordine, Comisia de învățământ

⁹² ANIC, fond CC al PCR – Secția de propagandă și agitație, dosar nr. 10/1949, f. 88.

⁹³ Ibidem, dosar nr. 12/1952, f. 110–111.

⁹⁴ Sheila Fitzpatrick, *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*, Cambridge, London, New York, Melbourne, 1992, p. 18.

⁹⁵ Mihail Roșianu, *Reforma învățământului*, în „Flacăra”, an I, 8 august 1948, nr. 33.

⁹⁶ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, București, 1998, p. 27, 251 și urm.

public etc., au fost pârgurile prin care regimul totalitar a impus preluarea, la nivelul învățământului public, a unui model jdanovist aplicat și în URSS și care a încurajat plafonarea culturală și artistică, izolarea de Occident și conformismul.

THE ROMANIAN EDUCATIONAL SYSTEM DURING THE STALINIST EPOCH (1947–1953). CONSIDERATIONS

Abstract

The aim of this study is to examine some less known aspects of the Romanian educational system history, such as the activity of the Commission on Public Education, a branch of the Agitprop, the circumstances of Social Democrat Ștefan Voitec's removal from the Ministry of National Education, the institutional changes within artistic, philological and musical higher education institutions, and the pressures exerted by the Propaganda and Agitation Department against professorial body and students.

Using mainly documents of the RCP/RWP's Propaganda and Agitation Department, the author contradicts the allegations of the self-serving memoirs due to former chiefs of Romanian propaganda, such as Pavel Țugui, who presented themselves as saviors of the Romanian Culture, Literature, and Arts. In fact, they acted as Leonte Răutu's subordinates and drew up Soviet type reports of unmasking famous Romanian writers and aestheticians including Tudor Vianu, professor of Comparative Literature at Bucharest University.

During the interwar period the Romanian educational system became an instrument of nation building process involving nationalistic trends but without threatening artistic creativity and intellectual pluralism within universities and higher education institutes. On the contrary, after 1947–1948 the educational institutions were brutally integrated within the totalitarian system and forced to accept the Zhdanovite pattern of ideological conformism, and cultural isolation with anti-western tendencies.

INSTITUTUL ECONOMIC ROMÂNESC. ORGANIZARE, PREOCUPĂRI

ROBERT PĂIUȘAN

Institutul Economic Românesc (I.E.R.) a funcționat la București între anii 1921 și 1946 și a numărat colaboratori din rândul celor mai prestigioși economiști interbelici. Cu toate acestea, activitatea sa este, practic, necunoscută nu doar publicului larg, ci și specialiștilor din zilele noastre. Însemnările de față reprezintă o primă încercare de prezentare a preocupărilor și rezultatelor activității acestuia.

Apariția I.E.R. a avut loc în contextul intern și internațional din perioada imediat consecutivă încheierii Primului Război Mondial. Unirea teritoriilor locuite de poporul român într-un singur stat în cursul anului 1918 deschidea perspectiva unei dezvoltări economice mai puternice a României în perioada următoare.

Noua instituție își propunea să umple un gol în relația dintre mediul de afaceri, analiștii fenomenului economic (cercetători, ziariști) și publicul interesat din țară și străinătate. Preocupările sale se îndreptau în trei direcții: documentare, redactare-editare și comunicare, la care ne vom referi mai jos.

Împrejurarea care a grăbit constituirea I.E.R. ținea de necesitatea unei mai bune cunoașteri de către publicul românesc a potențialului economic al întreprinderilor din noile regiuni ale țării întregite. Creșterea complexității vieții economice în timpul și după Primul Război Mondial, precum și existența unor institute similare în alte țări au constituit imbolduri suplimentare în acest demers.

Inițiativa nemijlocită a revenit Băncii Naționale a României (B.N.R.), care s-a bucurat de concursul sectorului privat, reprezentat de peste 50 de întreprinderi industriale, bancare și comerciale românești¹. În calitate de principal sponsor, B.N.R.

¹ Printre acestea se numărau, în ordinea importanței implicării lor materiale, următoarele societăți: Creditul Național Industrial, București; Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița, București; Banca Românească, București; Petroșani S.A., București; Astra Vagoane, București-Arad; Cartea Românească, București; Albina, Sibiu; Clădirea Românească, București; Letea, Prima Societate Românească pentru fabricarea hârtiei, București; Institutul Național al Cooperației, București; Banca Comercială Italiană și Română, București; Banca Urbană, București; Leonida & Co., București; Naționala S.A. de Asigurări, București; Banca Comercială Română, București; Mărășești S.A.R., București; Agricola Fonciera, București; Banca Comercială, Turnu Severin; Industria Română de Petrol, București; Societatea Bancară Română, București; Camera de Comerț și Industrie, București; Casa Generală de Păstrare, Brașov; Creditul Funciar Urban, București; Creditul Minier, București; Banca Pieței, București; S.A.R. pentru fabricarea și comerțul hârtiei, Scăeni; Banca Pitești, Pitești; Banca de Comerț și Industrie, Arad; Camera de Comerț și Industrie, Brăila; Cartonul Românesc, Com. Vama – Câmpulung; Creditul pentru Întreprinderi Electrice, București; Societatea Anonimă de Electricitate, Arad;

vârșă I.E.R. subvenția anuală (care a crescut progresiv de la 500 000 lei în 1922 la 1 milion lei în 1928 și anii următori, atingând 3 milioane lei în 1945), plătea cotizația de membru de 25 000 lei și suporta cheltuieli permanente sau ocazionale ale acestuia (chiria², diverse dotări³ și altele).

Statul român a contribuit la susținerea activității I.E.R. printr-o subvenție anuală, care dădea expresie recunoașterii publice a utilității și importanței acestuia pentru cultura economică. Subvenția s-a ridicat la 200 000 lei între 1924 și 1928, fiind redusă la 100 000 lei în 1929 și suspendată în 1932, date fiind „greutățile mari cărora bugetul public avea să le facă față”⁴. Institutul nu s-a bazat niciodată pe surse publice de finanțare și a primit cu înțelegere retragerea subvenției statului.

După discuții preliminare în cursul anului 1920, au fost convenite principalele aspecte privind constituirea I.E.R. Actul de societate pentru înființarea acestuia a fost semnat de inițiatori la 4 ianuarie 1921. I.E.R. a fost înregistrat la Registrul de firme sociale al Tribunalului Comercial Ilfov la 16 ianuarie 1921, iar actele constitutive (actul de societate și statutele) au fost publicate în „Monitorul oficial” la 9 martie 1921, dată ce marca momentul începerii activității sale.

Noua instituție a fost găzduită provizoriu în sediul central al B.N.R. pe strada Doamnei – între 1921 și 1923, în sala de bibliotecă de la parter, iar apoi, pe măsura dezvoltării sale, în alte spații din acea clădire. Între 1930 și 1933, Institutul avea să funcționeze în imobilul B.N.R. din strada Doamnei nr. 8. Ulterior, conducerea B.N.R. i-a închiriat alte spații în Bd. Brătianu nr. 11, între 1933 și 1935, și în strada G.G. Assan nr. 1, în ultimii ani de activitate.

Nesoluționarea satisfăcătoare a problemei sediului (în două decenii și jumătate, I.E.R. s-a mutat de șase ori) a influențat negativ activitatea sa. Fiecare mutare implica o întrerupere a activității de minimum 2–3 luni și deteriorarea parțială a materialului documentar, în special a periodicelor și fișelor de bibliotecă.

Institutul a funcționat sub forma juridică a unei firme sociale de interes public. Organele sale de conducere și control erau Consiliul de administrație, Direcția și Comitetul de cenzori.

Printre administratori s-au numărat personalități cunoscute ale vieții științifice și, în general, publice românești din perioada interbelică, din rândul cărora reținem numele economiștilor și/sau oamenilor politici Constantin Băicoianu, Leonida Colescu, Mitiță Constantinescu, Victor Slăvescu, Victor Bădulescu, Gheorghe Cipăianu, Ion

Calea Ferată Electrică, Arad; Aluta A.S., Slatina; Andreescu & Fii, Industrii ceramice, Craiova; Banca de Scont a României, București; Bancotescu & Nicolau, București; Întreprinderile Erhard Wolff, București; *Raportul Consiliului de administrație și de cenzori către Adunarea generală ordinară a membrilor de la 12 octombrie 1941, Institutul Economic Românesc*, București, 1941, p. 33.

² Arhiva B.N.R., Fond Consiliul de administrație al B.N.R., dosar 226/1931, ședința Consiliului de administrație din 16.03.1931. Se aprobă scutirea I.E.R. de plata chiriei în Institutul fost „Zaharia”, unde funcționa.

³ Ibidem, dosar 220/1930, ședința Consiliului de administrație din 23.12.1930. Se aprobă suportarea de către B.N.R. a contravalorii a două pervazuri care despărțeau sala de lectură, în sumă de 26 056,60 lei.

⁴ *Raportul Consiliului de administrație ...*, p. 32–33.

Lapedatu, Costin Stoicescu, Constant Georgescu, Cornel Casassovici. Ca director al Institutului a funcționat economistul și juristul Gheron Netta. În rândul cenzorilor întâlnim numele unor specialiști în curs de afirmare, dintre care îi menționăm pe Lazăr Ionescu, Dimitrie P. Pascu, Caius Bardoși, Gheorghe Ianăș și mulți alții.

În conducerea I.E.R. se aflau, așa cum reiese din trecerea în revistă a numelor menționate mai sus, membri sau chiar demnitari ai Partidului Național-Liberal, ceea ce fixa locul său în rândul instituțiilor aflate în sfera de influență a acestui partid. De altminteri, în epocă, se considera că prin înființarea ulterioară a Institutului român pentru studierea conjuncturii economice de către economistul V. Madgearu, unul dintre liderii Partidului Național-Țărănesc, se urmărea crearea unei contraponderi la influența I.E.R. în rândul tinerilor economiști neangajați politic.

Membrii I.E.R. cuprindeau, cu precădere, intelectuali tineri – doctori și doctoranzi, licențiați sau studenți economiști, ingineri, sociologi, juriști, istorici și alții. În medie s-au înregistrat 500–800 de membri.

Activitatea de documentare desfășurată în cadrul I.E.R. decurgea din prevederea statutară privind strângerea și coordonarea tuturor lucrărilor necesare „pentru a fi în continuu la curent cu mișcarea economică și financiară”⁵. Instrumentele de îndeplinire a acestui obiectiv au fost biblioteca, arhiva documentară și serviciul informațiilor economice.

Biblioteca era structurată în două secțiuni: cărți și reviste științifice.

Fondul de cărți s-a realizat, în principal, prin achiziții din fonduri proprii și, într-o măsură mai mică, prin donații. Cărțile abordau cu precădere teme privind viața economică, atât românească, cât și străină, de interes pentru economiștii români. Fondul de cărți a cunoscut creșteri semnificative pe toată durata activității I.E.R., atingând cca 30 000 volume în 1944.

Fondul de reviste științifice s-a realizat, cu precădere, prin schimb intern și internațional de publicații și, în mod izolat, prin achiziții. În rândul revistelor se întâlneau publicații destinate atât lumii academice, cât și cercurilor de afaceri și publicului larg. În 1940 publicațiile științifice însumau 63 de reviste românești și 245 de reviste străine⁶.

Pentru înlesnirea consultării bibliotecii, a fost organizată și perfecționată în decursul timpului o cartotecă bibliografică. Ea cuprindea 5 mari fișiere, în care fondul de cărți și reviste științifice era inventariat pe autori și materii.

Pentru actualizarea documentării bibliografice, I.E.R. păstra relații permanente cu Institutul Bibliografic de la Bruxelles, cu editorii bibliografiilor generale din Germania, Franța și Italia, precum și cu editorul bibliografiei economice din Germania.

Cercetarea fondului documentar avea loc fie în sala de lectură a I.E.R. (unde, în media anilor 1931–1940, au fost anual cca 5 500 cititori, care au consultat cca 20 000 publicații), fie prin împrumuturi.

⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁶ *Ibidem*, p. 13. V., în continuare, Anexa I.

Difuzarea materialului documentar în rândul masei de cititori a fost înlesnită prin editarea „Bibliografiei economice române”, care reprezenta un repertoriu bibliografic al lucrărilor cu caracter economic (cărți, reviste, broșuri etc.) publicate în România. Ea apărea începând din 1921 sub forma unui anuar, fiecare volum însumând între 90 și 280 pagini.

Arhiva documentară cuprindea presa zilnică, despuiată și inventariată. Practic, din ziarele românești și străine erau decupate articolele de interes privind problematica economică, fișate și catalogate cronologic pe materii. Operațiunile de fișare și catalogare aveau în vedere 20 de diviziuni și 332 de subdiviziuni⁷.

În circa două decenii și jumătate de acumulări continue, arhiva documentară a I.E.R. a ajuns să cuprindă peste 1,3 milioane articole inventariate, clasate pe dosare și materii, însumând peste 1 500 de cutii. Separat de aceasta, în arhivă au fost inventariate referiri de presă privind viața și activitatea a circa 1 000 de personalități ale vieții publice din țară și străinătate. Răspunzând unui obiectiv important al activității sale, Institutul Economic Românesc și-a organizat un serviciu de informații comerciale, care viza cu precădere activitatea principalelor întreprinderi economice românești sau străine activând în România. Informațiile erau fie cele comunicate de întreprinderile în cauză în mod periodic (acte de constituire, statute și modificări ale acestora, bilanțuri, dări de seamă, adunări generale etc.), fie cele aflate de I.E.R. de la corespondenții din țară și străinătate sau chiar de la întreprinderi, cărora le erau trimise chestionare spre completare.

Activitatea de redactare-editare s-a reflectat în apariția unor publicații periodice și serii tematice, precum și în întocmirea unor bibliografii.

Cea mai importantă publicație periodică a fost „Buletinul Institutului Economic Românesc”, care apărea în patru numere anual, însumând între 600 și 1 000 de pagini. Editată regulat în perioada 1922–1942, ea avea să reprezinte principalul instrument de legătură între I.E.R., colaboratorii săi și publicul interesat. În cadrul fiecărui număr, materia era organizată în patru capitole distincte: studii de specialitate, revista presei economice, statistică economică, dări de seamă și recenzii.

Studiile de specialitate, originale, acopereau o problematică vastă din întreaga sferă a vieții economice. În paginile revistei au fost publicate în total peste 500 de studii.

Revista (numită, oarecum impropriu, arhiva) presei economice publica, în extenso sau în rezumat, materiale pe teme de profil din publicații economice din străinătate.

Tabelele statistice prezentau cititorilor evoluția principalilor indicatori macroeconomici ai României și ai altor state (comerțul exterior, balanța de plăți externă, producția industrială, producția și comerțul cu produse agricole, ocuparea

⁷ Diviziunile arhivei documentare erau următoarele: A. Literatură economică și socială; B. Știri generale despre diverse țări și teritorii; C. Populație; D. Igienă socială; E. Istorie economică; F. Politică; G. Legislație; H. Administrație; I. Finanțe; J. Economie politică; K. Agricultură; L. Mine; M. Industrie; N. Comerț; O. Transporturi; P. Monedă; R. Muncă; S. Asigurări; T. Educație profesională; U. Diverse dosare speciale.

forței de muncă și altele). În condițiile în care nu existau organisme internaționale (exceptând instituțiile din sistemul Ligii Națiunilor) însărcinate să culeagă, să prelucrez și să publice asemenea categorii de date statistice, demersul, chiar dacă limitat, al Buletinului merita salutat.

Dărilor de seamă și recenziile erau menite să informeze publicul românesc asupra principalelor cărți și publicații periodice cu profil economic. În rândurile recenziilor se numărau atât personalități importante ale științelor economice, cât și tineri în afirmare. Pe parcursul celor peste două decenii de existență au fost publicate aproape 9 000 de recenzii și dări de seamă.

Ca supliment anual al Buletinului, era editată „Bibliografia economică română”, la care m-am referit mai sus.

În afara acestor două periodice, au mai apărut „Informațiuni economice” (între 1921 și 1929) și „L'Économiste roumain” (între 1924 și 1929).

„Informațiuni economice”, publicație săptămânală destinată cu precădere membrilor I.E.R., selecta informații economice din presa de specialitate. Sumarul acestei publicații se compunea dintr-un editorial care oferea retrospectiva principalelor evenimente economice ale săptămânii scurse, urmat de știri economice din țară și străinătate. În total, au fost publicate 346 numere cu 1 730 pagini. Deși de evidentă utilitate, publicația avea să își înceteze activitatea în 1929, ca urmare a lipsei subvențiilor.

Publicat în limba franceză, „L'Économiste roumain” era destinat informării cercurilor economice și politice din străinătate asupra legislației, politicii și, în general, vieții economice din România. Publicația, ce apărea lunar și, ulterior, bilunar, era distribuită gratuit camerelor de comerț, asociațiilor profesionale, municipalităților, publicațiilor de profil, ca și unor personalități ale vieții publice din străinătate, interesate în cunoașterea și reflectarea corectă a situației din România. Ea și-a încetat activitatea în iunie 1929, odată cu apariția „Buletinului de studii al Băncii Naționale”, publicație cu obiective asemănătoare.

Cele trei serii tematice publicate sub egida și cu finanțarea I.E.R. au fost intitulate: Studii economice și financiare, Documentări statistice, Cercetări și material documentar de istorie economică românească.

În seria de *Studii economice și financiare* au văzut lumina tiparului atât contribuții inedite, destinate acestei serii, cât și texte publicate anterior în paginile Buletinului sau rostite la conferințele publice organizate de Institut. În total au fost publicate peste 200 de volume și broșuri din sfera științelor economice⁸.

În seria de *Documentări statistice*, colaboratorii I.E.R. și-au propus să publice lucrări statistice de sinteză privind economia mondială. Întocmirea acestor lucrări de mare anvergură necesita atât un volum apreciabil de muncă pentru prelucrarea materialului (depășind adesea posibilitățile reale ale autorilor), cât și fonduri consistente pentru publicarea și distribuirea lucrării. În aceste condiții, avea să fie publicat un singur volum din această serie: *Statistica economică internațională*,

⁸ O selecție a principalelor contribuții este prezentată în Anexa II.

sub redacția lui G. Miletici și în coordonarea științifică a lui L. Colescu, 224 pagini format mare, București, 1928. Lucrarea cuprindea 131 de tabele statistice privind suprafața țărilor lumii, demografia, producția și prețurile, organizarea muncii, comerțul, consumul public și privat. Ea a fost redactată în limbile română și franceză și a fost bine primită în cercurile de specialitate din țară și străinătate.

Seria de *Cercetări și material documentar de istorie economică românească* era menită să publice izvoare și monografii privind istoria economică a poporului român. În această serie au fost publicate 4 cărți până în 1940. Alte 10 volume erau pregătite să vadă lumina tiparului în ultimii ani dinaintea încetării activității I.E.R.

Activitatea de comunicare a rezultatelor muncii de documentare, cercetare și redactare s-a desfășurat pe două căi principale.

Comunicarea propriu-zisă a rezultatelor cercetării avea loc prin intermediul unor manifestări științifice (sesiuni de susținere a referatelor, dezbateri etc.) și de popularizare (conferințe publice), organizate atât la sediul I.E.R., cât și în alte locuri. Aceste manifestări științifice erau prezentate în dări de seamă, în Buletin și în alte publicații.

Pentru publicul din străinătate erau întocmite broșuri cuprinzând informații privind activitatea științifică și publicistică, în general, și, în rezumat, comentarii privind lucrările elaborate sau susținute sub egida I.E.R.

Activitatea Institutului Economic Românesc a cunoscut două perioade de vârf: cea dintâi, între 1923 și 1929, când s-a remarcat prin numărul și calitatea publicațiilor periodice și a devenit cunoscut în cercurile de specialitate din țară și străinătate, și cea de-a doua, între 1932 și 1938, când și-a asigurat o bază documentară largă, pusă la dispoziția numeroșilor cititori și și-a atras un grup de colaboratori permanenți din rândul tinerilor specialiști.

Diminuarea subsidiilor, apariția unor noi instituții cu profil asemănător (către care au migrat o parte dintre colaboratori) și, apoi, participarea României la al Doilea Război Mondial au contribuit direct la restrângerea progresivă a activității. După etatizarea B.N.R. în decembrie 1946, I.E.R. a împărțit soarta instituțiilor finanțate din surse private, încetându-și activitatea.

ANEXA I

Principalele ziare primite de Institutul Economic Românesc
în perioada 1921–1941

„Argus”, București;
„Berliner Börsen-Courier”, Berlin;
„Berliner Börsen-Zeitung”, Berlin;
„Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung”, Berlin;

„La Bulgarie”, Sofia;
„Le Bulletin des Halles, Bourses et Marchés”, Paris;
„Danziger Neueste Nachrichten”, Danzig;
„Deutsche Allgemeine Zeitung”, Berlin;
„L’Écho de Varsovie”, Varsovie;
„Le Figaro”, Paris;
„The Financial News”, London;
„The Financial Times”, London;
„Frankfurter Zeitung”, Frankfurt am Main;
„Gazette de Prague”, Prague;
„L’Indépendance roumaine”, Bucarest;
„Industrie- und Handels Zeitung”, Berlin.
„L’Information”, Paris;
„L’Information politique”, Paris;
„La Journée industrielle”, Paris;
„Jugoslovenski Lloyd”, Zagreb;
„Keleti Ujság”, Cluj;
„Leipziger Industrie- und Messe-Rundschau”, Leipzig;
„Le Messenger polonais”, Varsovie;
„Neptune”, Anvers;
„Neue Freie Presse”, Wien;
„Neues Wiener Tageblatt”, Wien;
„Pax”, Paris-Genève;
„Pester Lloyd”, Budapest;
„Plutus”, București;
„Prager Presse”, Prag;
„Prager Tageblatt”, Prag;
„Prezentul”, București;
„Secolul”, București;
„Le Sémaphore de Marseille”, Marseille;
„Il Sole”, Milano;
„Le Temps”, Paris;
„Türkische Post”, Konstantinopol;
„La Voce”, Padova;
„Der Warenmarkt”, Wien;

Sursa: *Raportul Consiliului de Administrație ...*, p. 42.

ANEXA II

Lucrările publicate de Institutul Economic Românesc
în seria de Studii economice și financiare

N.C. Angelescu, *Condițiunile creditului în România. Raporturile dintre Banca de Emisiune și piața financiară* (nr. 89).

C. Argetoianu, *Moneta și valuta* (nr. 5).

O. Atanasiu, *Apărarea intereselor acționarilor în străinătate și în România* (nr. 152).

- Idem, *Contribuții directe ale societăților anonime și în special ale celor petrolifere* (nr. 57).
Idem, *Comparație între impozitul pe venit din România cu cel din străinătate* (nr. 82).
Idem, *Der Etatausgleich für mehrere Jahre* (nr. 161).
C. Bardoși, *Politica de plasamente a Caselor de Economii* (nr. 16).
Idem, *Casele de economii din Apus* (nr. 128).
Idem, *Expoziția economiei* (nr. 141).
Idem, *Casa Poștală de Economii din Austria* (nr. 150).
A. Basilescu, *Munca obligatorie* (nr. 5).
H. Binder, *Starea actuală a ideii federalizării europene* (nr. 107).
G. Blondel, *Le malaise européen et la crise des populations agricoles* (nr. 129).
E. Brancovici, *Problema comercială și formarea prețului* (nr. 30).
Idem, *Cerealele și comerțul lor în România* (nr. 65).
V. Brătianu, *Asupra stabilizării valutei* (nr. 55).
Idem, *Politica de stat a petrolului* (nr. 40).
Idem, *La politique d'Etat du pétrole en Roumanie à la suite de la nouvelle constitution et de la loi des mines* (nr. 41).
C. Bungețianu, *Întreprinderile particulare* (nr. 114).
C. Casassovici, *Comercializarea produselor industriale* (nr. 29).
G. Cioriceanu, *Datoria publică a României* (nr. 79).
G. Cipăianu, *Dezvoltarea agriculturii în ultima sută de ani (1828–1929)* (nr. 37).
L. Colescu, *Impozitul pe venitul proprietăților clădite* (nr. 37).
Idem, *Recensământul populației* (nr. 93).
S.L. Colescu, *Industrializarea sămburilor de struguri* (nr. 72).
Idem, *Motoarele în agricultură* (nr. 90).
N.K. Constantinescu, *L'Enseignement technique* (nr. 143).
M. Constantinescu, *Concepțiuni și înfăptuiri agrare în decursul veacului din urmă* (nr. 81).
P. Constantinescu, *Depresiunea constantă a vieții economice și explicațiunile suplimentare* (nr. 100).
Idem, *Politica economică experimentală din Germania* (nr. 120).
G. Creangă, *O ofertă a Guvernului*.
T. Cristea, *Organizarea de bușeele pentru animale* (nr. 84).
Șt. Cunescu, *Mâna de lucru și producția națională* (nr. 27).
P.P. Daia, *Pescăriile din alte țări și de la noi* (nr. 3).
Idem, *Cooperația și pescăria* (nr. 98).
N. Dașcovici, *Politica comercială a Dunării* (nr. 1 bis).
A.E. Dermagen, *Grundsätze der landwirtschaftlichen Buchhaltung* (nr. 172).
G. Dimitriu, *Relațiunile comerciale cu Republica Austriacă* (nr. 35).
Idem, *La Belgique et ses relations avec la Roumanie* (nr. 158).
Idem, *Mișcarea capitalului pe piața românească la sfârșitul anului 1938* (nr. 160).
N. Dinescu, *Franța economică în secolele 18 și 19* (nr. 168).
Idem, *Însemnătatea economică a călătoriilor lui Marco Polo* (nr. 180).
T. Dobrescu, *Industria mondială de petrol în concurență pe piața europeană și în bazinul mediteranean* (nr. 108).
D. Drăghicescu, *Problema monetară din punct de vedere social* (nr. 6).
P.P. Dulfu, *Progresele generale ale muncii și organizarea muncii naționale* (nr. 56).
E. Ene, *Problema monetară și comerțul* (nr. 11).
Idem, *Relațiunile comerciale dintre România și Franța* (nr. 33).
Idem, *Soluțiuni pentru rezolvarea crizei valutare* (nr. 1).
C. Garoflid, *Problema monetară și agricultura* (nr. 9).
N. Georgescu, *Punerea în valoare a terenurilor inundabile în România* (nr. 22).

- D.I. Gheorghiu, *Politica vamală și comercială a României după război comparativ cu politica altor state* (nr. 58).
- Idem, *Les Finances de la Roumanie après la guerre (1919–1929)* (nr. 87).
- Idem, *Organisation de la production mondiale et des échanges internationaux* (nr. 147).
- G. Gologan, *Standardizarea cerealelor* (nr. 34).
- O. Graff, *Contribuțiuni la problema industriei fierului* (nr. 43).
- F. Horac, *Casele de împrumut pe gaj ale agricultorilor* (nr. 145).
- V. Huch, *Produsele petrolifere în consumul intern* (nr. 134).
- G. Ianăș, *Problema etalonului aur* (nr. 112).
- Idem, *Criza „Gold Exchange Standard”-ului* (nr. 126).
- Idem, *Experiențele monetare recente 1931–1937* (nr. 147).
- G. Ionescu-Brăila, *Progresele zootehnicii în ultima sută de ani* (nr. 64).
- Idem, *Problemele zootehnice ale producției* (nr. 25).
- Idem, *Industria și comerțul de carne și participarea României la acestea* (nr. 48).
- L. Ionescu, *Devalorizarea argintului* (nr. 124).
- Idem, *Experiența Roosevelt și sistemul bancar american* (nr. 131).
- G. Ionescu-Sisești, *Participarea României la producția și comerțul mondial de cereale* (nr. 50).
- Idem, *Repartiția proprietăților agricole și a impozitelor pe aceste proprietăți în perioada 1923–1926* (nr. 39).
- Th. Ionescu, *Consumul cărnei în România* (nr. 36).
- D. Iordan, *Venitul național al României* (nr. 91).
- Idem, *Ciclurile economice în România* (nr. 97).
- N. Iorga, *Politica și viața economică* (nr. 50).
- Idem, *Vechiul stat și comerțul* (nr. 71).
- Idem, *Necesitatea unei enciclopedii a științelor economice* (nr. 121).
- M. Iorgulescu, *Opera economică a Partidului Liberal* (nr. 2 bis).
- C. Karadzea, *Informațiunile comerciale* (nr. 28).
- Idem, *Învățămintele problemei valutare norvegiene* (nr. 3 bis).
- O. Kiriacescu, *Problema monetară și Banca Națională* (nr. 10).
- I. Lapedatu, *Problema datoriei publice și reforma monetară* (nr. 16).
- M. Lazeanu, *Problema monetară în Rusia* (nr. 24).
- G.N. Leon, *Monografiile sociale* (nr. 17).
- Idem, *Gospodăria publică și socializarea* (nr. 8).
- N.N. Leon, *Controlul finanțelor publice germane în cadrul sistemului bugetar* (nr. 59).
- M.G. Leonte, *Banca Franței* (nr. 20).
- M. Manoilescu, *De la leul hârtie la leul aur* (nr. 18).
- N. Mavrocordato, *Silozurile* (nr. 85).
- Idem, *Clasificarea cerealelor în America și la noi* (nr. 70).
- G. Melinte, *Economia generală a zahărului și criza* (nr. 105).
- M. Mihuț, *Produsele cosmetice și de parfumerie* (nr. 123).
- Idem, *Probleme de corporație românească* (nr. 146).
- Idem, *Funcțiunea economică a islazurilor comunale* (nr. 170).
- Idem, *Reorganizarea învățământului primar și ridicarea țăranimii* (nr. 171).
- Idem, *Contribuțiuni la interpretarea fenomenului de scumpete a vieții* (nr. 181).
- G. Mladenatz, *Problema locuințelor populare* (nr. 181).
- I.M. Moisă, *Cecul poștal în sistemul plăților fără numerar din România* (nr. 137).
- Idem, *Mecanica în serviciul contabilității* (nr. 155).
- F. Negrețu, *Conflictele de muncă din punctul de vedere penal* (nr. 130).
- Idem, *Problema agricolă* (nr. 138).

- G. Netta, *Relațiunile economice polono-române* (nr. 14).
Idem, *Evoluția istorică a târgurilor periodice* (nr. 21).
Idem, *Regimul bancar în Europa*.
Idem, *Problemele micii economii* (nr. 69).
Idem, *Cultivarea economiei în statele apusene* (nr. 94).
Idem, *Băncile noastre și situația lor actuală* (nr. 111).
Idem, *Bălciurile în comerțul nostru* (nr. 159).
Idem, *Însemnătatea economică a Țărilor Baltice* (nr. 173).
Idem, *Economia și războiul* (nr. 178).
X. Netta, *Politica monetară a României și stadiul ei actual* (nr. 62).
Idem, *Aspecte de politică monetară europeană* (nr. 61).
Idem, *Problema reparațiunilor germane* (nr. 75).
Idem, *Situația creată României prin Convenția de la Haga* (nr. 99).
I. Nistor, *Drumurile noastre în ultima sută de ani* (nr. 44).
P. Panaiteșcu, *Îndrumarea economică și educația economică națională* (nr. 46).
S. Panaiteșcu, *Centrele comerciale din Basarabia* (nr. 2).
Idem, *Industria și politica marelui finanțe* (nr. 4 bis).
D. Pascu, *Împrumut forțat asupra circulației monetare* (nr. 109).
Idem, *Băncile Centrale Agricole din țările balcanice* (nr. 118).
Idem, *Capitalurile străine în marile bănci din Bulgaria* (nr. 115).
Idem, *Banca Națională a Albaniei* (nr. 125).
Idem, *Scrierile economice ale Prof. Victor Slăvescu* (nr. 142).
Al. Periețeanu, *Problema monetară* (nr. 13).
A. Popescu, *Experiența americană* (nr. 113).
G. Popescu Cetate, *Aspecte din viața economică a Germaniei și raporturile comerciale cu România* (nr. 135).
Gh. Popescu, *Problema transporturilor față de producție* (nr. 23).
Idem, *Gurile Dunării și importanța economică a României* (nr. 31).
Idem, *Le problème des embouchures du Danube et son influence sur l'économie générale de la Roumanie* (nr. 32).
Idem, *Dunărea din punct de vedere economic* (nr. 47).
Idem, *Problema gurilor Dunării și influența ei asupra economiei generale a țării* (nr. 42).
Idem, *Navigațiunea și transporturile pe apă în România* (nr. 68).
Idem, *Politica necesară pentru ridicarea importanței României* (nr. 74).
N. Popescu, *Casele poștale de economii* (nr. 96).
S. Popescu, *Planul pe cinci ani al U.R.S.S.* (nr. 101).
M. Pizanty, *Problemele actuale ale industriei române de petrol* (nr. 66).
Idem, *Les problèmes actuels de l'industrie pétrolière roumaine* (nr. 76).
Idem, *Die Gegenwartsprobleme der rumänischen Erdölindustrie* (nr. 77).
Idem, *Petroleum in Roumania, 1930*.
Idem, *Le pétrole en Roumanie, 1933*.
Idem, *L'attività industriale petrolifera in Rumania* (nr. 102).
Idem, *Situația României în comerțul mondial de petrol* (nr. 137).
Idem, *L'industrie roumaine du raffinage en 1937* (nr. 154).
Idem, *La vitalité de l'industrie pétrolifère roumaine* (nr. 167).
Idem, *Aperçu général sur l'industrie pétrolifère de Roumanie* (nr. 176).
D. Răducanu, *Situația și rolul marilor bănci germane* (nr. 174).
I. Răducanu, *Valuta și Bugetul* (nr. 19).
P.G. Răzuș, *Teoria modernă a concesiunii și serviciile economice ale Statului* (nr. 166).

- I.Al. Roceric, *Istoricul și rolul economic-cultural al primelor expoziții naționale* (nr. 153).
 Idem, *Rolul economic-cultural al expozițiilor internaționale* (nr. 169).
 Idem, *Lupta pentru înlocuirea materiilor prime coloniale cu surrogate și materii sintetice* (nr. 182).
 Al. Romalo, *Organizarea asigurărilor internaționale și interesele economiei naționale* (nr. 49).
 S. Roșca și A. Iordăchescu, *Bănci românești – Bănci minoritare între anii 1934–1937* (nr. 162).
 M. Roșculeț, *Evoluția portului Constanța* (nr. 165).
 Al. Săvulescu, *Problema bancară* (nr. 127).
 V. Scărlătescu, *Problema industriei de uleiuri vegetale* (nr. 144).
 F. Schiel, *Mătasea artificială* (nr. 151).
 V.D. Secară, *Cecuri și viramente poștale în România* (nr. 139).
 Idem, *Întreprinderile comunale* (nr. 157).
 Idem, *Contribuțiuni la istoricul burselor* (nr. 179).
 V. Slăvescu, *Creditele funciare în România* (nr. 12).
 Idem, *Statul și întreprinderile economice* (nr. 45).
 Idem, *Necesitatea reglementării comerțului de bancă în România* (nr. 78).
 Idem, *Finanțarea consumațiunii* (nr. 51).
 B. Solacolu, *Considerațiuni asupra concentrațiunii bancare în România* (nr. 92).
 G. Stanciu, *Costache Bălcescu* (nr. 132).
 Idem, *Agonisia la români* (nr. 177).
 St. Stănescu, *Politica monetară și reforma financiară în Polonia* (nr. 15).
 Idem, *Reforma bancară în Statele Unite* (nr. 4).
 R. Stoenescu, *Politica scontului* (nr. 122).
 G. Stroe, *Solidaritatea economică* (nr. 110).
 Al. Ștefănescu, *Păcate și greșeli în politica economică și financiară* (nr. 7).
 G. Tașcă, *Producțiunea și organizarea muncii* (nr. 26).
 C. Tătărescu, *Mercantilism și neomercantilism monetar* (nr. 133).
 Idem, *Evoluția interdependenței dintre buget și fenomenele monetare* (nr. 149).
 E. Torgașev, *Din viața economică a Basarabiei în timpul ocupațiunii rusești* (nr. 73).
 Idem, *Mica Înțelegere Economică* (nr. 117).
 Idem, *Monopolul cerealelor în Republica Cehoslovacă* (nr. 163).
 L. Turdeanu, *Întreprinderile și avuțiile Statului în România* (nr. 148).
 V. Vasiloiu, *Fundamentul gândirii lui Friedrich List* (nr. 156).
 Idem, *Friedrich List și Dionisie Marțian* (nr. 164).
 I.D. Viespescu, *Petrolul* (nr. 103).

Sursa: *Raportul Consiliului de Administrație ...*, p. 56–60.

THE ROMANIAN ECONOMIC INSTITUTE. ORGANIZATION AND ACTIVITIES

Abstract

The Romanian Economic Institute (REI) functioned in Bucharest in 1921–1946, and counted among its collaborators some of the most prominent economists of the interwar period. However, its activities are little known to the general public

or even to nowadays Romanian specialists. The present paper is a first attempt to present the research efforts and the results of this Institute.

Founded and further on patronized by the National Bank of Romania, with financing largely ensured by several private companies and a minimal contribution of the Romanian state, REI filled the void between business circles, analysts of the economic phenomenon (researchers, journalists, etc.), and the general public in Romania and abroad.

The paper makes a thorough analysis of activities carried out by REI in three directions: research, editing, and information. A special focus is laid on “Buletinul Institutului Economic Românesc” (The Bulletin of the Romanian Economic Institute), published quarterly to a total of 600 to 1,000 pages per issue. The Bulletin, as well as several other periodical publications and thematic series give a good measure of the contribution of REI to promoting and developing Romanian economic culture.

ORIENTUL ONIRIC

ORIGINILE MONAHISMULUI ORIENTAL. DORA D'ISTRIA, INDIA ȘI ORTODOXIA LA 1850 (I)

LIVIU BORDAȘ

„J'aime [...] l'instinct tout-puissant qui nous révèle ce Dieu invisible devant lequel tous les peuples se prosternent, depuis les rives de l'Océan glacial jusqu'aux sommets de l'Himalaya éternellement couverts de neige.” (*La vie monastique dans l'Église orientale*, 1855, p. 306)

Despre originile non-creștine ale monahismului creștin a curs multă cerneală, pro și contra, în special în secolul al XIX-lea când avântul studiilor orientale a oferit noi instrumente cercetării comparate a religiilor. Dezbateră a continuat și în secolul al XX-lea, ea nefiind tranșată nici astăzi căci interese extraștiințifice persistă de ambele părți ale controverselor. Scopul prezentului articol nu este de a intra în istoria sau în problematica acestei chestiuni ample și complexe. Ele au fost deja tratate în repetate rânduri cu claritate și competență. Ne dispensăm de a oferi chiar și o listă a principalelor lucrări, căci cei interesați o pot găsi confortabil în marile dicționare și enciclopedii.

Ceea ce ne interesează este evidențierea participării unui autor român la discuția asupra originilor monahismului creștin și a eventualelor influențe indiene exercitate asupra începuturilor sale. E vorba de cartea de debut a Elenei Ghica, cu care lansa și faimosul său „nom de guerre” în lumea ideilor: Dora d'Istria, *La vie monastique dans l'Église orientale*, tipărită în 1855 de savantul editor din Geneva, Joël Cherbuliez (însă imprimată la Bruxelles). Dar nici această carte nu ne interesează în sine; obiectul și argumentația ei generală depășesc scopul prezentului articol¹. Chestiunea originilor monahismului este doar un punct de plecare, dar și o referință ce revine mereu pe parcursul volumului, mai ales în ediția revăzută din 1858. Concentrându-ne asupra ei, nu am izolat-o totuși de contextul în care o plasează autoarea. Mai mult chiar, am încercat să depistăm legăturile ei invizibile cu autoarea însăși.

În fine, încă o precizare înainte de a începe. Dat fiind că, în cazul unui subiect cu totul nou, fiecare judecată trebuie ilustrată îndeaproape cu instanțele care au prilejuit-o, dar și pentru că opera Elenei Ghica e atât de puțin cunoscută astăzi, am optat pentru o cât mai largă reprezentare a propriilor ei cuvinte, fie în cuprinsul articolului, fie în anexe. Dacă aceste citate și fragmente vor îndrepta cititorii spre lectura operelor din care provin, atunci unul din scopurile articolului poate fi considerat atins.

¹ Pentru o analiză generală a cărții, v. articolul lui Antonio d'Alessandri, *La vie monastique dans l'Église orientale di Dora d'Istria (1828–1888): problematiche religiose e politiche*, în „Trimestre”, Storia – Politica – Società, Teramo, XXXVI, 2003, nr. 1–2, p. 73–92; versiune amplificată, cu titlul *La critica del monachesimo*, în volumul său *Il pensiero e l'opera di Dora d'Istria fra Oriente europeo e Italia*, Roma, 2007, p. 63–87.

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 151–167

1. INDIA ÎN OGLINDA PROTESTAȚIEI ORTODOXE

Dacă ar trebui descrisă într-o singură frază, despre cartea de debut a Dorei d'Istria s-ar putea spune că e o meditație politică și religioasă îmbrăcată într-o formă literară cu tentă autobiografică de tipul *gelehrte Reise*. Autoarea călătorește în primul rând prin istorie și prin evoluția formelor culturii; călătoria propriu-zisă îi slujește mai mult ca pretext decât ca prilej.

Deși conține *in nuce* toate temele viitoarelor sale opere, *La vie monastique* a fost obnubilată de mai marele succes al acestora. Patru cărți în mai multe tomuri, publicate de-a lungul unui deceniu – *La Suisse allemande* (4 vol., 1856), *Les femmes en Orient* (2 vol., 1859–1860), *Excursions en Roumélie et en Morée* (2 vol., 1863), *Des femmes par une femme* (2 vol., 1865) –, i-au adus numele pe o treaptă de celebritate care nu a mai putut fi nici micșorată, nici depășită de ceea ce a publicat după aceea.

La mijlocul secolului al XIX-lea era, fără îndoială, surprinzător ca o femeie să facă primul pas în lumea literelor și a ideilor printr-o polemică anticlericală. Intensitatea acesteia nu era egalată printre intelectualii de dreapta români – în ciuda democratismului său, Dora d'Istria a respins constant socialismul – decât poate de cea a lui Ion Heliade Rădulescu. De altfel, e foarte probabil ca anticlericalismul ei să se înrudească cu ideile celui care i-a fost mentor în adolescență.

Polemica anticlericală nu e însă străină de contextul ideologic al epocii. În primul rând, de faptul că domnița valahă trăise timp de șase ani (1849–1855) în Rusia unui țar autocratic. Partizan al reacțiunii ortodoxe, Nicolae I voia, așa cum scrie ea, să transforme țara într-o „Chină europeană”. În al doilea rând, în Principatele române începuse a fi acerb dezbătută chestiunea mănăstirilor închinată, la care cartea se referă în repetate rânduri. Încă din prefață, autoarea își avertiza cititorii atât despre apartenența ei confesională, cât și despre poziția pe care o adoptă față de Biserică: „Quoique j'ai vu le jour dans une église complètement asservie à la domination des moines, je me suis, dans cet ouvrage, rangée du côté de leurs adversaires, dont les doctrines me semblent plus conformes à l'Évangile, à la raison, aux véritables intérêts du genre humain. J'ai sacrifié à l'évidence de la vérité, les préjugés et les sympathies de ma jeunesse, bien résolue de conformer toute ma vie à cette belle devise d'un poète latin: ... *Vitam impendere vero*.”²

Adversară atât a bizantinismului, cât și a ultramontanismului, Elena Ghica pleacă de la convingerea că instituția monastică este incompatibilă cu dezvoltarea societății moderne. Acest lucru i se părea a fi mult mai evident în Europa orientală, unde mănăstirile ortodoxe își păstrasera puterea și se opuneau reformelor social-politice ale guvernelor luminate.

Dora d'Istria își folosește apartenența la biserica ortodoxă ca un argument de autoritate, căci ea implică o cunoaștere directă a monahismului oriental. Acestei experiențe de *insider* – de martor ocular, cum o va caracteriza ea însăși³ – i-a adăugat studiul aprofundat al principalelor monumente literare ale Occidentului. În ceea ce privește istoria monahismului din Orientul îndepărtat, domeniu în care nu putea pretinde o cunoaștere directă, Elena Ghica se baza pe operele marilor pionieri moderni ai indologiei și buddhologiei. Iată prima ei luare de poziție față de orientalismul modern, la 9 iunie 1855, *au fond des Alpes*, când se pregătea să escaladeze muntele Jungfrau: „Quant à ce qui touche l'histoire des institutions monastiques dans la haute Asie, j'ai consulté les hommes les plus compétents sur ces questions spéciales. Vous savez que les admirables travaux de William Jones, de Colebrooke, de Frédéric de Schlegel, d'Abel Rémusat, d'Eugène Burnouf, de Windischman, de Stanislas Julien nous ont révélé un univers plein de merveilles, qu'ils nous ont montré, dans l'antiquité la plus reculée, l'esprit humain se manifestant sous des formes que nous aimions à croire nouvelles.”⁴

² Dora d'Istria, *La vie monastique dans l'Église orientale*, Genève-Paris, 1855, p. VI–VII (ed. II, 1858, p. IX–X) (în continuare: *La vie monastique*).

³ Într-o scrisoare din 29 noiembrie 1859 către un destinatar necunoscut (probabil dr. Pollak); Biblioteca Academiei Române, ms. S 11/CCLXXXIX, editată de Constantin I. Karadja, *Deux lettres de Dora d'Istria*, în „Revue historique du sud-est européen”, V, janvier–mars 1928, nr. 1–3, p. 34–38 (35).

⁴ *La vie monastique*, p. XVI (ed. II, p. 3).

Alegerea autorilor e una dintre cele mai bune. Din păcate, în restul cărții nu aflăm mai mult despre operele consultate, care trebuie să-i fi fost accesibile în bibliotecile din Sankt Petersburg. Sunt citate doar titlurile vechilor texte indiene: *Veda*, *Upanișadele*, *Mānava Dharma Śāstra*, *Rāmāyaṇa*, *Mahābhārata*, *Bhagavad Gītā*, drama *Śakuntalā* a lui Kālidāsa, numele lui Patañjali și Buddha, precum și *Foë-kouë-ki*, opera celebrului pelerin chinez Fa Hian în India buddhistă. Abia ediția a doua a cărții, completând erudiția ei orientalistă, îi dezvăluie și o parte din izvoare. Faptul dovedește că Dora d'Istria continua să aprofundeze studiile orientale chiar și în cvasi-monasticele ei refugii alpine din Aarau și Vevytau.

Sursele de care se folosește provin în majoritate din librăria pariziană a anilor '30-'40. Doar *Zend Avesta*⁵ și *Upanișadele*⁶ sunt menționate în vechile traduceri ale lui Anquetil-Duperron. *Mānava Dharma Śāstra* îi era cunoscută în traducerea lui Louis Armand Loiseleur-Deslongchamps (1833)⁷, iar *Foë-kouë-ki* în cea a lui Abel Rémusat (1836)⁸. Referințele la texte buddhiste precum *Lalitā Vistara* sau *Prātihārya sūtra* sunt datorate monumentalei opere a lui Eugène Burnouf, *Introduction à l'histoire du buddhisme indien* (1844)⁹, savant pentru care Dora d'Istria nutrea o mare stimă. Alte două articole asupra buddhismului, publicate de Isaac Jacob Schmidt¹⁰ și de Alexander Csoma de Kőrös¹¹ în periodice specializate din Sankt Petersburg și Calcutta, provin tot de la indianistul francez, care îi pomenește frecvent și călduros pe cei doi pionieri ai studiilor buddhiste¹². Henri-Thomas Colebrooke e citat în traducerea franceză a lui Guillaume Pauthier: *Essais sur la philosophie des Hindous* (1833)¹³. Fără a fi nominalizate, se face trimitere la articolele indologice publicate în „Revue des deux mondes” de Théodore Pavie¹⁴, în acel moment profesor de sanscrită la Collège de France.

⁵ *Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre, contenant les idées théologiques, physiques & morales de ce législateur, les cérémonies du culte religieux qu'il a établi, & plusieurs traits importants relatifs à l'ancienne histoire des Perses*, trad. Anquetil Du Perron, 2 vol., Paris, 1771.

⁶ *Oupnek'hat, id est, Secretum tegendum: opus ipsa in India rarissimum, continens antiquam et arcanam, seu theologicam et philosophicam, doctrinam, e quatuor sacris Indorum libris, Rak Beid, Djedjr Beid, Sam Beid, Athrbān Beid, excerptam: ad verbum, e Persico idiomate, Samskreticis vocabulis intermixto, in Latinum conversum: dissertationibus et annotationibus, difficiliora explanantibus, illustratum*, ed. Anquetil Duperron, 2 vol., Argentorati [Strasbourg], Parisiis, an. IX-X [1801-1802].

⁷ *Manava-Dharma-Sastra. Lois de Manou, comprenant Les institutions religieuses et civiles des Indiens*, trad. A. Loiseleur Deslongchamps, Paris, 1833.

⁸ *Foë Kouë Ki, ou, Relation des royaumes bouddhiques: voyage dans la Tartarie, dans l'Afghanistan et dans l'Inde, exécuté, à la fin du IVe siècle, par Chy Fa Hian*, trad. Abel Rémusat, ed. J. von Klaproth și E.A.X. Clerc de Landresse, Paris, 1836.

⁹ Eugène Burnouf, *Introduction à l'histoire du buddhisme indien*, vol. I, Paris, 1844.

¹⁰ I.J. Schmidt, *Ueber die Tausend Buddhas einer Weltperiode der Einwohnung oder gleichmässigen Dauer (gelesen den 10. October 1832)*, în „Mémoires de l'Académie impériale des sciences de Pétersbourg”, sixième série, t. II, 1833, 1ère livraison, p. 41-86.

¹¹ Alexander Csoma de Kőrös, *Analysis of the Dulva, a portion of the Tibetan work entitled Kah-gyur*, în „Asiatic Researches”, Calcutta, XX, 1836, part 1, p. 41-93. A fost tradus în franceză mult mai târziu, de către Léon Feer, în „Annales du Musée Guimet”, Paris, t. II, 1881, p. 146-198.

¹² Trimiterile la I.J. Schmidt provin din E. Burnouf, *op. cit.*, p. 178 și 285, iar una din trimiterile la A.I. Csoma, din E. Burnouf, *op. cit.*, p. 277 (pe celelalte două – p. 73 și 308 – nu le-am putut identifica).

¹³ H.-T. Colebrooke, *Essais sur la philosophie des Hindous*, Paris, 1833.

¹⁴ Lăsând la o parte impresiile de călătorie în India, iată articolele indologice publicate până la începutul anului 1858: *De la littérature musulmane de l'Inde* (15 septembre 1843), *La marine des Arabes et des Hindous* (15 novembre 1843), *Pertaab-Sing, procès de Saatara en Angleterre* (15 mars

Tot cu referire la India sunt citate titluri din aria istoriei religiilor și a literaturii periegetice. Din prima categorie fac parte celebrul album ilustrat *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde* (1723–1743, cunoscut probabil în ediția amplificată publicată de Proudhomme la Paris, în 1807)¹⁵, *Symbolik und Mythologie der alten Völker* a lui Georg Friedrich Creuzer (1810–1812)¹⁶ și *Histoire pittoresque des religions* editată de F.-T. B. Clavel (1844–1845)¹⁷. Li se adaugă cărțile a doi pastori protestanți: Johann Jakob Boehinger, *La vie contemplative, ascétique, et monastique chez les Indous et chez les peuples Bouddhistes* (1831)¹⁸ și Henri Brunel, *Avant le christianisme ou histoire des doctrines religieuses et philosophiques de l'Antiquité* (1852)¹⁹; în fine, călătoriile lui Jean-Baptiste Tavernier (1676)²⁰, *Les Anglais et l'Inde* a lui Eugène de Valbezen (1857)²¹ și autobiografia șecului Lutfullah (1802–1874), pe care o cunoștea din ampla recenzie a lui Émile Montégut²². Pe ultimele două le citise, în mod evident, după publicarea primei ediții a cărții sale.

Lipsa unor referințe mai largi la bibliografia indologică este explicată de autoare în aceeași cabană montană din Grindelwald în care își aștepta „șerpașii” elvețieni: „Quoiqu'il m'ait été impossible d'approfondir des publications aussi étendues, j'en connais pourtant les principaux résultats, qui sont devenus, dans ces derniers temps, le patrimoine de tous. Quand il s'agit d'études historiques, il n'est pas nécessaire d'avoir une pénétration exceptionnelle pour se rendre compte des découvertes et des progrès de la science.”²³ Așadar Dora d'Istria privea erudiția orientalistă nu atât

1846), *Le Thibet et les études thibétaines* (1 juillet 1847), *Les religieux bouddhistes de l'île de Ceylan* (1 janvier 1854), *Le Rig-Veda et les livres sacrés des Hindous* (15 juillet 1854), *L'apologue dans la société hindoue* (15 août 1855) și, în fine, ciclul *Études sur l'Inde ancienne et moderne: I. Les Brahmanes et les rois* (1 mai 1856); *II. Les rois maudits* (1 juillet 1856); *III. Les héros pieux: Rama* (1 janvier 1857); *IV–V. Les héros pieux: les Pandavas* (15 avril, 1 juin 1857); *VI. Krichna, ses aventures et ses adorateurs* (1 janvier 1858); *VII. Çakia-Mouni; la société hindoue pendant la période bouddhique et l'invasion musulmane* (15 janvier 1858).

¹⁵ Jean Frédéric Bernard, Antoine Augustin Bruzen de la Martinière et al., *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*, 8 tomuri în 9 vol., Amsterdam, 1723–1743.

¹⁶ Republicată într-o ediție revăzută, *Symbolik und Mythologie der alten Völker besonders der Griechen*, 5 vol., Leipzig-Darmstadt, 1819–1822, a fost apoi tradusă în franceză cu titlul *Religions de l'Antiquité considérées principalement dans leurs formes symboliques et mythologiques*, 5 vol., Paris, 1825–1851.

¹⁷ *Histoire pittoresque des religions, doctrines, cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde anciens et modernes*, ed. F.-T. B. Clavel, Paris, 2 vol., 1844–1845.

¹⁸ Strasbourg, 1831.

¹⁹ Paris, 1852.

²⁰ *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, écuyer, baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir, accompagnez d'observations particulières sur la qualité, la religion, le gouvernement, les coutumes & le commerce de chaque pays, avec les figures, le poids & la valeur des monnoyes qui y ont cours*, Paris, 1676; *Recueil de plusieurs relations et traitez singuliers et curieux de Jean-Baptiste Tavernier, chevalier, baron d'Aubonne, qui n'ont point esté mis dans ses six premiers voyages*, Paris, 1679.

²¹ Eugène de Valbezen, *Les Anglais et l'Inde*, Paris, 1857. E interesant de menționat aici că una din viitoarele sale cărți (*La malle de l'Inde*, Paris, 1861) va fi recenzată împreună cu *Au bord des lacs helvétiques* (Genève-Paris, 1861) a Dorei d'Istria; v. Eugène Lataye, *Romans et voyages*, în „Revue des deux mondes”, XXXI, t. 35, 15 septembre 1861, p. 514–520.

²² Émile Montégut, *Un gentleman musulman de l'Inde. „Autobiography of Lutfullah, a Mahomedan gentleman”*, ed. Edward Eastwick, London, 1857, în „Revue des deux mondes”, XXVII, t. 12, 15 novembre 1857, p. 415–446.

²³ *La vie monastique*, p. XVI–XVII (ed. II, p. 3). Lucru remarcat și de recenzenții cărții. De pildă: „Esprit élevé et philosophique, connaissant tous les résultats des immenses travaux historiques

sub aspect filologic, cât istoric. Pe de altă parte ea considera că rezultatele acesteia au ieșit din domeniul strict al specializării, devenind un bun comun al studiilor umaniste.

Chestiunea care ne interesează aici e abordată chiar în introducerea cărții, intitulată *Origine du monachisme oriental, ses progrès, ses services et sa décadence*²⁴. În cele ce urmează vom încerca să sintetizăm cât mai cuprinzător ideile sale asupra Indiei și a Orientului în general, situându-le în orizontul epocii, pe de o parte, și în cel al indologiei, pe de alta.

Prima manifestare a vieții monastice are loc în pădurile Indiei, unde se retrăgeau pioșii anahoreți, „discipoli fervenți ai brahmanismului”. Eremitismul era încurajat de „geniul mistic” al religiei hinduse, așa cum a fost exprimat în *Vede*, în *Mānava Dharma Śāstra* sau în epopeile *Rāmāyaṇa* și *Mahābhārata*. De îndată ce formulează această idee despre tendința spiritului religios al vechilor indieni, Dora d’Istria se și lansează în critica vieții monastice. Reluând o mai veche impresie a călătorilor și autorilor europeni, ea susține că, în înclinația spre viața contemplativă, un rol determinant l-a avut clima. Transformându-i pe indieni într-o „rasă indolentă”, aceasta i-a determinat să fugă de efortul necesar activității sociale înspre mai dulcea contemplație „pe încântătoarele maluri ale mării Bengalului”. Imaginația prințesei române nu este nici ea mai puțin încântătoare, în special prin originalitatea locului unde situează începuturile absolute ale monahismului. Ne-am fi așteptat să-i vedem pe anahoreții indieni pe malurile Gangelui sau pe culmile Himalaiei, nu în presupuse păduri – precursore ale celei de la Serampore – pe țărmurile golfului Bengal.

Peste câțiva ani, călătorind prin Elveția italiană, Dora d’Istria va exclama în prelungirea aceleiași idei: „Jamais je n’avais aussi bien compris qu’en ce moment le penchant qui entraîne les populations du midi, en Asie comme en Europe, dans l’Hindoustan comme en Italie, vers la quiétude monastique. Le climat dévorant du sud produit les moines, comme la Scandinavie et la Grande-Bretagne les soldats et les agriculteurs.”²⁵

Ne putem întreba dacă există o legătură între aceste idei și educația sa artistică (a deprins rudimentele picturii cu Kauffman și le-a desăvârșit cu Felice Schiavoni), însă activitatea ei de peisagistă a fost prea puțin studiată²⁶. Pe de altă parte, fără intenția de a trivializa, trebuie totuși amintit că starea sănătății ei a depins constant de climă. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care a părăsit Rusia, pentru care s-a stabilit mai întâi în Alpi, apoi în Italia și pentru care a frecventat toată viața „băile” marine.

Dar determinismul climateric era una dintre ideile dragi romanticilor, care se avântau în speculații poetice asupra spiritului popoarelor. Cu zece ani mai devreme, Cesar Bolliac – colaborator al banului Mihalache Ghica și fidel admirator al fiicei sale – vedea și el începuturile poeziei și ale moralei în „acele clime de pace, dulci” ale Indiei. Ca Dora d’Istria, era și el convins de influența hotărâtoare a climei asupra caracterului popoarelor și, prin urmare, asupra poeziei lor: „În rasele cele mai afâmeiate și izolate ale climelor celor dulci de Răsărit a prins teocrația pură, cu acea sistemă funestă de izolație și neștiință – mumă a superstiției și a formării castelor inegale. În populațiile cele numeroase și unite ale acestor clime a prins autocrația. Aci autocratul – fiu al divinității – este o ființă super-umană și-ntr-însul se concentrează puterea civilă și religioasă.”²⁷

qui sont une des gloires de notre époque”, în „Bibliothèque universelle de Genève”, XXX, novembre 1855, nr. 11, p. 451–453 (451); recenzie republicată în „Revue critique des livres nouveaux”, Genève, XXIII, 1855, p. 343–345 (343).

²⁴ *La vie monastique*, p. XXIII–LXXXII (ed. II, p. 7–34). V. prima parte a ei în Anexă.

²⁵ Dora d’Istria, *Une rencontre de voyage. Souvenirs de la Suisse italienne*, în „Revue des deux mondes”, XXX, t. 27, 1er juin 1860, p. 636–667 (660).

²⁶ Radu Ionescu, *Dora d’Istria, o elevă uitată a lui Felice Schiavoni*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, București, X, 1963, p. 472–480.

²⁷ Cesar Bolliac, *Poesia*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, IX, 1846, nr. 27 (1 iulie); nr. 28 (8 iulie); nr. 29 (15 iulie); nr. 30 (22 iulie), p. 209–211, 217–219, 225–227, 233–236;

Pentru Dora d'Istria, în India toate inspiră „oroare de acțiune”: nu doar religia, ci și poezia sau filosofia. Dintre reprezentanții acesteia din urmă îl citează doar pe Patañjali, care se întreba, mai degrabă ca un poet: „Ce este fericirea? O lampă care se simte arzând la adăpost de vânt.”

Însă, nici întrebarea și nici răspunsul nu aparțin autorului lui *Yoga Sūtra*. Metafora își are originea în *Mahābhārata*, unde se întâlnește în cartea a treia, *Vana Parvan* XIII.984, în conversațiile lui Mārkaṇḍeya: „Acei cunoscători care au atins serenitatea sălășluiesc indefinit în fericire. Semnul acesteia este când, sătul fiind, omul doarme în pace, așa cum o lampă aprinsă luminează la adăpost de vânt.” O comparație asemănătoare se găsește în cartea a șasea, *Bhīṣma Parvan* XXX.1083, de fapt *Bhagavad Gītā* VI.19: *yathā dīpo nivāta-stho / neṅgate sopamā smṛtā / yogino yata-cittasya / yuñjato yogam ātmanaḥ*. „Precum o lampă într-un loc ferit de vânt nu pâlpâie, așa este și mintea disciplinată a unui yoghin ce meditează asupra sinelui.” Imaginea lămpii adăpostită de vânt a făcut carieră în literatura indiană, de unde buddhismul a purtat-o până în Tibet și China²⁸.

Citatul nu provine însă de aici. El se întâlnește identic frazat în una din cărțile pe care abatele Frédéric Edouard Chassay – profesor de filosofie, prolific scriitor catolic și membru al mai multor Academii de aceeași afiliere religioasă – le publică în ciclul *Bibliothèque d'une femme chrétienne*. Date fiind constantele preocupări ale Elenei Ghica pentru chestiunea feminină, e dincolo de îndoială că nu-i scăpaseră aceste volume. Descriind tipurile femeii hiperactive și inerțiale, Chassay afirmă despre cel din urmă: „Pour elles, l'idéal de la vie c'est le sommeil, ou, pour me servir de la ravissante expression d'un philosophe de l'Inde, «La vie d'une lampe qui se sent brûler à l'abri du vent».”²⁹ Tocmai pasivitatea este contextul în care Dora d'Istria folosește citatul, într-un spirit foarte diferit de cel al *Mahābhāratei*. Cum a ajuns să-l atribuie lui Patañjali e greu de știut.

În amplul studiu pe care îl va dedica epopeii indiene peste două decenii – după ce o studiasse în traducerea franceză a lui Hippolyte Fauché –, ea reproduce *śloka* 19 din capitolul *Dhyāna Yoga* al *Bhagavad Gītāi*: „Come una lampada, la quale riparata dal vento non vacilla, così e, dicesi (questo paragone sembra tolto da Patandjali), l'immagine del vero yogi dai pensieri compressi, che e giunto all'unione dell'anima sua con Dio.”³⁰

Dora d'Istria credea încă în paternitatea lui Patañjali, deși nu cu aceeași siguranță. Peste un alt deceniu, în unul dintre ultimele ei studii, reia fraza din *La vie monastique* fără însă a o mai atribui filosofului yoghin³¹. Din păcate, textele ei publicate nu ne ajută să aflăm dacă citise în cele din urmă *Yoga Sūtra*, iar manuscrisele pe care le pregătea când moartea a răpit-o pe neașteptate par să fie definitiv pierdute.

Deocamdată, debitoare sursei sale indirecte, Dorei d'Istria i se pare firesc că, îmbibați de filosofia „enervantă” a panteismului, înțelepții Indiei – ghimnosofiștii, cum i-au numit grecii – s-au străduit să pună în practică această cugetare. În timp ce Occidentul a căutat *perpetuum mobile*, India

republicat ca prefață la Idem, *Poesii nuoe*, București, 1847; retipărit în *Scrieri*, vol. II, ed. Andrei Rusu, București, 1983, p. 57–71. Dora d'Istria citează volumul de poezii al lui Bolliac; *La vie monastique*, ed. II, p. 102.

²⁸ Alex Wayman, *The Lamp and the Wind in Tibetan Buddhism*, în „Philosophy East and West”, Hawaii, V, July 1955, nr. 2, p. 149–154; Ghoṣa, *La saveur de l'immortel. A-p'i-t'an kan lu wei lun. La version chinoise de l'Amṛtarasā de Ghoṣaka (T. 1553)*, trad. José van den Broeck, Louvain-la-Neuve, 1977, p. 177.

²⁹ Frédéric Édouard Chassay, *Les devoirs des femmes dans la famille*, Paris, 1852, p. 183. Fraza este repetată de abatele C.-M. André în recenzia sa din „L'ami de la religion”, CLIX, mars 1853, nr. 5497, p. 569–572 (571). De asemenea, apare în recenzia cărții Dorei d'Istria, publicată în „Bibliothèque universelle de Genève”, LXIII, t. 3, octobre 1858, nr. 10, p. 291–294 (292).

³⁰ *L'epopee dell'India. Il Mahābhārata*, în „Nuova Antologia”, X, vol. 29, agosto 1875, fasc. 8, p. 825–842; XI, vol. 32, maggio 1876, fasc. 5, p. 51–73; vol. 33, dicembre 1876, fasc. 12, p. 736–764 (749).

³¹ În ciclul de 11 articole (de fapt o carte de 250 de pagini) *Les péchés capitaux*, publicat în „Revue internationale” din Florența între 25 iunie și 25 noiembrie 1886. V. ultimul articol, p. 628–645 (640).

s-a aflat și se mai află încă în căutarea imobilității, a repaosului absolut. Singura preocupare a yoghinilor și a samnyasinilor ei era de a se refugia din calea agitațiilor existenței în „sânul lui Brahman”, acolo de unde emană întreaga creație. Față de aceasta, față de restul umanității, ei nutreau doar o „vagă simpatie” de sorginte panteistă. Nu erau câtuși de puțin însuflețiți de dorința de a înfățișa lumii spectacole uimitoare sau de a-i comunica învățături sublimе.

Așadar, influența socială a eremitismului „brahmanic” a fost foarte limitată. Până când, cu cinci secole înainte de Christos, unul dintre acești solitari, Śākya Muni, hotărât să-și „regenezeze patria” și să abolească funestul sistem al castelor, a dat vieții monastice o extraordinară dezvoltare. Admirația Dorei d’Istria pentru Buddha este necondiționată, așa cum o arată portretul pe care i-l trasează: inspirat de o inteligență puternică și de o inimă nobilă, înzestrat cu o nestăvilită energie și cu o persuasivă elocvență, un venerat înțelept și – desigur – fiu de os domnesc.

Predicând detașarea de existența trecătoare, Buddha chema pe toți oamenii, chiar și pe cei din clasele cele mai joase, spre realizarea „perfecțiunii vieții religioase”. Nu ideile iluminării și nirvanei o atrag pe Dora d’Istria spre învățătura lui Gautama, căci nu pomenește nimic despre ele. Din punct de vedere religios, buddhismul e privit în continuitatea brahmanismului, nu în opoziție cu acesta. Ceea ce o interesează în primul rând este reforma socială, principiul egalității și lupta contra „despotismului”, idei de o mare contemporaneitate la care subscriesese în întregime.

„Imobilul Orient” a fost emoționat până în adâncurile sale de vocea lui Śākya Muni. Propovăduitorii noii credințe au răspândit-o până în Ceylon, Java, Borneo, Sumatra, China, Tibet, Japonia și chiar până în „deșerturile” Siberiei. Iar odată cu ea, au adus și mănăstirile cu regulile lor de viață: ascultarea, sărăcia, celibatul, ascetismul.

Din păcate, marea revoluție morală a lui Buddha nu a exercitat asupra popoarelor Asiei o influență prea profundă. Vagul său „panteism”, „geniul” religios al orientalilor, puterea cutumelor, rapida decadență a instituțiilor monastice, viciile inerente acestui sistem de organizare religioasă au fost tot atâtea factori care au anulat încercarea sa de reformă. „Întreprinzătorul solitar” a devenit în schimb încarnarea însăși a „adevărului necreat”, un zeu venerat și astăzi (în 1855) de 315 milioane de oameni. La rândul ei, „teoria mistică” prin care voia să „elibereze” India a produs cele mai ciudate forme de despotism spiritual și temporal: papalitatea Marelui Lama în Tibet, bizara autoritate religioasă din Japonia, puterea absolută a prinților din Coreea și Indochina.

Această incursiune în istoria monahismului brahmanic și buddhist era menită să ducă la o concluzie. Ceea ce o interesa pe Dora d’Istria era de a arăta că, anterior lui Antonie sau Pahomie, cu multe secole înainte, regimul de viață monahal fusese inițiat și dezvoltat în India și în Extremul Orient. Mai mult chiar, ea nu ezită să postuleze influența buddhismului asupra începuturilor monahismului creștin: pur și simplu e imposibil ca această vastă organizație monastică să nu fi fost cunoscută în Asia occidentală și chiar în Grecia și Italia. De fapt, deja în vremea în care scria, se știa că misionarii buddhiști ajunseseră până în Grecia și în Egiptul elenistic. Informațiile istoricilor clasici despre ghimnosofiști și buddhiști erau și ele bine cunoscute specialiștilor, iar contactele – inclusiv religioase – între lumea greco-romană și India erau tot mai mult puse în evidență. Deși ideea influenței buddhiste fusese exprimată accidental încă din secolul anterior, abia în secolul al XIX-lea ea primește autoritatea indianiștilor, mai ales odată cu Eugène Burnouf. Dora d’Istria este însă primul autor care îi acordă atenție specială și o susține cu voce tare.

Instituția întemeiată de Pitagora și republica visată de Platon i se par autoarei, în mai multe privințe, imitații ale ideilor brahmanismului și buddhismului. Dar imitația cea mai frapantă se vedește în cazul esenienilor.

Întemeietorii bisericii creștine nu au arătat însă niciun entuziasm față de doctrinele și practicile esenienine. Dimpotrivă, ei s-au angajat în mișcarea religioasă și socială a epocii lor. Nu se întâlnesc la ei nici gustul pentru contemplație al yoghinilor și nici practicile formaliste din mănăstirile buddhiste. În loc să încerce, precum Buddha, reformarea lumii prin intermediul instituțiilor mistice, creștinii au predicat o morală accesibilă tuturor în mod egal. Acesta era de fapt, susține Dora d’Istria, chiar „visul” lui

Gautama. L-a putut împlini doar creștinismul, religia adevărată, religia universală, religia în spirit și în adevăr, care cuprinde în sine toate elementele emancipării și progresului: regimul castelor condamnat, adevărul scos din sanctuare, o prodigioasă revoluție morală în spiritul egalității și fraternității, fără a fi nevoie să transforme lumea într-o uriașă mănăstire, așa cum încercase buddhismul³².

Instituția monastică a apărut cu mult după ce creștinismul se afirmase în lume, afirmare care deci nu datorează nimic călugărilor. Dezvoltarea monahismului a reprezentat o deviere de la spiritul original al Evangheliilor. Numai o lectură deformată a lor, sub influența formelor de viață religioasă ale păgânismului, ale celui asiatic în special, a putut justifica viața monastică. Dora d'Istria afirmă în mod repetat că purtătorii hainei călugărești preferă Evangheliile spiritului, maximele și imaginația ardentă a „monahismului oriental”. Ei au cedat „aux tendances irrésistibles de l'esprit oriental, à ce penchant au quiétisme, qui se retrouve chez les ascètes du brahmanisme, dans les communautés du Thibet et chez les soufis de la Perse”³³. Astfel, nu acțiunea, ci contemplația a devenit scopul suprem al vieții. Textele neotestamentare pe care apologeții monahismului le invocă în sprijinul ideii că perfecțiunea poate fi atinsă numai prin viața contemplativă și austeră sunt, după părerea ei, interpretate în spiritul „păgânismului oriental” și mai ales în cel al „tradițiilor dualismului persan și brahmanismului”³⁴.

Pasivitatea, observă Dora d'Istria, a fost o atitudine recomandată dintotdeauna de monahism, „începând cu autorul *Bhagavat-Gîter*”³⁵. Dar textul pe care l-a ales ca ilustrare e tocmai cel mai cunoscut dintre cele care îndeamnă la acțiune non-egoistă, la *karma yoga*, la împlinirea dezinteresată a *dharmei*. Este chiar filosofia pe care ea însăși o adoptase, așa cum vom vedea mai jos. Nu îl citise încă sau se referea nu la mesajul său final, ci la descrierea diverselor forme de yoga?

Penitențele, adesea extravagante, ale călugărilor creștini îi par destinate a „rivaliza în nebunie cu asceții brahmanismului”³⁶. Elena Ghica recunoaște însă că aceștia îi aveau ca precursori pe farisei, ale căror austerități le descrie după *Talmud*. Ei inventau zilnic noi mortificări, întru totul asemănătoare celor ale tapasvinilor și samnyasinilor Indiei³⁷.

Dar adoptarea practicilor ascetice ale ghimnosofiștilor indieni avea și un sens competitiv, de a arăta superioritatea vieții creștine asupra celei păgâne: „L'Orient [chrétien – n.n.] n'avait pas perdu le souvenir des souffrances volontaires des gymnosophistes de l'Inde, et il crut volontiers que les solitaires qui se rangèrent autour d'Antoine et de Pacôme étaient suscités par le Ciel pour montrer la supériorité de la mortification chrétienne sur l'austérité fastueuse des sages du paganisme.”³⁸

Pe de altă parte, imageria buddhistă a invadat și ea deșerturile creștine. Scene și motive din legendele lui Buddha sunt reproduse de viețile unor nevoitori precum Antonie, Ieronim sau Arsenie. Ispite și halucinații identice celor care l-au încercat pe Śākya Muni străbat mănăstirile creștine din Asia Mică și din Africa. „Le désert, depuis que les moines y ont cherché le repos de l'esprit et du cœur, est devenu la résidence favorite du prince des ténèbres. Toutes les scènes racontées dans les légendes du Bouddha se reproduisent dans la vie d'un Antoine et de ses nombreux imitateurs. Jérôme, Jérôme lui-même, malgré son intelligence supérieure, est obsédé par des hallucinations étranges. Les voluptés de Rome et d'Alexandrie sont toujours présentes aux ardentes imaginations de l'Orient. Ces

³² *La vie monastique*, p. XXIII–XXXVI (ed. II, p. 7–13). V. Anexa. Totuși, ea observă că regimul castelor sădise în societatea antică rădăcini foarte profunde, astfel încât chiar și cei care acceptau teoretic admirabilul principiu evanghelic al egalității îl uitau cu ușurință în practică (*ibidem*, p. XLIII; ed. II, p. 16).

³³ *Ibidem*, p. LXI (ed. II, p. 24).

³⁴ *Ibidem*, ed. II, p. 283 (în ed. I, doar „tradițiile brahmanismului”, p. 440).

³⁵ *Ibidem*, p. LXIII (ed. II, p. 25).

³⁶ *Ibidem*, p. XLI–XLII (ed. II, p. 14–15).

³⁷ *Ibidem*, p. LXXXVII (ed. II, p. 32).

³⁸ *Ibidem*, p. 422–423 (ed. II, p. 276, cu mici modificări).

séductions, que leurs historiens nous peignent souvent de la manière la plus saisissante, prennent avec le temps, à leurs yeux, un visage et un corps. Les vierges merveilleuses qui, sur les bords du Gange, avaient essayé de détourner Sakia-Mouni de sa mission, reparaissent dans les monastères de l'Afrique et de l'Asie occidentale. On dirait que les divinités sensuelles du paganisme, irritées de leur défaite, se sont retirées dans la solitude pour humilier la croix dans la personne de ses héros: «C'est Vénus tout entière à sa proie attachée!»³⁹

Dorei d'Istria i se pare foarte posibil ca acei barbari, invadatori ai Europei, care îi vizitau pe schivnicii din deșert, să fi regăsit în persoana lor pe predicatorii buddhismului pe care îi cunoscuseră în fundul Asiei: „Les barbares de l'Asie venaient au pied de la colonne de Siméon entendre de sa bouche les mystères de la vie éternelle. Qui sait si les peuples qui se précipitaient du fond de l'Asie sur l'empire dévasté ne croyaient pas retrouver, dans ces hôtes de déserts, les pacifiques prédicateurs de la religion du Bouddha, dont la voix avait retenti jusqu'au fond de la Sibérie?”⁴⁰

Apropierile între spiritul religios indian și ideologia monastică a creștinismului sunt ilustrate și cu exemple medievale sau moderne, de la Francesco d'Assisi și Teresa de Ávila până la Jean-Jacques Olier, iar în a doua ediție a cărții și cu sfântul Serghiei al rușilor.

Absolutizând cu intenție, Dora d'Istria afirmă că, pentru spiritul monastic, contemplația e o alternativă preferabilă nu doar acțiunii, ci și culturii sau științei. Unirea cu Dumnezeu anulează, prin copleșire, orice altă posibilă opțiune. Dar astfel, sub aparenta smerenie a contemplativilor se ascunde un orgoliu infinit mai mare decât cel care conduce activitățile mundane. „A quoi servent les longs raisonnements de la philosophie, les procédés compliqués de la science, les interminables recherches de l'observation, si l'on peut, en s'unissant à Dieu, contempler dans sa divine essence les idées éternelles? Aussi les moines doivent-ils prendre en pitié tout le labeur scientifique du monde moderne. L'humilité avec laquelle ils se renferment dans la contemplation, cache un orgueil qu'aucune prétention n'épouvante. Il est curieux d'entendre, dès les temps les plus anciens, les ascètes du brahmanisme parler des privilèges de l'âme qui se confond avec Brahm, source de tout ce qui est. Elle est enchaînée par les liens de la matière, qui attachent à la terre les existences vulgaires. L'univers tout entier obéit à ses lois. Elle s'élève jusqu'au plus haut de cieux et pénètre jusque dans les dernières profondeurs des enfers. Traduisez dans la langue de l'Occident ces peintures des privilèges de l'Yogui, et vous entendrez parler une sainte Thérèse et un saint François d'Assise, dont madame Guyon et Swedenborg ne sont que de pâles copistes.”⁴¹

Preocuparea „asceților brahmanismului” este identificarea sufletului cu Brahman, origine a tuturor celor create. Se pare că în prima ediție a cărții se strecurase o greșeală care răsturna cu totul sensul acestui paragraf. În cea de-a doua ediție, sufletul „enchaînée par les liens de la matière” este dimpotrivă „dégagée” de aceste legături. Unit cu Brahman, yoghinul devine stăpân al întregului Univers: poate pătrunde așadar până în înaltul cerurilor sau până în adâncul infernurilor. De fapt, atât brahmanismul, cât și buddhismul consideră că realitatea e o aparență și că singurul lucru care merită eforturile omului este Absolutul, „Infinitul”, „Eternul”. „Que disent, en effet, les moines les plus doctes du brahmanisme et du bouddhisme? Que les créatures ne sont qu'une vaine apparence, un rêve de l'Éternel, une pure manifestation de l'Infini, que nous devons seul chercher, trouver et aimer? Lisez l'*Introduction à la vie chrétienne*, par le fondateur de la congrégation de Saint-Sulpice, et vous seriez étonné de voir un prêtre français du XVIIe siècle raisonner comme un disciple de Bouddha, si l'on ne savait jusqu'à quel point l'esprit humain reproduit fidèlement toutes les théories du monde primitif. Mais puisque Olier prétend, pour recommander ses idées, que sa théorie est complètement biblique, il n'est pas difficile de montrer combien elle diffère profondément de la vraie doctrine de

³⁹ *Ibidem*, p. LXVIII–LXIX (ed. II, p. 27–28).

⁴⁰ *Ibidem*, p. XLVI–XLVII (ed. II, p. 17–18).

⁴¹ *Ibidem*, p. LXIII–LXV (ed. II, p. 25–26).

l'Évangile, commentée par le sens commun et non à l'aide des maximes brahmaniques. Le modèle du chrétien n'est pas le sage du mysticisme hindou, mais le Verbe de Dieu plein de grâce et de vérité."⁴²

Adevăratul model creștin nu este înțeleptul hindus, ci Iisus, pe care Dora d'Istria preferă să nu-l pomenească pe nume. El este Verbul divin, plin de adevăr și har, nu de austeritate și absolutism. De aceea modelul monastic, care a alterat mesajul evanghelic, e înclinat nu înspre societăți libere, ci către sisteme politice absolutiste. Precum discipolii lui Buddha, călugării consideră că modelul ideal al unei societăți bine reglementate este mănăstirea⁴³. Preocupați de controlul religioas asupra societății, ei au fost întotdeauna lipsiți de patriotism. Dora d'Istria găsește că toate popoarele care au suferit mai profund acțiunea monastică au rămas o pradă eternă a cuceririlor străine: atât India, Tibetul, China, cât și Irlanda, Italia, Polonia⁴⁴. În Italia doar Piemont face excepție: „Par quelle triste fatalité l'Italie est-elle devenue la proie d'hommes, dont le caractère et l'intelligence font songer involontairement aux héritiers de Bouddha?”⁴⁵. Spania, Portugalia, Mexicul, republicile hispano-americane îi dau impresia de a se afla în mijlocul „superstițiilor Tibetului”, sub sceptrul Marelui Lama, acea papalitate a Asiei care amintește atât de izbitor de cea a Occidentului⁴⁶.

Cele câteva referințe la India din restul cărții completează și susțin ideile dezvoltate în *Introducere*. Dora d'Istria nu se îndoiește niciun moment de superioritatea creștinismului, care „a popularisé jusque dans les régions les plus infimes de la société de magnifiques idées, que la sagesse antique n'avait pas soupçonnées.” Problema acestuia este însă de a se fi lăsat contaminat de ideile asiatice. Călugării creștini îi apar nici mai mult nici mai puțin decât ca imitatori „ai fanaticilor adoratori ai formidabilului Mahadeva”⁴⁷. Mahadeva, „mare zeu”, titlu cu multiplă funcționalitate, este în acest context, așa cum precizează autoarea într-o notă, „unul din numele lui Śiva”. De fapt *mahā*, „mare”, înseamnă aici mai degrabă „puternic”, căci, în această ipostază, Śiva este un zeu teribil, cu trei capete – două masculine și unul feminin – Aghora, Saumya și Śakti. După toate probabilitățile, Dora d'Istria nu l-a ales întâmplător, ci pentru a parodia teologia trinitară.

Printre „teoriile” care au denaturat morala creștină sunt nominalizate: dualismul zoroastrian, care considera carnea un produs al principiului răului; „sinuciderea religioasă” practică în brahmanism; torturile pe care și le aplică anahoreții în numele „ferocelui” Śiva sau al „crudei” Kālī, zei avizi de sânge și lacrimi, care însă își răsplătesc credincioșii pentru suferințele autoimpuse. „Mais ces idées, aussi simples que rationnelles, furent étrangement dénaturées par l'invasion des théories orientales”⁴⁸, qui, au moment de l'établissement du monachisme, prirent une si grande influence sur la société chrétienne. Une conception dualistique, qui se rattachait aux idées religieuses de l'Irân, regardait la chair comme une production du mauvais principe. Dans les systèmes mystiques du brahmanisme, le suicide religieux, plus ou moins lent, est considéré, comme l'acte le plus agréable à la Divinité, à laquelle nous devons nous réunir le plus vite possible. Avides de sang et de larmes, les dieux de l'Inde, le féroce Siva, la cruelle Kali, se plaisent aux tourments volontaires de saints anachorètes, dont chacune des souffrances doit être plus tard largement récompensée. Aussi, bien des siècles avant le christianisme, l'active imagination des Hindous s'épuisa à inventer toutes sortes de pénitences et de tortures atroces. Les lois de Manou⁴⁹, qui sont si anciennes, nous parlent avec beaucoup d'éloges des souffrances que s'imposent les hommes aimés des dieux. Dans le

⁴² *Ibidem*, p. LXXII–LXXIII (ed. II, p. 29–30, cu unele modificări: de pildă, Jean-Jacques Olier e un „disciple des Hindous”).

⁴³ *Ibidem*, p. LXXIX–LXXX (ed. II, p. 33).

⁴⁴ *Ibidem*, p. LXXXII (ed. II, p. 34).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 320–321.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 322.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 449 (ed. II, p. 287).

⁴⁸ Voy. l'exposé de ces théories dans le savant ouvrage de Brunel, *Avant le christianisme* (n. autoarei).

⁴⁹ Ou *Manava-Dharma-Sastra*. On place la rédaction de ce code vers le XIe ou XIIe siècle avant J.-C. (n. autoarei).

beau drame⁵⁰ intitulé *Sacountala*, nous trouvons le portrait d'un Yogui qui s'est condamné à une immobilité tellement absolue, que les lianes se sont entrelacées autour de ses membres, que les nids des termites l'environnent comme un rempart, et que les fourmis s'établissent dans sa barbe. Tous les pénitents hindous n'arrivent pas à cette *perfection*. Pourtant, il faut reconnaître qu'ils font des prodiges. Je renonce à décrire ces merveilles de la folie humaine. On en trouvera de curieuses descriptions dans MM Creuzer, Bernard et Bruzen de la Martinière, Colebrooke, Clavel, Boehinger, etc."⁵¹

Mānava Dharma Śāstra, *Śakuntalā* lui Kālidāsa, operele indologilor și istoricilor religiilor sunt mobilizate pentru a ilustra penitențele tipice religiozității indiene. Dar yoghinul din drama lui Kālidāsa nu este un om obișnuit, ci Kaśyapa, unul dintre cei șapte *maharṣi*, pe care regele Duśyanta îl vizitează pe muntele Hemakūṭa când se întoarce din cerul lui Indra.

În virtutea acestei fenomenologii a suferinței voluntare, o concepție ascetică creștină precum cea asumată de formula ieșită *perinde ac cadaver* nu își poate avea originea în Noul Testament, ci doar în „codicele religioase ale brahmanismului”⁵². Nici abținerea sexuală nu e un principiu creștin, căci, crede Dora d'Istria, atunci când Fiul Omului recomandă virginitatea *unora* dintre discipolii săi, o făcea cu scopul de a pregăti apostoli și martiri pentru marea cauză a creștinismului, și nu pentru a crea fahiri sau derviși⁵³.

Recapitulând spiritul și practicile monahismului indian, pe care le consideră răspunzătoare de dezvoltarea celui creștin, Dora d'Istria se întreabă dacă pot fi ele modelele după care civilizația secolului XIX trebuie să se conducă. Brahmanismul și buddhismul îi apar ca doctrine ale cvietismului și aneantizării, lipsite de logică și de morală practică, conducând doar la excese precum imolările din timpul festivalului carelor de la templul Jagannātha din Puri. „Si dans les temps les plus reculés nous voyons le monachisme s'épanouir dans l'Inde, ce n'est encore qu'un fait isolé, sans influence sur les contrées voisines. Le Bouddhisme seul a popularisé ce genre de vie chez les peuples de l'Orient. Mais le Bouddhisme est un système fantastique au plus haut degré, une théorie essentiellement hindoue, qui porte les âmes à l'inaction et aux énervantes béatitudes de la vie contemplative. Le sentiment vague de l'infini remplace dans ses sectateurs l'esprit logique et la morale pratique. L'ardente imagination des Hindous est naturellement portée à de tels excès, qu'aujourd'hui même ils se laissent broyer sous les roues du char qui porte l'idole de Djagannatha, afin d'arriver plus tôt aux célestes parvis. Sont-ceux-là des exemples propres à diriger la civilisation du XIXe siècle? Est-ce là ce qui doit nous plaire dans l'étude des siècles passés? Est-ce dans ces doctrines de quiétisme et de mort que nous irons puiser les enseignements destinés aux peuples modernes, chercher l'expression suprême de la sagesse antique?”⁵⁴

Fără îndoială, răspunsul la aceste întrebări era pentru ea negativ. Idealul vieții creștine trebuie căutat în Evanghelii, nu în ideologia monastică: „Une existence austère, laborieuse, dévouée et courageuse, tel était l'idéal proposé aux véritables disciples de l'Évangile.”⁵⁵

2. INTERLUDIU BIOGRAFIC: DE LA DAÎNA LA NARANDA

Este chiar viața pe care a încercat să o trăiască ea însăși după plecarea din Rusia. Contrar murmurului unor nobili ruși, prieteni ai soțului ei, ca Nikolai Giers, care se refereau ambivalent la

⁵⁰ Ce drame est du célèbre poète hindou Kalidasa (n. autoarei).

⁵¹ La Martinière, *Cérémonies religieuses de tous les peuples*; Creuzer, *Symbolique*; Colebrooke, *Essais sur la philosophie des Hindous*; Clavel, *Histoire des religions*; Boehinger, *La vie contemplative chez les Hindous* (n. autoarei).

La vie monastique, p. 442–445 (ed. II, p. 284, cu modificări și o trimitere la „le Zend-Avesta, traduit par Anquetil-Duperron”) (n.n.).

⁵² *Ibidem*, p. 456–457 (ed. II, p. 291).

⁵³ *Ibidem*, p. 452 (ed. II, p. 288).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 316–317 (ed. II, p. 297–298, într-o formă reelaborată).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 442 (ed. II, p. 284).

„aventurile” ei⁵⁶, și în ciuda avansurilor unor italieni cucerțiți de frumusețea sa, precum Giorgio Asproni⁵⁷ sau Angelo de Gubernatis⁵⁸, Dora d'Istria a rămas castă. Dar, așa cum scria Kālīdāsa în *Śakuntalā*: „Oricât ar fi de castă, nestând lângă bărbat, / Nevasta se alege cu vorbe de păcat.”⁵⁹

Deși ar fi putut străluci în societatea înaltă a oricăreia din capitalele europene, mai mult chiar decât la Sankt Petersburg, a preferat să trăiască retrasă în stațiuni alpine din Elveția. Întrebând despre ea în timp ce se afla în țara cantoanelor, scriitoarea suedeză Fredrika Bremer a aflat doar că trăia în „deep retirement”, atât de adânc încât era uitată chiar și de gura lumii; nu se știa despre ea decât că era bună și că îi ajuta pe săraci⁶⁰. Asproni, care o cunoscuse la Lugano, o descria ca îmbrăcându-se simplu, dar păstrând o virtute fără pată, modestă în bogăție, dar având o inimă generoasă⁶¹. Locuințele ei alpine purtau amprenta austerității evanghelice. Casa de la Veytaux e descrisă de Ermiona Asachi astfel: „Dans le village même [...], chambres au soleil, mais modestes ameublement (lits rustiques)”⁶².

La Atena se știau mai multe despre ea decât în republica helvetică. Întâlnind-o acolo în iunie 1860, Fredrika Bremer observa: „Study and work seem to be her only passion, her chief consolation and enjoyment”⁶³. Viața sa spartană ne e cunoscută grație descrierii lăsate de baroana Olimpia Savio, care a frecventat-o în perioada sejurului torinez (iarna 1869–1870): „S'alza invariabilmente, anche d'inverno, alle quattro del mattino, e dopo aver lavorato sino alle otto, si tuffa in un bagno freddo, a cui fa seguito una passeggiata a piedi, qualunque tempo ci mandi il firmamento.”⁶⁴ Până la moarte a

⁵⁶ *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, ed. Charles and Barbara Jelavich, Berkeley & Los Angeles, 1962, p. 159 și nota. În același sens ar putea fi interpretată o aluzie a colonelului Constantin de Blaremburg într-o scrisoare către fratele său Nicolae, din Napoli, 6/18 februarie 1862; Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, Fondul Alexandru Ghica, inv. 1226, nr. 268 (copie de Vladimir Ghika).

⁵⁷ V. însemnările din jurnalul său: Giorgio Asproni, *Diario politico, 1855–1876*, vol. I 1855–1857, ed. Carlino Sole, Tito Orrù, Milano, 1974, p. 437–441, 442, 443, 444, 445, 446, 448–449, 450, 451, 452, 456–457, 458–459, 465, din perioada 22 iulie – 6 august 1856 și după aceea: p. 470–471, 511, 516, 519–522, 529, 572, 574, 577. Scrisorile Elenei Ghica au fost cercetate de Maria Corrias Corona, *L'amicizia tra Dora d'Istria e Giorgio Asproni*, în vol. *De amicitia*, ed. Giovanna Angelini & Marina Tesoro, Milano, 2007, p. 401–412 și de Antonio d'Alessandri, *op. cit.*, p. 115–144.

⁵⁸ V. studiul nostru *Dora d'Istria e Angelo de Gubernatis. Studiosi tra due Orienti*, prezentat la seminarul „Dora d'Istria, intellettuali europea (1828–1888) tra Risorgimento italiano e Risorgimento balcanico”, organizat la Florența, în 30 mai 2008, de Gabinetto Scientifico Letterario G.P. Vieusseux – Centro romantico, Associazione Italiana di Studi del Sud-Est Europeo și Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano (în curs de publicare în actele seminarului).

⁵⁹ Kālīdāsa, *Śakuntalā*, dramă sanscrită, în românește de Eusebiu Camilar [după traducerea din original a lui Eugen Papiniu], București, 1964, p. 122.

⁶⁰ Fredrika Bremer, *Greece and the Greeks. The narrative of a Winter Residence and Summer Travel in Greece and Its Islands*, vol. I, London, 1863, p. 268–272, 305–306 (269).

⁶¹ Articol din ziarul „Italia e popolo”, Genova, 2 agosto 1856, citat în S.K.G. [=Heinrich Kurz], *Dora d'Istria*, Aarau, 1860, p. 32.

⁶² Scrisoare din Veytaux către Athenais Michelet, 12 aprilie 1865; editată în vol. *Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă (1846–1874)*, ed. Marin Bucur, Cluj-Napoca, 1982, p. 243–245 (244). Elena Ghica însăși se va referi la condițiile în care trăia cu termenul „ma sauvagerie”. V. scrisoarea din 4 ianuarie 1859 către fratele ei Gheorghe, editată de Georgeta Penelea Filitti, *Câteva scrisori ale Dorei d'Istria*, în „Biblos”, Iași, 2000, nr. 9–10, p. 50–54 (52).

⁶³ Fredrika Bremer, *op. cit.*, p. 271.

⁶⁴ *Memorie della baronessa Olimpia Savio*, ed. Raffaello Ricci, vol. II, Treves, Milano, 1911, p. 208. La Rapallo, unde va merge anual pentru băi în deceniul 1869–1879, intra în mare chiar și în

pus o viață laborioasă, de studiu și scris, dedicată cauzelor celor mai nobile ale umanității – așa cum credea că trebuie să facă un fidel al învățăturilor lăsate de Iisus discipolilor săi.

Această religiozitate de matrice evanghelică o situează mai aproape de tabăra protestantă decât de biserica ortodoxă, de care, în ciuda asprelor sale critici, nu înțelegea să se dezică. Ne putem, de asemenea, întreba cât din anticatolicismul ei ținea mai degrabă de polemica protestantă decât de cea filo-ortodoxă. Antimonasticismul e fără îndoială construit pe argumentele Reformei. Dar și pe cele ale iluminismului, în care trebuie căutată originea primă a comparativismului euro-asiatic și a ideii polemice – adesea ironice – a influențelor orientale asupra creștinismului.

Nu e întâmplător deci că, părăsind pravoslavnică Rusia, Dora d'Istria alege să se stabilească mai întâi într-o țară predominant protestantă și că prima carte pe care o scrie în Occident este *La Suisse allemande* (1856). Aceasta începe cu – și păstrează ca matrice – un dialog epistolar între un personaj feminin chemat Naranda și un altul masculin numit Emmanuel. Naranda – proiecția literară a autoarei – este un suflet rătăcitor în căutarea păcii sau fericirii⁶⁵. Nu ne putem împiedica să ne gândim la *muni* Nārada, considerat în *Purāṇa* nomadul suprem, *triloka saṃcārīn*, vagabond prin cele trei lumi: *svargaloka* (cerurile), *mṛtyuloka* (pământul, lit. „lumea morții”) și *pātāla* (lumile subpământene), deși e puțin probabil ca Dora d'Istria să-l fi avut în minte atunci când și-a ales acest nume cu rezonanță mai degrabă luso-hispanică.

Într-un alt capitol, intitulat *Récit de la Roumaine Daïna*⁶⁶, ne este prezentată o ipostază anterioară a autoarei. Daïna este, în mod evident, Doina. Elena Ghica a observat în mai multe rânduri că *doina* românească e inspirată de un „instinct esențialmente național”, *dorul*, „sentiment profondément mélancolique, mélange étrange de regret et d'espérance, de tristesse et d'amour, expression merveilleuse de la destinée, tout à la fois glorieuse et triste de la nation roumaine.”⁶⁷ Acest sentiment, alăturat Istrului și declinat la feminin, i-a dat numele literar care o va face celebră.

Întâlnind-o pe cărările Alpilor pe compatriota sa Naranda, Daïna îi împărtășește istoria tristă și emoționantă a vieții sale până la retragerea în munții Elveției. Născută cu sufletul democratic al unui artist, dar într-o familie dominată de prejudecăți și principii de castă, Daïna a înțeles de timpuriu că aspirația sa către independență nu va fi decât un izvor de suferințe. Sufletul ei își găsea astfel consolarea doar în convorbiri cu „Dumnezeul dreptății”: „Dès ces premières années, l'intimité avec Dieu était pour moi un besoin impérieux. Chaque larme qui brûlait mon cœur m'inspirait un plus vif amour pour l'Être qui, seul, est la vérité et la bonté.”⁶⁸

Mai târziu, în exil – la Dresda, Viena, Veneția, Berlin –, pasiunii religioase i-a luat locul cea pentru studiu; cărțile au devenit prietenii și consolatorii ei. Un episod nemenționat în confesiune trebuie totuși reținut în contextul chestiunii care ne interesează aici: la Dresda, un tablou cu martiriul lui Jan Hus, văzut la o expoziție, a făcut-o să se pasioneze instantaneu de viața și gândirea acestui precursor al Reformei⁶⁹. Întoarsă în țară, după înăbușirea revoluției de la 1848, Daïna a luat iarăși drumul străinătății, de această dată pentru a-și urma soțul la Sankt Petersburg. Însă Rusia, cu ceru-i rece, cu nemilosu-i

timpul iernii, după cum își amintește un localnic. A. Ferretto, *La prima scrittrice di memorie storiche*, în „Il mare”, Rapallo, 3 aprilie 1909.

⁶⁵ Dora d'Istria, *La Suisse allemande et l'ascension du Moench*, 4 vol., Paris-Genève, 1856, aici vol. I, p. 1–4; v. și p. 337–342 etc. (în continuare: *La Suisse allemande*). Sub numele Emmanuel îl putem bănuși pe soțul ei, Alexandr Koltzov-Massalski.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 30–39.

⁶⁷ *Danses et chansons nationales des Roumains*, în „Acta comparationis literarum universarum”, Claudiopoli-Londini, n.s., XI (XV), 1884, nr. 5–8, 9–10, p. 67–85, 117–122 (69). O primă versiune fusese publicată în italiană cu titlul *Feste Rumene*, în „Il mondo illustrato”, Torino, 25 maggio, 8 giugno 1861. O frază asemănătoare, în *Littérature roumaine ou moldo-valaque. Chants et récits populaires*, în „La libre recherche”, Bruxelles, II, t. 5, mars 1857, nr. 3, p. 364–383 (367).

⁶⁸ *La Suisse allemande*, vol. IV, p. 32.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. I, p. XXI.

absolutism, a devenit pentru ea echivalentul unui mormânt: „J'avais perdu dans ces années de torture, et le génie créateur de l'artiste, et l'inspiration du poète, et même l'union intime avec Dieu qui m'avait soutenue autrefois. Toute était, en moi et autour de moi, vide comme le chaos. Je me livrais seulement à l'étude avec une ardeur effrayante, parce qu'elle pouvait me donner quelques instants d'oubli.”⁷⁰

Până în ziua când indiferența a luat locul sentimentelor și forțelor sale stinse. Atunci Daïna a ales libertatea și, devenind Naranda, sufletul ei a prins din nou viață încălzit de flacăra patriotismului.

Într-o fierbinte dedicație intitulată *Fraților mei români*, cartea e prezentată ca o operă al cărei prim resort a pornit din inimă mai degrabă decât din intelect. Ea e menită să ofere românilor exemplul unui popor mai mic, dar care, înconjurat ca ei de imperii flămânde, a știut să-și păstreze libertatea și fericirea. Dragostea cvasi-religioasă pentru patrie, pasiune superioară oricărei alte pasiuni, a fost cea care a ghidat-o și susținut-o în scrierea ei: „Lutter pour mon pays m'était aussi doux qu'aux premiers martyrs de combattre pour la sainte cause de l'Evangile.” „La liberté, le bonheur de mon pays: voilà les préoccupations qui remplissent désormais toute ma vie.”⁷¹

Într-adevăr, în același an Dora d'Istria începe o intensă activitate publicistică, mai întâi în paginile revistei „Il diritto” din Torino, menită a face cunoscute istoria și luptele politice contemporane ale românilor. Unul dintre aceste articole, un veritabil studiu (*I romeni e il Papato*)⁷², e chiar menționat pe paginile inițiale ale noii sale cărți. Tot atunci publică în revista piemonteză un amplu ciclu istoric *Gli eroi della Rumenia*, de la Radu Negru până la Ștefan cel Mare, ce va fi reluat mai târziu în volum (1887).

Cele aproape 1500 de pagini ale *Elveției germane* se ocupă în principal de istoria religioasă a cantoanelor alpine. Ele fac, de pe poziții ortodoxe, o stăruitoare apologie a spiritului protestant. În protestantism, de fapt, Dora d'Istria căuta să vadă o întoarcere la tradițiile ortodoxiei, pe care biserica răsăriteană le-a uitat în bună măsură. Dar cartea este deopotrivă o mărturie a religiozității profunde a autoarei, care nu se va mai manifesta niciodată cu atâta sinceritate. Pe malul lacului Zürich, Naranda își exprima aspirația către eternitate în aceste emoționante cuvinte: „J'ai écouté la voix de l'Être infini, miséricordieux, dont la splendeur remplit le monde, dont l'amour donne la vie à tout ce qui se meut et qui respire. Alors j'ai trouvé le bonheur. J'ai appris que, hormis les promesses célestes, tout espoir est trompeur et toute consolation menteuse. Il faut qu'elle soit bien puissante l'inspiration divine pour vaincre dans notre esprit les tendances à l'apathie et à la faiblesse, pour réveiller en nous le sentiment de l'idéale perfection. Vouloir nous élever au-dessus de notre propre nature, nous détacher des petites méprisables de ce monde, nous rapprocher par une sympathie indéfinissable de l'unique puissance de l'univers, sans obéir à un orgueil insensé, sans refuser de prendre sa part des souffrances de tous, c'est aspirer à une parcelle du feu sacré, qui affermit et soutient notre courage dans l'action. La flamme divine vivifie en nous l'indulgence et la compassion. Notre activité prend l'essor qui la porte à se dévouer aux principes éternels de la justice et de l'amour. Il n'y a plus alors ni vaines langueurs ni funestes indifférence. La peur, le vice le plus lâche et le plus indigne de nous, disparaît sous le souffle brûlant.”⁷³

Dar, continuă ea, tăcerea eternă a deșertului îi e la fel de antipatică precum regula monastică. Dumnezeu trebuie găsit prin acțiunea lipsită de pasiune, de egoism. Iată mesajul *Bhagavad Gitei*,

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 38.

⁷¹ *À mes frères les Roumains, ibidem*, vol. I, p. V–XII (VI). A se vedea și *Avertissement* la al IV-lea volum, p. V–VIII (VI–VII). Émile Deschanel observa că „Ce qu'elle voit dans la Suisse, ce n'est pas seulement la Suisse elle-même; c'est encore sa propre patrie dans l'avenir, sa patrie régénérée. Et quand sa voix salue la liberté helvétique, son cœur appelle la liberté roumaine.”; *Les livres de madame Dora d'Istria*, în „Journal des débats”, 5 janvier 1860, republicat în cartea sa *Causeries de quinzaine*, Paris, 1861, p. 37–53 (45).

⁷² „Il diritto”, 15, 23, 31 maggio, 13, 15 giugno, 5, 16, 29 luglio, 14, 22 agosto 1856; originalul francez a fost publicat la Atena – *Les Orientaux et la Papauté*, în „Le spectateur de l'Orient”, 1856–1857, nr. 57, 78, 85, 89 – și a fost discutat laudativ de toate revistele grecești.

⁷³ *La Suisse allemande*, vol. II, p. 10–11.

mesaj descoperit în Evanghelii de atâția trăitori creștini. De când s-a retras din viața de curte, mărturisește Naranda, existența ei se desfășoară pe două axe: reclusiunile sunt scurte opriri ce fac ca zborul să devină mai iute. Detașarea ei de lume nu exprimă o nevoie de fugă sau de izolare, ci dimpotrivă un imperios instinct spre acțiune, care însă nu se poate împăca cu viața saloanelor.

Aceste momente de detașare cunosc și efuziuni mistice, ilustrate adesea în paginile cărții. Iată doar una dintre ele, pe culmile muntelui Righi: „Mon âme est en ce moment comme dilatée par une chaleur divine. Elle se sent supérieure à toute la création visible. Ce pouvoir qui a créé l'univers, ce pouvoir qui me donne le sentiment, et que toutes les nations, que tous les siècles ont reconnu, régénère et attire mon intelligence avec une force irrésistible.”⁷⁴

Însă Daïna continuă să trăiască în Elena Ghica alături de Naranda. Cele două prietene – trecutul și prezentul – se plimbă împreună pe cărările Alpilor ca două surori „serées l'une contre l'autre”: înclinarea pasionată, dar tristă, către un Dumnezeu revelat în solitudinea naturii și calma rațiune care îl descoperă în optimismul viril al vieții mereu reînnoite. Naranda *uktavati*: „Espérons, Daïna! Il faut que l'espérance prenne enfin la place occupée sans partage par ce doute mortel qui paralyse toutes nos facultés les plus vives. L'espoir! Voilà notre principe de vie. Lui seul peut nous rendre cette foi en nous-mêmes, qui, de tout temps, a fait les héros, et qui peut être le moyen d'une régénération complète de l'univers. Une fausse et énervante orthodoxie a calomnié les généreuses tendances qui germent dans notre cœur, en les flétrissant des noms d'orgueil et même d'athéisme. Mais ce prétendu orgueil a été la force des sociétés antiques. Le christianisme devra-t-il produire des âmes moins viriles que celles qui adoraient les dieux du Capitole? Assurément non. L'Évangile, en dégageant l'esprit des liens de la matière, a, au contraire, le pouvoir d'élever l'homme au-dessus de lui-même, au dessus de tout ce qui existe. L'homme, fils de Tout-Puissant, ne possède-t-il pas une étincelle divine? Le chrétien, tel que le Rédempteur l'a compris, ce n'est pas le disciple de l'Islam, que le fatalisme endort dans une funeste insouciance. Il a une activité infatigable, un dévouement sans bornes, une fermeté invincible, une confiance à toute épreuve. Il se considère comme l'instrument de l'Eternel, et non comme un être misérable et chétif, destiné à croupir au sein du vaste univers. L'homme est l'image de Dieu, et Dieu, Daïna, tu le sens, est le grand esprit qui anime ce merveilleux ensemble et ces étoiles, mondes innombrables, semés dans l'éther comme une poussière d'or.”⁷⁵

Pe când se afla la Viena, tânăra Elena participase la o reprezentație de tablouri vii, într-un castel din apropiere, unde, dintre virtuțile teologale, ea a personificat Credința⁷⁶. Credința nu i-a lipsit niciodată, nici după ce, în Rusia, pierduse iubirea și speranța. Ea este cea care, în singurătățile helvetice, o ajută să-și regăsească unitatea. Cele două bucăți de suflet rătăcind pe cărările Alpilor se recompun încetul cu încetul sub noul chip al Dorei d'Istria. Căci dorul, așa cum scria, e singurul sentiment capabil să împace contrariile: regretul și speranța, tristețea și dragostea.

ANEXĂ

ORIGINE DU MONACHISME ORIENTAL, SES PROGRÈS, SES SERVICES ET SA DÉCADENCE⁷⁷

La vie monastique n'est pas un phénomène qui se soit uniquement manifesté parmi les peuples chrétiens. Dès les temps les plus anciens, nous voyons de pieux anachorètes, disciples fervents du

⁷⁴ *Ibidem*, p. 312.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 170–171; v. și p. 157–170.

⁷⁶ Episod consemnat de istoricul Adam Wolf, profesor la Universitatea din Graz. A. Wolf, *Ein Besuch in Livorno*, în „Neue freie Presse”, Wien, 16 Mai 1866, nr. 614, p. 614.

⁷⁷ *La vie monastique*, 1855, p. XXIII–XXXVI (ed. II, p. 7–13).

brahmanisme, se retirer dans ces forêts de l'Inde où, sous un ciel constamment serein, la nature semble se plaire à étaler toutes ses magnificences. Le génie mystique de la religion hindoue, telle que nous la trouvons formulée dans les plus anciens monuments, dans les *Védas*, dans le *Manava-Dharma-Sastra*, dans le *Ramayana* et le *Mahabharata*, favorisait sans doute le développement de la vie érémitique. Mais le climat portait aussi ces races indolentes à fuir les labeurs de l'activité sociale, pour se livrer à toutes les douceurs d'une vague contemplation, sur les bords enchantés de la mer du Bengale. Tout, dans l'Inde, inspire l'horreur de l'action, la poésie, la religion, la philosophie elle-même, qui a subi d'une manière étrange l'influence des idées générales. „Qu'est-ce que le bonheur?” se demandait le célèbre Patandjali: „Une lampe qui se sent brûler à l'abri du vent.”

Faut-il s'étonner si les sages de l'Inde, auxquels les Grecs donnaient le nom de gymnosophistes, imbus presque tous de la philosophie énervante du panthéisme, s'étudièrent à mettre en pratique l'étrange définition de Patandjali? N'a-t-on pas vu des Yoguis et des Sannyasis travailler à parvenir à l'immobilité la plus complète? Bizarre destinée que celle des peuples! Tandis que l'Occident a cherché tant de fois le mouvement perpétuel, l'Inde s'efforce encore de trouver le repos absolu!

On comprend facilement que l'influence sociale de ces ermites du monde primitif dut être assez bornée. Ils ne se proposaient nullement de donner au monde de grands spectacles et de sublimes enseignements. Uniquement préoccupés de se soustraire aux agitations de l'existence et de rentrer dans le sein de Brahm, d'où émanent, comme d'un fleuve inépuisable, tous les êtres de la création, ils éprouvaient seulement pour les autres membres de la famille humaine cette vague sympathie que le panthéisme inspire, et qui est d'ailleurs tout à fait conforme au génie bienveillant et doux des populations de la presqu'île indienne.

Cependant, bien des siècles⁷⁸ avant Jésus-Christ, un de ces solitaires, inspiré par une puissante intelligence et par un noble cœur, doué d'une énergie à toute épreuve, un descendant des rois, un sage dont le nom est encore vénéré comme celui même de Dieu par trois cent quinze millions d'hommes, Sakia-Mouni, plus connu sous le nom de Bouddha, entreprit de régénérer sa patrie et d'abolir le funeste régime des castes, en donnant un prodigieux développement à la vie monastique. Sans autre moyen d'influence qu'une éloquence persuasive, il prêcha à l'Inde entière le détachement d'une existence passagère et déclara que les hommes même des classes les plus viles étaient appelés, aussi bien que les prêtres et les guerriers, à la perfection de la vie religieuse, c'est-à-dire à la plus haute qu'une créature de l'Éternel pût atteindre.

Pour se faire une idée de la sensation qu'une semblable prédication dut produire, il faut se reporter à cette époque à jamais bénie, où la voix des apôtres annonça au monde qu'il n'y avait en Jésus-Christ ni maître ni esclave, ni Grec ni Barbare. L'Orient, l'immobile Orient, s'émut à la voix de Sakia jusque dans ses dernières profondeurs. Il sembla que les peuples de la haute Asie, si longtemps courbés sous le joug du despotisme, allaient relever vers le ciel un front humilié par tant de siècles de tyrannie. D'ardents prédicateurs de la foi nouvelle, sans s'effrayer des distances et des persécutions, allèrent la prêcher à Ceylan, à Java, à Bornéo, à Sumatra, en Chine, au Thibet, au Japon et jusque dans les déserts de la Sibérie. A leur voix, les couvents sortirent du sol comme par enchantement.

La vie monastique s'organisa plusieurs siècles⁷⁹ avant les Paul, les Antoine et les Pacôme, dans les solitudes de l'extrême Orient. L'obéissance, la pauvreté, le célibat, les pratiques de la vie ascétique, furent les règles principales imposées à toutes les communautés bouddhiques, dont le développement fut surtout prodigieux au Thibet. De fervents religieux, comme l'auteur du *Foë-kouë-ki*, entreprirent de longs pèlerinages dans les sanctuaires vénérés et dans les couvents qui conservaient, avec les reliques du Bouddha, la tradition plus ou moins fidèle de ses enseignements.

On put croire un instant que cette grande révolution morale exercerait sur les peuples de l'Asie une profonde influence. Mais le vague panthéisme prêché par Sakia, le génie des peuples asiatiques,

⁷⁸ In ed. II: *plus de cinq siècles* (n.n.).

⁷⁹ In ed. II: *bien des siècles* (n.n.).

la force toute-puissante des coutumes, la décadence rapide des institutions monastiques, les vices inséparables de ce système d'organisation religieuse, ne tardèrent point de rendre inutiles les efforts de l'intrépide solitaire, qui est devenu pour tant de peuples l'incarnation même de la vérité incréée. D'une théorie mystique, que son fondateur voulait faire servir à l'affranchissement de l'Inde, sont sorties successivement les formes les plus étranges du despotisme spirituel et temporel: la papauté du grand Lama qui règne au Thibet, la bizarre autorité religieuse qui gouverne⁸⁰ les îles du Japon, le pouvoir absolu de ces princes qui sont de nos jours les types les plus complets d'une autorité capricieuse et oppressive tout à la fois, et qui, sur le trône de la Corée ou de la Cochinchine⁸¹, étonnent le monde civilisé par des cruautés dignes des plus mauvais jours de la Rome impériale.

Il est impossible que cette vaste organisation de la vie monastique ait été complètement inconnue à l'Asie occidentale, et même aux peuples de la Grèce et de l'Italie. L'institut fondé par Pythagore, cet homme tout pénétré du génie de l'Orient, la république rêvée par Platon, cet intrépide voyageur, ne semblent-ils pas, en bien de points, une imitation des idées du brahmanisme et du bouddhisme? Mais c'est surtout dans les communautés juives et égyptiennes des Esséniens que cette imitation frappe les regards des observateurs les moins attentifs. Philon, dans son curieux traité *De la vie contemplative*, a fait un portrait idéal de ces ascètes, dont les monastères existaient en Palestine, à l'époque même de la prédication du Christ et des apôtres.

Les fondateurs de l'Église chrétienne ne montrèrent aucun enthousiasme pour les doctrines et les habitudes des Esséniens. Jamais vie ne fut plus mêlée que la leur au mouvement religieux et social de leur époque. Rien ne rappelle chez eux le goût des Yoguis pour la contemplation, les pratiques formalistes des monastères bouddhiques et des communautés esséniennes. À l'exemple du Christ, ils ne méprisent ni les publicains ni les pécheurs; leur existence est essentiellement militante; leur œuvre est inspirée par un dévouement fraternel aux intérêts de tout ce qui souffre, de tout ce qui méconnaît la grandeur⁸² des «années éternelles». Au lieu d'essayer la réforme du monde, comme l'avait fait Sakia-Mouni, par le développement d'institutions mystiques, ils prêchent une morale accessible à tous, bonne pour le maître et pour l'esclave, pour la vierge et pour le soldat, pour toute intelligence capable de comprendre l'Évangile, pour tout cœur disposé à l'aimer.

La vraie religion, la religion universelle, la religion en esprit et en vérité, qui contenait tous les éléments d'émancipation et de progrès, était enfin annoncée au monde! Le rêve de Sakia était réalisé. Le régime des castes, qui avait coûté tant de sang et de larmes à l'humanité, était condamné au tribunal de la justice infaillible; la vérité ne devait plus être renfermée dans le sanctuaire, comme un patrimoine sacré des races divines: elle était devenue le bien de tous les enfants de Dieu, et le dernier des esclaves enchaîné dans l'*ergastulum* pouvait l'invoquer comme le successeur d'Auguste sur le trône des Césars. Des siècles s'écouleront peut-être encore avant qu'on comprenne bien le⁸³ véritable caractère et la grandeur⁸⁴ de cette prodigieuse révolution morale, opérée par des moyens si simples en apparence, sans qu'il fût nécessaire, comme au temps de la prédication du bouddhisme, de transformer le monde en un vaste monastère, pour lui faire conquérir l'égalité et la fraternité. [...]

⁸⁰ In ed. II: *autorité spirituelle que reconnaissent* (n.n.).

⁸¹ In ed. II: *le trône du Céleste Empire et de l'Indo-Chine* (n.n.).

⁸² In ed. II: *l'importance* (n.n.).

⁸³ In ed. II: *avant qu'on se rende bien compte du* (n.n.).

⁸⁴ In ed. II a renunțat la *et la grandeur* (n.n.).

SURSE ȘI METODE

CONSIDERAȚII METODOLOGICE ASUPRA BAZELOR DE DATE ISTORICE

IRINA GAVRILĂ

Acest studiu reprezintă o incursiune în crearea, analiza și diseminarea bazelor de date al căror material de intrare este constituit din surse de date istorice. Ne propunem să explicăm, pas cu pas, procesul de creare a unei baze de date, de la sursa originală de date și până la forma sa finală. De asemenea ne vom ocupa de regăsirea și analiza informației, prin interogarea uneia sau a mai multor table. Vom pune accentul pe problemele metodologice cheie, care stau în fața istoricilor atunci când doresc să creeze o bază de date și vom discuta cele mai recente abordări cu privire la proiectarea și gestionarea bazelor de date istorice.

1. CONCEPTUL DE BAZĂ DE DATE

Computerizată sau nu, orice colecție structurată de informații istorice poate fi privită ca fiind o bază de date. Arhivele ne pun la dispoziție surse de date istorice cu o anumită structură, de exemplu recensămintele, registrele parohiale, catagrafiile sau, dimpotrivă, materiale fără vreo structură precisă, cum ar fi jurnalele, pamfletele politice, testamentele etc. De cele mai multe ori, datele nu constau exclusiv din text, ci cuprind și imagini, sunet și chiar film. Uneori apar confuzii, întrucât termenul de bază de date include și software-ul care manipulează informația, deși referirea la acest software ar trebui să se facă în termenii de sistem de gestionare a bazei de date, sistem care permite interogarea, analiza și regăsirea informației din sursa originală.

Construirea unei baze de date simple este posibilă prin utilizarea surselor de date istorice care au deja o anumită structură, de cele mai multe ori acestea prezentându-se sub forma unor liste. După cum am amintit mai sus, surse de acest gen sunt recensămintele, catagrafiile, registrele parohiale, listele electorale, registrele școlare, registrele de navigație etc. De asemenea, este posibilă crearea de baze de date din surse mai puțin structurate, cum ar fi inventarele și testamentele, depozițiile în curte, ziarele vremii etc. De cele mai multe ori, când ne referim la acest tip de bază de date vorbim despre o bază de date cu formă liberă. Textul digitalizat poate fi suplimentat cu imagini și sunet. Un al treilea tip de bază de date istorice este acela care assemblează o varietate de materiale cu legătură între ele. Cel mai tipic exemplu în acest sens sunt bazele de date prosopografice, constituite dintr-o colecție de date biografice extrase din diferite surse și care se referă la indivizi între care există o anumită legătură, de exemplu profesională (avocați, guvernatori, membri ai parlamentului etc.). Prin urmare, o bază de date prosopografice poate conține coloane referitoare la nume, adresă, educație, religie, ocupație și așa mai departe.

Cea mai simplă bază de date este cea care cuprinde o singură tablă, fiind cunoscută și sub numele de flat-file, și care constă din coloane sau câmpuri și rânduri sau înregistrări. O astfel de bază de date, creată utilizând, de exemplu, un registru parohial, poate cuprinde următoarele câmpuri:

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 169–188

- Identificatorul gospodăriei sau al indivizilor
- Nume
- Prenume
- Poreclă
- Vârstă
- Sex
- Stare civilă
- Ocupație
- Locul nașterii

Fiecare înregistrare conține un set complet de informații pentru un anumit individ din registru.

Avantajul unei baze de date de tip flat-file este ușurința cu care poate fi prelucrată de majoritatea sistemelor de gestionare. Pentru interogări simple, căutări, sortări și vizualizări ale informației, tipul flat-file poate fi cea mai bună soluție în cazul în care sursele nu sunt prea bogate în informații. O bază de date flat-file poate fi compilată dintr-o singură sursă sau din mai multe, atâta timp cât rezultatul este un tabel simplu, constând din rânduri și coloane. Dacă informația extrasă dintr-una sau mai multe surse devine mai complicată sau dacă informației inițiale i se adaugă informații suplimentare, acest model, cu o singură tablă, devine incomod și confuz. De exemplu, baza de date de tip flat-file nu va reuși să facă legătura dintre numele dintr-un anumit recensământ și numele dintr-un recensământ ulterior, pentru aceeași localitate, sau cu numele dintr-o altă sursă cum ar fi o listă electorală pentru aceeași perioadă. În unele cazuri, încercarea de a structura materialul sursă astfel încât să satisfacă modelul unei table unice conduce la crearea unui tabel cu un mare număr de coloane, multe dintre ele rămânând goale. În astfel de situații trebuie adoptat un model cu mai multe table, care să ușureze procesul de intrare a datelor, să mențină acuratețea acestora și să înlesnească analiza lor.

Există mai multe modele care corespund acestor exigențe în proiectarea bazelor de date, cel mai des utilizat fiind modelul relațional. Datele sunt organizate într-un număr infinit de table care au legătură una cu alta prin elemente comune. De exemplu, pe baza unei catagrafii care cuprinde informații referitoare la nume, prenume, membrii familiei, dări plătite, apartenență etnică, ocupație, datele pot fi înscrise în 5 table, ca în Figura 1, fiecare tablă având legătură cu una sau mai multe table. Câmpul *Identificator cap familie* leagă capii de familie de tablele DĂRI, MEMBRII FAMILIEI și APARTENENȚĂ ETNICĂ. Tabla CATEGORII OCUPAȚII este legată prin câmpul *Ocupație* de tabla CAP FAMILIE.

Unii istorici resping abordarea tabelară în proiectarea și analiza bazelor de date istorice din cauza compromisurilor pe care trebuie să le facă pentru ca documentele istorice să se plieze unor structuri rigide. Aceste neajunsuri au condus la dezvoltarea modelului orientat spre sursă, strategie în care întreaga sursă este introdusă în calculator, decizia asupra categoriilor de analizat fiind luată ulterior. Principalul avantaj al acestei abordări este flexibilitatea, existând posibilitatea de a se interpreta unitățile de măsură nestandardizate, pre-moderne, sistemul valutar din diferite perioade de timp etc. Datorită faptului că toate codificările și împărțirea pe categorii se fac după încheierea procesului de intrare a datelor, baza de date poate fi utilizată de diferiți cercetători, în scopuri diferite, iar sursele care nu pot fi transpuse cu ușurință într-o formă tabelară pot fi analizate fără a se face compromisuri în tratarea datelor din cauza structurii rigide.

Totuși, crearea unei baze de date după modelul orientat spre sursă cere un volum mare de timp, iar analiza sa este extrem de complexă. De asemenea, există mai puține softuri comercial disponibile pentru astfel de baze de date, cele mai de succes baze de date create după modelul orientat spre sursă aparținând unor istorici din sistemul academic. Pentru analiză pot fi utilizate pachete de programe de analiză a textelor, cu toate că ele nu au întreg potențialul unor soluții căutate special pentru aceste baze de date. Trebuie să amintim și faptul că orice bază de date nu este o reprezentare adevărată a unui document istoric, prin urmare fie că baza de date este relațională sau orientată spre sursă, istoricul este întotdeauna la o anumită distanță față de original.

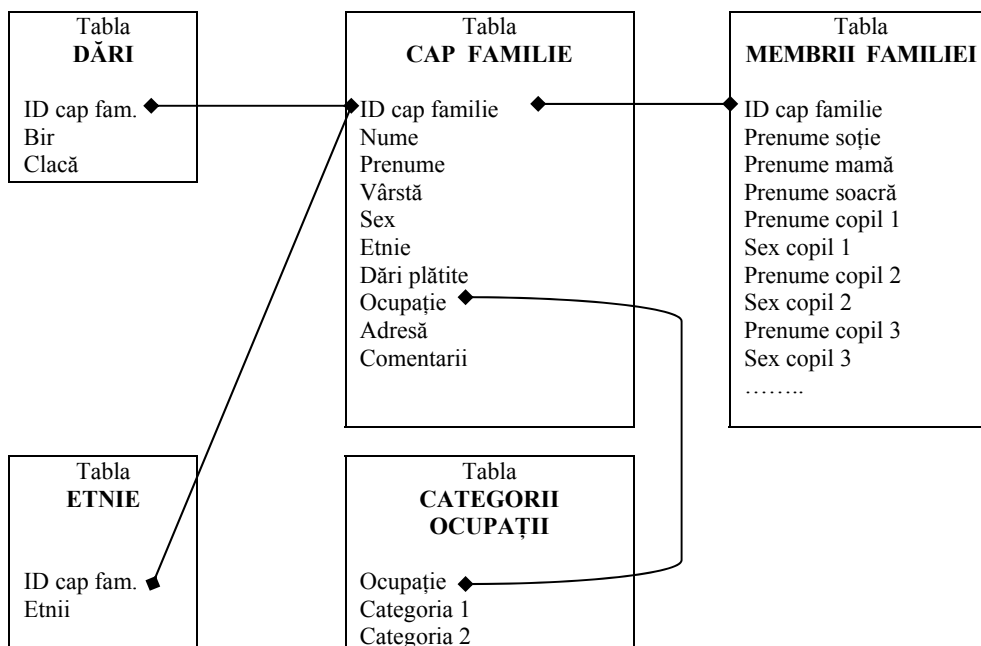

Fig. 1 – Ilustrarea legăturilor într-un model relațional.

2. ETAPELE CREĂRII UNEI BAZE DE DATE

Cu cât planul de creare a unei baze de date istorice este mai sistematic, cu atât mai ușor va putea fi modificat pe măsură ce proiectul de cercetare progresează. În consecință, proiectarea unei baze de date istorice trebuie să urmeze anumite etape:

- Planificarea proiectului
- Analiza datelor
- Designul și crearea bazei de date
- Modificarea bazei de date
- Introducerea datelor
- Interogarea bazei de date
- Documentația

Acești pași nu trebuie a fi urmați în ordinea de mai sus, de exemplu designul bazei de date se poate modifica în urma experienței pe care o acumulăm în procesul de introducere a datelor.

2.1. PLANIFICAREA PROIECTULUI

Planificarea este etapa în care decidem asupra obiectivelor proiectului. Produsul final poate fi gândit ca o resursă ce urmează a fi analizată de alți cercetători sau, dimpotrivă, ca o bază de date care să servească un unic scop, al unui proiect de sine stătător. Dacă baza de date are un scop limitat, acela de a răspunde la o simplă problemă de cercetare, avem posibilitatea de a introduce numai o parte din sursa originală pentru a restrânge efortul necesar intrării datelor. De exemplu, dacă cercetarea se

referă la gradul de ocupare a femeilor în muncă în secolul al XIX-lea, din recensământul respectiv vom introduce în baza de date numai informațiile referitoare la nume, adresă și ocupație. Dacă obiectivele proiectului sunt mai largi și analiza se va extinde asupra stării civile, a vârstei, de exemplu, baza de date va trebui să fie lărgită și designul său va trebui să fie regândit. Chiar dacă obiectivele proiectului au un caracter limitat, o atenție deosebită trebuie să acordăm produsului final, pentru că este mult mai greu să revenim asupra designului pe parcursul desfășurării proiectului de cercetare și să adăugăm date, timpul economisit la început devenind, de fapt, o falsă economie.

O altă problemă de care trebuie să ținem seama este eșantionarea sursei. Strategia eșantionării este utilizată de către istorici, de cele mai multe ori studiul unei anumite comunități sau al unei mulțimi de indivizi axându-se pe un anumit grup din populație. În cazul surselor de mare volum, constrângerile bugetare și de timp pot cere ca numărul de înregistrări studiate să fie cumva limitat. Un eșantion poate fi aleatoriu sau sistematic.

Eșantionarea aleatorie este acea tehnică în care un grup de indivizi, cu alte cuvinte eșantionul, este selectat, pentru a fi studiat, dintr-un grup mai larg, populația. Fiecare individ este selectat absolut la întâmplare, aleatoriu, prin urmare fiecare membru al populației are șanse egale de a fi inclus în eșantion. Eșantionarea aleatorie cere o anumită pregătire a sursei, de exemplu alocarea unui număr fiecărei înregistrări din sursă. Apoi, un generator de numere aleatorii poate selecta numere dintr-un interval care să corespundă numerelor alocate înregistrărilor din sursă. Eșantioanele aleatorii au inconvenientul de a putea fi cu greutate puse în legătură cu alte surse corelate. De exemplu, dacă un eșantion aleatoriu a fost extras din registre de botez, atunci va fi necesar să se examineze toate registrele de căsătorii și decese pentru a depista indivizii din eșantion. Un eșantion aleatoriu paralel, extras dintr-un registru de căsătorii, poate conține numai câteva nume comune cu cel precedent.

Eșantionarea sistematică reprezintă selectarea înregistrărilor dintr-un anumit an sau din anumiți ani, pentru care există o serie de informații, selectându-se a zecea sau a cincisprezecea înregistrare dintr-o sursă; o altă variantă este selectarea numelor care încep cu o anumită literă sau combinație de litere. Eșantionarea sistematică este mai expusă erorii. De exemplu, selectarea numelor care încep cu o anumită literă poate avea ca rezultat includerea sau excluderea unor familii influente dintr-o populație. Avantajul este că alte surse pot fi cu mai mare ușurință comparate cu eșantionul. Timpul necesar elaborării proiectului trebuie să fie de asemenea estimat și factorul timp poate fi un motiv de a limita obiectivele cercetării. În acest punct, este necesar să avem un minimum de cunoștințe asupra designului bazei de date, de exemplu ar trebui să ne dăm seama dacă sursele se pliază cu ușurință unui model de bază de date, dacă vor exista probleme la introducerea datelor, de pildă dificultăți de citire sau descifrare a surselor. Trebuie să localizăm arhivele și să ne asigurăm că accesul și copierea materialelor vor fi posibile. Este necesar să avem o bună documentare teoretică, să facem comparații cu alte proiecte asemănătoare și să depistăm problemele care au fost deja rezolvate de către alți cercetători. Trebuie să ne asigurăm că există suficiente surse care să corespundă scopului cercetării noastre și să ținem seama de prevederile copyright-ului, ceea ce este esențial dacă intenționăm să facem publică, contra cost, baza de date creată.

2.2. ANALIZA DATELOR

O analiză atentă a surselor va avea ca rezultat o tranziție mai ușoară de la materialul primar la baza de date, totodată sugerând interogările pentru cercetări ulterioare. Procesul de investigare a surselor are următoarele etape:

- spargerea informației în componente care să se grupeze, astfel încât să se refere la o persoană, o organizație, un document, un obiect etc., sau la un eveniment cum ar fi o căsătorie, o tranzacție, redactarea unui testament, un proces electoral. În terminologia bazelor de date aceste grupuri de informații sunt cunoscute sub numele de entități. Fiecare entitate sau grup de informații identificat în sursa primară va forma o tablă în baza de date finală;

– după ce au fost identificate entitățile, este necesar să ne întoarcem la sursa originală și să listăm datele asociate fiecărei entități. De exemplu, într-o bază de date referitoare la călătorii străini care au traversat țările române în secolul al XIX-lea, tablei CĂLĂTORI STRĂINI i se vor asocia date referitoare la nume, prenume, vârstă, sex, țară de origine, ocupație. Tabla CĂLĂTORII va da informații asupra datei călătoriei, scopului său, mijloacelor de transport etc. Aceste informații generează de fapt câmpurile fiecărei table și sunt cunoscute sub numele de atribute. Fiecare colecție de atribute descrie proprietățile fiecărei entități.

Tabelul 1 este o ilustrare a structurii unei table a marilor boieri, în care entitatea este *marele boier*, iar atributele sunt *numărul identificator (ID)*, *numele*, *prenumele*, *dregătoria*, *data acordării*.

Tabelul 1

Tabla MARI BOIERI (fragment)

ID	Nume	Prenume	Dregătorie	Data acordării (luna, ziua, anul)
01	Algiu	Anton	Vistier	12/31/06
02	Algiu	Constantin	Clucer	12/10/51
03	Algiu	Constantin	Paharnic	1/01/41
04	Algiu	Gheorghe	Pitar	7/29/51
05	Algiu	Gheorghe	Serdar	4/21/56
06	Algiu	Grigore	Serdar	31/12/36
07	Algiu	Ioan	Praporgic	4/07/56

Sursa: Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Brăila, 2002, p. 50.

Fiecare coloană reprezintă un câmp sau atribut, fiecare rând reprezintă o înregistrare, iar identificatorul se mai numește și cheie primară. Fiecare câmp va conține informații de un anumit tip. Prin urmare, pasul următor în analiza surselor este acela de a hotărî care este cel mai potrivit tip de câmp pentru fiecare informație. Pentru sursele de date istorice tipurile de câmpuri sunt cuprinse în Tabelul 2.

Tabelul 2

Tipuri de câmpuri pentru sursele de date istorice

Text (Text)	Pentru datele alfabetice sau numerice, ținându-se seama că cifrele vor fi tratate ca text dacă alegem acest tip de câmp
Numeric (Numbers)	Pentru toate cifrele, deși pentru date și valute se poate opta pentru câmpurile menționate mai jos
Data/Timp (Date/Time)	Pentru date și/sau timp
Valute (Currency)	În majoritatea software-ului pentru bazele de date comerciale, aplicabil doar valutelor moderne
Autonumeric (AutoNumber)	Alocă un identificator unic fiecărei înregistrări. Este util pentru câmpurile ID
Memo	Pentru câmpuri care conțin informații nestructurate. Util pentru câmpurile de comentarii, observații

Atunci când încadrăm informația într-un anumit tip de date trebuie să avem în vedere:

- Mărimea.* Vom ține seama de cât de mare trebuie să fie fiecare câmp, adică îi vom stabili numărul de caractere;

- b. *Calcululele*. Dacă va fi necesar să efectuăm calcule asupra câmpului (medii, numărători), tipul câmpului trebuie să fie *numeric*. De multe ori, sursele istorice conțin informații numerice într-o formă care nu permite calcule aritmetice (vârsta unui copil poate fi indicată ca fiind „șase luni”, sau o plată se face în „taleri”), caz în care aceste informații trebuie convertite în cifre.
- c. *Data*. Datarea testamentelor, de exemplu, poate fi tratată ca dată sau număr. În unele baze de date istorice este preferabil ca data să fie introdusă în trei câmpuri separate, unul pentru *zi*, unul pentru *lună* și unul pentru *an*, ceea ce rezolvă, de multe ori, problema lipsei de informații. Istoricii care lucrează cu înregistrări dinaintea trecerii la calendarul gregorian trebuie să adopte o strategie de mănuire a datelor. Standardizarea a avut loc în diferite țări, la diferite momente de timp. În Anglia, de exemplu, trecerea de la calendarul iulian la cel gregorian s-a făcut în 1752. Unele surse folosesc calendare care nu sunt creștine. Diviziunea anului variază, de asemenea, de la un loc la altul. În unele locuri noul an începe la 1 ianuarie, în altele la 25 martie. Unele surse utilizează un sistem dual de datare pentru a satisface diversele practici locale, regionale sau naționale.
- d. *Valutele*. Cele pre-moderne sunt, de obicei, sparte în unități și se alocă un câmp fiecărei unități. De exemplu, pentru sistemul monetar vechi din Anglia, vor exista coloane separate pentru *pound*, *shilling* și *pence*. Dacă este necesar, aceste câmpuri pot fi convertite după o formulă pentru a face posibile calculele.
- e. *Datele care nu întrunesc specificațiile câmpului respectiv*. Adesea, sursele istorice nu se pliază exact pe cerințele tipului de câmp și mărimii alocate. De exemplu, pot exista note ocazionale de margine sau comentarii, bucăți mari de text sau informații care apar cu o frecvență prea mică pentru a li se alocă un câmp separat. În aceste cazuri, este utilă o coloană de comentarii, în care pot fi stocate texte nestructurate sau orice altă informație care nu se încadrează cu ușurință în structura bazei de date. Practica de a include în orice bază de date un câmp de comentarii este deosebit de utilă. La un stadiu avansat al cercetării, acest câmp poate fi înlăturat, dacă nu mai este necesar.
- f. *Identificatorii unici*. Există un câmp sau un grup de câmpuri care identifică în mod unic fiecare înregistrare. În cazul înregistrărilor istorice, este dificil să găsim acești identificatori chiar în interiorul surselor. În acest caz, se va adăuga un număr identificator fiecărei înregistrări. Acest număr poate fi generat automat de către programul de gestionare a bazei de date, ceea ce ușurează procesul de intrare a datelor și înlătură riscul duplicării numărului identificator.

Etape următoare este aceea de a lua în considerare relațiile, legăturile dintre tablele sau entitățile din baza de date. Relațiile pot fi de tipul:

– **(1:1)**. O entitate din mulțimea de entități *A* este asociată cu cel mult o entitate din mulțimea de entități *B* și o entitate din *B* este asociată cu cel mult o entitate din *A*. De exemplu, un individ moare o singură dată și fiecare moarte este asociată cu un singur individ. Relațiile de tipul (1:1) pot fi exprimate, de obicei, printr-o singură tablă.

– **(1:n)**. O entitate din *A* este asociată cu oricâte entități din *B*, dar o entitate din *B* poate fi asociată cu cel mult o entitate din *A*. De exemplu, un individ posedă mai mult de o singură reședință, dar fiecare reședință este în posesia unui singur individ, sau o mamă poate avea mai mulți copii, dar un copil poate avea o singură mamă.

– **(n:1)**. O entitate din *A* este asociată cu cel mult o entitate din *B*, dar o entitate din *B* poate fi asociată cu oricâte entități din *A*.

– **(n:m)**. O entitate din *A* este asociată cu oricâte entități din *B* și o entitate din *B* este asociată cu oricâte entități din *A*. De exemplu, o persoană poate să aparțină mai multor asociații și fiecare asociație are mai mulți membri, sau un registru local conține numele mai multor indivizi, la rândul lor aceștia fiind nominalizați în mai multe registre.

Odată ce am făcut o analiză preliminară a posibilelor legături dintre entități, trebuie să stabilim dacă entitățile se plasează într-o relație de tipul (1:n) sau într-o relație de tipul (n:m). Dacă ne

confruntăm cu un astfel de caz, entitățile trebuie plasate în table diferite, iar relațiile dintre entități trebuie să facă parte din designul bazei de date.

Acești pași sunt cunoscuți sub numele de modelarea datelor sau modelarea relațiilor dintre entități și constituie un pas important spre realizarea finală a bazei de date.

2.3. DESIGNUL ȘI CREAREA BAZEI DE DATE

După examinarea atentă a surselor, va fi posibilă schițarea configurației bazei de date, ca în exemplul din Figura 1. Pasul următor este acela al fixării numărului de câmpuri și a numelor lor pentru fiecare tablă, a tipului de date conținut în fiecare câmp și a relațiilor dintre table. Toate aceste informații vor face ca baza de date să fie repede construită, asigurându-se în același timp și consistența sa. În această fază a cercetării, trebuie să se facă note asupra deciziilor luate și asupra rațiunilor care au condus la aceste decizii. Aceste note sunt deosebit de importante dacă baza de date va fi accesată și de alți utilizatori în afară de cel care a creat-o, sau dacă introducerea datelor este realizată de altcineva, precum și în cazul în care există un interval de timp între momentul proiectării bazei de date și cel al implementării sale. Odată ce baza de date a fost creată, trebuie întreprins un studiu pilot, cu alte cuvinte trebuie făcut un număr mic de înregistrări pentru fiecare tablă pentru a ne asigura că baza de date servește scopul pentru care a fost creată. Pot apărea situații în care datele din sursă nu se potrivesc cu structura câmpurilor, tipul datelor din fiecare câmp trebuie să fie schimbat, trebuie să mai adăugăm câmpuri în urma descoperirii neașteptate de noi informații etc. De asemenea, se pot face și câteva interogări pentru a vedea măsura în care baza de date poate răspunde scopului în care a fost creată. Proiectul pilot va mai arăta dacă există dificultăți la introducerea datelor, datorate poate greutăților întâmpinate în descifrarea surselor manuscrise, ceea ce va contribui la estimarea timpului necesar pentru introducerea datelor.

2.4. MODIFICAREA BAZEI DE DATE

După finalizarea proiectului pilot, baza de date trebuie să fie modificată pentru a se ține seama de toate dificultățile întâmpinate. De fapt, baza de date trebuie să fie modificată, dacă este necesar, până la crearea unui model stabil al său, capabil să suporte toate interogările cerute de procesul cercetării.

2.5. INTRODUCEREA DATELOR

De cele mai multe ori, introducerea datelor este procesul în care se consumă cel mai mult timp. Designul poate fi perfect, dar dacă baza de date finală conține informații eronate atunci orice rezultat obținut va fi lipsit de valoare științifică. Este foarte probabil să apară erori în procesul de introducere a datelor din cauza surselor de informații istorice. Erorile pot decurge fie din procesul de introducere manuală a datelor, fie din citirea lor electronică. Există tehnici menite să asiste procesul de intrare a datelor și să-l facă cât mai precis cu putință. Proiectele de mare anvergură, care utilizează mai mulți operatori pentru introducerea datelor, folosesc un sistem de transcriere a sursei originale într-un template înainte de a introduce datele în calculator. În acest caz, datele sunt transcrise de două ori și evaluate de un al treilea operator independent, procedeul cerând un volum uriaș de timp. Proiecte de mai mică anvergură utilizează un sistem de transcriere înainte de intrarea datelor, mai ales dacă sursele sunt greu de descifrat. În acest mod, cuvinte sau valori problematice sunt identificate și clarificate înainte de introducerea datelor. Transcrierea surselor într-un template înseamnă o economie de timp, pentru că operatorul va citi informațiile de pe un material deja printat și nu va depune efortul

de a descifra un manuscris greu lizibil. Scanerile și camerele digitale sunt și ele un ajutor în depășirea dificultăților. Dacă materialul sursă este captat într-o imagine digitală, poate fi utilizat un software specializat care să mărească, să lărgască și să clarifice manuscrise greu de citit. Imaginile digitalizate pot fi, de asemenea, introduse în baza de date pentru a permite accesul utilizatorilor la sursa originală. Există probleme de copyright pentru a capta astfel de imagini din manuscrise și există posibilitatea ca arhivele să nu permită fotografierea digitală sau să perceapă o taxă pentru fotocopiare. Odată ce sursele au fost digitalizate, software-ul de recunoaștere optică a caracterelor poate fi folosit pentru convertirea imaginilor în text. De cele mai multe ori, acest software utilizează sisteme de inteligență artificială, care înlesnesc lucrul cu sursele istorice, surse pentru care dificultățile de descifrare a scrierii sunt frecvente. Cu toate acestea, deși software-ul OCR (Optical Character Recognition) este într-o continuă perfecționare, este încă greu de procurat programe care să facă față dificultăților ridicate de manuscrisele epocii moderne timpurii.

Multe programe de gestionare a bazelor de date au funcții menite să înlesnească procesul de introducere a datelor. În primul rând, câmpurile pot fi desemnate ca „necesare”, ceea ce nu permite ca introducerea datelor să lase coloana blank. În al doilea rând, în câmpuri poate fi introdusă o valoare prin *default*. Dacă într-o coloană majoritatea valorilor sunt una și aceeași, asignarea acesteia ca valoare prin *default* va însemna o economie importantă de timp, pentru că ea nu va mai trebui să fie reintrodusă de fiecare dată când apare. În al treilea rând, unele programe au opțiunea ca numai una din două posibilități să fie introdusă, de exemplu Da/Nu, Adevărat/Fals etc. O altă opțiune este aceea de a selecta dintr-o listă fixă de valori care pot fi introduse într-un anumit câmp. În al patrulea rând, în proiectarea bazei de date pot fi introduse reguli de validare. Acestea vor împiedica anumite erori de transcriere. De exemplu, regulile de validare pot fi astfel stabilite încât data introdusă în câmpul *data morții* să nu fie anterioară datei nașterii pentru aceeași persoană. În fine, majoritatea programelor de gestionare a bazelor de date permit generarea automată a numerelor de identificare unică.

Bazele de date furnizează de obicei două metode alternative pentru intrarea informației. Prima organizează baza de date într-o structură tabelară, sub formă de rânduri și coloane. Cea de-a doua permite cercetătorului să-și facă propriul design pentru template-ul necesar în scopul introducerii datelor. Informația este prezentată înregistrare cu înregistrare și nu în întregime, într-un tabel. Acest procedeu este util atunci când tablele au multe câmpuri, prin urmare nu pot fi văzute pe un singur ecran, fără a merge înainte și înapoi, precum și în cazul în care datele trebuie să fie introduse în mai mult de o singură tablă, caz în care probabilitatea de apariție a erorilor este foarte mare.

În cazul mai multor table opțiunile sunt:

- introducerea informației într-o singură tablă, într-un anumit moment de timp, ceea ce conduce la o verificare de la o tablă la alta pentru a ne asigura că informația este consistentă;
- deschiderea a două sau mai multe table, una lângă alta;
- designul unui template bazat pe un număr de table pentru a permite ca informația să fie introdusă în mai multe table în același timp. Această metodă permite vizualizarea tuturor câmpurilor din respectivele table, pe același template. Faptul că numărul înregistrării și identificatorul individului sunt introduse o singură dată micșorează substanțial riscul de eroare.

Codificarea este o altă strategie pentru a reduce timpul alocat introducerii datelor. De exemplu, dacă într-o bază de date avem un câmp care se referă la ocupații, acestea pot fi codificate. Pe lângă economia de timp, codificarea are și avantajul că informația poate fi standardizată. Codificarea poate fi premergătoare procesului de introducere a datelor sau se poate face după ce informația a fost deja introdusă în baza de date. Desigur, codificarea ridică probleme și în acest sens este esențial să existe o evidență clară a codurilor, care să explice în detaliu motivele care au determinat schema de codificare, să listeze codurile și elementele care le descriu. Toate operațiile auxiliare codificării sunt uneori destul de complicate și pot anihila economia de timp realizată de codificarea în sine. Mai mult, există și problema creată de faptul că, prin codificare, informația se depărtează de sursa primară. În

consecință, mulți istorici includ în table două câmpuri, unul în care înscriu datele așa cum apar ele în sursă, altul pentru informația codificată. Ocupațiile sunt cel mai adesea supuse codificării, fiind importantă includerea în baza de date a materialului bogat referitor la îndeletnicirile care apar în sursele istorice. De exemplu, analiza ocupațiilor celor care au votat în secolul al XIX-lea ne poate da o imagine a puterii lor economice, a diversității mediului social și economic din care provin, precum și o imagine a preferințelor electorale în funcție de profesie. Schema de clasificare a profesiilor poate fi specifică fiecărui proiect de cercetare, codificarea făcându-se în funcție de scopul urmărit. Există și clasificări generale ale profesiilor, cum ar fi cea a statisticianului Charles Booth.

Un alt mod de a economisi timp și de a evita erorile în procesul de introducere a datelor este standardizarea informației din sursă. În acest proces, datele referitoare la timp, unitățile de măsură și variațiile de ortografiere sunt normalizate înainte de introducerea datelor. Acest proces este controversat deoarece mulți istorici obiectează cum că ar favoriza îndepărtarea informației de sursa originală. Decizia unui istoric de a corecta o eroare în sursă și de a standardiza informația poate să pară nepotrivită altui istoric, pentru care respectiva eroare reprezintă o anomalie interesantă. Astfel de situații pot fi evitate dacă procesul de pre-codificare este însoțit de o documentare temeinică și de explicații care să-i facă pe ceilalți să înțeleagă raționamentele în virtutea cărora s-au luat respectivele decizii. O formă de standardizare mult dezbătută în lumea istoricilor este normalizarea datelor nominale, menită să înlesnească stabilirea de legături între numele din diferite surse. Ortografierea diferită a numelor de familie și a prenumelor face dificilă corelarea înregistrărilor după câmpul *Nume*.

În timpul procesului de introducere a datelor, este necesară o grijă deosebită pentru salvarea cu regularitate a bazei de date. Majoritatea programelor de gestionare a bazelor de date conțin sisteme automate de salvare frecventă. Cu toate acestea, pentru a ne proteja munca de defecțiuni ale echipamentului, pierdere, distrugere sau furt al informației, baza de date trebuie să aibă un back-up pe un alt mediu, de exemplu pe dischete, CD-ROM sau stick de memorie, iar copiile, în cazul unor proiecte importante, de mare anvergură, este bine să fie ținute în locuri diferite. Deși aceste măsuri de siguranță pot să pară exagerate, este bine să avem permanent în minte ce ar însemna dacă am fi nevoiți să reluăm munca de la început.

Odată ce intrarea datelor a fost încheiată, sunt necesare câteva operații de verificare, proces cunoscut sub numele de *curățarea datelor*. După cum am mai spus, o serie de erori din datele de intrare pot fi evitate prin transcrierea sursei înainte de începerea procesului de introducere a informației sau prin metodele de validare a datelor, metode puse la dispoziția cercetătorului chiar de programul de gestionare a bazei de date. Oricum, prin aceste procedee, erorile nu vor fi complet eliminate și datele înregistrate trebuie recitite, de obicei de pe o copie aflată pe hard disk. Acest proces de corectare este înlesnit de faptul că majoritatea programelor au software de verificare a ortografiei, care identifică erorile evidente. În al doilea rând, baza de date trebuie să fie interogată pentru a verifica integritatea informației. De exemplu, câmpurile trebuie sortate, ceea ce va indica locul în care primul caracter a fost introdus incorect.

2.6. INTEROGAREA BAZEI DE DATE

Odată ce procesele de intrare și verificare a datelor au fost încheiate, baza de date este pregătită pentru a fi analizată prin metode pe care le vom prezenta în paragrafele care urmează.

2.7. DOCUMENTAȚIA

Baza de date trebuie să se sprijine pe o documentație corectă și amănunțită, mai ales dacă ea va fi utilizată și de alți cercetători în afară de cei care au proiectat-o și creat-o, pentru că ceea ce pentru

aceștia poate părea evident, poate să fie de neînțeles pentru alții, mai puțin familiarizați cu proiectele de cercetare al căror punct central este o bază de date. Cu atât mai mult, dacă baza de date urmează a fi stocată într-o arhivă de date, ea trebuie să fie însoțită de o documentație completă. Arhivarea datelor este un proces ce trebuie încurajat. Principalul avantaj al unei surse automatizate este acela că ea poate fi utilizată de un mare număr de cercetători, din diverse domenii ale istoriei, în scopuri diferite și cu obiective de cercetare cu siguranță altele decât cele avute în vedere de cei care au proiectat inițial baza de date. Dat fiind progresul rapid atât al software-ului, cât și al hardware-ului, este de dorit ca baza de date să fie salvată nu numai în formatul oferit de programul său de gestionare, ci și în format ASCII, care este un standard internațional de reprezentare a textelor, pe care majoritatea programelor de gestionare a bazelor de date îl importă, chiar dacă nu pot susține un alt software. Documentația trebuie să cuprindă: informații în detaliu asupra sursei utilizate, cu referințe de arhivă și/sau cele ale materialului edit; scopul și obiectivele proiectului original, cel care a creat resursa; deciziile luate în decursul procesului de design al bazei de date, cum ar fi numărul de table, câmpurile incluse sau motivele pentru care au fost adoptate diferite formate; probleme legate de crearea bazei de date, cum ar fi cele privind codificarea sau deciziile asupra standardizării materialului sursă; precizarea faptului dacă s-a lucrat sau nu cu eșantioane și, în caz afirmativ, explicații privind această decizie; orice altă problemă cu care ne-am confruntat în procesul de proiectare și creare a bazei de date.

Documentația este de mare importanță, după cum am mai spus, mai ales dacă baza de date va fi utilizată și de alți cercetători. Pentru un proiect de mică anvergură, tot ce ține de documentație este deja cuprins în programul de gestionare a bazei de date, prin urmare nu mai există nevoia unui material adițional.

2.8. ANALIZA ȘI REGĂSIREA INFORMAȚIEI

Etapa următoare creării bazei de date este analiza ei în scopul urmărit de proiectul de cercetare. În cele ce urmează vom puncta câteva din posibilitățile de analiză oferite de majoritatea sistemelor de gestionare a bazelor de date.

a. Vizualizarea

Pentru orice cercetător, punctul de pornire este acela al vizualizării tabelor de date, ceea ce-i dă posibilitatea de a face comparații între sursele originale și baza de date. În plus, înregistrările pot fi localizate prin instrumentele „Find” și „Go to record”, oferite de software-ul utilizat. Pentru cei interesați de a găsi o familie sau un anumit nume într-o bază de date de tip recensământ, comanda „Find” le va fi suficientă pentru a-și atinge scopul. Vizualizarea pune în lumină numărul de înregistrări, adică populația totală, precum și varietatea câmpurilor.

b. Sortarea

Sortarea bazei de date îi dă utilizatorului posibilitatea de a vedea tabla într-o varietate de forme. În urma sortării devin vizibile anumite tipare în date, care pot sugera viitoare interogări. Sortarea primară este aceea a ordonării alfabetică a numelor. Acest proces este util mai ales în cazul surselor care sunt ordonate după alte criterii. De exemplu, ordinea într-un recensământ a fost stabilită de recenzi, în timp ce ordinea în registrele de taxe este cea a proprietăților, ceea ce face localizarea unui anumit individ dificilă. Recensământul poate fi sortat și în ordinea alfabetică a numelor de străzi, ceea ce este util pentru reconstituirea orașului, a satului sau a parohiei. Sortarea unui singur câmp, dacă este un câmp care conține numeroase valori identice, cum ar fi numele străzilor, poate să fie

insuficientă. În astfel de cazuri este nevoie de o sortare a tablei și după alte câmpuri. De exemplu, tabla poate fi sortată mai întâi după numele străzilor, apoi după numărul caselor, apoi după numele de familie și, în final, după numărul identificator al indivizilor. În acest mod sunt reconstituite, după gospodării, străzi care parcurg mai multe districte. Sortarea câmpurilor alfabetic se face în ordine ascendentă, de la A la Z, în timp ce câmpurile numerice sunt, de obicei, sortate în ordine descrescătoare, de la cel mai mare la cel mai mic număr. În cazul unui recensământ, procedeul pune în lumină persoanele cele mai în vârstă și ocupațiile lor sau persoanele care plăteau cele mai mari taxe, dacă este vorba de un registru fiscal.

c. Interogarea bazei de date

Prin interogări, cercetătorul are posibilitatea de a selecta doar o anumită parte a bazei de date. În unele pachete software, interogarea este cunoscută și sub numele de filtrare. Această operație îi dă utilizatorului posibilitatea de a selecta, de a alege spre vizualizare acele înregistrări care îl interesează. Dacă întreaga tablă este considerată a fi o mulțime, prin interogări informația va fi filtrată în submulțimi. De exemplu, prin interogarea tablei care reprezintă informația extrasă dintr-un recensământ se pot obține submulțimi care reprezintă toți indivizii de sex masculin, sau toți cei al căror nume de familie începe cu litera „S”, sau locuitorii unei anumite străzi etc. Dacă este vorba de o bază de date privind procesul electoral, prin interogarea ei se poate obține submulțimea celor care i-au votat pe liberali, respectiv pe conservatori. Pentru a regăsi informația dintr-o bază de date trebuie să utilizăm un limbaj de interogare. Formatul standard al limbajului de interogare este Structured Query Language sau SQL, limbaj dezvoltat de IBM în anii '70.

Deși bazate pe limbajul SQL, multe din sistemele de gestionare permit și o modalitate mai intuitivă de interogare, numită „interogare prin exemplu” (query by example), astfel încât utilizatorul nu mai este nevoit să învețe limbajul SQL.

Există o serie de strategii care determină eficacitatea interogării și anume:

- extinderea sau contractarea interogărilor prin rafinarea lor;
- combinarea criteriilor pentru o cercetare eficientă;
- utilizarea operatorilor din algebra Booleană cum ar fi AND, OR, NOT;
- utilizarea unor caractere *wildcard*¹ și a indicilor pentru *fuzzy matching*².

Rafinarea interogărilor

Principalele avantaje ale utilizării calculatorului pentru analiza materialului sursă sunt flexibilitatea, eficiența și viteza, ceea ce pledează convingător în favoarea automatizării procesului de stocare și regăsire a informației istorice. Rafinarea interogărilor este un demers care îi permite istoricului să observe tipare în date și să creioneze noi posibilități de cercetare. Dacă criteriile de interogare sunt prea limitate, atunci nicio înregistrare sau prea puține înregistrări care să îndeplinească aceste criterii vor rezulta în urma interogării. Dacă criteriile sunt prea largi, atunci numărul de înregistrări obținute s-ar putea să facă cercetarea inutilă. De exemplu, câmpurile unei baze de date pentru gestionarea unui recensământ pot fi cele din Tabelul 3.

¹ Un caracter *wildcard* este un caracter folosit în căutări, care are altă semnificație decât cea obișnuită și, de obicei, înseamnă „orice șir de caractere”.

² *Fuzzy matching* înseamnă potrivire aproximativă, nedeterminată, atunci când rezultatul căutării nu este unic. De exemplu, căutând înregistrări din câmpul nume: pentru Bo*n sunt acceptabile variantele Bojan, Bogdan etc.

Tabelul 3

Câmpuri într-o bază de date pentru gestionarea unui recensământ

Identi- ficator	Număr casă	Strada	Nume	Pre- nume	Stare civilă	Vârstă	Sex	Relația cu capul familiei	Ocu- pație	Locul nașterii
--------------------	---------------	--------	------	--------------	-----------------	--------	-----	---------------------------------	---------------	-------------------

Cercetătorul poate dori să afle numărul de servitori înregistrați în recensământ. Atunci, în câmpul *Ocupație* se va introduce șirul de caractere de căutare „servitor”. Rezultatul interogării va fi cu siguranță o subestimare a numărului real al servitorilor pentru că îi va include doar pe cei care apar cu specificația „servitor” ca ocupație. Dacă același șir de caractere de căutare este introdus în câmpul *Relația cu capul familiei*, atunci rezultatul îi va include și pe cei a căror ocupație este aceea de bucătar, grădinar, doică, grădjar, vizitiu, menajeră etc. Dacă *Relația cu capul familiei* este, de exemplu, „sezonier” și nu „servitor”, unii indivizi se pot pierde din rezultatul interogării. De aceea este bine ca interogarea să se facă atât pentru câmpul *Ocupație* cât și pentru câmpul *Relația cu capul familiei*. Este, de asemenea, esențial să definim noțiunea de „servitor” de o manieră nu prea limitată, astfel încât anumite ocupații care se pot înscrie în această categorie să nu se piardă.

Combinarea criteriilor

Interogarea pas-cu-pas este un proces eficient pentru că permite cercetătorului să evalueze înregistrările rezultate în fiecare etapă a procesului de interogare. Totuși, nu acesta este cel mai bun mod de a căuta și regăsi informația într-o bază de date. Strategia pas-cu-pas este mai cu seamă utilă în definirea și rafinarea interogărilor care sunt aplicabile unei întregi serii de surse. Combinarea criteriilor este o metodă mai bună de regăsire a informației, mai economică, deși poate conduce la o mai slabă înțelegere a nuanțelor din materialul sursă. De exemplu, numărul de bucătari dintr-un recensământ poate fi găsit introducând „bărbat” în câmpul *Sex*, „servitor” în câmpul *Relația cu capul familiei*, „bucătar” în câmpul *Ocupație*.

Operatori Booleani

Operatorii Booleani sunt un alt mijloc de a rafina interogările și de a pune întrebări complexe sursei. Operatorul AND este utilizat pentru a îngusta criteriile de căutare și poate fi folosit într-un singur câmp sau pentru a combina un număr de câmpuri. De exemplu, în câmpul *Ocupație*, AND poate fi utilizat în găsirea tuturor celor care lucrează ca tăbăcari și cizmari, ca postăvari și țesători sau ca tâmplari și tăietori de lemne. Mai mult, operatorul AND poate fi folosit pentru a corela informații din câmpuri diferite, de exemplu: femei (câmpul *Sex*) măritate (câmpul *Stare civilă*) care erau cap de gospodărie (câmpul *Relația cu capul familiei*) sau copii sub 15 ani (câmpul *Vârstă*) născuți în comuna respectivă (câmpul *Locul nașterii*).

Operatorul OR se folosește pentru a lărgi aria de căutare și a obține mai multe înregistrări ca rezultat. Interogarea bazei de date după câmpul *Ocupație* poate cere indivizii care au fost bucătar OR vizitiu OR bărbier, de exemplu.

Operatorul NOT este utilizat pentru a produce acele înregistrări care nu îndeplinesc un anumit criteriu, înlesnind o strategie eficientă de analiză a unei baze de date. De exemplu, un studiu demografic poate avea în vedere numărul indivizilor care sunt născuți într-o comună și al celor care au venit în comuna respectivă din altă parte. Operatorul NOT extrage, de asemenea, acele înregistrări care conțin informații într-un câmp anume. De exemplu, dacă în câmpul *Ocupație* introducem NOT 'Null', vom obține toate acele înregistrări care conțin denumiri de ocupații. Aceasta este cu precădere util în cazul înregistrărilor cu multe intrări nule, de exemplu ocupația femeilor măritate în recensămintele vechi sau adresa martorilor în registrele legale.

Fuzzy matching

Expresiile *wildcard* sunt folosite de multe dintre pachetele software și motoarele de căutare semnificând orice caracter sau șir de caractere. Cea mai comună expresie *wildcard* este “?”, pentru a semnifica un anumit caracter și “*”, pentru a reprezenta un șir de caractere. De exemplu, „D?na” va avea ca rezultat prenumele Dana, Dina, Dona; „c*r” va evidenția ocupațiile cărămidar, croitor, constructor, coșar etc.; „*liberal*” va pune în lumină orice mențiune în care apare cuvântul *liberal*, într-o listă electorală.

În sursele istorice, numele sunt o adevărată provocare pentru cercetător. Diferite moduri de ortografiere a numelor sunt des întâlnite mai ales până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Multe dintre documente erau compilate de cei ce le scriau prin înregistrarea celor aflate pe cale orală ceea ce conducea adesea la confuzii în transcrierea numelor. Dialectele locale accentuau această confuzie. De asemenea, există erori de transcriere care constau în litere omise sau înlocuite. În consecință, pentru interogarea câmpurilor care conțin nume, multe dintre sistemele de gestionare a bazelor de date conțin o metodă de *fuzzy matching* bazată pe modul în care numele se aud în opoziție cu modul lor de ortografiere. Cel mai cunoscut software de acest gen este SOUNDEX, dezvoltat pentru prima dată de Robert Russell în 1918. O versiune modificată a indexului SOUNDEX a fost standardizată de către National Archives and Records Administration din Statele Unite. Nume de familie care sună la fel, dar sunt diferit ortografiate au același cod și pot fi localizate în ciuda diferențelor de ortografiere. Codul SOUNDEX constă dintr-o literă și trei cifre. Litera este întotdeauna prima literă a numelui. Numerele sunt alocate literelor ce rămân în nume și se adaugă zerouri la sfârșit dacă este necesar, pentru a se forma un cod din patru caractere. Literele adiționale sunt ignorate. SOUNDEX este util pentru înregistrările de după 1900 ale numelor de origine anglo-saxonă. În consecință, mulți istorici au dezvoltat variante ale sistemului SOUNDEX, care să se adreseze unei varietăți de nume. De exemplu, The Thame Local History Society din Marea Britanie a conceput un sistem propriu de codificare din patru, uneori cinci litere, numit FISK, care gestionează numele din societatea engleză modernă timpurie. FISK este generat de prima literă a numelui de familie plus trei sau patru consoane din nume. Vocalele se utilizează în cod doar dacă apar ca fiind prima literă a numelui. Numele de familie sunt grupate astfel încât să conțină toate variantele posibile.

După cum indică lucrarea *Using the Census SOUNDEX, General Information Leaflet 55*, publicată de National Archives and Records Administrations în 1955, la Washington, DC, regulile de codificare Soundex pot fi rezumate astfel:

Număr	Reprezintă literele
1	B, F, P, V
2	C, G, J, K, Q, S, X, Z
3	D, T
4	L
5	M, N
6	R

Literele A, E, I, O, U, H, W și Y sunt ignorate.

– Numele care conțin litere duble

Dacă numele conțin litere duble, acestea trebuie să fie tratate ca și când ar fi una singură

– Nume cu litere alăturate care au același număr de cod SOUNDEX

Dacă numele au diferite litere alăturate care au același număr de cod SOUNDEX, ele trebuie să fie tratate ca o singură literă. De exemplu **Jackson** sau **Schmidt**.

– Nume cu prefixe

Dacă numele are un prefix, cum ar fi Van sau De, trebuie să fie codificat de două ori, cu și fără prefix, pentru că numele poate fi listat sub oricare dintre cele două coduri.

– *Separatori de consoane*

Dacă o vocală (A, E, I, O, U) separă două consoane care au același cod SOUNDEX, este codificată consoana care se află la dreapta vocalei.

d. Metode statistice

Multe dintre sistemele de gestionare a bazelor de date istorice sunt în prezent echipate cu funcțiile statistice de bază. Prin urmare, ele vor fi capabile să facă operații statistice simple asupra datelor numerice sau calitative care permit analiza statistică. De obicei pot fi calculate valorile maxime și minime, media, deviația standard și totalurile. Dacă analiza statistică a informației este mai complexă, datele trebuie să fie prelucrate cu ajutorul unui pachet de programe destinat special analizei statistice.

e. Gruparea

O altă formă utilă și chiar necesară de analiză este gruparea informației din baza de date istorice. Această operație poate fi dusă la bun sfârșit prin folosirea interogărilor sau a funcțiilor de raportare ale sistemului de gestionare a bazei de date. De exemplu, înregistrările din recensăminte pot fi grupate pe gospodării, permițându-i istoricului să precizeze numărul de copii sau de servitori pe gospodărie. Datele din registrele contabile pot fi grupate pe ani, pentru a se evidenția venitul și cheltuielile anuale, gospodăriile pot fi grupate în funcție de mărimea lor (număr de indivizi corespunzător unui cap de familie), iar gruparea poate fi reprezentată grafic etc. Pentru a se face numărătoarea, software-ul cere un câmp care identifică în mod unic fiecare înregistrare, prin urmare frecvența se înregistrează pentru câmpul care conține valorile dorite, de exemplu „anul”, „ocupația” și pentru câmpul identificator.

Gruparea se poate face după un singur câmp, caz în care avem de-a face cu sortarea după frecvențe. Se înregistrează numărul de intrări unice într-un câmp, ajungându-se la totalul acestor înregistrări. De exemplu, pot fi numărate diferitele tipuri de ocupații, voturile pentru un anumit politician sau pot fi grupate pe ani diferitele dregătorii, ca în Tabelul 4. Rezultatele sunt, de cele mai multe ori, sortate în ordine descrescătoare, fiind astfel puse în lumină cele mai frecvent întâlnite ocupații dintr-o localitate sau cel mai popular partid politic. Pentru o și mai sugestivă reprezentare, rezultatul poate fi expus într-o formă grafică.

Tabelul 4

Evoluția anuală a dregătoriilor pitar, serdar, conțepist, paharnic

Anul	Pitar (rang IX)	Serdar (rang VIII)	Conțepist (rang IX)	Paharnic (rang VII)
1837	165	108	102	30
1838	236	128	106	47
1839	35	160	143	75
1840	458	195	134	91
1841	458	195	134	91
1842	600	243	121	103
1843	594	233	120	98
1844	658	249	111	110
1845	714	254	104	106

Anul	Pitar (rang IX)	Serdar (rang VIII)	Coșepist (rang IX)	Paharnic (rang VII)
1846	807	283	119	114
1847	809	286	119	112
1848	837	287	119	114
1849	843	291	117	121
1850	890	318	146	141
1851	1019	369	222	155
1852	1080	365	300	152
1853	1093	369	303	160
1854	1088	362	302	157
1855	1220	394	344	166
1856	1332	430	379	180
1857	1319	425	377	176

Sursa: Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 25.

Gruparea în funcție de frecvență este utilă și pentru depistarea erorilor care succed intrării datelor. De exemplu, listarea ocupațiilor poate pune în lumină eventuale greșeli de ortografiere. Tabelele de frecvență pot fi utilizate și pentru codificarea informației prin standardizarea intrărilor sau prin regruparea lor pentru înlesnirea analizei statistice. De exemplu, un tabel de frecvență pentru câmpul *Locul nașterii* pune în evidență numărul de localități diferite în care s-au născut indivizii înregistrați într-un anumit recensământ, sau un tabel de frecvență al dregătorilor pune în lumină numărul de dregători corespunzătoare fiecărui rang (Tabelul 5). Gruparea satelor pe comune sau județe face mai ușor de realizat studiile asupra procesului de migrare a populației.

Tabelul 5

Distribuția de frecvență a numărului de dregători în funcție de rang

Rangul	Număr dregători
I	2
II	1
III	4
IV	6
V	7
VI	3
VII	4
VIII	4
IX	29

Sursa: Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, *op. cit.*, p. 24.

O variantă a distribuției de frecvență este tabelul care rezumă informațiile din mai mult decât un singur câmp, rezultatul fiind tabelarea încrucișată. Acest gen de tabelare face posibile comparațiile între două câmpuri. De exemplu, tabelarea încrucișată a câmpurilor *Ocupație* și *Vot*, într-o bază de date privind procesul electoral, va evidenția existența sau absența unei relații între statutul economic și orientarea politică. Datele demografice pot produce tabelări încrucișate care pun în evidență distribuția în funcție de grupele de vârstă și sex.

În concluzie, dacă un câmp conține prea multe valori, împărțirea pe categorii este absolut necesară ca primă etapă și stabilirea unor grupe de vârstă, de exemplu, este grăitoare în acest sens.

f. Interogări asupra mai multor table

În exploatarea bazelor de date istorice, o interogare poate implica mai multe table. În astfel de cazuri, pentru ca interogarea să funcționeze corect, trebuie să stabilim relația existentă între table. Adesea, aceste legături se vor face după câmpuri identificatoare prestabilite. În alte cazuri, legăturile vor fi făcute între diferitele câmpuri din respectivele table, așa cum reiese din exemplul dat în Figura 2.

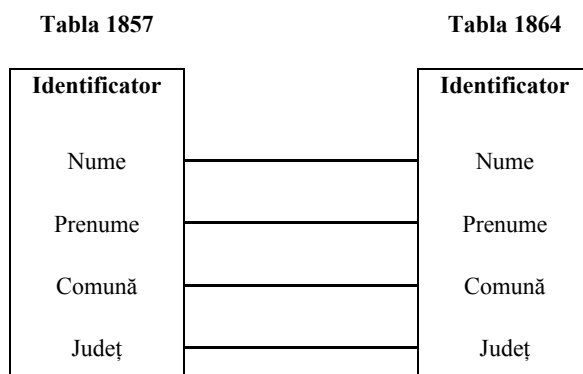

Fig. 2 – Legături între două table privind marea proprietate funciară.

Legăturile sunt create între câmpurile *Nume*, *Prenume*, *Comună*, *Județ* pentru tablele „1857” și „1864”, privind marii proprietari de pământ.

Interogările pot fi adresate unor surse similare, cum ar fi registrele electorale pentru diferiți ani, registrele parohiale, registrele de taxe sau unor table create chiar de cercetător pentru a aprofunda investigația sa, cum ar fi tablele privind categoriile de ocupații.

2.9. PROBLEME METODOLOGICE

Exploatarea bazelor de date istorice ridică o serie de probleme metodologice. În funcție de natura surselor istorice care sunt incluse în baza de date, aceste probleme cer o rezolvare în diverse etape ale proiectării și gestionării bazei de date. Indiferent de modul de abordare, aspectele metodologice trebuie să fie pe larg prezentate în documentația care însoțește orice bază de date istorice. În cele ce urmează ne vom referi la trei dintre astfel de probleme, care apar în majoritatea proiectelor de cercetare ce implică crearea unei baze de date istorice: codificarea, împărțirea pe categorii de ocupații, corelarea înregistrărilor nominale.

a. Codificarea

Necesitatea codificării, despre care am mai amintit în paragrafele anterioare, deriva din faptul că sistemele de gestionare a bazelor de date nu puteau manipula informații care implicau texte mari, iar câmpurile trebuiau să aibă o lungime fixă sau un număr fix de caractere. Aceste cerințe nu mai sunt de actualitate pentru sistemele moderne de gestionare a bazelor de date, dar mulți istorici încă își

codifică informațiile din următoarele motive: în primul rând, poate fi grăbită introducerea datelor, mai ales prin introducerea unei codificări simple, de exemplu „B” pentru bărbat, „F” pentru femeie într-o codificare a sexelor sau „C” pentru căsătorit, „N” pentru necăsătorit, „V” pentru văduv, „D” pentru divorțat, într-o codificare a stării civile. Dimpotrivă, recurgerea la un sistem prea complicat de codificare conduce la încetinirea procesului de introducere a datelor, pentru că cel care face această operație pierde mult timp căutând codurile în listele de coduri special elaborate. Codificarea se folosește și pentru că este un pas înainte spre formarea categoriilor de informație în vederea analizei statistice ulterioare. În al treilea rând, codificarea poate ușura procesul de corelare a informațiilor, mai ales în cazul înregistrărilor nominale.

Decizia dacă este sau nu necesară codificarea trebuie să fie luată înainte de crearea bazei de date. Câmpurile care vor fi codificate nu trebuie să conțină prea multe informații diferite. De exemplu, este ușor de codificat informația „stare civilă”, dar este cu mult mai greu de codificat informația privind zeci sau sute de ocupații sau locuri diferite de reședință. De aceea, sistemul de codificare trebuie să fie foarte bine pus la punct de la bun început, pentru ca cercetătorul să nu fie nevoit să-l redefinească pe parcursul introducerii datelor, dacă apar informații ce nu se pliază pe sistemul de codificare deja existent.

Dacă datele sunt codificate după introducerea lor, pe parcursul desfășurării proiectului de cercetare, atunci, pentru multe categorii de date, este potrivită o schemă de codificare ierarhică. De exemplu, într-un recensământ, ocupațiile pot fi mai întâi organizate în clase, apoi în subclase, în cadrul fiecărui grup. Datele geografice pot fi organizate pe parohii, comune, județe, țări, continente sau utilizând un număr de km față de un punct focal. Pentru alte tipuri de date poate fi util un sistem de substituție, care să înlocuiască variații ale aceluiași cuvânt sau grup de cuvinte cu forme simple, standardizate. Unii istorici preferă numerele literelor sau abrevierilor, în schemele lor de codificare. Numerele au avantajul că sunt ușor și rapid de introdus în procesul de intrare al datelor, dar, în același timp, riscul de a introduce erori este ridicat.

Orice schemă de codificare trebuie să țină seama de celelalte sisteme de clasificare utilizate de istorici. Aceasta va înlesni comparațiile între rezultatele unor cercetări similare. Sisteme alternative de codificare pot fi folosite asupra unui singur set de date, de obicei pentru rafinarea sistemului de stabilire a categoriilor în date, sistem întâlnit în decursul procesului de documentare. Baza de date trebuie să fie însoțită de explicații care să conțină o prezentare în detaliu a deciziilor care au condus la respectivele coduri.

b. Gruparea pe categorii a ocupațiilor

Unul dintre scopurile cercetării în cadrul unui proiect care implică o bază de date istorice este acela al sortării informației din anumite câmpuri pe clase sau categorii, de exemplu în funcție de ocupație. Principalul obiectiv al unui astfel de demers este acela de a produce o analiză a ocupațiilor care să poată fi comparată cu rezultate similare obținute din alte cercetări. De asemenea, o astfel de analiză va da o imagine, pe cât se poate de completă, privind statutul și ocupațiile unei populații. Pentru domeniul istoriei moderne există deja un număr de clasificări standardizate ale ocupațiilor, de exemplu cele create pentru a însoți recensămintele decenale ale începutului de secol XIX, modificate apoi de Charles Booth pentru anchetele sale asupra populației Londrei. Cei care utilizează surse anterioare acestei perioade trebuie să-și creeze propriile scheme.

Dificultățile cu care se confruntă istoricii, atunci când este vorba despre studii comparative privind clasificarea în funcție de ocupații, derivă și din modul diferit de tratare a acestui subiect, potrivit viziunii fiecărui cercetător în parte. Într-o cercetare privind comportamentul electoral al diverselor categorii profesionale, modul de standardizare a profesiilor presupune o abordare complexă, mergându-se până la cea multi-dimensională, în care fiecare ocupație este clasificată folosindu-se strategii diferite. De cele mai multe ori, în astfel de studii standardizarea profesiilor se

face astfel încât să fie pus în lumină orice amănunt profesional care ar putea influența comportamentul electoral al indivizilor. În acest fel suntem siguri că vor putea fi făcute comparații între concluziile obținute de cercetători diferiți, că vor putea fi analizate caracteristicile specifice ale fiecărei mulțimi de alegători, fără a fi constrânși de reguli stricte de clasificare. Prin urmare, designul multi-dimensional conferă analistului flexibilitatea de care are nevoie pentru ca analiza sa să fie urmată de concluzii pertinente³.

c. Corelarea înregistrărilor nominale

Corelarea înregistrărilor nominale este o preocupare constantă pentru toți istoricii care utilizează informații ce conțin nume. De exemplu, într-un studiu prosopografic, cercetătorul trebuie să determine, adesea doar din context, că toate sursele se referă la același individ și nu la un altul cu același nume. Pentru surse mari de date nominale, cum ar fi registrele parohiale, catagrafiile sau recensămintele, registrele de taxe etc., corelarea computerizată a înregistrărilor este o metodă eficientă de a urmări apariția unui anume individ în mai multe surse, de-a lungul diferitelor perioade de timp. Sistemele moderne de gestionare a bazelor de date, care procesează cantități mari de date nominale, de exemplu recensăminte, folosesc tehnicile de corelare a înregistrărilor pentru a verifica nivelul de acuratețe. Există două mari probleme atunci când optăm pentru corelarea automată a înregistrărilor. Prima este aceea a apariției mai multor nume identice. De exemplu, calculatorul va corela prima apariție a numelui „Constantin Petrescu” dintr-o listă cu prima apariție a aceluiași nume din alte liste. Informații suplimentare pot să indice că numele, deși același, se referă la indivizi diferiți. Această problemă devine acută mai cu seamă în studii de istorie locală, unde un anumit nume domină, fiind purtat, de exemplu, de o treime dintr-o comunitate.

O a doua problemă este aceea a variațiilor de ortografiere. De exemplu, ne putem întreba dacă „Dumitru Olănescu”, găsit într-o listă, este una și aceeași persoană cu „Mitică Olănescu” dintr-o altă listă.

În consecință, istoricii dezvoltă și aplică un sistem de reguli care să îi ajute în procesul corelării înregistrărilor nominale. Aceste reguli implică utilizarea informațiilor suplimentare asupra indivizilor, cum ar fi aceeași profesie, aceeași adresă, aceeași vârstă etc. Regulile de corelare automată a înregistrărilor nominale se aplică cu succes datelor demografice. Este normal să se specifice, de pildă, că data nașterii unui individ trebuie să preceadă data morții sale sau că vârsta mamei unui copil trebuie să fie peste 15 ani.

Datele a căror structură este mai simplă, de exemplu cele incluse în registrele comerciale sau în cele electorale, sunt și mai dificil de corelat și posibilitatea de a face legături incorecte este mult mai mare decât în cazul datelor complexe, cum sunt cele din recensăminte. Corelarea numelor este mai lesne de stabilit în cazul persoanelor cu un statut social ridicat și cu o poziție geografică stabilă.

Înainte de a aplica orice regulă de corelare a înregistrărilor nominale, primul pas este acela de a standardiza sau codifica datele din sursa istorică. Acest proces include atât numele, cât și ocupațiile și locul nașterii. Acolo unde este posibil, pentru nume se aplică codificarea după sistemul SOUNDEX sau FISK. Dificultăți apar și în cazul în care sursele sunt scrise într-un dialect. Orice schemă de corelare a înregistrărilor trebuie să evite utilizarea informației legate de comportamentul sau caracteristicile care se studiază. De exemplu, o analiză a comportamentului electoral trebuie să evite utilizarea preferințelor electorale în procesul de corelare a înregistrărilor nominale. Analog, un studiu al ocupațiilor nu trebuie să folosească date legate de ocupație în schema de corelare a înregistrărilor nominale.

³ R.J. Morris, *Property Titles and the Use of British Urban Poll Books*, în „Urban History Yearbook”, 1983; T.J. Nossiter, *Influence, Opinion and Political Idioms in Reformed England*, Brighton, 1975; F. O’Gorman, *Voters, Patrons and Parties: The Unreformed Electoral System of Hanoverian England, 1734–1832*, Oxford, 1989; J.A. Philips, *Electoral Behavior in Unreformed England, 1761–1802*, Princeton, 1982.

Sistemul utilizat poate fi în întregime automatizat, cu alte cuvinte, odată ce datele sunt complet standardizate calculatorul ia toate deciziile privind legăturile dintre înregistrări, sau semi-automat, atunci când cercetătorul și calculatorul colaborează. Regulile de punere în legătură a înregistrărilor încep prin încercarea de a lega nume atunci când toate informațiile auxiliare dintr-o sursă coincid cu informațiile din cea de-a doua sursă. De exemplu, indivizii din registrele electorale pot fi identificați ca fiind una și aceeași persoană atunci când numele de familie, numele de botez, adresa și ocupația coincid în toate sursele utilizate. Acești indivizi, pentru care potrivirea este perfectă, sunt extrași din baza de date și mutați într-un fișier separat. Procesul de corelare este continuat, de data asta după o listă de informații, care să coincidă, mai puțin restrictivă, eventual numai după nume, prenume și adresă. De fiecare dată, înregistrările care coincid sunt extrase din baza de date și mutate în alt fișier, astfel încât până la urmă rămân doar înregistrările care nu pot fi corelate automat. În acest moment trebuie să fie făcută o analiză manuală, care poate conduce și la alte potriviri, care n-au ieșit la iveală în procesul automat fie din cauza greșelilor de ortografiere a numelor, fie din alte motive. Acest mod de corelare a înregistrărilor nominale comportă, prin urmare, mai mulți pași și este rodul colaborării istoric-calculator, fiind utilizate toate informațiile, din diferite surse, care vin în sprijinul datelor nominale.

La fiecare pas, au fost comparate automat două liste, specificându-se câmpurile după care se face comparația. Potrivirile care rezultă sunt verificate manual, extrase din baza de date și salvate într-un fișier separat. Pașii următori se execută asupra înregistrărilor rămase, procesul repetându-se. O procedură complet automată se va executa asupra bazelor de date de mare volum, acolo unde verificarea manuală cere prea mult timp și numărul de înregistrări care se pierd este neglijabil din punct de vedere statistic. Studiile recente de analiză a bazelor de date istorice includ utilizarea lui Extensible Mark-up Language (XML) ca metodă de interogare a unor surse de mare complexitate și transferul bazelor de date pe Word Wide Web. XML s-a dezvoltat în vederea transferului datelor pe internet și a fost utilizat pentru surse istorice complexe, cum ar fi inventarele din testamente, care nu se supun structurilor stricte impuse de bazele de date relaționale. Avantajul lui XML este tocmai acela că nu impune o structură rigidă sursei și că poate fi continuu adaptat diferitelor interogări. Dezavantajul este acela că faza de pregătire și codificare a datelor necesită un mare volum de timp, cu mult mai mult decât se alocă unor surse a căror informație poate fi încadrată în tabele. În consecință, este greu de presupus că XML va fi des utilizat de istorici, cu toate că oferă posibilitatea interogării unor informații care nu se pliază modelului relațional. Majoritatea sistemelor moderne de gestionare a bazelor de date istorice au o opțiune care permite transferul lor pe web, pentru a le da utilizatorilor externi posibilitatea să vizualizeze și chiar să analizeze datele în format read-only. Paginile web sunt de obicei formate în Dynamic Hyper Text Mark-up Language (DHTML), ceea ce permite bazei de date să ruleze în propria sa fereastră, fără restricțiile uzuale care se aplică paginilor web de către browsere. Astfel, utilizatorii pot interoga baza de date în mod dinamic, prin internet, ceea ce reprezintă o parte importantă a procesului de diseminare a rezultatelor cercetării.

3. CONCLUZII

Primele sisteme de gestionare a bazelor de date au fost proiectate pentru computere de mare putere, în special în scopuri comerciale și administrative. Dezvoltarea rapidă și extrem de variată a software-ului a condus la apariția unei multitudini de produse, fără ca întotdeauna utilizatorul să obțină ceea ce îi este cu adevărat de folos. Pentru stocarea și prelucrarea datelor istorice (și nu numai), un sistem de gestionare a bazelor de date trebuie să conțină componente care:

- creează și optimizează definiții ale datelor, independent de datele din sursă;
- definește forme pentru datele de intrare și aducerea lor la zi;
- compilează și formatează rapoarte asupra conținutului bazei de date, folosind un limbaj de programare simplu;

– execută căutări interactive ad-hoc în baza de date, folosind un limbaj general de interogare, de exemplu SQL.

Pentru prelucrări mai complicate sau mai specializate, sistemele de gestionare a bazelor de date istorice trebuie să permită scrierea de aplicații într-un limbaj de programare de nivel înalt.

Atunci când bazele de date istorice sunt folosite concomitent de mai mulți utilizatori sau conțin date supuse unor schimbări rapide, sistemele de gestionare a bazelor de date trebuie să furnizeze modalități de asigurare a securității datelor împotriva alterării lor accidentale sau voite.

Nu trebuie să existe restricții nerealiste în ceea ce privește numărul de table distincte, numărul liniilor și coloanelor dintr-o tablă sau gama de valori pe care le poate susține un sistem de gestionare a bazelor de date (caractere, date binare în diferite forme etc.).

Bazele de date au fost de fapt întotdeauna prezente în cercetarea istoriei. Colecțiile de documente, dicționarele, recensămintele sau catagrafiile, toate au folosit tehnologia epocii în care au fost create pentru a prezenta un univers coerent de cercetare, astfel încât entitățile lui constitutive și relațiile dintre ele să poată fi înțelese și utilizate. Prin sistemele de gestionare a bazelor de date istorice, tehnologia prezentului ne oferă un mod nou, mult mai flexibil, de reprezentare a complexității cunoașterii umane.

METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS ON HISTORICAL DATABASES

Abstract

The present paper addresses several issues related to the developing, analysis and dissemination of historical databases, from the original sources of the entry data to the retrieval and statistical analysis of information, through interrogation of one or several tables.

Accent is laid on the methodological aspects of the process, based on the latest approaches to the development and management of historical databases.

Starting out from the general concept of a database, the two sections of the paper present the main stages in the development of a historical database, with reference to the flat-file and relational models, and with a special focus on the interrogation of a database.

The optimization of data definition, independently from the one in historical sources, the definition of entry data forms and their updating, the compiling and formatting of reports on the contents of a database in a simple programming language, and the performing of interactive searches by means of a general query language, such as SQL, make database management systems a flexible tool for the representation and understanding of historical phenomena.

NOTE ȘI RECENZII

* *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de creație din România*, ed. MIHAELA CRISTEA, pref. MARIUS OPREA, Edit. Polirom, Iași, 2005, 228 p.

În anul 1981, sculptorul Dorin Lupea descoperea într-un WC din perimetrul fostei Case a Scriitorilor din Șos. Kiseleff un dosar care conținea dactilograma ședinței Uniunilor de creație din 27 iunie 1952. Artistul plastic a păstrat documentul care, în alte condiții, risca să ajungă hârtie igienică, iar în anul 2001 l-a încredințat Mihaelei Cristea, realizatoare de emisiuni culturale la TVR, care l-a editat patru ani mai târziu atașându-i un *Argument*, o prefață (*Securitatea în scenariile epurărilor staliniste*, semnată de Marius Oprea), precum și articole din presă și din volume referitoare la evenimentul politic major al anului 1952: „devierea de dreapta” întruchipată de trei potenți comuniști (Vasile Luca, Ana Pauker și Teohari Georgescu, victime ale lui Gheorghiu-Dej în lupta pentru putere).

Plenara CC al PMR din 26–27 mai 1952 decidea, pe baza unor rapoarte prezentate de comisiile de partid ce au anchetat „abaterile” făcute de conducerea Ministerului de Finanțe și a Băncii RPR, că Vasile Luca a dus o politică oportunistă de dreapta, s-a înconjurat de elemente dușmănoase, a stimulat elemente capitaliste de la sate și orașe, a provocat mari daune statului, iar Teohari Georgescu a avut o atitudine împăciuitoare față de devierea de dreapta; în consecință, se hotărâ excluderea lui Vasile Luca din CC, precum și eliminarea lui Teohari Georgescu din Secretariat. Tripleta „moscovită” de la vârful Partidului Comunist era învinuită, printre altele, că nu și-a făcut autocritica. În limbajul comunist, critica și autocritica reprezentau principala metodă de scoatere la iveală și de înlăturare a greșelilor și lipsurilor din activitatea partidelor marxiste. În logica totalitară, demascarea nu se putea opri la vârful Partidului, ci trebuia extinsă și în mediile culturale, mai ales că propaganda epocii clama neîncetat: „Critica și autocritica au o importanță uriașă pentru dezvoltarea științei, literaturii, artei. Fără discuții creatoare, fără lupta de opinii și libertatea criticii, știința, literatura, arta nu se pot dezvolta cu succes”.

Era nevoie ca și intelectualii să-și dovedească susținerea față de Gheorghiu-Dej și echipa sa care tocmai eliminase o grupare rivală, dar prin organizarea unei ședințe a uniunilor de creație (Uniunea Scriitorilor, Uniunea Artiștilor Plastici, Uniunea Compozitorilor) se urmărea și combaterea formalismului și a împăciuitoismului din literatură și artă. După o „prelucrare” ideologică pregătitoare în ajun (p. 176), la 27 iunie 1952 „tovarășul Zisu” și Ofelia Manole (de la conducerea Secției de Propagandă și Agitație) prezidează o ședință la care participă importanți scriitori, sculptori, pictori și muzicieni.

Discursurile celor din urmă au câteva trăsături comune: înfierarea deviatorilor de dreapta din conducerea PMR (mai ales a lui Vasile Luca), denunțarea formalismului și a împăciuitoismului din artă, din structurile uniunilor de creație, precum și autocritica. Sunt însă și câțiva creatori (mai mult artiști-ideologi) bine situați în sistemul politic al epocii care își permit să evite autocritica sau să fie foarte expeditivi și vagi la acest capitol al discursului și care, în schimb, își critică vehement colegii de breaslă. Mihai Beniuc este un caz special și se remarcă prin perfidie: chiar în autocritică își atacă rivalul (Lucian Blaga) marginalizat de ani buni (p. 194).

Aproape că nu există scriitor, sculptor, muzician care să nu aibă un punct vulnerabil, un păcat pe care nu și l-a mărturisit și care să nu fie evocat în întrebările de la finalul fiecărui discurs. Documentul editat de Mihaela Cristea are meritul de a scoate la lumină și un episod mai puțin evocat în istoriografie

„Revista istorică”, tom XX, 2009, nr. 1–2, p. 189–206

(momentul lipsește și din volumul Anei Selajan, *Literatura în totalitarism 1952–1953*, Sibiu, 1995): căderea în dizgrație a „esteticianului”-ideolog Nicolae Moraru, unul dintre cele mai atacate personaje de la ședință. În același an, N. Moraru, care de mai bine de 4 ani juca rolul de inchișitor cultural, contribuise la umilirea lui Camil Petrescu (vezi *Procesul „tovarășului Camil”*. *Teatru documentar în stare naturală*, prefată de Mircea Zăciu, text îngrijit și înscenat de Ion Vartic, Cluj, 1998). În anii 1950, acuzatorul putea lesne deveni acuzat, iar cazul lui N. Moraru nu este singular: chiar unul din primii detractori ai „esteticianului” la ședința din 27 iunie 1952, mediocrul scriitor Al. Jar (p. 68 și urm.), va deveni el însuși victimă a demascărilor în 1956.

Din cuvântările intelectualilor reiese că dresajul ideologic aplicat cu o zi înainte de Ofelia Manole a fost un succes: în general, din discursuri nu lipsesc nici „cele două minute de ură”, evocate de Orwell, nici umilirea și demisiile morale. Spre exemplu, Nina Cassian ajunge la exprimări foarte plastice, de genul: „Ghiarele formalismului o să mi le tai până ajung la sânge și [o] să scot toate așchiile vechi și toată coptura” (p. 187), iar Marin Preda deplânge, în mod reprobabil, apatia cu care Miliția îi combate pe chiaburi (p. 181–182).

În *Argumentul* care precedă stenograma ședinței, Mihaela Cristea remarcă: „Este incredibil (...) ca oameni de cultură cu o operă importantă în spatele lor să se comporte ca niște copii puși pe coji de nuci la colț, cerând iertare că n-au aprofundat suficient operele lui Stalin sau articolele de fond din *Scânteia*. De ce? Frica pentru pâinea de mâine, lașitate, servilism, goana după funcții, teama șefilor de a nu le lua cineva scaunul, aspirația ariviștilor la funcții înalte? Dacă îi putem înțelege pe cei care, fiind în închisoare, au semnat declarații false sau au publicat articole deja scrise și pe care acceptau să le semneze (...), pe cei care huzureau în case de creație, în luxoase apartamente și fiind foarte bine plătiți nu-i mai putem înțelege sau, mai bine zis, nu mai putem avea pentru ei aceeași înțelegere” (p. 11). Dincolo de această judecată morală, se impun cercetarea mecanismelor de subordonare a lumii culturale, aplicate după 1945/1947, precum și analiza comparativă a modului în care fiecare breaslă artistică și intelectuală a reacționat la presiunile ideologice.

Volumul îngrijit de Mihaela Cristea reprezintă o sursă însemnată pentru acest tip de demers, în pofida câtorva scăpări și stângăcii strecurate în text și în aparatul critic. Spre exemplu, mai multe note de subsol cuprind fișe biografice care par copiate cuvânt cu cuvânt din articole de dicționar de dinainte de 1989, texte care plăteau tribut vechiului regim prin exprimări de genul: „*După Eliberare* (s. n., ocupația sovietică de după 23 august 1944, de fapt, n. n.), [Alexandru Jar] ocupă funcții administrative și de partid în cadrul Uniunii Scriitorilor ...” (p. 67, nota 2). În cazul lui Ion Vitner, fișa biografică menționează faptul că „după Eliberare a fost unul dintre ideologii *postcultismului* (s. n.), începând cu volumul *Critica criticii* (1949)” (p. 100, nota 1). Probabil, editorul ar fi dorit să-l treacă pe Ion Vitner la categoria ideologilor *proletcultiști*. În acest caz, nu eroarea de dactilografie merită semnalată mai întâi, ci identificarea discutabilă cu proletcultismul. Mult mai potrivit pentru a descrie orientarea din literatură și artă, impusă de conducerea comunistă după 1947, este conceptul de *jdánovism*. În textul dactilogramei a rămas și o eroare materială, probabil imputabilă stenografilor din epocă: la p. 109, cel care ia cuvântul este de fapt pictorul M. H. Maxy, nu sculptorul Octavian Maxim. În fine, la p. 112, nota 1, se face referire la compozitorul *Mauriciu* Vescan, iar la p. 150 forma corectă este „... *Viața Românească* să devină într-adevăr un organ militant pentru *realismul* socialist”.

Cristian Vasile

DAN BERINDEI, *Les Roumains en Europe au XIXe siècle. Études et essais historiques*, Edit. Academiei Române, București, 2008, 696 p.

Fără îndoială cartea reputatului istoric, academician Dan Berindei este un eveniment editorial remarcabil cel puțin din două motive. Unul îl reprezintă faptul că recenta apariție, ce se adaugă unui

lung șir de publicații: cărți, studii, articole, ale aceluiași autor, oferă măsura activității unei vieți dedicate cercetării istoriei românilor în efervescentul secol al XIX-lea. Cel de-al doilea îl constituie maniera prin care domnia sa pune în evidență locul românilor în istoria Europei și a spațiului sud-est european într-o perioadă de adânci prefaceri, de redeșteptare a spiritului național, a dorinței de unitate și de independență. Pornind de la cercetări anterioare, domnia sa reușește să ne ofere un volum încheiat, articulat, cu o tematică bogată, cea mai mare parte a studiilor fiind publicate în limba franceză, acestora adăugându-li-se câteva în limba germană și engleză.

Consecvent crezului ilustrului său profesor, Gheorghe Brătianu, potrivit căruia istoria unui popor poate fi înțeleasă și explicată numai în cadrul larg al istoriei universale, academicianul Dan Berindei precizează că fiecare popor a avut propria contribuție la progresul umanității, „chiar dacă aportul națiunilor mici și mijlocii nu a fost luat întotdeauna suficient în considerație”. Deși istoria universală, continuă domnia sa, „rămâne în primul rând *le terrain de chasse* al marilor puteri”, opiniile și argumentația unui istoric sunt incomplete dacă nu se ia în calcul întreaga realitate (p. 9). În acest context cartea prezintă momente importante din istoria românilor, reacțiile lor la anumite evenimente, problemele cărora au fost nevoiți să le facă față, lupta pentru recunoașterea unui nou statut internațional.

Volumul reunește în cele șapte părți (*Locul românilor în Europa, Sub influența imperiilor, Deșteptarea națională și modernizarea la români, Problema românilor în construcția Europei secolului al XIX-lea, Impactul revoluției de la 1848 asupra românilor, Constituirea României moderne și Europa, Drumul statului român spre independență*) studii și articole privind locul și rolul românilor în istoria Europei, raporturile lor cu marile puteri, în special cu imperiile vecine, evoluția procesului istoric al formării conștiinței naționale și lupta pentru unitate și independență, dar și pașii făcuți pe calea modernizării. Amplul proces al constituirii României moderne nu s-a desfășurat izolat, ci a fost o parte a celui înregistrat pe continent, problema românească constituind una din problemele construcției Europei secolului al XIX-lea, analizată de autor în capitolul IV. După ce trasează coordonatele noii ordini europene, deschise de revoluția din 1789, domnia sa se oprește asupra locului și rolului atribuit de diplomația continentală sud-estului Europei, analizând evoluția diverselor aspecte din zonă așa cum reiese din marile tratate de pace: Viena (1815), Paris (1856) și Berlin (1878). Autorul ne evidențiază faptul că dacă la primul congres problematica spațiului nu a beneficiat de atenție, la celelalte două congrese puterile europene și-au axat discuțiile și concluziile în exclusivitate asupra acestuia. În acest context unitatea, independența și modernizarea României, subiect al reuniunilor internaționale menționate, ca și al altora, constituie factorii dominanți ai amplului proces de transformare care au dus la făurirea statului modern. Cei trei factori nu au evoluat izolat, deși fiecare și-a avut propriul traseu, ci s-au manifestat în strânsă corelare, cu trăsături care îi apropiau până la identificare, dar și cu contradicții, rezultat al divergențelor sau mai degrabă al neidentității de interese ale claselor și păturilor sociale (p. 173).

O atenție deosebită este acordată anului revoluționar 1848 (p. 265–375), autorul analizând revoluția din țările române, prezența românilor în revoluțiile Europei și mai ales impactul revoluției franceze asupra grupului de tineri aflat la Paris, simpatia de care se bucura cauza română în mediile intelectuale franceze, ideile care i-au unit pe participanți. Cele trei luni de existență ale conducerii revoluționare din Țara Românească au coincis și cu debutul diplomației moderne, concretizat prin maniera „degajată” de abordare a relațiilor cu puterea suzerană și cu reprezentanții puterilor europene, prin atitudinea demnă adoptată în relațiile cu Poarta.

Momentul decisiv marcat de revoluția de la 1848 a evidențiat constituirea națiunii moderne și implicațiile directe asupra mișcării de unitate și libertate. Ideea unității a căpătat noi dimensiuni, iar ideologia și programul revoluției muntene au constituit baza ideatică a mișcării de eliberare socială și națională. Frontierele ce-i separau pe români ca și dominația străină erau tot mai vehement contestate. Unirea celor două principate în contextul constituirii statului național italian și german, rolul Congresului de Pace de la Paris (1856) și al lui Napoleon al III-lea, locul și rolul Principatelor Unite

în lupta de eliberare națională a popoarelor din sud-estul Europei, raporturile oficialităților române și mai ales ale domnului Alexandru Ioan Cuza cu Franța, ca și demersurile sale în vederea recunoașterii dublei unirii din partea Imperiului Otoman constituie obiectul celei de a șasea părți.

Drumul statului român spre independență este punctat de momentul 1866, de războiul franco-prusac și în această conjunctură de sporirea opoziției interne față de prințul Carol, dar și de demersurile și acțiunile României în vederea obținerii independenței economice, pas important spre independența politică, de relațiile ei cu țările latine (Franța, Spania, Italia), cât și cu popoarele din Balcani. Desigur, fiecare națiune are propriile idealuri, propriile acțiuni, propriile reușite și eșecuri. Rezultat al voinței întregii națiuni, unitatea națională ca și independența aveau nevoie și de susținerea puterilor europene, fără de care noul statut internațional nu era recunoscut. În acest context, interesante sunt încercările guvernului român, din perioada 1875–1877, pe lângă reprezentanții Marii Britanii, Franței, Rusiei de la București în vederea obținerii statutului de independență, reținerea și scepticismul acestora față de solicitarea României. Lipsită de sprijinul puterilor, în împrejurări delicate și complicate, România a ales să fie singură, proclamându-și independența în fața națiunii.

Completată de un index, culegerea de față constituie o contribuție de referință la studiul locului românilor în Europa, iar tipărirea sa în limbi de circulație facilitează celor interesați mai buna cunoaștere a istoriei românilor și României, înțelegerea corectă și în spiritul adevărului istoric a rolului și locului lor în Europa.

Daniela Bușă

DAVID W. BLIGHT, *A Slave No More: Two Men Who Escaped to Freedom, Including Their Own Narratives of Emancipation*, Harcourt, Orlando, Austin, New York, San Diego, London, 2007, XI + 308 p. + 16 pl. foto

Istoria sclaviei negrilor și a emancipării acestora în anii Războiului Civil a devenit în ultimele două decenii una dintre marile direcții de cercetare în istoriografia americană. Înnoirile nu sunt doar de ordin metodologic și nu privesc doar sursele istorice tot mai variate care sunt luate în considerare de istorici. Ele se referă, între altele, la accentul pus pe consecințele pe termen lung ale sclaviei în planul relațiilor rasiale din S.U.A. și la atenția care se acordă relației dintre memorie și istorie. Acest din urmă aspect a făcut obiectul unor abordări strălucite, datorate lui David W. Blight, profesor la Universitatea Yale și director al Gilder Lehrman Center for the Study of Slavery, Resistance, and Abolition din cadrul aceleiași universități. Cele două cărți ale sale, *Race and Reunion: The Civil War in American Memory* (2001) și *Beyond the Battlefield: Race, Memory, and the American Civil War* (2002), sunt lucrări de referință în domeniu.

David W. Blight a publicat la sfârșitul anului 2007 o carte care se bucură de mare succes în S.U.A. și care se înscrie în aceleași preocupări privind relația între istorie și memorie. Titlul cărții (*A Slave No More: Two Men Who Escaped to Freedom, Including Their Own Narratives of Emancipation*) spune că avem de-a face cu doi sclavi care au ales libertatea și care și-au povestit viața.

În literatura privitoare la sclavia negrilor în America există o categorie specială de izvoare reprezentată de astfel de scrieri („slave narratives”), ale căror autori sunt foști sclavi, care au pus pe hârtie povestea vieții lor și a luptei lor pentru libertate, fie în anii în care au trăit acele evenimente, fie la o oarecare distanță în timp. Sunt un fel de memorii, uneori un fel de autobiografii, o combinație de memorie și imaginație pe de o parte și narațiune descriptivă pe de altă parte, surse prețioase pentru cunoașterea unei epoci importante din istoria S.U.A. Istoricii apelează des la aceste surse speciale, mai ales când e vorba de scrieri provenind de la personalități, precum cea a lui Frederick Douglass,

fostul sclav devenit unul dintre liderii de culoare ai mișcării aboliționiste, ale cărui memorii au fost editate într-o nouă ediție de David W. Blight (*Narratives of the Life of Frederick Douglass, an American Slave, Written by Himself*, 1993). Există doar câteva zeci de narațiuni de acest fel, care, într-un fel sau altul, exprimă vocea celor patru milioane de negri eliberați în cursul Războiului Civil. Sunt așadar piese rare, iar orice nouă descoperire de acest fel este un eveniment. David W. Blight a avut șansa să descopere două astfel de texte, pe care le-a reunit în cartea de care ne ocupăm.

Aici găsim povestirea a doi sclavi care în anii Războiului Civil au fugit de la stăpânii lor și au ajuns să trăiască în libertate. Cel dintâi este John Washington (1838–1918), fost sclav în Fredericksburg, Virginia, care în aprilie 1862 a fugit peste râul Rappahannock și s-a înrolat în armata Uniunii, iar după război a trăit în Washington, D.C. (p. 165–212). Cel de al doilea este Wallace Turnage (1846–1916), sclav născut în Carolina de Nord, care a încercat de patru ori să fugă de pe o plantație de bumbac din Alabama, dar de fiecare dată a fost prins și adus înapoi; a cincea oară însă a reușit să fugă, în august 1864, și a ajuns la marina Uniunii din golful Mobile; a trăit apoi în New York (p. 213–258). Sunt narațiuni scrise într-un limbaj simplu, dar clar, cu intenția declarată de a face cunoscută altora viața lor de oameni care au pornit de la o condiție umilă și au ajuns să ducă o viață normală, ca lucrători și cetățeni, și să se bucure de respect din partea comunității în care trăiesc. Ei vorbesc de libertatea pe care au cucerit-o prin efortul lor individual (Wallace Turnage își caracterizează povestirea „my book of adventures and struggle for freedom”). Sunt experiențe exemplare, care oferă o perspectivă personală asupra istoriei Americii într-unul din momentele cele mai importante ale devenirii sale. Informațiile pe care ei le dau despre viața lor de sclavi ca și cea ulterioară sunt ilustrative pentru milioane de americani de culoare.

Cele două texte sunt precedate de un studiu de mari dimensiuni (p. 1–162), în care editorul reconstituie într-o manieră interesantă biografiile celor doi sclavi care au ales libertatea. Documentele de arhivă, presa și alte surse din acel timp confirmă și aduc un plus de informație cu privire la diferitele momente relatate de cei doi. Povestea din textul autobiografic devine astfel mai completă. Iar înlănțuirea diferitelor momente și aspecte la care se face referire oferă o imagine cuprinzătoare asupra fenomenului sclaviei în America în anii '50 și '60 ai secolului al XIX-lea. Se vorbește aici de viața de zi cu zi a sclavilor pe o plantație sau într-o fabrică, raporturile stăpân-sclav, licitațiile de sclavi, relațiile rasiale, raporturile între negrii sclavi și cei liberi, dificultatea cu care s-a ajuns în cursul Războiului Civil la decizia eliberării sclavilor, utilizarea negrilor de cele două armate care s-au confruntat în Războiul Civil, discriminarea și inegalitatea care au persistat și după emancipare etc.

După ce am parcurs această carte captivantă, care ilustrează o categorie bine individualizată de surse istorice privind unul dintre momentele cele mai studiate ale istoriei americane, primul lucru care ne-a venit în minte a fost de ce în spațiul românesc nu avem nicio narațiune provenind de la un fost rob, care, la un număr de ani de la dobândirea libertății, să fi pus pe hârtie povestea vieții lui. Între cei vreo 200 000 de țigani dezrobiți în Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea, așadar cvasisimultan cu eliberarea sclavilor negri din S.U.A., cu siguranță că au fost și oameni care știau să scrie sau care au dobândit știința de carte după dezrobire. Presa aboliționistă a dat exemple de robi care, ajunși liberi, s-au realizat profesional și social; iar în discursul său la Academia Română, din aprilie 1891, rememorând episodul emancipării țiganilor, Mihail Kogălniceanu a menționat numărul mare de contemporani ai săi cu o anumită poziție socială care la origine au fost robi. Credem că e puțin probabil ca în arhivele noastre publice și private să dăm peste narațiuni de felul celor publicate de David W. Blight. Suntem însă convinși că este posibilă reconstituirea unor destine individuale ieșite din acest mediu. Ar fi interesant să cunoaștem experiențele prin care a trecut un individ anume, un fost rob la curtea unui boier, de exemplu, din pruncie și până la vârsta adultă, când a ajuns om liber – fie ca urmare a legilor de dezrobire, fie ca urmare a generozității stăpânului care l-a eliberat, fie ca urmare a efortului său propriu, de a se răscumpăra de la stăpân – și apoi s-a așezat într-un loc anume, cu meșteșugul său, și a trăit deservind comunitatea rurală sau urbană respectivă. Ar fi un exercițiu util pentru istoriografia noastră, care încă nu a realizat importanța pe care o are pentru cercetarea istorică

și pentru societatea noastră de azi studierea robiei ȝiganilor. Istoriografia americană poate oferi sugestii valoroase în acest sens.

Viorel Achim

VICTOR COROIANU, *Indienii nord-americani. Triburi, șefi de trib, tradiție și cultură*, Edit. Gutinul, Baia Mare, 2003, 320 p. + il.

Cărțile consacrate civilizației și istoriei indienilor americani sunt rare în literatura românească de specialitate și cu atât mai mult cele semnate de autori români, predominante fiind traducerea, nu totdeauna inspirat selectate și corect tălmăcite. Titlurile românești pot fi numărate pe câteva degete¹. De aceea, apariția unui titlu dedicat acestui vast și interesant subiect merită a fi luată în considerație și analizată cu toată atenția. Trebuie deplânsă aici defectuoasa difuzare a cărților editate în provincie care ajung cu mare dificultate și întârziere în capitală – atunci când ajung! Aceasta este cauza pentru care abia acum, la mare distanță de la data apariției, ne ocupăm de acest titlu.

Autorul, Victor Coroianu, brașovean de origine nobilă (baron) și medic de profesie, după ce s-a stabilit în Germania, în 1975, unde după 10 ani s-a pensionat, a călătorit foarte mult prin lume și a fost atras de indienii americani. A publicat atât romane și jurnale de călătorie (*La nord de Tahiti; Aprilie în Auckland*, 1994; *Via Negra a amintirilor; Cărări pe două continente: între Lacul Titicaca, Bolivia și Yukon River, Alaska*, 2004; *America mea*, 2007), cât și literatură de ficțiune istorică (*Între indieni și trapperi, Ultimul cartuș din tranșee*, 1999; *Între dragoste și datorie*, 1999), dar și lucrări de genealogie (*Familii nobile din Transilvania: aristocrația rurală a Maramureșului și Făgărașului, diplome și blazoane*, 2001), compilații de expresii celebre (*Ultimele cuvinte ale unor oameni iluștri*) sau memorialistică (*Între bisturiu și stetoscop. Memorii 1944–1949*, 2005). A editat și o antologie de literatură amerindiană, *Frate alb, ascultă-mă* (București, 2003), iar, recent, a scos volumul *Simboluri și mesaje indiene pe stâncă în America de Nord* (2008).

Dacă titlurile enumerate mai sus – care mărturisim că nu ne-au fost accesibile – sunt, poate, lucrări serioase și bine documentate, cartea de față, scrisă cu pretenții savante, este o compilație vulgară cu un conținut ambiguu și afirmații contradictorii, care nu aduce nicio contribuție subiectului abordat atât de rar în literatura națională. Dimpotrivă, prin informațiile confuze și marile erori cronologice, creează un mare deserviciu cititorilor neavizați. În *Cuvântul înainte*, autorul afirmă, cu disimulată fatuitate, că „Volumul de față nu vrea să fie nici o enciclopedie și nici un tratat de specialitate care să epuizeze toate aspectele istoriei și vieții triburilor indiene din America de Nord” (p. 9) – deși este evident că spre acestea se îndreptau aspirațiile sale. Mai jos, își precizează cititorii țintă: „Volumul se adresează în special tinerilor și intelectualilor care, prin condițiile vitrege ale istoriei, nu au putut cunoaște o literatură care se ocupă de INDIENI”. Din faptul că se adresează celor două categorii, *tinerii și intelectualii* – defavorizate de „condițiile vitrege ale istoriei” –, reiese ambițiile sale privind audiența lucrării. Dar reiese și ignorarea titlurilor apărute în țara noastră, puține

¹ Mihai Gheorghe Andrieș, *Piele Roșii de la nord de Rio Grande*, București, [1965]; Aurel Lecca, *Eschimoșii*, București, [1966]; Horia Matei, *Westul, o mare aventură*, București, [1969]; Plutarh-Antoniou Mihăilescu, *Arta primitivă, un univers fascinant*, București, 1970; Marieta Nicolau, *Alaska, patria totemurilor*, București, 1973; *Cântecul bizonului. Din literatura pieilor roșii*, ed. Dan Grigorescu, București, 1978; Idem, *La nord de Rio Grande. Introducere în arta amerindienilor*, București, 1985; Idem, *Piatra bizonului. Legende și povești ale pieilor roșii*, București, 1995; Idem, *Civilizații enigmatice din Nordul Americii*, București, 2001; Adrian-Silvan Ionescu, *Trista istorie a preriei*, București, [1998].

câte sunt (lucrările originale deja menționate, ca și traduceri, deloc neglijabile²), pe care acei tineri și acei intelectuali le putuseră consulta mult înaintea apariției cărții lui Victor Coroianu.

Prin exprimarea greoaie și prin barbarismele folosite cu generozitate – de parcă autorul, în răstimpul de când a părăsit țara, a uitat româna (vezi p. 36, 42, 47) – lectura devine obositoare și plicticoasă. Textul are atâtea dezacorduri și greșeli gramaticale încât chiar și cititorul atent pierde șirul expunerii, agresat de acest bombardament de erori ce s-ar fi convenit a fi corectate măcar de redactorul de carte dacă autorul nu le-a dat atenția necesară. Există neconcordanțe în desemnarea numelor de triburi indiene, când cu majuscule, când cu minuscule – uniformizarea modului de a scrie aceste nume intra în sarcina redactorului de carte care și-a neglijat munca. Se întâlnesc multe scăpări de colajare în aparatul critic: în text, pentru a-și susține anumite aserțiuni, autorul așază referințele bibliografice între paranteze, după metodologia anglo-saxonă, prin menționarea doar a numelui autorului și a anului apariției cărții, însă omite să insereze aceste nume și titlurile respective la bibliografie. Fie Coroianu a preluat, de-a valma, din alte lucrări în care apăreau aceste referințe pe care nu le-a mai verificat, fie a considerat că toți cititorii cunosc titlurile amintite și nu mai este cazul să le treacă la bibliografie. Oricum ar fi, metoda sa este frustrantă pentru lectorul atent ce vrea să verifice informația.

Încă din *Cuvântul înainte* este comisă o mare greșală prin afirmația: „o delimitare corectă dintre noțiunile de clan, trib, popor, neam sau gintă nu s-a putut face fiindcă, pentru indieni, aceste entități nu au avut importanță” (p. 9), pentru că, pentru amerindieni, *tocmai* aceste „delimitări” în relațiile familiale aveau o foarte mare importanță și erau cunoscute, cu precizie, de toți. Necunoscând termenii deja consacrați pentru a desemna metisajul, autorul inventă termeni precum „un semiindian” – adăugând, cu ton peiorativ, „o corcitură dintre un alb și o indiană” (p. 25) –, atunci când vorbește despre marele intelectual Sequoia din tribul Cherokee (și nu „Cerochez” sau „Cerokee”, cum încearcă el să le autohtonizeze numele). Încearcă și alte autohtonizări neavenite de termeni consacrați și adoptați ca atare în limba română, ca în cazul substantivului neutru *tomahawk* – existent în ediția 1998 a *Dicționarului explicativ al limbii române* –, căruia el îi spune, la feminin, „tomahawcă” (p. 97); sau în acela al substantivului *kitsch*, care primește pluralul „chiciuri” (p. 195). Uneori dă semne că a uitat complet limba maternă, căci, altfel, de ce ar folosi termenul inexistent „turchise” (p. 194) în loc de turcoaze? Sau de ce folosește barbarismul „adobe” (p. 195) când avem echivalentul chirpici?

Se hazardează în alăturarea de termeni ce nu au sens în acel context: „șărani indieni agricultori” (p. 23) sau „triburile de șărani din deșert” ori „șăranii deșertului” (p. 33) – sau, poate, așa înțelege el să tălmăcească termenul de „rancheros” prin care erau desemnați indienii din Sud-Vest, în mare majoritate agricultori. Deși, mai jos, se referă la acei „rencheros” pe care-i desemnează drept „indienii din bordeie” (p. 63). Abundă și pleonasmul de genul „rezervația Wind River Reservation” (p. 36), „platoul Mesa” (p. 49), „clanul Frog Clans” (p. 72), „impermeabil pentru apă” (p. 194), „pădurile de copaci” (p. 196).

Clasicul film western „Diligența” în regia lui John Ford a rulat și pe ecranele noastre, așa că nu era cazul să fie dat titlul în engleză, „Stagecoach” (p. 58). Nu se cade a folosi inițiale pentru prenumele unor mari figuri ale istoriei, precum C. Columb (p. 19) în loc de Cristofor Columb sau F.V. de Coronado în loc de Francisco Vazquez de Coronado (p. 64). În alte cazuri, când chiar respectivele personalități semnavă cu inițiale, acestea ar trebui corect date, precum generalul O.O.

² Arkady Fiedler, *Țara învăluită în parfumul rășinilor*, București, 1964; James George Frazer, *Creanga de aur*, București, 1980; Joë Hamman, *Far West*, București, 1966; Francis Parkman, *Pe calea Oregonului*, București, 1978; Michal Sobeski, *Arta exotică*, București, 1975; Miloslav Stingl, *Aventura marilor căpetenii indiene*, București, 1974; Nicholas Catanoy, *Walum Olum. Cântecul și proverbele indienilor din America de Nord*, Cluj-Napoca, 1981; Hehaka Sapa (Black Elk/Cerb Negru), *Marea viziune. Povestea unui om sfânt al poporului Sioux Oglala spusă prin John G. Neihardt (Curcubeu Înlăcărat)*, București, [1999].

Howard – de la Oliver Otis – și nu A.O. Howard (p. 19). Alteori, numele apar trunchiate, precum „generalul A. Miles” (p. 44) în loc de Nelson A. Miles. Exista o familie de limbi Siouan – vorbită de națiunea Sioux – însă nu o limbă Sioux, așa cum afirmă autorul (p. 24). Se strecoară greșeli în redarea unor termeni în original, în engleză, precum „Indian Removable Bill” – ce putea fi tradusă, foarte corect prin „Legea de mutare a indienilor” – care apare drept „Indian Removable Bell” ceea ce schimbă total sensul (bell = clopot) (p. 28).

Cele mai multe greșeli (de tipar!?) se întâlnesc la numele de localități, cursuri de apă, triburi indiene: Gila River și nu Gilda (p. 37), Powder River și nu Power River (p. 117), Arivaipa și nu Aravipa (p. 33), Walapai și nu Walopai (p. 33), Pocahontas și nu Pokahontes (p. 78), Ho-de-no-sau-nee (adică „Poporul Casei Lungi” cum își ziceau Irochezii) și nu Hodehosage (p. 83), Irochezi și nu Irokesi, Mohawk și nu Mohowk, Pottawatomi și nu Patawatom, Arapaho și nu Arapcho, Cheyenne și nu Sheieni (toate p. 77), Narragansett și nu Naffagansett (p. 88), Onondaga și nu Onondago (p. 87), Yakima și nu Yakina (p. 93), Arikara și nu Anikara (p. 109), Assiniboin și nu Assimboin (p. 109, 112), Pima și nu Piwa (p. 296), Yanktonai și nu Zanktonai (p. 139).

Unora dintre creatorii marcanți din cultura americană le conferă alte naționalități: despre celebrul plastician american George Catlin (1796–1872), ce și-a dedicat cariera portretizării și promovării indienilor, afirmă că era ... *pictor francez* (p. 29, 112, 127), iar despre Henry Wadsworth Longfellow spune că este ... *poet englez* (p. 84) – deși, mai jos, revine cu informația corectă că autorul „Cântecului lui Hiawatha” este „o figură distinsă a literaților din Boston” (p. 87). Între tehnicile artelor grafice nu există termenul de *xilogramă*, ci de *xilogravură* (p. 30). Nici pentru pictura pe pânză nu este corectă folosirea termenului de „pictură pe canavas” (p. 273). La p. 28 este dată traducerea corectă a numelui căpeteniei Osceola drept Black Water (Apa Neagră) – sau Black Drink – pentru ca, la p. 31, să revină și să se contrazică, dându-i numele drept „Soarele care răsare” (!).

Relatarea drumului generalului O.O. Howard spre ascunzătoarea din munți a lui Cochise și întâlnirea cu marea căpetenie (p. 38–43) este o traducere liberă a pasajului respectiv (p. 116–136) din volumul memorialistic semnat de acel brav militar și intitulat *Famous Chiefs I Have Known* (Lincoln & London, 1989) fără, însă, a folosi ghilimele spre a preciza că este vorba de un citat. În cazul celebrei Pocahontas comite eroarea de a afirma că aceasta a fost atrasă pe un *vapor* (p. 78), când, la începutul secolului al XVII-lea, nu existau nave cu aburi, ci doar cu pânze.

Potlatch-ul indienilor de pe Coasta nord-vestică este prezentat foarte schematic și-i este insuficient înțeleasă – și subliniată – importanța culturală (p. 73). La fel de simplist este prezentat și Dansul Stafiiilor din 1890 care a dus la masacrul de la Wounded Knee (p. 100). Niciodată în Dansul Soarelui nu ar fi fost folosite „vergele de metal” spre a fi înfipite în mușchii pectorali ai tinerilor ce împlineau acel dificil ritual de sacrificiu (p. 113). Ojibwa, termenul prin care mai erau cunoscuți indienii Chippewa, venea de la tipul lor de încălțăminte, „mocasin încrețit”, ce nu prea corespunde explicației dată de autor cum că „mocasinii lor aveau o *cusătură groaznică*” (!) (p. 82).

O confuzie impardonabilă este făcută atunci când vorbește despre triburile Confederației Irocheze între care în loc de Seneca este trecut tribul Sioux; și eroarea continuă prin afirmația că Benjamin Franklin a participat la o întrunire a tribului Shoshone (p. 84), care se afla la mii de mile spre vest de Philadelphia și de ținutul Irochezilor. Asemenea confuzii au darul de a încurca definitiv un cititor novice. Tocmai când se hotărăște să talmăcească un nume comite o greșală gravă: Handsome Lake a fost un om sfânt care a stabilit bazele religiei Irocheze și nu o poziție geografică, „lacul Handsome” pe ale cărui maluri ia naștere și se extinde „religia caselor lungi”, așa cum apare la p. 85, chiar dacă, mai jos, la p. 93, face o prezentare corectă a personalității și a activității acestuia.

Expediția transcontinentală a lui Lewis și Clark s-a desfășurat între 1804 și 1806 și nu în 1802, cum afirmă autorul (p. 96, 127) – în acel an încă nu fusese vândută Louisiana de guvernul Franței către cel al S.U.A., fapt produs abia în 1803, ce a suscitat explorarea noului teritoriu. Epidemia de variolă care a decimat tribul Mandan a fost în anul 1837 și nu în 1800, cum apare la p. 127. Prezentarea luptei de la Sand Creek, din 1864 este plină de erori: din text reiese că acolo au fost

masacrați indienii Arapaho când, de fapt, voluntarii din Colorado conduși de colonelul John Chivington au atacat și măcelărit un sat Cheyenne, în care se aflau, ce-i drept, și câteva corturi Arapaho (p. 111). Apoi, confuzia continuă când se dă de înțeles că același trib a fost masacrat la Little Big Horn. Or, acolo, nu indienii, ci soldații albi au pierit în masă, iar această confruntare a avut loc în 1876. Însă, din felul de expunere al autorului, rezultă că data ar fi fost anterioară: „(...) o serie de lupte care s-au terminat tragic prin alt masacru, cel de la Little Big Horn River. După înfrângere, resturile tribului, aliindu-se cu triburile Cheyenilor și Gros Ventre, au dus un război de guerilă până în anul 1874 (...)” (p. 111). Prințul Maximilian zu Wied, unchiul principesei și apoi reginei Elisabeta a României, nu era sociolog, așa cum îl prezintă baronul Coroianu (p. 113) – la data publicării monumentalei sale cărți *Reise in das Innere Nord-America*, în 1839, nici nu exista știința sociologiei. Termenul de „acultură” nu există – autorul dorea să se refere la „aculturație” (p. 114).

Unele formulări sunt rizibile prin naivitatea lor și prin lipsa de acoperire cu argumente științifice. Iată câteva: „(...) ei [indienii Cheyenne] totuși au fost simpatizați de cowboy-i, pe care ei însă îi detestau” (p. 115); „Comancii [erau] vânători și vegetarieni” (p. 119) – ce vrea să înțeleagă prin această? (Ca medic ar fi trebuit să știe că una o excludea pe cealaltă!); „În luptă nu cunoșteau <pardonul>, dar nici nu se așteptau la o scuză” (p. 120); „(...) o pasăre ... care a fost total extirpată după venirea omului alb” (p. 122). Exprimările pretențioase se împletesc cu altele agramate: „(...) Nici un indian n-a mai putut dubita, că cine e adevăratul lor șef.” (p. 129).

În bătălia de la Washita nu erau indieni Kiowa, ci Cheyenne, iar generalul Custer nu-i înfrânge acolo pe Kiowa (p. 124). Nu Satanta, ci Satank este ucis pentru că a încercat să fugă de sub escortă – cel dintâi se sinucide aruncându-se de pe zidul închisorii unde era deținut; pe aceeași pagină apar informații contradictorii: sus se spune că Satanta a fost ucis de escortă, iar jos că a fost condamnat la închisoare pe viață și apoi a fost eliberat (p. 125). Petalesharo nu era numit și Skidi-Pawnee, așa cum reiese din text, ci era căpetenia acelei ramuri a tribului Pawnee (p. 128). Crazy Horse nu a fost împușcat, ci a fost străpuns cu o baionetă la Fort Robinson (p. 132); totuși, la primul paragraf de la p. 141 e dată informația corectă pentru ca, mai jos pe aceeași pagină, la ultimul paragraf, autorul să reitereze moartea prin împușcare. Căpetenia Gall nu a fost ucis și nici măcar întemnițat (p. 136). Tatanka Yotanka era numele indian al lui Sitting Bull și nu o ramură a tribului, așa cum reiese din context (p. 139). Nici moartea lui Mangas Coloradas nu a fost prezentată corect (p. 48), iar autorul nu explică de ce îl numește „gigant” pe ilustrul conducător Apaș. Celebra frază „Numai un indian mort e bun!” a rostit-o generalul Phil Sheridan nu William Tecumseh Sherman, cum afirmă autorul (p. 150). California Joe nu era „un faimos indian de frontieră”, ci un experimentat cercetaș alb, apreciat de Custer (p. 164). Referindu-se la George Armstrong Custer, autorul confundă datele și evenimentele când afirmă că: „După nenorocita campanie de la Little Big Horn, deși el a comis o seamă de greșeli și a cauzat distrugeri puțin cunoscute, a fost desemnat în acea vreme ca locotenent colonel și primi comanda lui <Seventh Regular Cavalry> (...)” (p. 162) – dar Custer pierise în acea campanie din 1876 și, deci, nu mai putea fi promovat Pe nefericitul Black Kettle îl caracterizează drept „unul dintre cei mai feroci și mai brutali dintre indienii preiilor” (p. 164), când este știut că această bătrână și înțeleaptă căpetenie era un pacifist convins, dispus să facă multe concesii și să-și țină tinerii războinici în frâu – cu greu, ce-i drept – pentru a evita războiul cu albi.

Se întâlnesc multe formulări defectuoase: gornistul nu „sufă”, ci „sună” atacul (p. 166); „ghizii indieni (...) îi făcură imediat scalpul” (p. 167) în loc de „îi luă scalpul”; „(...) în atacul de la Reno (...)” (p. 170) – de parcă Reno ar fi fost la acea oră o localitate, ca astăzi, când, de fapt, era numele maiorului Marcus A. Reno. Ghost Dance (Dansul Stafiiilor), despre care s-a vorbit mai sus, a fost o credință mesianică și nu o căpetenie cu acest nume. Dar baronul Coroianu așa crede: „În anul 1890, tribul Sioux, sub conducerea lui Ghost Dancer (Dansatorul fantomă) a reușit o serie de victorii, între care și aceea de la Wounded Knee (...)” (p. 172) – deși, la Wounded Knee nu a fost o victorie indiană, ci un nou masacru al acestora. Între șefii indieni morți la Wounded Knee, alături de Big Foot este amintit și un anume ... Hotchkiss care era, de fapt, marca unui tun folosit de armată împotriva

indienilor chiar în acea confruntare (p. 240). Ce poate înțelege autorul prin „trib antropologist” (p. 183)? Dar prin „creațiile antropologice și eterologice” (p. 207)? Sau prin „plante digestibile” (p. 47)? Sau prin „structura socială intricată” (p. 49)? Un *pow wow* nu este o expoziție, așa cum precizează autorul (p. 206), ci o manifestare cultural-artistică de amploare, cu dansuri și muzică, în care pot fi incluse și expoziții, dar nu acestea sunt predominante. În filmul „Un om numit cal” în regia lui Elliot Silverstein, nu este descrisă, așa cum spune Coroianu (p. 293), viața lui Crazy Horse, ci o cu totul altă poveste despre un nobil englez luat prizonier și apoi adoptat de indieni.

Nu a existat un trib Meti – așa cum pretinde autorul (p. 255) –, ci o populație metisă care s-a răsculat, în 1869, în zona lui Red River. Termenul consacrat este de metis și nu mestiți, cum scrie Coroianu (p. 264). De altfel, autorului se pare că nu-i este clar fenomenul metisajului, căci, la un moment dat, afirmă că din încrucișarea albilor cu indienii rezultă ... creoli (p. 75). Se vede că nu a consultat *Etnografia continentelor* de S.P. Tolstov, M.G. Levin și N.N. Ceboksarov (București, 1959, traducere după ediția publicată la Moscova în 1957), în care erau explicate, foarte clar, toate aceste încrucișări dintre rase. Totuși, din anumite formulări – surprinzătoare pentru o carte apărută în secolul XXI – se pare că autorul s-a nutrit, din plin, din marxism-leninismul și materialismul dialectic al etnografiilor sovietici din anii '50–'60. Căci numai așa se poate înțelege tonul următoarelor citate: „Singurele aspecte nefavorabile ale culturii lor au fost vânatoarea de oameni și exploatarea sclavilor.” (p. 75); „O pată pe cultura și tradițiile lor a fost executarea în trecut a sclavilor, în cadrul ceremoniilor religioase.” (p. 76). Cercetașii sau ghizii albi erau numiți, uneori, Mountain Men (munteni, oameni de la munte) dacă activau în „munți”, dar nu li se spunea niciodată „Montana Men” (oameni din Montana) cum preciza, total nefondat, autorul (p. 264).

Etichetarea celebrului Kit Carson drept „aventurier și pistolar” (p. 46–47, 57) este simplistă, falsă și răuvoitoare pentru că acesta a fost un respectat trapper, deschizător de drumuri, cercetaș și explorator alături de John C. Fremont, iar la apogeul carierei a ajuns colonel în armata americană. Or, pentru această poziție înaltă trebuia să ai o moralitate impecabilă și nicidecum să fii pistolar, termen care desemna un tâlhar și criminal de drept comun. În America de Nord nu se folosea sarbacana pentru vânarea păsărilor – cum apare la p. 265 – pentru că aceasta era proprie doar Americii de Sud. Capitolul IX este consacrat reprezentării băștinașilor americani în artele civilizației albilor. Cât despre plasticienii amintiți în subcapitolul *Indienii în pictura americană*, apar erori în redarea numelor acestora: pe marele peisagist Bierstadt îl chema Albert și nu Arthur (p. 271), pe autorul de scene de gen cu încărcătură umoristică Bingham îl chema George Caleb și nu Caleh (p. 271). Este trist că, de la o pagină la alta, se strecoară asemenea greșeli lăsându-i cititorului o totală incertitudine asupra numelui corect al autorului menționat: Henry Farny apare și ca Farny (p. 278), iar John Mix Stanley apare și drept John Max Stanley (p. 278). Aici se găsește și o afirmație total lipsită de fundament: „Către sfârșitul secolului, denigrarea lui [a indianului] își ajunge apogeul în picturile lui Frederic Remington, Charles Schreyvogel și Bingham, care erau în consens cu formula că <Singurul indian bun e cel mort>” (p. 278), când este știut cât de mult îi îndrăgeau, atât Remington, cât și Schreyvogel, pe indieni, iar Bingham trecuse în lumea umbrelor încă din 1879. Nu se poate vorbi despre „picturile lui William Frederick Cody” (p. 273) pentru că acesta nu era plastician, ci directorul și star-ul spectacolului Buffalo Bill's Wild West.

Între 1840 și 1850, deplasarea spre Vest cu „trenul” – despre care vorbește Coroianu (p. 272) – era exclusă pentru că linia transcontinentală nu avea să se termine decât în 1869.

Se salvează prin câteva – puține, ce-i drept – observații judicioase, precum faptul că indienii sunt „șomeri și întreținuți de stat, care nu sunt o glorie pentru SUA și care își caută refugiul și nostalgia unor vremuri de glorie în paharul cu whisky” sau „Istoria indienilor este un capitol de istorie care ține de specialiști și care niciodată sau foarte rar apare în <istoria mondială>” (p. 20). Dar aceasta este insuficient pentru un volum de 320 pagini!

Cel mai bun și mai clar redactat este subcapitolul 25, *Mâncărurile specifice indiene*, component al Capitolului VIII, *Tradiție, cultură, religii*. Lucrarea lui Victor Coroianu este ilustrată, iar principala

sursă de imagini o constituie o lucrare în germană de Ian West, *Indianer* (München, 1996). Dar și la ilustrații – care, trebuie să o spunem, sunt de foarte slabă calitate, ca și când ar fi fotocopii ieftine – se strecoară erori, iar unele legende sunt date în engleză, fără traducere (de ce oare!?!). Imaginea cu un tânăr Choctaw, inserată între paginile 26–27, este o fotografie modernă și nu „un tablou de G. Catlin, 1834”. Indianul reprodus între paginile 98–99 nu este căpetenia Joseph, ci un alt membru al tribului Nez Perce. Între ilustrațiile de la paginile 36–37, alături de conducătorii Apași Cochise și Chato, apare o căpetenie din prerii, cu coroană de pene, ce este identificată cu Crazy Horse, sub care se face precizarea „singura fotografie existentă” (!). Dar, Crazy Horse a refuzat, cu obstinație, să se lase fotografiat și nu i-a putut fi luat vreodată portretul așa că aceasta nu este decât o atribuire greșită.

Pentru a oferi o iluzie de lucrare academică, la final sunt inserate un glosar de termeni – care nici măcar nu este organizat alfabetic (!) –, o bibliografie, un rezumat trilingv (română, franceză, germană) și un indice de nume.

Bibliografia firavă – despre care nu se menționează că este selectivă – conține doar 36 de titluri (dintre care 15 în germană, fie traduceri, fie lucrări originale), majoritatea nesemnificative și departe de sursele importante. Dintre ele lipsesc autori clasici în domeniu precum Lewis Henry Morgan, James Mooney, Clark Wissler și chiar savanți care au scris în germană ca Aurel Krause, Franz Boas, Eva Lips și Iulius E. Lips. Dar nu apar nici numele la care făcea referire în text, între paranteze.

Autorului îi lipsește rigoarea științifică, face afirmații riscante, fără aparat critic, ori apelează la amintiri din cărțile citite, nesistematic, iar memoria îi joacă feste și, de aici, incongruențele strecurate în același capitol, uneori chiar pe aceeași pagină, cum am specificat de atâtea ori mai sus. Pagini mai interesante și chiar plăcut scrise – deși uneori cam patetice – sunt acelea care conțin relatările propriilor călătorii prin America, la monumente și în parcuri naționale, pe urmele războinicilor de altădată (p. 179–180). De aici se vede că autorul are aplecare, și chiar talent, pentru memorialul de călătorie, dar este nechemat în zona antropologică, etnografică și istorică. Acest subiect este mult prea amplu și multifățetat pentru a fi abordat de diletanți. Căci, oricât ar fi de dureros pentru Victor Coroianu, el nu este decât un diletant. Iar cele câteva călătorii turistice făcute în Vestul american, prin locurile pe unde hălăduiau altădată indienii, nu-l îndrituiesc să scrie o carte serioasă despre cultura și istoria lor. Rezultatul este peremptoriu. Pentru un autor ajuns la o vârstă înaintată, o asemenea escapadă pseudoștiințifică nu-și mai avea rostul și nu-i face nicio cinste.

Adrian-Silvan Ionescu

ȘTEFAN DELUREANU, *Garibaldi între mit și istorie*, Edit. Paideia, București, 2007, 216 p.

Urmare firească a primelor două monografii, una dedicată lui Giuseppe Mazzini¹, iar cealaltă mișcării de regenerare națională din spațiul italian și cel românesc², culegerea de studii închinată lui Giuseppe Garibaldi, semnată de către bine-cunoscutul cercetător al spațiului italian, Ștefan Delureanu, apare în anul sărbătoririi bicentenarului nașterii comandantului celor O Mie.

Cele șase studii surprind aspecte mai puțin cunoscute privitoare la relațiile lui Garibaldi cu lumea europeană și în special cu cea românească. Primul, intitulat *Garibaldi navigator pe Mediterana și Marea Neagră*, ne evocă anii de ucenicie petrecuți pe navele genoveze, britanice. În porturile exotice ale Mediteranei răsăritene, ale Pontului Euxin, în apele nu de puține ori primejdioase, bântuite de pirați, Garibaldi nu a fost inițiat numai în tainele marinăriei, ale comerțului, ci și în cele ale

¹ Mazzini și românii în *Risorgimento*, București, 2006.

² *Risorgimento italiano e Risorgimento romeno*, Napoli, 2005.

societăților secrete italiene. Autorul, un asiduu cercetător al arhivelor peninsulare, a descoperit documentul ce atestă trecerea lui Garibaldi prin Galați. Este vorba despre scrisoarea adresată de general lui G.B. Carpenetti datată Caprera, 1 iulie 1858, document care este redat în anexele lucrării (p. 178–179). În finalului studiului sunt amintite câteva figuri de garibaldini, care și-au găsit, temporar, adăpost în porturile dunărene, informație ce poate ajuta la întregirea portretului colectiv al imigrației italiene din aceste teritorii (p. 17–18).

În următorul studiu sunt trecute în revistă câteva mărturii contemporane sau postume referitoare la imaginarul colectiv ce a dus la constituirea mitului garibaldin. Sunt prezentate fragmente din folclorul sicilian, în care figura „eroului celor două lumi” are conotații supranaturale, fiind asemuit cu martirii și apostolii creștini (p. 24–25). Probabil Garibaldi a fost personalitatea italiană cea mai populară în Europa vremii sale. Autorul argumentează această afirmație prin numeroasele articole de presă și prin operele literare ce i-au fost închinete atât în Marea Britanie, Franța, Spania, Austria, cât și în spațiile locuite de polonezi, maghiari, cehi etc.

Intitulându-se *Garibaldi în opinia și literatura română*, cel de-al treilea studiu completează dimensiunea europeană a eroului romantic prin adăugirea firească a ecoului faptelor sale în lumea românească. Este o cercetare amplă a presei din principate, de la înființarea acesteia, în deceniul trei al secolului XIX, și până la sfârșitul secolului amintit. Alături de publicațiile românești sunt cercetate și cele editate de italienii stabiliți aici, dintre care se desprinde figura charismatică a lui Luigi Cazzavillan, fost garibaldin, unul dintre publiciștii de seamă ai României. De remarcat că în anexa documentară sunt redade două scrisori ale lui Cazzavillan către Garibaldi (p. 192–196).

Unul dintre cele mai incitante studii este cel referitor la prezența românească în campania celor O Mie. Este important pentru că se bazează pe documente inedite din Arhiva de Stat de la Torino, mai precis din fondurile Documenti relativi ai Mille e all'Esercito Meridionale și Archivio militare di Sicilia 1860–1861. Pornind de la absența relatărilor referitoare la prezența românilor în legiunile garibaldine, se face mențiune specială la memoriile participanților la campania din 1860, la Cesare Giuseppe Abba sau la Giuseppe Bandini, iar autorul reușește pe baza documentelor găsite în fondurile amintite să identifice românii, în majoritate din Transilvania, care s-au înrolat în Legiunea maghiară. Lista acestora se află în anexă la p. 213–215. Este o descoperire importantă, care înscrie o nouă pagină în relațiile româno-italiene din perioada risorgimentală.

Următoarele două studii *Așteptându-l pe Garibaldi* și *O campanie a popoarelor de la Alpi la Dunăre* ne prezintă planurile monarhiei sabaude împletite cu cele ale lui Garibaldi și inițiativele mazziniene de a atrage în lupta antiaustriacă popoarele din Europa Central-Orientală. Spațiul românesc căpăta o importanță aparte în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Mergând pe calea deschisă de Alexandru Marcu și Nicolae Corivan, Ștefan Delureanu prezintă aceste proiecte, aducând însă noi mărturii privitoare la ramificațiile largi în rândurile liderilor polonezi, maghiari, greci, sârbi și nu în ultimul rând români. Nouă este prezentarea misiunii celor doi emisari garibaldini Giacinto Bruzzesi și Giuseppe Guerzoni din anul 1863 (p. 142–143). O altă noutate o reprezintă implicarea lui Eugeniu Carada în planurile revoluționare din 1865 (p. 164–165), participare argumentată de scrisoarea din 20 august 1864 adresată de Mazzini liderului român. Scrisoarea a fost publicată de Ștefan Delureanu în „Bollettino della Domus Mazziniana” din 1992.

Anexa documentară cuprinde 15 scrisori inedite semnate de Giuseppe Garibaldi, Marco Antonio Canini, Gheorghe Poenaru, Candido Augusto Vecchi, C.A. Rosetti, Hermiona Asachi Quinet, Victor Hugo, Edgar Quinet, Titus Dunca. Acestora li se adaugă pagini din presa vremii, adrese și apeluri și fotografiile unora dintre personalitățile amintite în studii.

Prin bibliografia italiană și documentele inedite descoperite în arhivele peninsulare, studiile lui Ștefan Delureanu închinete lui Garibaldi și legăturilor acestuia cu lumea românească îmbogățesc literatura de specialitate, iar farmecul stilului propriu autorului face lectura acestora agreabilă.

Raluca Tomi

LUC FERRY, MARCEL GAUCHET, *Le religieux après la religion*, Grasset, Paris, 2004, 146 p.

Dacă acceptăm că modernitatea este epoca „ieșirii din religie”, rămâne întrebarea: ce urmează? Ce vine „după religie”? Mai sunt oare de folos reperele teologice și limbajul religios pentru a descrie căutările Europei de azi? Ne mai dau ele instrumente, ne mai ajută să ne cunoaștem pe noi înșine sau, dimpotrivă, singurul vocabular legitim e cel al materialismului cu vocație de(con)structivă?

În dialogul pe care acest volum îl dăruiește publicului larg se întâlnesc Luc Ferry (filosof pentru care lumea post-modernă de astăzi este una a „îndumnezeirii omului” și a „umanizării lui Dumnezeu”) și Marcel Gauchet (cercetătorul în științe sociale căruia îi datorăm sintagma mai sus citată, cea a „ieșirii din religie”, ca modalitate de lectură a parcursului modernității). Dezbateră, intensă și riguroasă, în care cei doi caută să-și elucideze dezacordurile, spre a putea desluși împreună eventuale răspunsuri la întrebările amintite mai sus, ține cititorul în permanență cu sufletul la gură. Pasiunea pentru descifrarea „misterului” ființei umane pe care îl evocă Ferry, sentimentul urgenței care animă cercetarea „întrebărilor ultime” captivează și sunt molipsitoare. Eleganța și sobrietatea limbajului autorilor, exclusivă dedicare dezbaterii de idei contrastează cu patima flecăreliei și mojiția cronică a ciondănelilor ce asupresc ochii și urechile actorilor și spectatorilor spațiului public românesc.

Ambii autori sunt de acord atunci când susțin că religia, înțeleasă în modul tradițional ca heteronomie, ca dependență de o realitate transcendentă prestabilită care precedă experiența umană, nu mai poate juca, în societățile moderne (i.e. îndeosebi Europa Occidentală), rolul de liant social și structurant al experienței umane pe care l-a avut în trecut. Implicit, autorii acceptă și că acest tip de transcendență nu se mai poate afla, în societățile respective, la baza construcției legale, normative a acestora. Astfel, deși continuă să existe un număr semnificativ de credincioși ai unor religii de tip tradițional, acest tip de religie – devenită „opinie privată” – „nu mai structurează spațiul public și nu mai este sursa legii” (Ferry, p. 26).

Ferry vorbește însă, din perspectivă metafizică, despre existența – și persistența –, la nivelul societăților moderne, a unui tip de transcendență pe care el o consideră tot de tip religios. Făcând trimitere la conceptele lui Hegel și Husserl în primul rând, el afirmă că ar fi vorba despre o „transcendență în imanent” (citită de Gauchet ca „absolut terestru”, p. 77 și *passim*), care nu mai precedă conștiința și experiența umană, ci se află în avalul „experienței trăite”, cu semnificație nu doar la nivelul adevărilor faptice, ci și la nivel etic și cultural. În absența unei raportări la un principiu care să preceadă experiența trăită, pentru oamenii care trăiesc în societățile moderne marile întrebări privind moartea, binele și răul, iubirea etc. – marile întrebări morale – continuă să se pună, de unde supraviețuirea dimensiunii și implicit a limbajului de tip religios chiar în aceste societăți. Iar aceasta cu atât mai mult cu cât – sau tocmai pentru că, pentru Ferry, „moralele laice nu răspund la întrebările la care răspundeau sau pretindeau să răspundă marile discursuri/narațiuni religioase” (Ferry, p. 46–47).

Pentru Gauchet, pe de altă parte, care privește chestiunea din perspectiva semnificației politice a religiosului, datele problemei sunt întrucâtva diferite. Limitând folosirea termenului – și a vocabularului conex – „religios” la experiențele tradiționale ale „heteronomiei”, el leagă noțiunea de „sacru” de postularea unui Dumnezeu în sens tradițional. Deși recunoaște persistența marilor întrebări și incapacitatea moralelor laice de a răspunde la ele, acesta consideră că experiența pe care o traversează societățile moderne este una cu totul nouă. Lăsând în urmă societățile construite pe raportarea la o transcendență înțeleasă în sensul heteronomiei, acestea intră, pentru Gauchet, într-o epocă și un tip de experiență fără precedent. În viziunea lui, această experiență nu poate fi numită religioasă și, deși nu are încă un vocabular propriu care să o poată exprima sau explica, nu poate fi înțeleasă în termenii preexistenței ai limbajului de tip religios.

Pentru Luc Ferry, însă, tocmai limbajul religios este cel care poate oferi cheia de înțelegere a acestor noi realități care, consideră el, diferă doar ca modalitate, iar nu esențial de experiențele religioase de tip tradițional.

De fapt, pentru ambii autori există o întrebare căreia niciunul din ei nu îi poate răspunde cu argumente teoretice raționale, și anume dacă există în natura umană „o predispoziție naturală către metafizică” (Gauchet, p. 60) sau, în termenii lui Ferry, către transcendență. Dacă cel dintâi admite că omul „poate fi o ființă religioasă” (Gauchet, p. 62), fără ca aceasta să fie o necesitate, cel de-al doilea acceptă pur și simplu că această predispoziție face parte din natura omului, pornind de la datele empirice existente (faptul că nevoia de transcendență se manifestă în continuare, din câte se pare, la indivizii din societățile moderne).

Atunci când Ferry vorbește despre „îndumnezeirea omului” (*la divinisation de l'homme*) sau despre „înomenirea divinului” (*l'humanisation du divin*), vocabularul său este cel al teologiei creștine, deși filosoful îl folosește delimitându-se net de credința în Dumnezeu creștin (pe care declară *expressis verbis* că nu îl cunoaște). Acolo unde Gauchet rămâne descriptiv, plasându-se într-o perspectivă istorică, Ferry merge mai departe, întrebându-se ce anume face posibil „absolutul terestru” și ce înseamnă acesta. Pornind de la ideea că omul este capabil chiar de sacrificiul propriei vieți pentru anumite idei sau credințe sau în numele iubirii, el vede în aceasta elementul ce îl diferențiază pe om de animal. Acesta este, pentru Luc Ferry, „divinul” (*le divin*) din om, ceea ce îl ridică deasupra naturii și istoriei înseși. Acolo unde Ferry îl caută, într-un anume fel, pe „Dumnezeul savanților și al filosofilor”, cum îl numea Pascal, Marcel Gauchet insistă că lucrul care trebuie cercetat pentru a elucida „necunoscutul”, „misterul” care face posibile valorile și sacrificiul de sine rezidă tocmai în „specificitatea umană”.

Astfel, discuția dintre cei doi se sfârșește cu constatarea amiabilă a diferenței de opinie asupra semnificației religiosului în lumea modernă: Gauchet, pe de o parte, în perspectiva pe care o anunța deja în *Dezvrăjirea lumii*, afirmă „ieșirea din religie” (în sensul tradițional al acesteia) și postulează ca necesară și o „ieșire” din vocabularul religios, sugerând că specificitatea umană poate fi înțeleasă *în absența* oricărei referințe religioase.

Ferry, pe de altă parte, identifică o dublă mutație în privința plasării religiosului din amonte în avalul conștiinței umane și din afara în interiorul omului. El le traduce însă ca transformare a religiei (în sens mai larg), nu ca „ieșire” din aceasta, drept care insistă asupra valorii descriptive și explicative a vocabularului religios pentru înțelegerea „misterului” din om.

Pentru conștiința credincioasă, dezbateră cuprinde clarificări conceptuale utile și atestă până unde poate avansa, dar și care sunt limitele (de care cei doi parteneri de dialog sunt conștienți) până la care inteligența poate ajunge fără suportul credinței. Ea deschide totodată piste de investigație pentru identificarea rolului religiei în lumea (sau mai corect poate în acea parte a lumii) în care raportarea la Divinitate nu (mai) constituie fundamentul societății și al înțelegerii acesteia.

Căci autorii dialoghează de pe poziții agnostice (explicit la Ferry, implicit la Gauchet, care înțelege religia ca produs, creație a minții umane), iar marele absent din discuție pare să fie tocmai un partizan al „heteronomiei”, în termenii autorilor, adică un personaj care să vorbească tocmai de pe pozițiile religiei în sensul tradițional. Astfel, întrebarea care rămâne nepusă, care e dată deoparte este: ce se întâmplă dacă totuși Dumnezeu necunoscut lui Ferry și ignorat de Gauchet – „Dumnezeul lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov”, ca să completăm referința la Pascal – există.

Iuliana Conovici

VASILE PÂRVAN, *Scrisori inedite – Lettere inedite*, ed. ION BULEI, Institutul Cultural Român, București, 2007, 116 p.

Descoperirea și publicarea a vreo șazeeci de scrisori ale lui Pârvan este un eveniment care se cuvine semnalat, având în vedere că fragmente din corespondența învățatului au ieșit rareori la iveală

din cauza dispoziției testamentare care condamna asemenea documente să fie arse „cu cea mai mare grijă”. Pudoare și modestie care n-au împiedicat nici până acum să apară scrisori, cele mai multe fiind reunite în volumul editat de Al. Zub. De astă dată e vorba de mesaje transmise între 1922 și 1927 lui Giuseppe Lugli, secretarul Școlii Române din Roma. Acestea, ca și alte două, adresate lui Al. Em. Lahovary și Raoul Bossey, la Legația noastră de la Roma, au fost găsite în arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Lugli a fost, după cum se știe, un colaborator devotat al lui Pârvan și atribuțiile sale, atât administrative cât și științifice, au rămas aceleași până în 1934, când, el obținând o catedră universitară, funcția de secretar a fost preluată, pe rând, de Virgil Vătășianu și de M. Berza.

Foarte conștient de îndatoririle național-pedagogice ale arheologiei, Pârvan a sacrificat o parte din ultimii săi ani de viață organizării Școlii. Documentele de care luăm cunoștință ne înfățișează diverse fațete ale personalității sale: savant în bibliotecă, dascăl la catedră, om de lume la întâlnirile cu colegi străini, om de șantier la săpăturile arheologice (atât la Histria, cât și la Pompei sau Villa Adriana), călător și administrator. Cum spunea el însuși (traduc după originalul în italiană): „sunt acum un biet hamal științific cu lăzi foarte mari pe umeri”. De pildă, în primăvara lui 1923, pentru a pune bazele bibliotecii de la Roma, care avea să se risipească, deși nu pe de-a întregul în 1948, el a expediat din București 625 de kilograme de cărți, primele volume care au umplut rafturile de la Școală. Tânăra instituție pe care a creat-o avea sprijinul financiar al băncii Blank, aceeași care l-a ajutat să înființeze și editura Cultura Națională, și al Băncii Naționale (o vizită a guvernatorului Oromolu, însoțit de arhitectul Petre Antonescu, în 1926 era în legătură cu construcția edificiului din Valle Giulia). În același timp însă, o adevărată manie a persecuției îl făcea pe Pârvan să creadă că dușmanii din țară ai Școlii se înmulțesc pe zi ce trece. Era criză (și atunci!), iar relațiile politice dintre România și Italia nu erau dintre cele mai bune până la venirea lui Averescu la putere.

Impresia covârșitoare pe care o dă această corespondență este preocuparea de a menține disciplina, așa încât bursierii să primească și o educație morală, pe lângă formația științifică. În privința asta putea să se înșele câteodată, ca atunci când scria despre Const. Daicoviciu: „sper că va fi un element bun, nu numai ca savant, ci și ca om, ceea ce contează mult mai mult, fiind un lucru foarte rar în aceste vremi de totală demoralizare a tineretului”. Împărțind temele de lucrări, urmărea atent ca bursierii să le predea la timp, iar amenințarea că încălcarea acestei obligații va atrage excluderea apare frecvent. Din primele serii, scrisorile îi menționează pe Radu și Ecaterina Vulpe, pe Horia Teodoru (apreciat favorabil și deja „artist cunoscut” în 1925), pe G. Călinescu, Al. Marcu, Al. Busuioceanu și pe Ștefan Bezdechi, clasicistul de la Cluj, apoi pe Vladimir Dumitrescu, Gheorghe Ștefan, Leon Țopa, Al. Doboși, Ioan Moga și pe d-ra Virginia Vasiliu (d-na Sacerdoțeanu de mai târziu). Sub numele de „anuarul nostru”, se referă la cele dintâi volume din „Ephemeris Dacoromana”. Totodată, Pârvan pregătea *Dacia*, pe care se străduia să o pună în circulație în mediul internațional al arheologilor.

Pentru istoria intelectuală, această publicație, deși a trecut neobservată, merită toată considerația.

Andrei Pippidi

VLADIMIR TISMĂNEANU, CRISTIAN VASILE, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, Edit. Humanitas, București, 2000, 464 p.

Cartea îl are ca figură centrală pe Leonte Răutu, unul din demnitarii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu însărcinat cu ideologia marxist-leninistă, adică acea armă a suprastructurii politice menită a forma și construi așa-numita conștiință socialistă a noii orânduiri.

În realizarea cărții, autorii utilizează o vastă informație documentară apărută în răstimpul de circa două decenii de după prăbușirea comunismului, inclusiv surse inedite din arhivele naționale, cu

deosebire texte elaborate de însuși Leonte Răutu. În evaluarea locului și rolului acestuia, aflat de regulă în umbra celor doi conducători de partid și de stat pe care i-a slujit, autorii recurg la o formă inedită de expunere a analizelor critice degajate din imensul material documentar folosit. Astfel, cam jumătate din cuprinsul cărții este constituită sub forma unui dialog între cei doi autori, restul fiind umplut cu textele cele mai importante din activitatea acestui înalt pontif comunist.

Pentru a înțelege importanța istoriografică a cărții pentru istoria comunismului român, se cuvine precizat rolul ideologiei în cadrul acțiunii de construire a orânduirii comuniste. Mulți sunt înclinați să creadă că ideologia reprezintă cel mult un concept și o teorie social-politică, redusă în esență la marxism-leninism, cu încrengăturile lui diverse de stalinism, maoism, ceașism, titoism, hrușciovism, euro-comunism etc. Ei bine, nu! Înțelegerea aceasta este nu numai incompletă, dar face abstracție de faptul că, pretutindeni unde comunismul a fost impus prin expansiune sovietică sau prin revoluție (vezi China și Asia de Sud-Est), ideologia a coborât din sferele înalte ale filozofiei, sociologiei și istoriei, s-a întrupat în practica partidelor comuniste aflate la putere, devenind astfel Biblia construcției noii societăți, o dogmă imuabilă. Aceasta, pe întreaga durată a comunismului, reprezintă o oglindă prin care sunt privite și măsurate toate înfăptuirile radicale.

Ideologiei i se atribuie funcția de modelare în cadrul unui proces neconținut a părerilor și certitudinilor oamenilor nu numai despre un trecut mai mult sau mai puțin cunoscut, ci mai ales despre prezentul trăit, simțit și văzut. Prezentul, chiar dacă este dureros, trebuie acceptat fără critică și înțeles ca o necesitate din perspectiva unui viitor sigur, luminos și fericit. Din aceste motive, ideologia marxist-leninistă, transformată într-un fel de religie păgână, intolerantă și fanatică, era chemată să devină un instrument de dominație spirituală al PCR până în straturile profunde ale societății.

Leonte Răutu – cum demonstrează autorii –, deși în umbră, a fost unul dintre cei mai importanți lideri comuniști, un tiran cu pretenția de a domina societatea prin ideologie. Dacă PCR, administrația și organele lui represive se afirmă ca instrumente opresive împotriva oricăror încercări contestatate, premeditate sau spontane, un rol relativ similar era exercitat și de ideologie prin toate mijloacele ei de modelare opresivă, începând de la intelectuali până la masele populare nealfabetizate. Acestea din urmă deveneau cunoscătoare de carte, dar dobândeau dreptul de a citi numai „Scânteia” PCR. De aici rolul lui Leonte Răutu, care avea în subordine toate instituțiile statului totalitar începând de la economie (agricultură și industrie) până la instituțiile cultural-științifice.

Pentru Răutu, instituțiile de cultură, artă, științe sociale, Uniunea Scriitorilor, Academia Română, universitățile din țară, toate acestea unde era înregimentată floarea intelectualității românești erau constituite dintr-un material uman mai greu de stăpânit și manipulat. De aici intervențiile lui periodice, cu ședințe în care chema repetat și chiar amenința deschis sau voalat pe conducătorii unor asemenea instituții. Era nemulțumit adesea, cu deosebire sub Dej, de slăbirea vigilenței revoluționare întreținută artificial prin promovarea obsesivă a principiului luptei de clasă. Prin aceasta, se intenționa, de fapt, încătușarea spiritului creator al națiunii prin fluturarea permanentă a pericolului exterior care planează asupra cuceririlor revoluționare, din partea nu numai a imperialismului anglo-american, ci și a revizionismului, adică a acelor tendințe de abandonare a dogmelor comuniste, a stalinismului contestat, mai întâi, de Tito, iar apoi chiar de Moscova, de Hrușciov.

Asemenea teme aduse în prim-planul ideologiei comuniste în România constituieră o specialitate a lui Răutu, cum se deduce din cartea de față. Încă din 1949, în discursul directivă intitulat *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez*, el ataca întreaga noastră moștenire culturală, istorică și ideologică, ceea ce însemna o veritabilă încercare de nimicire a identității noastre ca națiune. Răutu avea nevoie de o asemenea tabula rasa spre a altoi pe un atare deșert realismul socialist și jdanovismul sovietic. Pe parcursul funcției lui de mare pontif, inclusiv sub Ceaușescu, Răutu poartă un lung război, în primul rând cu Uniunea Scriitorilor. Aceasta, deși epurată de valorile ei autentice, renăștea ca o pasăre Phoenix, din propria cenușă.

Documentele publicate de autori menționează intelectuali și scriitori ca G. Călinescu, Nina Cassian și A. Jar – acesta din urmă apostrofându-l pe Dej că dacă nu infuzează ceva liberalism în

cultură, își va înstrăina pe intelectuali – și arată cum Uniunea Scriitorilor rămânea în permanență un viespar. În rândurile scriitorilor, în ciuda tuturor eforturilor lui Răutu de purificare ideologică, dobândeau credit și autoritate nu numai Tudor Arghezi, ci și Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu. Delatori din rândul aceleiași Uniuni (vezi Virgil Florea) menționau că revoluția din Ungaria stârnise ecouri printre scriitori. G. Călinescu spera ca Dej să fie înlocuit cu social-democratul Titel Petrescu care zăcea în închisorile comuniste. Era motivul pentru care – cum menționează autorii – Dej îl convoca pe Călinescu, muștrându-l pentru romanul lui, *Scrinul negru*.

O altă obsesie a lui Răutu consta în înăbușirea glasului unor filozofi români, care, chiar dacă era timid, despiciând firul în patru – potrivit dialecticii marxiste –, se referea la dogmatism ca la principalul pericol pentru filozofie, mai presus decât reformismul.

În privința istoriografiei, în 1948–49, Răutu repudia întreaga moștenire întruchipată de Xenopol, Iorga, Gh. Brătianu, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu etc. Întregul nostru trecut fusese reflectat inacceptabil din punctul de vedere al PCR. Răutu însărcina astfel pe Mihail Roller, un comunist adus în furgoanele sovietice, să elaboreze prima noastră istorie marxist-leninistă. Restructurată radical, predarea istoriei în școli și universități, inclusiv în școlile de activiști politici, se efectua de același Roller înconjurat de un grup de tineri învățăcei în frunte cu Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, Eliza Campus, Gh. Haupt, Didi Rosenzweig etc. Același Roller, la îndemnul lui Răutu, reținea din vechea școală istoriografică o serie de profesori reciclați, printre care A. Oțetea și C. Daicoviciu. Acesta, fost legionar, era văzut de Răutu drept inapt de a deține funcția de președinte al unui Comitet pentru apărarea păcii de la Cluj.

În anii 1961–64, într-o fază istoriografică în care se elabora un alt Tratat de *Istoria României*, Răutu, prin amenințări, încerca să înăbușe în fașă orice apetit pentru adevărul istoric. Tocmai atunci, la Institutul de Istorie, un tânăr, Nicolae Fotino, încercase să demonstreze că participarea României la Primul Război Mondial fusese legitimă, ca de altfel și constituirea României Mari. Înfurat de o atare erezie, remarcată și la Facultatea de Istorie din București, unde fără a-i menționa public numele, era împărtășită de profesorul Vasile Maciu, Răutu pune toate aceste devieri pe seama slăbiciunii organizației PCR din Institut. Soluția lui? Plasarea în fruntea acelei organizații a unui muncitor dintr-o fabrică!

Ca paznic, zbir și cenzor al presei scrise și vorbite, al editurilor, al institutelor de artă teatrală și cinematografică, pictură, sculptură, artă monumentală etc., Răutu era un neabătut și permanent critic din perspectiva purității marxist-leniniste. Directivele lui imperative, absurde și dogmatice înăbușeau spiritul creator, de unde permanenta lor încălcare. De aici izbucnirile lui violente, presărate cu amenințări materiale, de fapt cu suspendarea privilegiilor de care se bucura o întreagă tagmă de creatori, cei mai mulți docili, supuși și conformiști.

Prin Răutu, aflat mulți ani în fruntea acelei mașinării ideologice, autorii dezvăluie numeroase aspecte ale „leadership”-ului comunist din România. Reanexând Basarabia în 1944, de pildă, Moscova a expedit la noi un contingent relativ numeros de „cadre” bolșevizate, cele mai multe recrutate dintre evreii basarabeni. Aceștia s-au integrat în principalele instituții politice și ideologice ale statului comunist. S-a înfăptuit asta nu numai pentru că românii nu aveau încă în rândurile lor oameni cu pregătire din perspectivă internaționalistă, adică prosovietică, ci și pentru că, cel puțin în primii ani ai instaurării noii puteri, la nivelul conducerii PCR statul comunist funcționa ca o prelungire a URSS, un fel de republică sovietică. De aici nevoia de cadre tip Leonte Răutu, format în anii războiului în spiritul marxism-leninismului stalinist, ca un dogmatic nedezmințit.

Dej și Ceaușescu s-au bazat pe Răutu în asumarea și exercitarea puterii totalitare, pe plan politic și ideologic, în formarea de cadre marxist-leniniste și în asigurarea de succesori. El a constituit o școală pentru românizarea aceluși „activ”, mediu în care au crescut și s-au format Paul Niculescu-Mizil, Dumitru Popescu (Dumnezeu) și chiar Ion Iliescu. Ajutat de elevii lui, Răutu a înfruntat cu succes acea parte a intelectualității care, prin spiritul ei creator, volens nolens venea în conflict cu dogmele marxist-leniniste, laxe pentru conducători și înăbușitoare pentru supuși.

Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile, prin imensul material utilizat, dar cu deosebire prin dezvăluirea unei multitudini de încrengături, relații și raporturi ale „eroului” lor, Leonte Răutu, pun în lumină diferite aspecte din istoria PCR, din ilegalitate și din anii de exercitare a puterii. Nicolae și Elena Ceaușescu, exponenții stalinismului național, nu se dispensează de serviciile lui Răutu, ci, dimpotrivă, le folosesc în scopul asigurării puterii totale. Leonte Răutu, care nu izbutise să-și educe proprii copii în spiritul ideologiei și moralei comuniste – unii dintre ei emigrând în SUA, puterea cosmopolită și malefică înfierată ca atare de părintele lor –, primea de la Ceaușescu medalia de „Erou al muncii socialiste” pentru că îndeplinise misiunea cea mai ingrată, de gropar al culturii și istoriei românești autentice, semnul ei identitar cel mai expresiv. Ce ironie a sorții pentru Ceaușescu, care se credea exponentul comunismului național!

Apostol Stan

RADU ȘTEFAN VERGATTI, *Din problematica umanismului românesc*, cuvânt înainte de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, Edit. Top Form, București, 2007, 80 p.

Pornind de la cercetări mai vechi, dedicate vieții și activității stolnicului Constantin Cantacuzino și, respectiv, spătarului Nicolae Miclesu, Radu Ștefan Vergatti a propus, recent, într-o lucrare de mici dimensiuni, o abordare interesantă a conceptului de „umanism românesc”.

După o scurtă introducere generală, în care a înfățișat nașterea curentului umanist în Europa Occidentală și s-a oprit asupra câtorva teorii istoriografice privind originea acestuia în vremuri de criză sau de creștere demografică și prosperitate economică, autorul a trecut la analiza cazului specific românesc.

O primă parte a lucrării a fost dedicată personalității stolnicului Constantin Cantacuzino și analizei cunoscutei sale scrieri, „Istoriia Țării Rumânești”, considerată de Radu Ștefan Vergatti, poate puțin prea îndrăzneț, nu doar o lucrare de istorie comparată, ci și una fondatoare pentru școala de filosofie istorică românească. Și alți autori, numiți umaniști, sunt citați în cartea prezentată. În afară de analiza cronisticii și a altor opere literare din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Radu Ștefan Vergatti și-a propus extinderea conceptului de „umanism românesc” printr-o interesantă privire asupra elementelor de arhitectură și pictură dezvoltate în aceeași perioadă.

Concluzia finală a lui Radu Ștefan Vergatti a fost că „umanismul românesc” nu doar se înscrie în cadrele celui sud-est-european, ci deține și o poziție de prim rang în cadrul acestuia.

Lucrarea lui Radu Ștefan Vergatti invită la o reflecție atentă și la o eventuală reanalizare a creației culturale românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Bogdan Popa

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, sector 1, 011851 – București, tel. (4)021 212.88.90, e-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „G. BARIȚ”, DIN CLUJ-NAPOCA
– SERIES HISTORICA
– SERIES HUMANISTICA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

- DAN BERINDEI, **Les Roumains en Europe au XIXe siècle**, 2008, 696 p.
- NAGY PIENARU, TUDOR TEOTEOI (sub îngrij.), **Ion Matei, Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană**, 2008, 324 p.
- DORINA N. RUSU (sub îngrij.), **Nicolae Iorga. Scrieri alese și cuvântări rostite la Academia Română**, Partea I, 2008, 750 p.; Partea II, 2008, 676 p.
- ARMAND GOȘU, **Între Napoleon și Alexandru I**, 2008, 290 p.
- CAMIL MUREȘANU, NICOLAE ȚIROIU (sub îngrij.), **Alexandru Lapedatu (1876–1950). Scrieri istorice**, 2008, 606 p.
- VIOLETA BARBU, **Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în țările române în secolul al XVII-lea**, 2008, 770 p.
- LIVIU BOTEZATU, ELA COSMA ș.a., **Dicționar al personalităților Revoluției de la 1848–1849 din Banat și Transilvania. Biografii istorice transilvane**, 1, 2008, 454 p.
- SIMION RETEGAN (coord.), **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente**, vol. V, 2008, 734 p.
- PETRE ROMAN, ANN DODD-OPRIȚESCU, **Ostrovul Corbului între km. fluviali 911–912. Morminte și așezări preistorice**, 2008, 178 p.

ISSN 1018–0443